

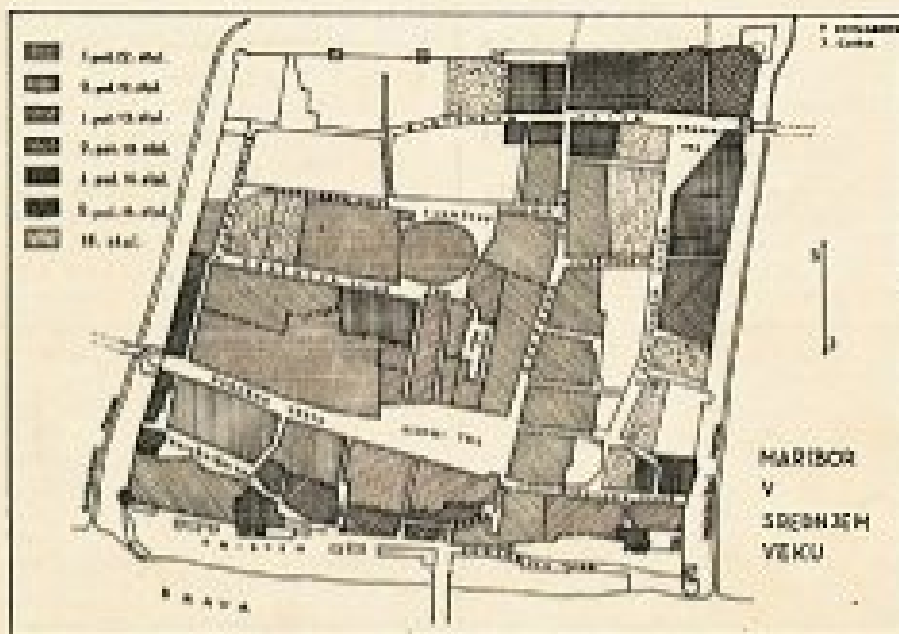

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Izdaja (Editors): Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor. Glavni urednik (Chief Redactor): prof. dr. Jože Koropec. 62001 Maribor, Mladinska 9, Jugoslavija. Telefon 22-171.

Uprava in založba (Administration and Publisher): Založba Obzorja, 62001 Maribor, Partizanska 5. Tiskarna (Printing House): ČGP Mariborski tisk, 62001 Maribor, Svetozarevska 14, Jugoslavija.

2

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 48
NOVA VRSTA 11

STR. 157-331

MARIBOR

1975

Vsebina		Contents
Hojan T.: Etbin Bojc. (Nekrolog.)	157	Hojan T.: Etbin Bojc. (Obituary.)
Filipič F.: Spomin na Dušana Ker-mavnerja. (Nekrolog.)	159	Filipič F.: In Memory of Dušan Ker-mavner (Obituary.)
Novak V.: Domoznanska In narodoplsna prizadevanja Draga Predana. (Nekrolog.)	162	Novak V.: Ethnographical and Et-hnological Efforts of Drago Pre-dan (Obituary.)
Ožinger A.: Jakob Richter. (Nekrolog.)	165	Ožinger J.: Jakob Richter. (Obituary.)
Kreft J.: Ciril Špindler. (Nekrolog.)	167	Kreft J.: Ciril Spindler. (Obituary.)
Avsenak B.: Dr. Fran Vatovec. (Nekrolog.)	170	Avsenak B.: Dr. Fran Vatovec. (Obi-tuary.)
Miki-Curk I.: Ob arheološkem topo-grafiranju Haloze.	172	Miki-Curk I.: On the Archaeological Topography of Haloze.
Curk J.: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora.	183	Curk J.: The Beginnings of Ptuj and Maribor in the Middle Ages.
Šimundić M.: Stvarni oblici i znač-nje nekoliko starohrvatskih osob-nih imena.	213	Šimundić M.: Genuine Forms and Meanings of Some Croatian Perso-nal Names.
Koropec J.: Vransko v srednjem veku.	217	Koropec J.: Vransko in the Middle Ages.
Vrišer S.: Barok v Jarenini.	235	Vrišer S.: The Baroque at Jarenina.
Škafar I.: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Küzmliča.	246	Škafar I.: The Magyars on the First Four Books by Mikloš Küzmlič.
Sorn J.: Solna meja na Dravinji.	259	Sorn J.: The Salt Boundary on the Dravinja.
Glazer J.: K razstavi rokopisov v Vi-sokošolski in študijski knjižnici v Mariboru.	270	Glazer J.: To the Exhibition of Ma-nuscript at the University and Re-search Library at Maribor.
Richter J.: Distribucija Slomškove knjige Blashe ino Neshiza.	283	Richter J.: The Distribution of Slom-šek's Book »Blashe ino Neshiza«.
Hojan T.: Delež učiteljstva pri slo-venskih knjižnih zbirkah za mlad-no do leta 1914.	298	Hojan T.: Teacher's Particpation in Slovene Book-Collections for the Young till 1914.
Zorn T.: Glas pravice — prvi sloven-ski časnik na avstrijskem Koroškem po plebiscitu.	323	Zorn T.: »Glas pravice« (»Voice of Justice«) — the First Slovene Pa-per after the Plebiscite in Austrian Carinthia.
Mlinarič J.: Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci. 5. Maribor 1973. (Poročilo.)	330	Mlinarič J.: International Sympo-sium for History of Civilisation Mogersdorf. 5. Maribor 1973. (Re-port.)

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical Abstracts« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles in this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani je risba Maribor v srednjem veku.
(Jože Curk: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora, str. 206).

Redakcija tega zvezka je bila končana oktobra 1975.

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.

ETBIN BOJC

Predzadnji dan lanskega leta je v Ljubljani umrl profesor Etbina Bojc. Rojen je bil leta 1906 v Vačah pri Litiji. Osnovno šolo je obiskoval v Dobrepoljah na Dolenjskem, gimnazijo pa v Kočevju. Leta 1931 je končal študije na ljubljanski univerzi, na kateri je diplomiral iz pedagogike, filozofije in slavistike. S poučevanjem je začel na ženskem učiteljišču pri uršulinkah v Škofji Loki, leta 1935 je bil sprejet na državno učiteljišče v Ljubljani, leto dni kasneje pa je bil premeščen na III. državno gimnazijo, ki je bila nanovo odprta za Bežigradom.

Med drugo svetovno vojno je bil interniran v zloglasnem koncentracijskem taborišču na Rabu. Po vojni je služboval v Domžalah in na srednji gradbeni šoli v Ljubljani, kjer je bil leta 1968 upokojen.

Delo Etbina Bojca je zelo obsežno in raznoliko. V dijaških in študentskih letih je sodeloval v katoliškem mladinskem gibanju in bil nekaj časa tudi predsednik Slovenske dijaške zveze. Ta zveza je izdajala svoj časopis RAST, katerega je od leta 1927 do 1931 urejal Bojc. Pred vojno je sodeloval s svojimi prispevki v Slovenskem učitelju, Času, Domu in svetu, Mentorju, Pedagoškem letopisu in drugih publikacijah.

Že od svojih študentskih let dalje se je posvečal proučevanju življenja in dela Antona Martina Slomška. Leta 1932 je izšla njegova svetosavska naloga Slomšek naš duhovni vrtnar, leta 1940 pa je skupaj z Luko Kramolcem napisal priročnik za Slomškove proslave »Slava Slomšku«. Daljše razprave o Slomšku je objavljala tudi ob stoletnici njegove smrti leta 1962 v Novi poti. Tega leta je izšla v založbi Mohorjeve družbe tudi »Knjiga o Slomšku«, katero je napisal v sodelovanju s Francem Hrasteljem. V tej knjigi je podpisana s psevdonimom Janez Poljanec. V njej je poudaril Slomškov pomen za slovenski narod, obravnaval njegova dela in objavil literaturo o Slomšku.

Drugo obsežnejše področje njegovega dela je zgodovina slovenskega šolstva. Leta 1935 se je zavzemal za obnovitev Slovenskega šolskega muzeja, ki je bil leta 1910, potem ko so ga petkrat preselili, opuščen. Glede na neke obljube je bilo nekaj upanja, da bo šolski muzej dobil prostore v nanovo ustanovljenem Mestnem muzeju. V tem upanju je Bojc napisal za Pedagoški letopis članek: Načrt za šolski muzej, vendar ta načrt ni bil uresničen. Naslednje leto je napisal še več člankov o šolskih muzejih. Najprej je izšel v Slovenskem učitelju njegov članek o tem, kako so ustanovili svoj šolski muzej Poljaki, nato je pisal o zgodovini opuščenega slovenskega šolskega muzeja ter o zagrebškem, beograjskem in drugih evropskih šolskih muzejih.

Zanimal se je tudi za biografijo slovenskih učiteljev. Proučeval je obsežno gradivo, ki ga je v rokopisu zapustil šolski nadzornik Josip Novak. Leta 1935 je v Pedagoškem letopisu objavil članek o Novaku in njegovem delu ter se zavzemal za izpopolnitev in objavo njegovega rokopisa, ki je obsegal 1185 bio-

grafij učiteljev, ki so poučevali na Kranjskem od 13. stoletja do leta 1869. Pozneje se je lotil izpopolnjevanja Novakovega rokopisa Bojce sam in začel zbirati podatke tudi za učitelje na Štajerskem. Biografije učiteljev je objavljajal leta 1970 v Novi poti, od leta 1971 dalje pa v Glasniku slovenskega duhovniškega društva. Njegovo delo s tega področja je ostalo nedokončano, smrt ga je ustavila pri črki R. Še mesec dni pred smrtjo je zahajal v Slovenski šolski muzej in iz šolskih kronik vztrajno zbiral podatke za nadaljnje delo.

Mnogo svojih prispevkov je posvetil tudi zgodovini posameznih šol. Tako je leta 1964, ob stoletnici domžalske osnovne šole, objavil v Občinskem glasniku prispevek Zgodovinski razvoj šolstva v Domžalah, v ptujskem zborniku Poetovio leta 1969 članek Doneski h gradivu za zgodovino šolstva na območju sedanje občine Ptuj in v publikaciji: 50 let slovenske gimnazije v Kočevju članek Prvi dijaki in maturanti slovenske gimnazije v Kočevju. O zgodovini šolstva v kočevskem okraju ob 100-letnici šolske reforme je pisal leta 1969 v reviji Nova pot, o šolah in učiteljih na grosupeljski občini pa v Zborniku občine Grosuplje leta 1970. O šolah in učiteljih na slovenskem Štajerskem pred 100 leti je pisal v Časopisu za zgodovino in narodopisje v letih 1971 do 1974.

Pisal je tudi razne jubilejne članke in nekrologe znanih slovenskih pedagogov, tako: Ljudevita Stiasnega, Frana Jakliča, dr. Franceta Vebra, Fortunata Lužarja in drugih.

Številni so tudi njegovi članki o psihologiji in pedagogiki. O tem je izšla leta 1937 v založbi Jugoslovanske knjigarne samostojna publikacija: Strukturna psihologija in pedagogika. To je bil pravzaprav izpopolnjen referat, ki ga je imel leta 1936 na učiteljskem počitniškem tečaju Pedagoškega društva v Ljubljani, objavljen pa je bil tudi v Slovenskem učitelju. V tej razpravi je razlagal pojem strukture in strukturne psihologije, zgodovinski razvoj te smeri ter razmerje med strukturno psihologijo in moderno pedagogiko. Več vzgojnih člankov je objavil v Slovenskem učitelju, leta 1970 pa je v Novi mladiki izhajal v nadaljevanjih njegov prispevek Vzgoja v naših dneh.

Ob dolgoletnem poučevanju slovenščine se mu je tudi s tega področja porajalo mnogo vprašanj in idej, zato so številni tudi njegovi članki o pouku slovenščine v šolah. Objavljajal jih je zlasti v letih 1955 in 1956 v revijah Jezik in slovstvo, Sodobna pedagogika in Naši razgledi.

Napisal je tudi mnogo ocen in poročil ob izidu raznih pedagoških publikacij.

Naslednje področje njegovega plodnega dela se nekoliko razlikuje od prejšnjih. Zanimal se je namreč tudi za ljudske pregovore. O tem je napisal lepo število člankov, ki so izhajali v letih 1971 in 1972 v Novi mladiki. Svoje delo s tega področja je zbral in ga je leta 1974 izdala Državna založba Slovenije pod naslovom Pregovori in reki na Slovenskem. V knjigi je zbral tudi dotedanjo literaturo o pregovorih.

Zadnja leta je objavil v Zborniku občine Grosuplje nekaj svojih spominov. Leta 1974 je pisal o internirancih na Rabu, spomine na svoja otroška leta pa je objavljajal v letih 1973 do 1975 pod naslovom Mladost v Dobrepoljah.

Že površen pregled njegovega dela priča o izredni delavnosti in vsestranosti pokojnega profesorja Bojca, ki bi nam nedvomno odkril še prenekatero zanimivost iz naše zgodovine.

Tatjana Hojan

SPOMIN NA DUŠANA KERMAVNERJA

7. XII. 1903—11. VI. 1975

Beseda se ustavlja, še vedno me prevzame čudna tesnoba, ko mi spomin seže k smrti Dušana Kermavnerja. Prišlo je tako nanagloma, da sem se osupel zamajal in začutil veliko praznino okrog sebe. V tistem času sem se nekaj tednov mudil zunaj Ljubljane, pa niti slutil nisem nič o poteku njegove bolezni, o neizprosni dogajanju, ki mu je pretrgalo nit življenja. Dobra dva, morda tri mesece predtem se nama je razpletel poslednji razgovor. Prišel sem k njemu na obisk s kopico dokumentov s podatki, ki osvetljujejo delovanje slovenske pokrajinske organizacije KPJ v dvajsetih letih. Nekaj ur sva v njegovi tesni delovni sobi sklanjala nad zapiski in poročili, segajočimi v obdobje, ki se nam je sicer že tako odmaknilo, a se je vračalo k nama ob sporočilih, katerih soavtor je bil tu in tam tudi Kermavner sam. Še vedno mi zveni v ušesu njegov glas, ko mi pripoveduje o poteku pete slovenske pokrajinske konference KPJ poleti 1927, ko je, kakor se da to razbrati iz zapisnika, tako ostro nastopal proti stališčem takratnega sekretarja pokrajinske organizacije. Ob pojasnilih, ki mi jih je nanizal na rob dokumenta, sem morda prvič do tolike mere pričel razumevati košček preteklosti, živo vrenje revolucionarnega toka, ostrino političnih soočanj in razsežnosti človeške stiske. Kako se je Kermavner vse bolj razvnel, ko sva prodirala v spreplet podatkov, ko sva razvozlavala ilegalna imena ljudi, ki so delovali v takratnem vrhu pokrajinske organizacije in mi je v podrobnosti opisoval ravnanje posameznikov ter mi iz mnogih posameznosti poskusil sestaviti celoto dogajanja.

V ta najin poslednji razgovor so se vpletali podatki, ki sva jih sicer že mnogokrat obravnavala v letih najinega poznanstva. Usodno je pač bilo, da sva se jih lotevala razdrobljeno, vezano na posamezne dogodke in na krajša obdobja. Kermavner se je vedno trudil, da je ob osnovnih podatkih, na katere sem zadeval ob svojih raziskavah, iskal širša izhodišča, jih vgrajeval v celoto, pri tem pa skrbno pazil, da ni zabrisal posameznosti, da ni ničesar posploševal. Ne samo ob tem najinem poslednjem pogovoru, temveč vselej, kadar mi je odgrinjal zgodovinske podrobnosti, izrekal sodbe o ljudeh in mi pojasnjeval zveze med posameznimi dogajanjmi, je govoril zelo prizadeto. Spoznaval sem lahko, kako je bil poln nedorečenega in kako je kot soustvarjalec novejše slovenske politične zgodovine bil vznemirjen, ko se je slovensko zgodovinopisje lotevalo nekaterih poglavij tako zelo ohlapno. Sam je s pisano besedo manj posegal v čas med vojnama, več v zgodnejša obdobja, o čemer priča vse njegovo delo. Marsikatera njegova reakcija na zapisano je nedvomno prihajala do izraza z večjo ostrino, ker je nosil v sebi širjavo doživetij in spoznanj, ki so ostala zastrta v njem.

Zato pa se je tembolj razživel v osebnih obravnavah novejše zgodovine. Raziskovalcem, ki so se resno lotevali dela, je bil vedno na razpolago. Ni mi ostalo v spominu, kdaj in v kakšnih okoliščinah sva se prvič srečala. Zdi se mi,

da je začetek najinih zelo obsežnih pogovorov koreninil v podatkih o življenju in delovanju političnih obsojencev v kaznilnicah stare Jugoslavije, predvsem v času med 1930 in 1936. Ko mi je pokojni Niko Vrabl, nekdanji ravnatelj moške kaznilnice v Mariboru izročil rokopis pesnitve, ki jo je leta 1935 Moša Pijade napisal v Lepoglavi, pa je, na doslej še ne povsem pojasnjen način prišla v Maribor in se naposled znašla v predalu ravnateljeve pisalne mize, mi je Kermavner v nizu razgovorov odgrnil toliko podrobnosti o delovanju komunistov v kaznilnicah v Sremski Mitrovici in v Lepoglavi, ter o splošnih razmerah v kaznilnicah stare Jugoslavije, da sem šele preko njegove razlage pričel prodirati k bistvu Pijadejeve pesnitve. Kermavner je znal na prav poseben način predstavljati ljudi, tako v njihovih značilnostih in posebnostih, kakor v njihovi vlogi, ki so jo odigrali v določenih okoliščinah in v njihovi pomembnosti. Nikoli pa ni ostal na ravni anekdotarstva, temveč mu je opis oseb vedno služil le kot ilustracija in kot pokaznilo k razlagi širšega dogajanja, predvsem k osvetljevanju zgodovinskega položaja, vzrokov zanj in njegovih posledic.

Ko danes prebiram zapiske o svojih pogovorih s Kermavnerjem, mi prihajajo v spomin okoliščine, v katerih so se odvijali. Najtemeljitejšim zgodovinskim razglabljanjem sva se seveda posvečala na njegovem domu, zlasti kadar sem razgrnil pred njega dokumentarno gradivo. Večina najživahnejših pogovorov pa se je odvijala ob najinih srečanjih na poti iz Savskega naselja v središče Ljubljane, ali pa v okviru raznih prireditev in zborovanj, ko sva se znašla za dalje časa skupaj. Tako mi je, na primer ob jubilejnem zborovanju slovenskih pisateljev in izletu v Prešernov rojstni kraj obširno orisal začetke, razvoj in značilnosti tako imenovanega »vahabizma« med obsojenci komunisti v mitroviški in lepoglavski kaznilnici. Ta pojav skrajno ostrega, trmastega in nepopustljivega ravnanja v boju proti kaznilniški upravi in v oblikovanju odnosov med komunisti v kolektivu političnih obsojencev je bil potem v daljšem obdobju sploh zelo priljubljena tema najinih razgovorov. Ob opisovanju »vahabitov« se je spuščal v analize porajanja različnih skupin med komunisti v določenih obdobjih delovanja njihove organizacije, ki je uravnavala življenje in delovanje na robiji. Tako so se mi ob njegovem pripovedovanju odkrivali liki mnogih revolucionarjev, ki imajo svoje trajno mesto v revolucionarni zgodovini jugoslovanskih narodov, tako Moša Pijade, Ognjen Prica, Josip Kraš in še mnogi drugi.

Mnogo najinih razgovorov je bilo posvečenih zgodovini slovenske pokrajinske organizacije KPJ v dvajsetih letih in s tem v zvezi seveda tudi delovanju slovenskega dela SKOJ. Kot sem že navedel na začetku tega zapisa, sva tudi ob najinem poslednjem razgovoru obravnavala podrobnosti o delovanju slovenskih komunistov v zgodovinskem okviru med obznano in začetkom šestojanuarske diktature. Iz svojih zapiskov razbiram, koliko dragocenih podatkov mi je nanzal. Rad in vedno znova se je vračal k osmi slovenski pokrajinski konferenci KPJ 25. decembra 1928, s katero se je na neki način zaključevala etapa delovanja delavskega revolucionarnega gibanja v Sloveniji, že na pragu šestojanuarske diktature. Večkrat in obširno mi je navajal posameznosti o pripravah na to partijsko konferenco v času po dresdenskem kongresu, ko je kazalo, da se delovanje jugoslovanskih komunistov vse bolj uravnava po napotkih Odprtega pisma. V tem obdobju je bil Dušan Kermavner pokrajinski sekretar in v tem svojstvu seveda tudi glavni organizator pokrajinske partijske konference, na kateri se ni zbral samo vrh slovenskih komunistov, temveč tudi vrsta vodilnih funkcionarjev KPJ, med njimi sekretar Martinović (Mališić) in organizacijski sekretar Đura Đaković.

Seveda pa je najin pogovor večkrat obravnaval tudi trideseta leta. Celo čisto do praga druge svetovne vojne sva prihajala, k njegovim zvezam z Lojze-

tom Udetom in njegovemu poznanstvu z juristom Satlerjem, ki je tedaj bil v Udetovi odvetniški pisarni pri Lenartu v Slovenskih goricah. Toda, v celoti vzeto, so vendar pogovori, ki so segali v čas po letu 1929, bili obrobni. Večinoma se je vedno znova vračal v zgodnejši čas. Ves čas sem imel občutek, da je bila njegova aretacija leta 1929, ko je bil potem v veliki skupini slovenskih komunistov obsojen pred državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu, prelomnica v njegovem življenju. Ves čas se je sicer trudil, da bi to nekako zakril, da bi to bridko obdobje premostil, kar se mu je pa le delno posrečilo.

Kar sem moral občudovati pri Dušanu Kermavnerju, je bila njegova tršata silovitost, ki je sicer včasih v polemikah prihajala boleče do izraza, vendar pa mu je bila izvir ustvarjalnega zagona. Ko prebiram njegove razprave, njegove polemične zapise, se mi zdi, da je bil ob zgodovinskem snovanju podoben kiparju, ki je, z dletom v rokah, najprej obstal pred skalnato gmoto, iz katere naj bi izklesal kip, in se potem lotil svojega dela s toliko zagnanostjo, da so z ostrimi pokli odletavale posamezne kamenite plasti, pri tem pa ves čas ohranil notranjo zadržanost, da je lahko s tisočimi zamahi kladiiva uravnaval dleto v minucioznem oblikovanju. To slednje mi je venomer prihajalo v misel, ko sem pred dnevi prebiral Kermavnerjevo Politično zgodovino Gorenjske, katere izid je tik pred smrtjo vendar še dočakal.

V Savskem naselju v Ljubljani je stanoval v stolpnici v neposredni moji soseščini. Mnogo sem o njem premišljeval v času, ko je ob mojih zgodovinskih raziskavah prihajal v moje življenje. Nekaj je bilo, česar v tistem času v najinem odnosu nisem mogel razrešiti. Danes vem, da me je bilo vedno nekoliko strah, da ga s svojimi vprašanji ne bi ranil. Bal sem se odpirati tiste strani zgodovine, ki naj bi pripovedovala o njegovih bridkostih in stiskah, o preizkušnji njegove človečnosti. Zdaj vem, da bi pravzaprav moral biti bolj pogumen, kajti želel je spregovoriti o dogodkih, ki se jih naše zgodovinopisje samo bežno dotika, ob katerih je bil pa sam zelo prizadet.

Zdi se mi, kot da me njegova senca spremlja, prijazna, ljubezniva, navzoča na vseh tistih poteh, po katerih sva v Ljubljani hodiša, zaverovana v pogovor. Kako preprosto je bilo marsikaj, sicer zapleteno in težko doumljivo v labirintu zgodovine, ko me je s svojo razlago popeljal iz iskanj in negotovosti. Kako čvrsto je v bistvu stopal skozi čas, čeprav ves zapreden v bliskovite čustvene preobrate. Kako je znal vzkipeti, in kako sproščeno in hudomušno se je znal posmejati. Čas ga postavlja na njegovo mesto v zgodovini slovenskega naroda; do tja, kjer naj bi bil navzoč, na razpotjih med včerajšnjim in jutrišnjim dnem, pa je še daleč.

France Filipič

DOMOZNANSKA IN NARODOPISNA PRIZADEVANJA DRAGA PREDANA

Starejše generacije slovenskih učiteljev so v mnogo večji meri kot današnje segale s svojim delom iz poklicnih šolskih in vzgojniških okvirov na širše področje ljudskoprosvetnega in družbenega delovanja. Mnogi med njimi pa so z vnemo zbirali in zapisovali tudi domoznansko in narodopisno gradivo v krajih, kjer so živeli in delovali. Eden takih vnetih delavcev je bil tudi Drago Predan, ki je umrl 22. januarja 1976 v Celju.

Njegova življenjska pot ima vse značilne poteze ljudskega učitelja in poljudnega publicista. Kot sin malega kmeta in obrtnika na Ptujski gori, kjer se je rodil 18. oktobra 1904, se je odločil za učiteljski poklic. (Zanimivo je, da sta se razen njega od štirinajstih bratov in sester odločila za isti poklic še dva.) Na učiteljskišči v Mariboru si je pod vodstvom znamenitih profesorjev Henrika Schreinerja, Ljudevita Pivka, Matije Pirca, Alfonza Valesa, Dragotina Pribila, Antona Gvajca in drugih pridobil solidno splošno in pedagoško-metodično znanje. Učiteljeval je v Majšperku, Strojni, Preboldu, Vitomarcih in Mozirju. Od tam so ga nacistični okupatorji leta 1941 zaradi narodne zavednosti in napredne usmerjenosti pregnali v Srbijo. Tam se je vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Po osvoboditvi je opravljal raznovrstno odgovorno družbeno in strokovno delo kot šolski upravitelj in šolski nadzornik oz. prosvetni svetovalec v Mozirju, Petrovčah, Žalcu in Celju. V zadnjih dveh od naštetih krajev je aktivno delal kot kulturni organizator in publicist tudi po upokojitvi prav do svoje smrti.

Kot napredno misleč ljudski učitelj je svojemu poklicnemu delu dodajal nove razsežnosti. Povsod, kjer je učiteljeval, je ustanavljal in vodil pevske zборе in igralske družine ter spodbujal še druge vrste ljudske ustvarjalnosti, na primer talentirane likovne samouke in oblikovalce umetnoobratnih predmetov. Tudi sam je risal in slikal. Kot izkušen ljudskoprosvetni organizator je bil vrsto let prav do smrti podpredsednik občinskega sveta ZKPO v Celju in član raznih delovnih skupin pri republiškem odboru te ljudskoprosvetne organizacije. Prav tako je organiziral stalno dopolnilno izobraževanje odraslih v okviru ljudskih in delavskih univerz. V Žalcu je na primer ustanovil delavsko univerzo in jo šele potem, ko je kot prvi direktor spravil njeno delo v tek, prepustil drugim rokam. Tudi v skrbi za vsestransko zdrav razvoj mladega rodu šolski okviri niso zadostovali njegovim vzgojniškim prizadevanjem. Zato je mnogo svojih moči in izkušenj posvetil organizaciji društev prijateljev mladine povsod, kjer je deloval, zadnja leta zlasti v Celju, kjer je društvu več let predsedoval. Ko se je oblikovala vzgojna vsebina jugoslovanskih pionirskih iger, je bil Predan med tistimi, ki so predlagali, naj bi otroci in mladina v tem okviru pomagali reševati našo kulturno dediščino in naj bi zbirali domače ljudske starosvetnosti, ki nazorno pojasnjujejo, kako so naši ljudje s svojim delom in v borbi z naravo oblikovali svoj domači kraj, svoje življenje in s tem konec koncev svojo zgodovino. Na celjskem pokrajinskem območju, zlasti v krajih in šolskih okoliših žalske

občine je ta zamisel z njegovim organizatorskim sodelovanjem zdravo razgibala šolsko mladino in zanimivo zaživela, čeprav se ni povzpela iz okvirov amaterske vneme do tehtnejših oblik stalne pomoči strokovnim in raziskovalnim institucijam. Za svoje prosvetno, kulturno in drugo družbeno delo je prejel številna družbena priznanja in odlikovanja (medalja za delo, odličje Svobod s srebrnimi listi, zlata značka ob štiridesetletnici zleta Svobod v Celju, zlata Gallusova značka, zlata značka Zveze prijateljev mladine Slovenije, odlikovanje zveznega sveta za varstvo in zaščito otrok v Beogradu). Mnoga društva, v katerih je deloval, so ga izvolila za častnega člana. Zadnjega od javnih družbenih priznanj, Savinove nagrade, ki mu jo je bila namenila Kulturna skupnost občine Žalec ob februarškem slovenskem kulturnem prazniku leta 1976, pa žal niso mogli več izročiti njemu, ampak samo njegovim svojcem.

Njegov kmečki rod in njegov učiteljski poklic sta zbudila in izoblikovala v njem živo zanimanje za domoznanstvo in narodopisje. Že kot mlad učitelj je med obema vojnama na podbudo Vinka Möderndorferja zbiral in zapisoval gradivo o ljudski tvarni, občestveni in duhovni kulturi. Po osvoboditvi je bil med 1950. in 1953. letom eden od najbolj delavnih članov narodopisne skupine, ki je pod vodstvom dr. Franceta Kotnika zbirala narodopisno gradivo na saminah v Florijanah nad Gornjim gradom, pozneje pa v okolici Jurkloštra ter v okolici Podsrede na Kozjanskem. V *Kotnikovem zborniku* (Celje 1956), kjer je tam zbrano gradivo natisnjeno, je največ prispevkov podpisanih s Predanovim imenom. Posebej ga je zanimala ljudska tvarna kultura. V treh knjigah *Savinjskega zbornika*, ki jih je uredil, je pisal o savinjski kmečki hiši (1959), o lovstvu in lovskih običajih v Savinjski dolini (1965) ter o kaštah na savinjskem območju (1974). Ob jubilejih raznih društev in šol ter ob občinskih in krajevnih praznikih v žalski občini je pripravil priložnostne zbornike z zanimivim krajepisnim in narodopisnim gradivom. Med takimi njegovimi publikacijami velja omeniti zlasti zbornik *Liboje ob petindvajsetletnici DPD Svobode* (1954) in knjižico *150 let šole na Gomilskem* (1960). V teh knjižicah je v strnjeni obliki popisal razvoj in delovanje društev in ustanov, katerih jubileji so bili povod za izdajo, po večini pa je sam napisal tudi poljudne prispevke o ljudski tvarni kulturi in o ljudskih običajih v tistem kraju ter zapisal ljudske pesmi, pripovedke in pregovore, ki so mu jih povedali starejši krajanj. Najbolj značilen zglede take krajepisne knjižice je zadnja, ki jo je še utegnil pripraviti: *Andraški razgledi* (Žalec 1975). Tudi v njih ima narodopisje prav primeren delež, saj je lepo opisal kmečke domačije, kašte, zidanice in preše, mline, andraške lipe, kužno znamenje v Dobrniču in druge krajevne znamenitosti Andraža nad Polzelo in njegove bližnje okolice.

Po letu 1960 je Predan oživil izročilo in obnovil delo nekdanje Kotnikove narodopisne skupine. V sodelovanju s celjskim pokrajinskim muzejem in etnografskim seminarjem ljubljanske filozofske fakultete je skupina nabirala narodopisno gradivo v Šmihelu nad Mozirjem, v Podraduhi nad Lučami, v Podvolvljaku in še v nekaterih zaselkih v Gornji Savinjski dolini. Leta 1965 je krepko sodeloval pri organizaciji XII. kongresa jugoslovanskih folkloristov v Celju in na njem prebral svoj referat *Kašte na Celjskem območju* (obj. v zborniku tega kongresa, natisnjenem leta 1968). Še v istem letu je skupino trdneje organizacijsko povezal kot celjsko podružnico Slovenskega etnografskega društva ter sodeloval tudi v republiškem odboru tega društva. V poletnih mesecih 1969, 1970 in 1971 je s svojo skupino zbiral narodopisno gradivo na Paškem Kozjaku. Zbrano gradivo je nameraval objaviti najprej v ČZN. Želel je, da bi bilo natisnjeno vse hkrati. Ko se mu je ponudila možnost za to v Celjskem zborniku 1973—1974, ga je dal v natis tja. Vodja skupine je prispeval precej nadroben opis tvarne kulture in nekaj gradiva o občestveni kulturi na tem območju. V

letih 1973 in 1975 je začela skupina pod njegovim vodstvom na podoben način zbirati narodopisne starine v okolici Svetine nad Celjem. Zahrbna bolezen, ki je v zadnjih letih spodjedala nenavadno močno življenjsko in delovno energijo Draga Predana, je povzročila, da je ostal ta njegov raziskovalni načrt neizpolnjen.

Njegovo pripravljenost za domoznansko delo izpričuje tudi dejstvo, da se je lotil priprav za geografski in demografski opis teritorija žalske občine v Krajevnem leksikonu Slovenije. Zbral je precej gradiva, ki ga je s pridom uporabil tudi avtor dokončnega teksta v tretji knjigi te enciklopedične publikacije. Deset let (1965—1975) je bil tudi član širšega uredniškega odbora ČZN.

Predanova navezanost na naravo se je kazala v njegovem delu v planinskih društvih, zlasti pa v lovskih družinah (med obema vojnama v Mozirju, po osvoboditvi pa v Grižah). V knjižici *Naš lovski dom* (1955), ki jo je kot urednik pripravil, ko je lovska družina v Grižah postavila svoj dom pod Gozdnikom, je opisal ta gozdni in lovski revir, za opis lovskih običajev pa se je poslužil kar živahne igrske oblike v treh slikah pod skupnim naslovom **Brakada**. V *Lovcu* je od 1970 do 1973 objavil nekaj lovskih črtic in predlagal lovskim družinam, naj pišejo svoje kronike (glej Lovec 1970/71, str. 103—104). Njegovi srčni nagnjenji do lovstva in narodopisja se prepletata tudi v njegovem široko zasnovanem načrtu o zbiranju slovenskih lovskih pesmi, ki jih je hotel izdati v knjigi (glej njegov poziv v *Lovcu* 1969/70, str. 330 do 331). To njegovo zamisel bi kazalo vsekakor pripeljati do srečnega konca. Če ni osebnosti, ki bi tako kot Drago Predan združevala narodopisno in lovsko znanje, bosta morala knjigo pripraviti vsaj dva strokovnjaka. Praznino, ki nastane med prijatelji in sodelavci, kadar omahne tako vztrajen delavec in spodbujevalec, kot je bil Drago Predan, lahko zares izpolni samo nadaljevanje začete delo in dokončanje zastavljenih načrtov.

Vlado Novak*

* Vlado Novak, bibliotekarski svetovalec, Osrednja knjižnica, Celje.

JAKOB RICHTER

V nedeljo, 23. februarja 1975, je v svoji sobi na Slomškovem trgu 19 umrl v 72. letu življenja škofijski arhivar profesor Jakob Richter. Infarktu, ki ga je napadel že tretjič, je tokrat podlegel. Z njim odhaja zaslužni raziskovalec naše preteklosti.

Rojen je bil 6. avgusta 1902 v Šmiklavžu pri Novi Štifti. To je idiličen kraj v zatišju gornje Savinjske doline, kjer rodovitno dolino pri Gornjem gradu obkrožajo mogočni hribi, ki so pokriti s smrekovimi gozdovi. Od teh gozdov pihlja stalen vetrič, ki kakor da daje deželi in njenim ljudem svežino in klénost. Takšen je bil tudi pokojni Richter: svež, vzravnán, trden in skoraj mladeniški še v jeseni svojega življenja, ko so izčrpanost od dela, skrbi in zahrbtna bolezen že izpodkopali njegove življenjske sile.

Veselje do znanja in duhovniškega poklica je Rogozovega Jakeca — kakor so ga imenovali njegovi sovaščani — peljala leta 1914 na študije v Maribor. Te je uspešno končal z maturo na državni gimnaziji 24. junija 1922. Po maturi je stopil v mariborsko bogoslovje. Vmes je leta 1925 odslužil šestmesečni vojaški rok v Celju. 27. junija 1926 je bil v Mariboru posvečen za duhovnika. Ker še ni izpolnil kanonične starosti 21 let, je moral dobiti spregled iz Rima. Isto leto je absolvirál svoj teološki študij. To leto je bil že tudi nastavljen za kaplana in kateheta v Čadramu, v dekaniji Slovenske Konjice, kjer je ostal tri leta. Leta 1929 je bil prestavljen za kaplana in kateheta k Sv. Petru pri Mariboru. Že naslednje leto je bil imenovan za prvega prefekta v dijaškem semenišču v Mariboru in za honorarnega predavatelja verouka na realki v Mariboru. To leto je nadaljeval študije na Teološki fakulteti v Ljubljani. Leta 1934 je imenovan za honorarnega predavatelja na klasični gimnaziji, ko je naslednje leto opravil absolutorij (diplomo) v Zagrebu, je bil imenovan za suplenta na tej šoli. Leta 1936 je bil imenovan za ravnatelja dijaškega semenišča v Mariboru. Naslednje leto, 1. avgusta, pa je bil nastavljen za ravnatelja Spodnještajerske ljudske posojilnice v Mariboru. Na tem mestu je ostal do vdora Nemcev v našo državo aprila 1941, ko so ga Nemci z drugimi duhovniki najprej zaprli, potem pa prek Rajhenburga (Brestanica) izgnali na Hrvaško. V avgustu se je skušal naseliti v Ljubljani, kjer je že dobil dovoljenje za bivanje. V oktobru istega leta je zopet v Zagrebu, kjer se je nastanil in sodeloval pri odboru, ki je pomagal slovenskim izgnancem na Hrvaškem in v Srbiji. Ves čas je opravljal tajniške posle v tem odboru. Leta 1943 ga je ustaška policija na zahtevo Nemcev zaprla. Po vojni se je 1945 vrnil v domovino. Ker ni mogel najti mesta profesorja verouka niti v Mariboru, niti kje drugje v Sloveniji, je prevzel službo računovodje v zdravilišču Slatina Radenci, kjer je ostal do maja 1946. To leto je bila izpraznjena in razpisana župnija Šmarje pri Jelšah. Ko je dobil to župnijo, se je preselil v Šmarje, kmalu je bil imenovan tudi za dekana. Tu je ostal skoraj dvajset let v pastoralnem delu. Leta

1965 se je župniji odpovedal in nastopil službo škofijskega arhivarja, ki jo je tudi po upokojitvi leta 1971 opravljal vse do smrti.

Že kot bogoslovec v Mariboru je pisal v »Lipico« lepe, občutene pesmi, ki kažejo, da je imel pesniške talente. Ko je nastopil službo arhivarja, se je dobesedno vrgel na preučevanje krajevne zgodovine. Vire je iskal tako v svojem arhivu, kakor tudi v Pokrajinskem pa seveda v avstrijskih arhivih, zlasti v Gradcu in Celovcu. Tako je v škofijskem arhivu potegnil iz pozabe marsikateri že obledeli dokument, s pomočjo katerega je osvetljeval manj znane dogodke in osebe naše narodne zgodovine.

Tako je kot sad vztrajnega dela nastala vrsta člankov ahi razprav, mimo katerih ne bo mogel znanstveni raziskovalec:

Slomškova zamisel o dijaškem semenišču v Celju, Nova pot 18, 1966, str. 22—27.

Aškerčevo predavanje o politiki leta 1885, Nova pot 19, str. 491—495.

Prodana umetnina, Nova pot 19, str. 495—497.

Prizadevanje za razširjenje »Novic«, ČZN 38, 1967, str. 244—245.

Ustanovitev lavantinske škofije, ČZN 41, 1970, str. 11—13.

Boštjan Glavinič de Glamoč in njegov opis Rusije, ČZN 41, 1970, str. 22—36.

Narodopisni drobec, ČZN 42, 1971, str. 148—151.

Priprava za ustanovitev filozofskega liceja v Mariboru, ČZN 43, 1972, str. 68—73.

Inkorporacija in prodaja mariborske župnije, ČZN 43, 1972, str. 202—219.

Prispevek k zgodovini Radgone, ČZN 44, 1973, str. 92—99.

Maribor v reformacijski dobi, ČZN 45, 1974, str. 89—105.

O štiftarjih in skakačih, Znamenje 5, 1975, str. 67—79.

Za Leto svetnikov je napisal življenjepis sv. Maksimilijana, škofa in mučenca (Leto svetnikov IV, str. 87—90). Za Slovenski biografski leksikon je napisal več gesel: Sorčič (Zorčič) Franc, Jurij Stobej von Palmburg, Šalamun Anton, Šegula Franc, Šerf Anton, Šinko Josip, Škerlec Franc-Vičanski, Šmon Franc, Šparavec Alojz, Šuc (Schutz) Jožef (SBL, l. c.).

Kakor je bil v svojih znanstvenih spoznanjih natančen in jasen, je v svojih poljudnih sestavkih pokazal, da ima pisateljski talent. Znal je biti neposreden, živahen, zanimiv in človeško topel. Take sestavke najdemo v Novi mladiki in Koledarju Mohorjeve družbe (KMD). Pri vodstvu te naše najstarejše založbe je sodeloval v vsem povojnem obdobju. Njegovi poljudni članki so:

Žusem in njegov pastir. Ob biserni maši Jakoba Palirja, KMD 1955, str. 37—39.

Kmečki upor v Posavju leta 1790, KMD 1971, str. 137—140.

Ko so bile slovenske knjige še nevarne, KMD 1973, str. 63—64.

900-letnica krške škofije, KMD 1973, str. 83—85.

Solčavski punt, KMD 1974, str. 106—107.

Kratka zgodovina mesta Maribor, Nova mladika 2, 1974, str. 20—23.

Svetovna igra, Nova mladika 3, 1971, str. 100—101.

Profesor Richter je bil od leta 1948 član Zgodovinskega društva, sodeloval je pri Mohorjevi družbi, pri izdaji šematizma za Slovenijo in Jugoslavijo. Mnogo, tudi nočnih ur je skrito pri tem delu. Naporno in zamudno delo je bilo popisovanje matičnih knjig in arhivalij po župnijskih uradih mariborske škofije. Vsakozi je neutrudno iskal, raziskoval, pisal in smrt mu je dobesedno iztrgala pero iz rok, tako da je več del ostalo nedokončanih. V relativno kratkem času je zapustil bogato kulturno dediščino in raziskovalci bodo morali jemati v roke njegova dela in se ozirati na njegove, na virih postavljene trditve.

Anton Ožinger

CIRIL ŠPINDLER

Ceprav je nekaj let bil srčni bolnik, je vendar bil duševno svež in delaven. Tako je še nekaj dni pred smrtjo pri krajevni skupnosti »Ob parku« v Mariboru ponovno prevzel funkcijo predsednika poravnalnega sveta, ki jo je že opravljal vzorno in v zadovoljstvo številnih, ki jim ni bilo potrebno stopiti pred sodišče, tja do leta 1967, ko ga je rahlo udarila možganska kap. Tudi na začetku 1975 je sodeloval s tehtnimi pripombami in dopolnitvami pri pripravljanju novega statuta krajevnne skupnosti. Tako ga je srčni infarkt dne 5. februarja 1975 dejansko iztrgal iz dela in življenja.

Ciril Špindler se je rodil 21. avgusta 1902 v Moravcih, v nekdanji občini Mala Nedelja. Oče Vekoslav in mati Matilda, roj. Veselič, sta izhajala iz prleških kmečkih družin, pa je Ciril Špindler bil vedno silno navezan na rodno Prlekijo.

Po maturi na gimnaziji v Celju, kjer je oče Vekoslav Špindler postal urednik »Domovine« in potem bil dolga leta odločen borec za narodnostne pravice Slovencev v Avstro-Ogrski ter nasprotnik vsakršnih socialnih krivic, se je Ciril Špindler posvetil najprej študiju ekonomskih ved v Zagrebu, nato pa prava v Ljubljani. V Zagrebu je bil član akademskega kluba »Janušić«, ki mu je predsedoval levičar Otokar Keršovani. V Ljubljani je Ciril Špindler redno polagal izpite in si je med študijem služil kruh v odvetniški pisarni dr. Vekoslava Kukovca v Mariboru. Hkrati se je mnogo posvečal idejno-političnim vprašanjem akademskega društva »Triglav«. Že leta 1926 je imel v osnutku pripravljen program, po katerem naj bi se društvo napredno usmerilo. Ta program je 2. februarja 1926 uspešno zagovarjal na posvetovanju s starešinami »Triglava«. Z njim sem na tem posvetovanju sodeloval tudi jaz, ker ni šlo zgolj za program, temveč tudi za obstoj društva, ki je bilo že takrat rahlo levo usmerjeno. Oktobra 1926 je z referatom o programskih in idejnopolitičnih vprašanjih prepričal Triglavane o nujnosti nakazane nove poti. Ko je postal leta 1927 predsednik »Triglava« Cirilov brat medicinec Metod, mu je Ciril poslal iz Maribora, kjer se je pripravljaj na diplomske izpite, znamenito pismo, ki je postalo osnova za program »Triglava«. Šele ko je postalo jasno, da vodi Špindlerjev program društvo popolnoma v levo, je prišlo do konfliktov med večino napredno usmerjenih Triglavanov in manjšino konservativcev. Takrat je znani politik dr. Vekoslav Kukovec odločno podpiral levo usmerjene Triglavane. Najprej je leвица zmagala v ljubljanskem, kasneje pa tudi v zagrebškem »Triglavu«. (O tem sem obsežno napisal v svoji knjigi »Teh petdeset let«, Ljubljana 1974.) Ciril Špindler je kot študent pomagal ustanoviti tudi akademski pevski zbor in je v Mariboru organiziral leta 1926 njegov prvi nastop. Hkrati se je dosti ukvarjal s šahom, pomagal je pri organiziranju Ljudske knjižnice v mariborskem Narodnem domu in pisal je razne priložnostne članke, pa tudi članke s politično vsebino. Že leta

1922 je v Novi dobi pod šifro (Ciril) napisal prispevek »Pomozimo stradajoči Rusiji«. Pozornost pa je zbudil tudi s svojim prispevkom »Abolicionistom« v Mladini (1926/27, str. 178). Po diplomu na pravni fakulteti in odsluženim vojaščini je najprej volontiral na sodišču v Mariboru. Ker pa se je s svojim progresivnim delovanjem zameril političnim veljakom, zanj ni bilo službe v Sloveniji. Zato je bil zaposlen kot upravopolitični pripravnik v Kruševcu, Nišu in Leskovcu. Ko bi moral obleči uradniško uniformo, se je odločil za vojaško sodniško službo. Potem je služboval v raznih pravosodnih službah bivše jugoslovanske vojske v Sarajevu, Valjevu in Zagrebu. Povsod je veljal za pravnega strokovnjaka, hkrati pa tudi za socialno čutečega človeka, ki je humana načela uveljavljal v vojaškem pravosodju.

Ciril Špindler je v letih od 1930 do 1941 povsod, kjer je služboval, bil med organizatorji šahovske igre, pisal je članke o pravnih vprašanjih in je planinaril.

Med okupacijo je bil premeščen v Mostar, od tam pa julija 1943 v Slavonsko Požeško. Od vsega začetka je aktivno sodeloval v narodnoosvobodilni borbi. Tako je bil obveščevalec, ki je dajal dragocene podatke našim partizanskim enotam, hkrati pa je tudi reševal naše ljudi, da niso padli v zapor, da niso prišli pred sodišče in pred puške. Po vsem tveganju je sredi julija 1944 odšel v partizane na Papuk v Slavoniji. V bojih pri Stražemanu je bil marca 1945 težko ranjen in so ga nekaj mesecev zdravili v beograjski bolnišnici. Dne 31. oktobra 1945 so ga kot vojaškega vojnega invalida odpustili iz vojske. Z ukazom Vrhovnega štaba je bil oktobra 1944 povišan v čin majorja. Za svoje vojaške zasluge je dobil red zasluge za narod III. stopnje, medaljo za hrabrost in medaljo zasluge za narod.

Pozneje je bil zaposlen pri socialnem zavarovanju v Zagrebu, Ljubljani in Mariboru. Udeleževal se je številnih delovnih akcij in opravljal razne funkcije v sindikalnih, šahovskih, borbenih in drugih organizacijah. Najvažnejše pa je bilo njegovo delo v organizaciji invalidsko-pokojninskega zavarovanja pri mariborskem zavodu za socialno zavarovanje, kjer je bil dolga leta načelnik invalidskega oddelka. Povsem na novo vpeljani invalidski sistem je likvidiral do takrat veljavni rentni sistem, ki je dajal le skromne možnosti, da bi se služba mogla intenzivneje pečati z usodo človeka — invalida. Tako je bilo z odmero invalidnine ali pokojnine po večini vse opravljeno. Novi predpisi pa so nalagali polno pri nas še nepreizkušanih in neraziskanih prijemov. Potrebna je bila temeljita, najširša preusmeritev dotedanje miselnosti k novi vlogi invalidskega zavarovanja, tako pri zdravstvenih delavcih kakor pri delovnih organizacijah in tudi pri invalidu samem. Pokazala se je potreba po uvedbi dodatnih vej dejavnosti v invalidskem zavarovanju, vključiti je bilo potrebno v delo službe ekipo socialnih delavcev in jih usmeriti na delo z delovnimi invalidi po novih predpisih o invalidskem zavarovanju. Poleg medicinske se je začela tudi psihološka obdelava invalidov. Vse to in še več se je hkrati zgrnilo na ramena takratnega načelnika invalidskega oddelka Cirila Špindlerja, ki se je z vsem tem spoprijel z velikim znanjem, preudarno premišljenostjo in vztrajno žilavostjo. Solidnost in uspešnost njegovega dela sta preseglji okvire običajnega odlično opravljenega dela in so se za njegove zamisli zanimali naši največji centri. Tako sta zagrebška in ljubljanska invalidska služba pošiljali svoje ljudi, da bi si ogledali organizacijo invalidske službe v Mariboru. Delo Cirila Špindlerja na tem področju je bilo pionirsko in živi še danes. S finim občutkom je dojel smisel predpisov, ki so skrivali v sebi vrsto humanih prvin z očitno težnjo zakonodajalca, da tudi s pomočjo pokojninsko-invalidskega zavarovanja pomaga celiti jugoslovanskim ljudem med okupacijo zadane rane. V letih, ko sem bil zvezni oz. republiški poslanec, me je opozarjal na

pomanjkljivosti raznih zakonskih osnutkov. V poznejši borčevski zakonodaji so bili nekateri njegovi predlogi upoštevani, čeprav v nekoliko spremenjeni obliki.

Poleg tega naporenega dela v službi socialnega zavarovanja pa je Ciril Špindler v svojem disciplinarnem razporejanju časa pisal še članke o invalidsko-pokojninskem zavarovanju, sodeloval med šahisti, sodeloval v terenskih organizacijah, spremljal vsa družbeno-politična dogajanja, sledil razvoju prava in še mnogo drugega. Tako je leta 1958 v anketi Društva pravnikov LRS dal tehtne predloge k vsebini pravnega študija na naših pravnih fakultetah. Po upokojitvi leta 1965 je — kljub začetkom bolehnosti — Ciril Špindler vendar ostal živahen sredi našega družbenega dogajanja. Sedaj je imel več časa, da je pisal spomine na svoje progresivno delo v študentskih letih, na svoje nekdanje profesorje, na šahista dr. Astaloša in druge v Sarajevu, na srečanje s pesnikom Tinom Ujevićem v sarajevskih lokalih in podobno. Tudi se je še vedno s pisano besedo loteval invalidsko-pokojninskih vprašanj. Zadnja tri leta pa se je Ciril Špindler intenzivno ukvarjal z zbiranjem gradiva o naprednem politiku dr. Vekoslavu Kukovcu in mi je konec leta 1974 poslal o njem zajetno študijo, da bi jo pregledal in dal pripombe. Z uredništvom Časopisa za zgodovino in narodopisje je namreč bil Ciril Špindler dogovorjen, da bo to študijo objavilo. On je svojo obveznost, čeravno že težko bolan, temeljito opravil, sedaj pa čaka naloga nas, da poskrbimo za objavo njegove študije in se s tem oddolžimo spominu tovariša in sodelavca, ki je krenil na pot napredne publicistične dejavnosti že leta 1921 in ji je ostal zvest do svoje smrti. Pregled razprav in člankov Cirila Špindlerja obsega 74 naslovov, od tega je s področja socialnega zavarovanja 23 prispevkov. Sodeloval je tudi z našim časopisom. Le-ti potrjujejo, kako temeljito se je avtor ukvarjal s to problematiko ne le s strokovnega vidika, temveč tudi s človekoljubnega, humanističnega, saj se je nanj obračalo po nesebično pomoč veliko borcev iz narodnoosvobodilnega boja, ki jim je bil vsak čas pripravljen pomagati pri reševanju navidez nerešljivih vprašanj. Pomagati človeku, posebej še borcu — marsikaj je dobrega storil tudi za ostarele Maistrove borce — je imel za svojo osnovno nalogo, saj je tudi sam prelił kri za svojo domovino. Svojim humanističnim načelom v člankih in razpravah je ostal do smrti zvest tudi v vsakdanjem delu za človeka.

Ivan Kreft

Dr. FRAN VATOVEC

V Ljubljani je 19. februarja 1976 umrl starosta slovenskih časnikarjev dr. Fran Vatovec. Z njim smo zgubili najuglednejšega raziskovalca slovenske in jugoslovanske zgodovine časnikarstva, odličnega govornika, ki je kot predavatelj retorike posredoval svoje znanje slušateljem Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo in ljubljanske Pravne fakultete, priljubljenega univerzitetnega učitelja, ki je z blago in ljubeznivo besedo spremljal generacije slušateljev, ter slednjič razgledanega in kultiviranega sobesednika.

Bil je sin sončne Goriške, rodil se je 30. maja 1901 v Gradiški ob Soči. Vihar prve svetovne vojne je družino zanesel na Štajersko. Na mariborski klasični gimnaziji je maturiral leta 1921 in potem študiral na zgodovinskem oddelku univerze v Ljubljani. Znanstveni doktorat je dosegel na osnovi disertacije o »Kolonizaciji laškega okraja«.

Že mlad se je odločil za časnikarsko delo in prvi prispevki segajo še v gimnazijska leta. Živahno je posegal v politično življenje tedanjega časa — z govorno besedo in peresom. Bil je tudi glavni urednik »Mariborskega večernika Jutra« in v tem listu je 1937 v nadaljevanjih izšel njegov prvi »poseg« v publicistikologijo — študija o V. Vodniku in njegovih »Ljubljanskih novicah«. Odtlej pa vse do smrti je bila osrednja pozornost njegove mnogostranske dejavnosti posvečena raziskovanju slovenske in jugoslovanske periodične publicistike.

Vatovčevo delo je zelo razsežno in zapustil nam je bogat opus knjižnih monografskih spisov, knjižnih študij, pomembnih splošno razvojnih knjižnih del, feljtonov, razprav in drugih sestavkov. Njegovo ime smo srečavali na straneh dnevnega tiska, v revijah in časopisih in raznih znanstvenih publikacijah. S prodorno ostrino znanstvenega analitika je razgrinjal zgodovino naše periodične publicistike in delež njenih soustvarjalcev v slovenski zgodovini. Študentje se s spoštovanjem in ljubeznijo spominjajo njegovih predavanj in nasvetov, ki so pomenili prijateljsko vodilo za delo in življenje.

V dolgi in bogati vrsti njegovih del bi na prvo mesto postavili knjigo »Slovenski časnik 1557—1843« (Maribor, 1961), prvi del široko zasnovanega načrta o naši zgodovini časništva in časnikarstva, ki bo žal ostal neizpoljen. S tega področja so še dela: »140 let slovenske žurnalistike« (Maribor, 1937), Sodobni problemi družbenega obveščanja (Ljubljana, 1963), Razvoj jugoslovanskega novinarstva (Ljubljana, 1967) in dr. Za slednje je 1967 prejel Tomšičevo nagrado.

Imeniten govornik je bil in ta ljubezen pa žive potrebe časa so ga pripeljale do predavanj na dveh fakultetah. Napisal je knjigo »Retorika ali govornišтво in javno nastopanje« (Maribor, 1968), prvo znanstveno, sistematično in v celotnem okviru tematike zasnovano delo o govorništvu v slovenščini.

Njegov vedno živahni in pronicljivi duh se je zanimal za vse. Bil je cenjen turistični delavec in organizator ter dolga leta spiritus agens »Ljubljanskega festivala«. S svojimi znanstvenimi izsledki je redno sodeloval tudi v ČZN.

Vse do nacističnega vdora v aprilu 1941 je dr. Vatovec živel in deloval v Mariboru. Še kasneje pa se je vedno rad vračal v mesto svoje mladosti. Ni naključje, da je dvoje svojih tehničnih knjig izdal pri Založbi Obzorja. Vedno je pravil, da je izgubo lepe Goriške po prvi vojni lažje prenašal v vedri štajerski deželi z njenimi vinskimi goricami.

Njegov plemeniti značaj, bistrina razumnika in človeška vedrost nam bodo ostali v dragem spominu.

Branko Avsenak

OB ARHEOLOŠKEM TOPOGRAFIRANJU HALOZ

Iva Mikl Curk*

UDK 930.26(497.12-183 Haloze)

MIKL CURK Iva: Ob arheološkem topografiranju Haloz. (Nach archäologischer Prospektion von Haloze.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 172—182.

Izvirnik v sloven., povzelen v nem., izvleček v sloven. in angl., 4 slike.

Avtorica poroča o izsledkih arheološkega topografskega raziskovanja Haloz. Po tej regiji so našli veliko število kamnitih sekir, iz ostalih arheoloških obdobij (železne dobe in rimske dobe) pa zelo malo ostalin, in še te so bile zabeležene le v zunanjih predelih Haloz. Zato se zdi, da je bila dežela gosteje poseljena šele v zgodnjem srednjem veku, med boji z Mađžari, ker je tedaj ravnina okoli Ptujja poslala preveč nevarna za naselja.

UDC 930.26(497.12-183 Haloze)

MIKL CURK Iva: On the Archaeological Topography of Haloze. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 172—182.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 4 pict.

The author gives a report about the results of the archaeological prospections in Haloze, a chain of hills in the south of Ptuj and Drava River. In this country has been found a large number of stone axes, but only few other finds (from the Iron Age and Roman Period) which have been noticed only on the outer side of Haloze. Therefore it seems to be true, that this country was densely populated at the soonest early in the Middle Ages, during the Wars with the Hungarians, as the plain round the town of Ptuj was then too dangerous for living.

Osnova vsakemu raziskovanju arheoloških dob je dobro poznanje dežele, najdišč in najdb pa tudi vseh krajev, kjer bi zaradi kateregakoli pojava še mogli pričakovati arheološko najdišče. Vsaka kultura daljne preteklosti je bila povsem odvisna od danosti svojega prostora. Njenih sledov danes ne moremo ne razumeti ne razlagati, če ne poznamo vseh njenih, pa četudi delno le domnevnih sledov v tem prostoru. Zato si vsa slovenska arheološka javnost že leta prizadeva spoznati vso Slovenijo do potrebnih potankosti. Seve gre tako delo počasi. Najprej je bilo treba zbrati in objaviti vse stare podatke in zapiske o najdbah in najdiščih.¹ S pomočjo te osnove pa so že pred leti začeli posamezniki in arheološke ustanove s sistematičnim površinskim raziskovanjem² zaključenih pokrajinskih enot. Pri nas smo se navadili reči tovrstnemu delu topografija. Spričo tega, da je severovzhodna Slovenija topografsko že dosti dobro obdelana, je arheološka služba Zavoda za spomeniško varstvo SRS izbrala

* Iva Mikl-Curk, konservator arheolog, Zavod za spomen. varstvo SRS Ljubljana.

¹ Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975.

² Tu moramo posebej opozoriti na delo Stanka Pahiča iz Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

za svoje topografsko terensko delo pokrajino, ki je še niso obravnavale druge ekipe — Haloze.³

Rezultati te prve faze arheološkega topografiranja so presenetljivi. Prva faza se je, v skladu s pravili za tovrstno delo, omejevala le na beleženje površinskih znakov ter izročila in na lociranje teh znakov. Ni pa segla tudi do sondažnega izkopavalnega preverjanja teli sledov. O rezultatih prve faze dela vendarle moremo in celo moramo govoriti, saj rezultati potrebnih arheoloških sond ne slede takoj površinskemu zbiranju podatkov. Tu naj rezultate podamo v zaključeni besedni obliki.

KAMNITE SEKIRE IN NJIHOVA NAJDIŠČA

Področje Haloz je dalo že prejšnjim generacijam arheologov in muzejem v Mariboru, Ptujju in Gradcu razmeroma dosti kamnitih sekir. Njihova tipološka in tehnološka podoba, delno tudi kulturna pripadnost bodo našle prostor v delu strokovnjaka za to področje in za neolitsko ter za zgodnja kovinska obdobja, ki so sekire rabila. Arheolog, ki je na haloškem ozemlju opravil le topografijo, pa naj zabeleži dejstvo, da so za najdbe kamnitih sekir vedeli že pred nami, in sicer v naslednjih krajih: Borl,⁴ Cirkulane,⁵ Gradišča pri Cirkulanah,⁶ Gruškovce,⁷ Mali Okič,⁸ Paradiž⁹, Gruškovje,¹⁰ Velika Varnica,¹¹ Sv. Avguštin v Veliki Varnici,¹² Veliki Okič,¹³ Zg. Leskovec, kjer so blizu križišča cest v Okič našli tri ali štiri sekire skupaj,¹⁴ Pečke pri Makolah,¹⁵ Ložina pri Podlehniku,¹⁶ Podlehnik,¹⁷ Zakl oziroma Nova cerkev,¹⁸ Majski vrh,¹⁹ Belski vrh,²⁰ Hrastovec pri Zavrču — hrib Vrhovec,²¹ verjetno sam Zavrč²² in Sv. Mohor pri Črmožišah.²³

K temu smo zabeležili še več kamnitih sekir v šolskih zbirkah v Cirkulanah, Žetalah, Podlehniku in Stopercah, v župnem uradu v Stopercah ter v zasebni zbirki v Zagojčih na Ptujemskem polju in zabeležili najdišče sicer zgubljenih kamnitih sekir v Žetalah. Za nekatere sekire po šolskih zbirkah vemo tudi najdišča.

Razmeroma velika kladivasta sekira iz šolske zbirke v Žetalah naj bi bila iz Nadol.²⁴ Mala kladivasta sekira iz šolske zbirke v Podlehniku je bila pred nekaj leti najdena v navoženem gramozu na dvorišču pri Ferševih v Sedla-

³ V ekipe so sodelovali stalno ali izmenično podpisana, diplomirana arheologa Davorin Vuga in Slavko Ciglenčič in Joško Rojic iz Ptujja. S sistematičnimi terenskimi obhodi smo začeli v vzhodnem delu Haloz okoli Zavrča in končali na jugozahodu pri Strmci in Črmožišah. Delali smo vsako pomlad in jesen od novembra 1971 pa do novembra 1973. Vsem imenovanim sodelavcem in vsem, ki so dajali podatke in tako pomagali k uspehu, se najtopleje zahvaljujem.

⁴ J. Klemenč, B. Saria, Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj 1936, 3.

⁵ o. c. 2.

⁶ o. c. 7.

⁷ Inventarna knjiga Pokrajinskega muzeja v Mariboru.

⁸ Blatt Ptuj 19.

⁹ F. Baš, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 18, 1937, 148.

¹⁰ Blatt Ptuj 7.

¹¹ Blatt Ptuj 73.

¹² Blatt Ptuj 1.

¹³ Blatt Ptuj 73.

¹⁴ Blatt Ptuj 17.

¹⁵ S. Pahlč, Arheološki vestnik 1, 1950, 170.

¹⁶ Blatt Ptuj 18.

¹⁷ Blatt Ptuj 27.

¹⁸ Blatt Ptuj 22.

¹⁹ Blatt Ptuj 19.

²⁰ Blatt Ptuj 3.

²¹ Blatt Ptuj 21.

²² Blatt Ptuj 80.

²³ Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec 1939, 20.

²⁴ Našel Flderšek. Podatke o tem je dal L. Jerič iz Zetal 22. V šoli pa vedo le, da je to sekiro prinesla neka učenka iz Črmožiš.

šku 111 in torej prav gotovo ni bila najdena na prvotnem mestu.²⁵ Najdišče sekir iz šolskih zbirk v Cirkulanah in Stopercah ni znano. Ploščato sekiro oziroma odbiti list ploščate sekire podobnega tipa, kot je ona iz Stoperc, iz svetlozelenega drobnozrnatega zglajenega kamna, pa hrani v svoji zbirki Gustl Vojsk v Zagojičih. Dobil jo je po posredniku in naj bi jo pred leti našli v Hrastovcu pri Zavrču. Ploščato, neprevrtano sekirico, ki jo hrani župni urad v Stopercah²⁶ pa so našli pri Sv. Ani nad Štatenbergom, in sicer pri okopavanju njive v sedlu severno ob cerkvi v zgodnji jeseni leta 1972. Sekiro v Žetalah je našel lastnik L. Jerič, Žetale 22, med svojo hišo in gospodarskim poslopjem pri čiščenju roba poti. Oddal jo je nekemu neznanemu geologu iz Ljubljane. Za to sekiro smo mogli povsem preveriti zemeljsko plast, kjer je ležala, saj je bil rob poti še vedno odprt. Sekiro so našli v čisti rumenkasti ilovnati prsti, v arheološko popolnoma sterilni plasti. Z ogledom smo preverili tudi drugo znano najdišče kamnite sekire, ki jo tu omenjamo, in sicer njivo pri Sv. Ani nad Štatenbergom. Njiva, kjer so sekirico našli, kaže tenko humusno plast nad sterilno, svetlorjavo ilovico. V humusni plasti smo sicer zasledili neznatne drobce nove lončenine, bilo pa ni nobenih sledov iz katere od arheoloških dob.

Preveriti smo mogli tudi še najdišča že pred desetletji najdene kamnite sekire, in sicer na Vrhovcu pri Hrastovcu pri Zavrču. Hrib je malone v celoti pokrit z njivami, ki jih je bilo moč sveže zorane prav vzorno pregledati. Vse kažejo povsem nemoteno svetlo ilovnató plast in na njih ni nobenega arheolo-

Najdišče kamnite sekire pri Sv. Ani

škega sledu niti humusne lise, kar bi oboje moglo biti sled naselja, ki je kamnito sekiro rabilo. Prav tako ni moč zaslediti nobenih arheoloških naselbinskih sledov v širšem zaledju križišča v Leskovcu in v vsem ravninskem pasu pred Leskovcem. Tam smo sicer na več krajih jasno videli humusno plast na ostro omejenih površinah, ki je po podobi »arheološka« sled novejših hiš, od katerih jih je nekaj gotovo, po najdenih črepinjah sodeč, stalo še v polpretekli dobi, pa so do danes vsi sledovi, ki so bili nad površjem, že zginili.

²⁵ Podatke o tej sekiri je zabeležil Ivan Tušek, arheolog in predavatelj zgodovine na šoli v Podčelniku.

²⁶ Podatke o sekiri je posredoval l. 1972 župni upravitelj v Stopercah, p. Danijel Tomšič.

Staremu seznamu najdišč kamnitih sekir tako lahko pridružimo še nove kraje: Sedlašek, Nadole, Žetale in Sv. Ano nad Štatenbergom. Kar pa seže naše znanje, ni do sedaj moč nobeni v Halozah najdeni sekiri pridružiti kakšnegakoli sledu naselbine iz prazgodovine. Ob taki situaciji pomeni nad 30 kamnitih sekir z zaključene pokrajinske enote kar trd oroh za arheologa. To dejstvo vabi k interpretacijskim špekulacijam. Gotovo pa je seve le to, da mora arheološka in spomeniškovarstvena služba poslej še posebej spremljati kakršnekoli podatke in najdbe po Halozah, da bi potem mogli problem le kako rešiti.

DRUGE GOTOVO ARHEOLOŠKE NAJDBE

Najbolj pomembna arheološka najdba s haloškega ozemlja slej ko prej ostaja bronastodobna založna najdba iz Čermožiš, najdena ob koncu preteklega stoletja.²⁷ Ob topografiji smo obiskali najdišče v zaselku Pridna vas, ki tvori najbolj vzhodni izrastek Čermožiš.²⁸ Depo so zakopali na mikrotopografsko zelo zanimivi točki. Najdišče je v najjasnejšem sedlu med dolino Žetal in Nadol

Najdišče depoja v Čermožišah

na jugu in severu ter med gorskim masivom Donačke gore z Resevnikom na zahodu in višjimi vrhovi Dobrine na vzhodu. Še danes teče tik mimo najdišča cesta iz Žetal v Nadole in očitno ubira pot prastare, s konfiguracijo terena

²⁷ Biall Rogatec, 68 ss in A. Smodič, Arheološki vestnik 6 1955. 82 ss.

²⁸ Pri hiši št. 39 Čermožiše, lastnik F. Kodrič, nečak najditelja, parc. 226 in 255 k. o. Čermožiše.

pogojene tovrne poti. Kraj, kjer so založno najdbo zakopali, je gotovo skoro vedno nekaj pomenil, bil je lahko spoznaven ali drugače opazen. Zdi se mi, da je vse to pri najdišču čermožiškega depoja tudi tako in da so starejše objave na to dejstvo premalo opozorile.

Pri obnavljanju fasade farne cerkve v Žetalah so leta 1972 odstranili z zidov stare omete. Pri tem so našli vzdian kamnit blok z reliefno upodobitvijo.²⁹ Reliefni kamen je brez dvoma rimski. Arheologi se bodo še vračali

Rimski kamen v Žetalah

k njemu. A že to, kar moremo na prvi pogled z njega razbrati, je dovolj zanimivo, da zabeležimo. V cerkvi je gotovo že dolgo vzdian, saj tiči v spodnjih vrstah velikih lomljenecv severnega cerkvenega zidu na zunanji strani komaj 0,7 m nad sedanjimi tlemi in le malo na zahod od slavoloka. Zato ga vidimo le z ene strani in tako je pred nami najverjetneje trikotno čelo pokrova sarkofaga oziroma pravilneje pepelnice s stranskima akroterijema. Tadva sta le površno obklesana čepa. Rob reliefnega polja tudi ni posebej nakazan. Skoro vse rahlo trikotno polje izpolnjuje 7 površno izklesanih doprsij. Kamen je nekaj nad 1 m dolg in okoli 0,3 m visok. Poglobitve v močno razjedenih obrazih rahlo hruškastih glav nakazujejo klesarjevo shematično podajanje oči, nosu in ust. Prečni in pokončni žlebiči po doprsjih pa so stereotipne, tudi sicer že mnogokrat v delu podeželskih klesarjev slabo razumljene gube v času nastanka naše upodobitve že kaj verjetno mrtve rimske toge. Rdečkasti zrnati lokalni apnenec³⁰ ter stil upodobitve pričata, da gre za globoko podeželsko, lokalno delo. Tip pokrova pepelnice pa je značilen za širši poetovijski prostor in Žetale so že na mestnem teritoriju Poetovija.³¹ Tudi starost kamna na prvi pogled težko določimo. Podrobna obravnava bo tem našim oznakam verjetno marsikaj spremenila. A če se opiramo na podatek o času, ko so bile tovrstne

²⁹ Prve podatke o tem kamnu mi je posredoval Zavod za spomeniško varstvo Maribor, Stanko Pahlč in dr. Ivan Komelj.

³⁰ Podrobno tega ali kamnolom seveda kamnu lahko določi le petrografska analiza.

³¹ E. Diez, Jahreshefte des österreichischen Arch. Institutes 1948, 151 s.

pepelnice posebno v rabi in na podatek o času, ko je bilo podeželje v rimskem času najbolj poseljeno, bi pokrov najraje datirali v drugo stoletje, v predmarkomanska, ali upoštevajoč zakasnitve nekaterih pojavov zunaj mest, tudi še v pomarkomanska leta.

Seve ne vemo, ali je bil kamen tudi prvotno v Žetalah. Vsekakor pa se dolina Žetal že odpira na jug Donačke gore, k v rimskem času gosto poseljenem Obsotelju,³² da se nam rimska najdba v Žetalah, dasi same Haloze na severu in vzhodu od Žetal niso dale nobene zanesljive rimske najdbe, ne zdi prav nič neverjetna. Lepa lega središča Žetal, patrociniij farne cerkve³³ in ta najdba bi bila na daleč zadostno opravičilo, da bi domnevali v Žetalah vsaj manjšo rimsko naselbino. Žal pa teren ne daje nobenih dokazov. Okoli cerkve je pokopališče. Mnogokrat prekopana prst ne vsebuje nič kamna, malte ali črepinj, nobenih takih sledov ni opaziti tudi v drugih vkopih po središču Žetal. Tako moramo za zdaj na Žetale le posebej paziti kot na možno arheološko najdišče in nič več.

Na najvišjem temenu Majskega vrha, ki so mu nekoč pravili Gradišče³⁴ in se razgleduje daleč na Dravsko polje do Ptuja in v Haloze do Podlehnik in čez, so našli pred desetletji rimske kamne. Podrobnosti o plasteh v najdišču niso zabeležene. Pri terenskih obhodih smo videli, da je to vrh s parcelami 257, 260/3 in 260/2 k. o. Majski vrh. Ljudsko izročilo še danes govori o tem, da je tam nekoč stal grad. V začetku stoletja so bili na hribu vinogradi in hram družine ptujskih slikarjev Kasimirov in Viktor Skrabar je za kamen, ki ga je objavil, brez dvoma izvedel od njih. Hrama danes ni več. Vrh sam pa je spremenjen v terase. Pred nekaj leti, ko so te terase delali, so med drugimi ruševinami našli še en gladek večji kos pohorskega marmora (dolžine nad 1,20 m), ki kaže vse značilnosti rimskega arhitekturnega člena po načinu obdelave in izbiri kamna. Plasti, skozi katere so zarezano terase, kažejo precej ruševin in to v dveh slojih. Jasnejši vsebuje dosti opeke z žigom iz Ornikove ptujске opekarne konca preteklega in začetka tega stoletja in je torej mogoče sled Kasimirove pristave. Drugi sloj pa je mnogo manj izrazit in je v njem dosti neenakomerno žgane opeke in domače slabe rjavkaste lončenine in s peskom mešane gline. Na prvi pogled bi rekli, da je pred nami neka pozno-srednjeveška ali še mlajša ruševinasta plast. Skrbni pregled vsega prekopenega vrha ni dal niti enega rimskega sledu. Na podlagi vseh teh zapažanj sodimo, da so bloki pohorca, ki so jih našli v Majskem vrhu prejkone sled neke nerimske zidave, in da so kaj lahko pripeljani od drugod za sekundarno rabo, mogoče tudi iz bližnjega Vidma.

V letu 1971. smo posredno izvedeli, da naj bi bila v Vareji gomila. Naslednje leto smo teren obhodili. Na posestvu Gabrovec Antonije, Vareja 33, parc. 113 k.o. Vareja je v grapi južno pod hišo, le nekaj 100 m zahodno od ceste, ki iz Vidma vodi v Leskovec, na vznožju prve vrste grebenov stran od Drave gomila ali gomili podobna tvorba. Od Drave leži v zračni črti nekako kilometer, po dolini pa je pot približno dvakrat tako dolga. Je na dnu doline, na mestu, kjer se vanjo združijo več malih grap, ločena od okolnih grebenov s poljsko potjo in potočkom pa izrazito, vsaj za 4 m višja od naravnih iztekov teh grebenov. Je enakomerne oblike in nekaj nad 5 m široka. Po pripovedovanju lastnice je ljudska fantazija okoli tega kraja, ki mu ljudje drugega, enakega ne poznajo od Vidma do Borla in Leskovca, spletla mnogo pravljič. Tako

³² Prim. Blatt Rogatec in Blatt Zagreb.

³³ F. Truhlar, Bogoslovni vestnik 33, 1973, 61-116, zlasti 67.

³⁴ V. Skrabar, Mitteilungen der Zentralkommission 3. F. 4, 1905, 303 s. B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, 1, Zagreb — Beograd 1938, štev. 261.

Gomila v Varej

so bajali o zakladu, o skrivnostni luči, ki jo je videti na kraju ponoči itd. Gomila je videti izrazito nasuta, na njej je plast precej bolj prstena kot po okolnih izrastkih grebenov. Več o njej bodo mogla reči šele izkopavanja. Dejstvo, da je osamljena, nas, vsaj kar vemo danes, nekoliko vznemirja. Do Vidma tudi ni v okolici, dasi vsej skrbno pregledani, nobenih arheoloških sledov. Ničesar tudi ne moremo uganiti o starosti gomile. Vsekakor pa moramo reči, da je v arheološko »praznih« Halozah, gomila v Vareji še na najmanj čudnem mestu. Blizu je namreč v arheoloških dobah gotovo naseljenega Vidma in širokega vhoda v notranjost Haloz ob Tajni in proti Leskovcu.

NASELBINSKI SLEDIVI, KI SO ARHEOLOŠKI LE PO PODOBI

Topografsko delo po Halozah nas je mnogokrat privedlo na terene starih selišč. Ti so danes po zunanji podobi povsem enaki sledovom, ki so se ohranili iz arheoloških dob. Vendar pa podrobnejši pregled teh sledov nikjer z gotovostjo ne dovoljuje sklepati o arheološkem najdišču, marveč govore le o razpadlih naseljih ali stavbah iz mnogo mlajših dob. Zadnjo besedo bodo seve rekla izkopavanja. Vsekakor so nekatere točke že takoj jasno spoznavne kot sledovi hiš celo iz polpretekle dobe. O njih tu podrobneje ne bi govorili. Naj o njih priča le ohranjena dokumentacija v arhivu, tu pa naj bo dovolj, da omenimo, da smo jih zasledili v Tajni, Veliki Varnici, Leskovcu, Sedlašku, Gruškovju, Belskem vrhu itd. O podobi prostora, kjer je še v polpretekli dobi stala stavba, smo govorili tudi zgoraj, ko smo govorili o najdišču rimskih kamnov v Majskem vrhu.

Zdaj pa bi našteali še nekaj selišč. Med njimi je mogoče eno, kjer moremo ob izkopavanju (Zavrč) pričakovati še tudi arheološko plast. Nadalje je med njimi ruševinski prostor treh malih stolpastih gračev (Dravinjski vrh, Podlehnik in Kozminci) ter naposled skupina prostorov in ledin, kjer so stale v preteklih dobah tako ali drugače opazne stavbe (Popovski vrh, Paradiž, Pohorje, Turški vrh, Sv. Avguštin v Veliki Varnici, Vrbanjšček nad Borlom, Naraplje in Makole). Pri drugih dveh skupinah najdišč arheoloških sledov, kot bomo takoj videli iz opisa, skoro ne moremo pričakovati. Mogoče nam pa lahko kaj pomagajo pri krajevni zgodovini.

Najprej k terenom v Zavrču in Goričaku. Za prostor, kjer pri Zadržnem domu v Zavrču rastejo nove hiše, pravijo, da je tam stal prvotni Ulmov grad, pa tudi V zideh mu rečejo. (parc. 12/6, 5, 7 k. o. Goričak splošno ljudsko premoženje). Tam je res bogata humusna kulturna plast, kjer pa sledov kame-nja, malte ali opeke ni. Med številnimi črepinjami smo ugotovili le izrazito pusto pečeno črno in rožnatordečo srednjeveško keramiko ter novejšo (delno odlomke domačih loncev takih oblik in izdelav, kot je še danes v rabi ali fajanso). Arheoloških predmetov pa med površinskimi najdbami na globoko (torej na mnogo mestih v sterilno ilovico) prekopanem terenu ni.

Drugi teren na širšem prostoru Zavrča, kjer bi se še mogli nadejati arheoloških najdb, pa je hrib z domačim imenom Greblica. To je v bistvu skrajni severni izrastek grebena Turškega vrha, ki se dviguje vzhodno od ceste v Turški vrh in južno od dolinice, ki končuje naselje Zavrč na jugu (na ledini so parc. 7/1 in 8 k. o. Turški vrh, SLP). Na vrhu omenjenega temena so v gozdu mnogokrat, kot so domačini pravili, našli zidovje. Danes je moč s površinskim ogledom videti le jasne sledove kopanja na nekako pravokotnem prostoru, ki pokriva plosko teme grebena, in izkopane kamne. Plast pa je prstena in ilov-nata in v njej drobnih najdb, torej predvsem črepinj ni opaziti. Na vzhodnem pobočju tega hriba pa so v vrsti tri, približno 3 m široke, gomilam podobne tvorbe.

Proučevanje historičnih virov za ta del Halož³⁵ locira na prostor okoli završkega zadržnega doma l. 1542 omenjeno naselje Thrasowaz Dorff. Tako lokacijo naselja narekuje lega zemljišč omenjenih gospodarstev. Zdaj bi jo potrjevali še »arheološki« sledovi. Izkopavanja pa nas bodo poučila, ali je na obeh tere-nih v Zavrču še kaj starejšega.

Zanimivo pa je, da v severnem delu Zavrča, okoli cerkva in gradu ni nobenih arheoloških sledov. Pa so vendar na hrvaški strani kaj kmalu že prvi rimski sledovi.³⁶ Stari domnevi,³⁷ da je takorekoč po sedanji trasi skozi severni del Zavrča tekla rimska javna cesta, bi zdaj ne naklonili več vere, saj je novo raziskovanje pokazalo, da je cesta iz Poetovija v Murso prečkala Dravo šele pred današnjim Lovrenčanom in ne že pri Borlu³⁸. Potemtakem je bil Zavrč od te ceste malo odmaknjen proti zahodu. Njegovo jedro z Dubravo bi pa ob svoji lepi legi v že dovolj široki dolini vendarle moglo pritegniti že v rimskem času manjše naselje ali vsaj podeželsko gospodarstvo, zato moramo tudi tere-ne v Zavrču, dasi še nimamo z njih materialnih dokazov, primerno varovati.

Zanimivi so trije med seboj nekako logično povezani tereni z enakimi sle-dovi in širše gledano vsi na vzhodni strani Rogatnice. Že zgodovinopisje pre-teklih desetletij je terenske sledove in pisane vire jasno združilo takorekoč za dva od njih, zdaj jim moremo pa brez pomislekov pridružiti še tretjega. Prva dva sta »grad« v Dravinjskem vrhu nad Sv. Janžem pri Vidmu in »Lehnik« nad Sv. Marijo v Podlehniku, tretji pa je grad ali gradišče v Kozmincih. Sle-dove onega v Dravinjskem vrhu je opazil že B. Saria in nanje opozoril Pircheg-ger³⁹, ki je na njegov prostor lociral v 12. stoletju omenjeni gradič Trann. Pirchegger prav tako domneva, da je moral približno v istem času omenjeni Lichtenegg⁴⁰ stati na prostoru »starega gradu« v Podlehniku.

Naše terensko rekognosciranje je, dasi nismo strokovnjaki za preučevanje teh obdobij in arhitekture, opozorilo, da gre v obeh primerih za nesporno ena-

³⁵ M. Bračić, CZN NV 3, 1967, 32.

³⁶ M. Fulir, Razprave SAZU 1. razr. 6, 1969, 363 ss.

³⁷ Blatt Ptuj 3.

³⁸ S. Pahič, Razprave SAZU 1. razr. 6, 1969.

³⁹ H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, München 1962, 93.

⁴⁰ Ibid.

ke sledove dvch okroglih stavb. »Grad« v Dravinjskem vrhu leži na ostrem vrhu. Vse teme pokriva okrogla ravnina s premerom okoli 10 m, kjer so v tleh in zlasti v jasnem robu ploščadi vidni sledovi ruševin kamnitega objekta. Ploščad tako ostro pada v okolna pobočja, da sledov nasipov ni videti. V Podlehniku so na jasni vzpetini nad staro cerkvijo Sv. Marije, na podolgastem temenu griča, ki odpira pogled na ves spodnji del rogatniške doline in pot na vzhod v Haloze, jasni sledovi tudi okroglega, danes z zemljo zravnane objekta s ca. 10 m premera. Na položnejših pobočjih tega sicer značilno haloško ozkega in strmega griča sta še vidna po dva kratka nasipa.

Prav enaka je površinska podoba vrha na jugu nad križiščem cest v Kozmincih in Stanošini na koti 468. Ta točka je danes pogozdena, vsa pobočja so izredno strma. Na ozkem ostrem vrhu, kjer se vidi v vrhove Dobrine in Reševnika nad Zetalami ter dolino tja do Dobrine in vso rogatniško dolino do Podlehnika in proti Maclju, je spet ploščad-sled z zemljo zravnane okroglega stolpa s premerom okoli 10 m. Na edini strani, kjer se ozko pobočje od juga vzpenja v ta vrh, je to prerezano z izrazitim nasipom.

Sledovi teh starih utrdb zahtevajo sicer posebne obdelave⁴¹, tu podajamo le terenska zapažanja.

Prehajamo k poslednji skupini točk, ki smo jih pri našem raziskovanju srečali in jih zvečine ni bilo na prvi pogled moč ločiti od pravih arheoloških najdišč.

Že večasih je bilo znano »gradišče« v Paradižu⁴², kjer bi moglo biti tudi krajevno ime povezano z gradiščem⁴³. Na najznačilnejšem vrhu tega od severa na jug tekočega grebena je komaj nekaj m² prostora. Tu se stikajo parc. 574, 576 in 577 k. o. Paradiž. Delno je »gradišče« last A. Bratuša, Paradiž 64, čigar hiša leži tudi najvišje na vzhodnem pobočju »gradišča«. Podobe pravega gradišča iz arheoloških dob ta točka nima in na njej so sledovi zidane stavbe, ki je zajela ves vrh, približno 5×12 m. Površinski ogled ni dal nobenih arheoloških najdb. V ljudskem izročilu pa je točka znana daleč naokoli. Nekoliko manj znano, pa tudi na nekaj nižjem vrhu leži drugo, po svoji sedanji podobi in velikosti paradiškemu enako »gradišče« jugozahodno od cerkvice Sv. Elizabete v Pohorju (parc. 366, 367 in 368 k. o. Pohorje).

Manj jasne sledove, zato pa še delno ohranjeno veliko zidano klet nosi ostri vrh »gradišča« v Gorci ali na Popovskem vrhu (parc. 204 in 203 k. o. Gorca pri hiši Gorca 85) nad Popovci in Dravo. Tudi to točko so omenjali že večkrat. Poznal jo je brččas tudi že Saria, saj sem Pirchegger looir enega od zgodnjih gradičev dravinjskih in rogatniških gospodov⁴⁴. Na tem vrhu pa sledovi danes niso slični onim v Dravinjskem vrhu, Podlehniku ali Kozmincih. Razen kleti so tu vsi sledovi skromni, nobenega pa ni iz prav arheoloških obdobj do zgodnjega srednjega veka.

Že takorekoč v samih Makolah na vzpetini na jugu od vrha s pokopališčem in tik vzhodno nad cesto, ki vodi proti jugu in v dolino k staremu Štatenbergu, smo našli podobno stavbno sled, ki pa ni, vsaj kar smo mogli ugotoviti, pustila posebno jasnih sledov v ljudskem izročilu. Na tem vrhu je jasna pravokotna sled 3×7 m velike stavbe, zidane z malto in kamnom, ki zdaj pokriva vse teme hriba. V njej in ob njej starejših sledov ni videti, da jo tu omenjamo, je vzrok dejstvo, da hrib, kjer stoji, ob vzhodju opasuje proti cesti obrnjen jasen, do 2 m visok polkrožen nasip.

⁴¹ Delno že J. Curk, Ptujski zbornik 4, 1975, 179 s.

⁴² Krajevni leksikon Dravske banovine 512.

⁴³ Prim. M. Kos, GMDS 22, 1941, 119.

⁴⁴ Il. Pirchegger l. c. Pravo mesto gradiča je v letu 1974 lociral S. Pahič.

Podobi »gradišča« v Paradižu ali Pohorju enak je tudi prostor na vrhu najvišje vzpetine tik južno nad Narapljami, vzhodno od ceste, kjer naj bi po še delno ohranjenem izročilu⁴⁵ stal grad. Zemljena, na ozki vrh omejena plast vsebuje skromne sledove in med njimi nobenega iz arheoloških dob.

V vseh vzhodnih Halozah je zelo živahno izročilo o grobu »turške babice« ali »turškega generala Babice« v Turškem vrhu št. 20. (Last Petrovič Bare.) Ta »grob« je pred leti razdrto, pa še pri hiši tik ob prvotnem mestu ohranjen slopasto znamenje iz 17. stoletja. Prav tako je v ljudskem izročilu vsepovsod med Zavrčem in Cirkulanami znan prostor ruševin cerkve sv. Urbana na Velikem vrhu ali Vrbanjščeku v Belskem vrhu nad Borlom. Vse pravljice, ki jih navadno zapisujemo kot opozorilo na arheološki teren, so povezane s tem vrhom, kjer še delno stoji cerkvena ruševina. To cerkev naj bi porušili Turki, ko so nanjo streljali s Turškega vrha. Pri tem se je pogreznil zvon v zemljo, da je še zdaj slišati ob izvirku na dnu doline njegovo zvonjenje.

Prav od daleč so nas opozarjali tudi na še dobro ohranjene ruševine stolpa v sedlu pri Sv. Avguštinu v Veliki Varnici na slovensko-hrvaški meji.

Sklep

Ob koncu ugotavljamo, da so nesporno arheološki sledovi v Halozah kaj skromni. Pustiti moramo ob strani vsakršno interpretacijo kamnitih sekir, ki bi zanje zdaj seve, dasi smo oboroženi s premalo dokazi, najprej radi pomislili, da so dokaz lova ali druge gospodarske eksploatacije v gozdnem področju. Poznejše arheološke dobe, kovinske in rimska doba pa staroslovanski zgodnji srednji vek so se po materialnih dokazih, za katere se sicer zavedamo, da po površinskem topografiranju še niso znani v celoti, Haloz komaj kaj dotaknile in še to izrazito v obrobju (Žetale in Vareja, mogoče Zavrč). Vedno spet smo srečali v arheološki literaturi domnevo, da so vsaj Rimljani že začeli z vinarstvom po Halozah. Materialnih dokazov za to še vedno nimamo. Primerjaje pokrajinsko podobo in mikrotopografske razmere v rimskem času gosto naseljenih Slovenskih goric s Halozami, pa sodimo, da so Haloze za naselitev v rimskem času kaj malo primerne. Iz rimskih piscev poznamo tudi⁴⁶ pogoje, ki so jih Rimljani stavili v svojem načrtovanju naselij in poljedelskih površin, pa so zanje Haloze prav tako malo primerne. Pretežno ozke doline in strma pobočja z ostrimi vrhovi gotovo niso zemlja, kjer bi se kot po Slovenskih goricah in Pomurju, pod Pohorjem ali po Dolenjskem v rimskem času gosto naselili. Tudi na izgradnjo javnih cest iz Obsotelja v Podravje spričo odsotnosti vsakršnih naselbinskih sledov prav v haloškem teritoriju za rimski čas zaenkrat ne moremo misliti. Prečkale so ga pa, četudi je bil še tako gozdnat, gotovo poti in tovarne poti, za katere pa seve ni nujno, da so bila ob njih naselja za vzdrževanje cestišča in prometa (preprega konj), tako kot ob javnih cestah.

Naposled naj omenimo, da zaenkrat ugotavljamo, kako so vsa ledinska imena »gradišče« vezana na sledove iz nearheoloških obdobij, in da tudi obem krajevnim imenom Gradišče, onemu pri Cirkulanah in Gradišču nad Makolami nismo našli nobene zveze z materialnimi ostanki iz arheoloških dob. Predvsem pa vrhovi v njih, pa naj so z Dravskega polja ali od Majšperka videti še tako prepričljivi, nikakor ne nudijo nobenih pogojev za pravo železnodobno gradišče, saj so le križišča ozkih in strmih in z ozkimi, strmimi grabami razrezanih pobočij.

⁴⁵ Podatek nam je posredoval tov. Smolej iz Šole v Majšperku.

⁴⁶ npr. Plin., n. h. XV, 8.

S tem naj končamo prikaz rezultatov terenskega dela v Halozah. Danes se nam torej zdi, da jih je človek v mlajši kameni dobi in še v kovinske dobe poznal le kot gozd, vir divjadi in lesa, da jih tudi bronastodobna zakladna najdba v Črmožišah označuje kot divjino, skozi katero ni kazalo nositi blaga, ali ki ji je bilo treba blago darovati. Tudi življenje v rimski dobi naj bi jih opljusnilo le po nekaj obrobni pobočjih. Spremenjeni pogoji na Dravskem polju pa so v zgodnji fevdalni dobi in ob vdorih Madžarov povzročili, da je postalo to ozemlje zanimivo in so se nam od tedaj ohranili zaenkrat prvi nesporni dokazi poselitve.

Naključna najdba pa bo to podoba, to se zavedamo, lahko kaj hitro spremenila. Na to moramo v arheološkem raziskovanju biti vedno pripravljeni. Zato pa moramo, slej ko prej, pa najsi smo še tako prepričani, da v zemlji ni arheoloških predmetov, spremljati vse dogajanje na zemljiščih s starimi sledovi, ki smo jih tu nanizali.

NACH ARCHÄOLOGISCHER PROSPEKTION VON HALOZE

Zusammenfassung

Unser Artikel stellt topographische Resultate einer archäologischen Landesprospektion vor. Bearbeitet wurde eine geschlossene geographische Einheit, Haloze (Kollos). Damit konnten wir zwar nicht viele neue archäologische Punkte kennenlernen. Dann wirkt wiederum sonderbar die Tatsache, dass jedoch am Territorium von Haloze relativ viele Steinäxte gefunden worden sind (fast 30 Fundorte) und diese bearbeitet unser Aufsatz zuerst. Von anderen, sicher archäologischen Funden sind relativ wenige festzustellen und noch diese sind im Randgebiet des Hügellandes von Haloze. Dazu gehört der schon vor längerer Zeit gefundene spätbronzezeitliche Hortfund von Črmožiše, der sekundär in die Kirchenwand eingemauerte Aschenkistenfragment (Deckelwand) mit Relicfbüsten von Zetale, die wiederverwendeten Marmorblöcke von Majski vrh und ein Hügelgrab von Vareja. Zuletzt stellt der Aufsatz mehrere Orte vor, wo auch bis zur halbvergangenen Zeit grössere Gebäude standen, die aber jetzt im ihren Aussehen vollkommen »archäologisch« wirken. Zur Erforschung der archäologischen Perioden können diese Punkte zwar nichts beisteuern, sie können aber für Lokalgeschichte interessant sein, da wir unter ihnen auch im Boden erhaltene Spuren von drei kleinen Turmschlössern, die das Tal der Rogatnica gegen Osten sperren, feststellen können. Diese Schlösser werden in den Quellen aus dem 12. und 13. Jhd. erwähnt. Nach getaner topographischen Arbeit sind ihre Stellen und ihre Form klar bekannt, was bis jetzt nicht der Fall war.

O SREDNJEVEŠKIH ZASNOVAH PTUJA IN MARIBORA

Jože Curk*

UDK 930.8:711.5(497.12-18 Ptuj + Maribor)»04/14«

CURK Jože: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. (Des commencements urbains de Ptuj et de Maribor.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 183—212.

Izvirnik v sloven., povzelenk v franc., izvleček v sloven. in angl., 10 narisov.

Avtor opisuje zgodnje razvojne stopnje (do 15. stoletja) dveh mest, ki ležita na srednjem toku reke Drave: Ptuj in Maribor. Njegovo delo bazira na preučevanju nekaterih arhitektonskih ostankov in detajlov ptujskega gradu, na preučevanju cesti in na preučevanju razširjenosti in vzorca velikega dela mestnega ozemlja.

UDC 930.8:711.5(497.12-18 Ptuj + Maribor)»04/14«

CURK Jože: The Beginnings of Ptuj and Maribor in the Middle Ages. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 183—212.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 10 fig.

The author represents the early development phases (till the 15th century) of two towns lying on the middle course of the Drava River: Ptuj and Maribor. His work is based on the study of some architectural remains and details of the castle of Ptuj, on the study of the roads, and on the study of the extension and pattern of lots of town ground.

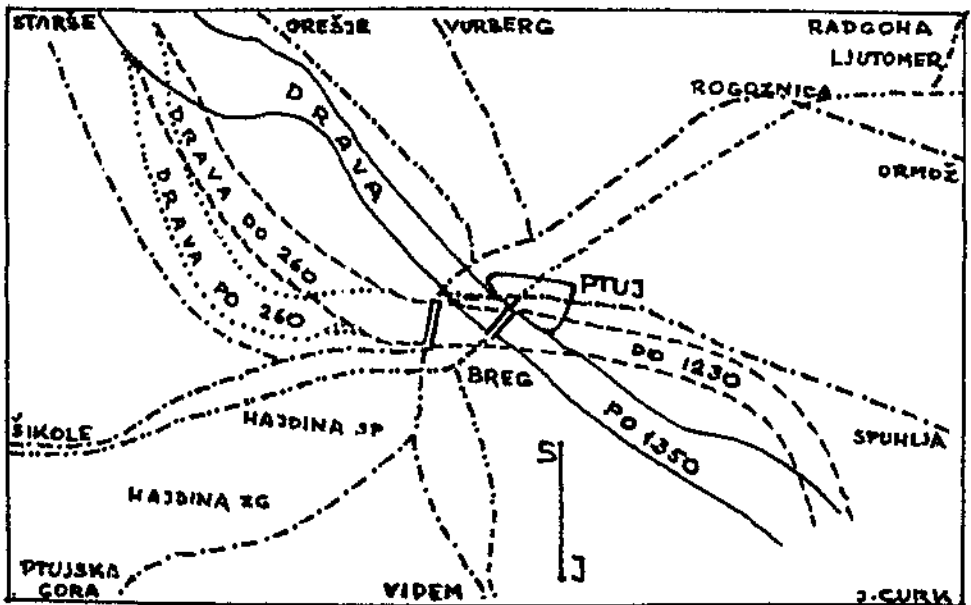
Fenomen Ptuja je s svojo zgodovinsko problematiko vedno privlačeval raziskovalce, posebno arheologe in zgodovinarje, kot urbani spomenik pa privlači arhitekto-urbaniste, umetnostne zgodovinarje, sociologe in demografe. Njegova lega na stičišču skrajnega obronka Slovenskih goric in Drave je izredna, urbana pojava monumentalna, zgodovinska dokumentarnost edinstvena. Pod njegovo sedanjo podobo se namreč v časovni vertikali nizajo plasti, ki segajo do obdobja, ko srednjeevropski človek še ni poznal kovin. Kamniti prag v dravski strugi je ob nizkem vodostaju že od nekdaj omogočal prehod prek reke. Ko se je v železni dobi izoblikovala tkzv. Jantarska cesta, je tu morda že obstajala najbolj preprosta oblika broda, ki so ga Rimljani nadomestili najprej z lesenim, za cesarja Trajana pa z zidanim mostom, s čemer je Ptuj dozorel, da je postal Colonia Ulpia Traiana. Topografija Peotovija je že toliko napredovala, da mu lahko zakoličimo mestno mejo ter določimo poteze glavnih tranzitnih cest in lokalnih ulic, ki so vplivale na nastanek srednjeveškega in s tem posredno tudi današnjega Ptuja. Drava je seveda v antiki tekla za širino struge južneje kot danes, tako da je Vičavi puščala precej prostora, Bregu pa ga jemala prav do struge današnje Studenčnice. Po logiki vodnega pretoka je seveda reka, ki je

* Jože Curk, dipl. umetn. zgod., Pokrajinski arhiv Maribor.

prihajala naravnost iz zahoda, tekla skozi današnje mesto pod južnim robom Cvetkovega in Vrazovega trga ter občinskega sodišča proti vzhodu. Grajena je takrat zavijala še okoli vzhodnega obronka grajskega hriba in proštjskega pomola ter prek trga Mladinskih delovnih brigad (MDB) in po Krempljevi ulici tekla v Dravo. Tako je takrat tu obstajal prostor, ki je bil bistveno drugačen od današnjega, saj se ni pahljačasto odpiral proti vzhodu, ampak se enakomerno širil proti zahodu. Rimsko mesto je obsegalo še današnji Muzejski trg, saj se je na začetku Prešernove ulice našlo sledove hiš in mestnega obzidja z bermo (predobzidno ploščadjo), ki je zapiralo mesto med Dravo in Grajskim hribom v pozni antiki proti vzhodu. Ker je dvomljivo, da bi se mestno obzidje nadaljevalo prek plazovitega grajskega pobočja, je domnevati, da je predstav-

PTUJ z OKOLICO

TABELA I.

RIMSKE CESTE - - - - - SREDNJEVEŠKE CESTE - . . . . .

ljal stavbni kompleks na grajskem griču samostojno, vase zaključeno obrambno enoto.

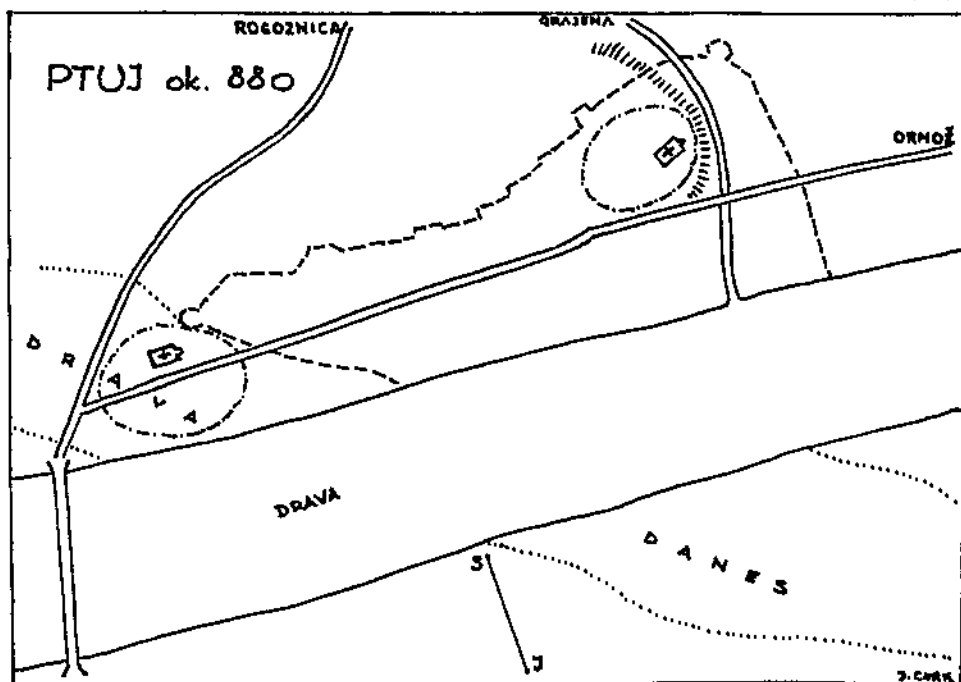
To dokazuje najdeno poznorimsko obzidje ob severnem robu Zahodnega stolpa, ki se nad prepadom grajskega hriba kljukasto zaključuje ter je od začetka 5. stol. ščitilo starokrščansko baziliko, od druge polovice 5. stol pa manjšo trdnjavo, nekak refugium ali bežigrad. Zahodni grajski plato so torej imeli Rimljani zaščiteno, obzidan, utrjen. Kaj pa je stalo na osrednji grajski kopi, ki jo danes zaseda grajski stavbni kompleks, in je ležala nekoliko izven mestnega središča, se verjetno ne bo dalo z gotovostjo nikoli ugotoviti, ker je srednjeveška gradnja vse sledove uničila oziroma prekrila. Poetovijski mestni predel

med Gradom in Panoramo ter ob njunem severnem pobočju do Grajene na srednjeveški Ptuj ni vplival, zato ga tu ne bom obravnaval. Pač pa so kot oblikovalni faktor poznejšega urbanega razvoja važne prometne poti. Transitna cesta Aquilea—Savaria je z mostu vodila prek današnjega vojašniškega dvorišča, med Panoramo in Gradom, prek Grajene in vzdolž bolnišničnega kompleksa na Rogoznico, kjer se je obrnila na vzhod proti Ormožu, stranske ceste pa so se pahljačasto raztekle proti Orešju, Vurbergu, Radgoni oziroma Ljutomeru in za nas najzanimivejša pod dominikanskim pomolom in po današnji Prešernovi ulici proti Borlu. Kot vse primestne ceste je tudi ta služila pokopu umrlih meščanov, kar najveličastneje dokazuje verjetno in situ ohranjeni tkzv. Orfejev spomenik (največja monolitna ara v Srednjem Podonavju) iz 2. stol., ki ga je na sedanjem mestu opisal in narisal že francoski popotnik iz začetka 16. stol. Jean Jacques Boisard, pa tudi na proštijem pomołu postavljena poznoantična starokrščanska cemeterialna bazilika. Z naštetimi elementi se začno torej že v pozni antiki postavljati prve kulise za sceno, ki se bo na tem prostoru odigrala v srednjem veku.

Do takrat pa so se morali zvrstiti še mnogi dogodki, ki so pretresli in bistveno spremenili politično, nacionalno in ekonomsko-socialno strukturo poznoantične Evrope, vplivali pa tudi na prostor današnjega Ptuja, ki je ležal prav na razpotju tokov preseljujočih se ljudstev. Ko so ti tokovi odtekli in so se ob koncu 6. stoletja pojavili Slovenci, je od starega Poetovija ostalo le še bore malo. Novi priseljenci se niso naselili v nekdanjem mestu, ampak v njegovi najbližji okolici: na Spodnji Hajdini, v Turnišču in nekje severno od grajskega griča, ki so ga uporabljali na najvišji kopi za gradišče, na zahodnem platoju pa za pokopališče. Važen rečni prehod — zidani rimski most — je verjetno pogojil manjšo avarsko posadko v razvalinah poznoantične utrdbe na grajskem griču ali na Panoramah, pri čemer pa je bila prva lega strateško in lokacijsko ugodnejša. Ptujski rečni prehod je verjetno služil tudi frankovski južni armadi, ko je šla leta 795 osvajat avarsko Panonijo. S tem letom je postalo ptujsko ozemlje frankovsko. Komu je bilo dodeljeno po upravni reformi leta 828, se ne ve, ve pa se, da ga je leta 840 oziroma 847 dobil pregnani nitranski knez Pribina, za vlade katerega se Ptuj okoli leta 850 prvič omenja, vendar za razliko od Dudleipina ne kot civitas, in dobi tudi svojo prvo cerkev, vendar ne desetinsko ampak lastniško.

Leta 874, ko so v kraju posvetili njegovo drugo cerkev, je Ptuj že posedoval most z mostnino. sejem s sejmino in župno cerkev z desetino. Ptuj je moral torej že pred tem letom postati kraj letnih regalnih sejmov in sedež župnije, ki je bila gotovo pri Pribinovi cerkvi. Okrog obeh cerkv, starejših Pribinove v zahodnem delu naselbine in mlajše Kocljeve v vzhodnem višjem delu, so stali dvori, o katerih govori pred letom 977 ponarejena Arnulfina iz leta 890. Oba dela naselbine je povezovala stara rimska cesta, obdana z ostanki antičnih poslopij in grobnic. Oba dela naselbine ali še bolje povedano obe naselbini sta bili zavestni tvorbi fevdalne volje, medtem ko so Slovenci, ki so že od začetka 7. stol. pokopavali svoje umrle na zahodnem grajskem platoju, morali živeti nekje za grajskim gričem ali Panoramo. Madžarske vojne in okupacija med leti 896 in okoli 970 so Ptuj kot sejemsko naselbino uničile, ne pa bližnjih staroslovenskih selišč, saj se je pokopavanje na zahodnem grajskem platoju nadaljevalo še vse 10. stoletje. Letnica 977 je terminus ante quem za ponovno, to pot že nemško osvojitvev ptujskega območja do črte Dravci—Dornava—Cerkvenjak—Radgona. Ptuj je postal za 200 let obmejna postojanka, ki se v listinah do 1057 oziroma do 1178 stereotipno opisuje po Arnulfini, čeprav je bil kot naselbina popolnoma drugačnega koncepta. Obmejni boji vse do 1131 gotovo niso

TABELA II.

dovolili nastanka naselbine, ki bi se lahko merila s predmadžarsko. Vendar — tu je bil most ali vsaj ostanki mostu, tu so bile ceste, kakršnekoli so že bile, in tu je bila stara regalna sejemska pravica, ki ji je bližina meje razen škode zaradi bojev prinašala tudi koristi zaradi obmejne trgovine. Salzburški nadškofje, od 874 oziroma 890 fevdalni lastniki Ptuja, so to vedeli, saj jim je prav to mostišče pomagalo vsaj nekoliko ščititi njihove posesti na desnem dravskem bregu, na starem Zistanesfeldu. Zato so se gotovo kmalu po madžarskih vojnah cesarja Henrika III. (1042—1045) odločili za postavitev utrdbe na grajskem griču. Ta utrdba je verjetno obstajala iz stolpa na grajski kopi in stolpa na pomolu zahodnega grajskega platoja, kjer se je končavalo takrat verjetno še dobro vidno rimsko obzidje. Ostanek teh utrdb je spodnji del Zahodnega ali Starega stolpa, ki je potemtakem najstarejša ohranjena srednjeveška stavba v Ptuj. Za to govori relativna stratigrafija lokacije, ki kaže med staroslovenskimi pokopi iz 10. stol. in njim največ 100 let razlike, nato na videz enotna vendar iz dveh faz sestavljena gradnja, katerih drugi pripada romanski portal, ki s svojo primitivno izvedbo govori za največ 12. stoletje, dalje strateška lega z ozirom na mostišče in glavno cesto, vodečo pod njim proti Rogoznici in končno utrdbeno tradicija lokacije na pomolasti skali, ki je sposobna nositi njegovo stavbno maso. Staroslovensko svetišče, oziroma po mnenju drugih castrum minus, iz 12. stol. stoji skoraj paralelno in le 12 m od našega stolpa. V arheološko problematiko objekta se ne spuščam, zagotovo pa ni ostanek Malega gradu, ki bi ga naj podrli leta 1556. Proti temu govori strateško nelogična bližina Starega stolpa, za nošnje stavbene mase neprimeren ilovnat teren, odsotnost vode, brez katere ni bilo naseljenega gradu in končno neverjetnost, da bi italijanski gradbeniki leta 1556 pri obilici opečnega gradbenega materiala, ki so ga večinoma uporabljali, pedantno očistili gradbeno jamo podrtega stolpa do zadnjega kam-

na, obenem pa še odstranili edino pomembnejšo utrdbo na zahodnem platoju. Ta dva stolpa sta bila v drugi polovici 11. stoletja uničena, nakar je nadškof Konrad I. med leti 1125—1131 postavil na osrednji kopi nova stolpasta gradova, ki se sicer prvič izrecno omenjata šele 1247, a je v njih živel rod Ptujskih gospodov že od maja 1132, medtem ko se njihovi vitezi omenjajo šele 1235. Castrum maius, ki je stal jugozahodno od takrat skopanega grajskega vodnjaka, so podrli okoli 1670, castrum minus, ki je stal severovzhodno vodnjaka, pa morda 1556 in njegove kamnite bloke porabili za izgradnjo eskarpnega zidu, ki zapira grajsko dvorišče in pod njim ležeče kazemate proti sedanji dovozni cesti. V grajski kleti na cni strani in kazematah na drugi je še viden ostanek zidu Malega gradu, katerega ohranjena balvanasta gradnja iz barbarskega apnenega peščenca kaže po strukturi in izgledu, da je romanska. Oba stolpa približne velikosti 11×10 in 9×10 m sta si stala vogaloma nasproti in sta bila 16 m vsakebi. Ob jugovzhodni strani se je Velikega gradu dotikal romanski palas, ki je po dolžini odgovarjal velikosti sedanjega Leslijevega trakta, po širini pa ga je domnevno presegal. Kljub mogočni eskarpni podgradnji je bil le pritliččen, osvetljevalo pa ga je 6 velikih, okoli 2 m visokih in sorazmerno ozkih oken, katerih ostenja oblikujejo skrbno zloženi klesanci, ločne dele pa po trije konično prirezani kamni. Zahodno skalovito obrobje kope je v teku 13. in 14. stol. zasedla nadstropna podkvasta stavba, ki so jo v prvi polovici 15. stol. dvignili za drugo nadstropje in predstavlja jedro sedanje grajske stavbe. Grad je bil proti mestu izoliran s strmim pobočjem, na zahodnem platoju, prek katerega je vodil dostop vanj, pa se je v teku 14. stol. razvilo obzidano predgradje, ki ga je na zahodnem koncu ščitil Stari stolp, obnovljen in povišan enkrat v 12. stoletju. V začetku 15. stol. so grajsko kopo obdali z ovalnim obzidjem, katerega ostanek sta oba okrogla stolpa, Verdenov in Zaporni. Okoli grajskega jedra oziroma griča, predvsem ob njegovem severnem in zahodnem obrobju je stalo 12 stražarnic — strelskih dvorcev, ki se zadnjč omenjajo 1322. Po vključitvi gradu v mestni utrdbeni sistem so postale nepotrebne in so izginile, vendar se njihove stražarske posesti omenjajo še leta 1426.

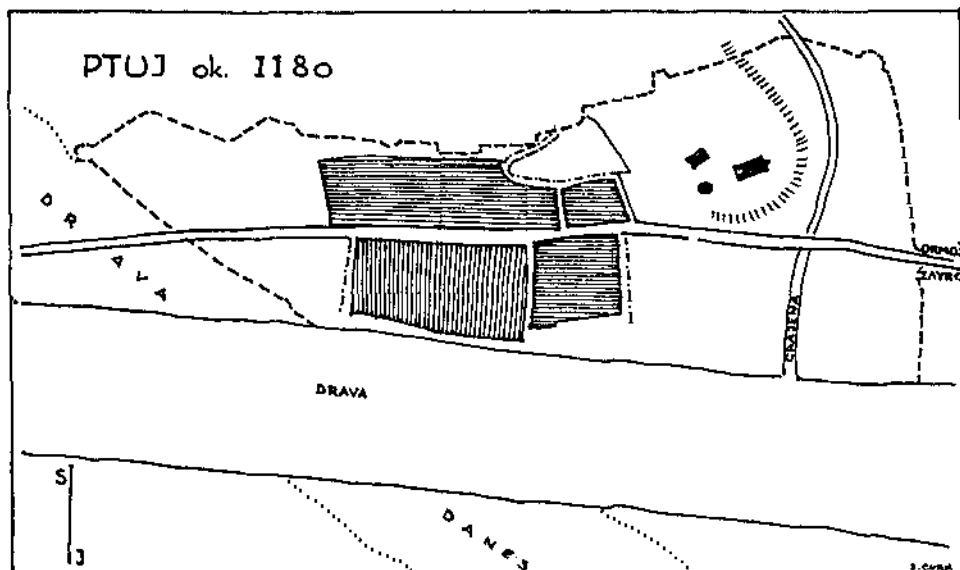
Pri nastanku in razvoju gradu smo se zadržali nekoliko dlje predvsem zato, ker se z njegovo razjasnitvijo razrešuje vrsta vprašanj, ki so važna za nadaljnjo obravnavo mesta kot urbanega spomenika, katerega fevdalno smiselni zaključek predstavlja grajski kompleks. Ta vprašanja zaobjemajo problematiko tkzv. staroslovenskega svetišča, lokacijo Malega gradu, datacijo Starega stolpa, koncepcijo Velikega gradu in povezavo med gradom in mestom, ki do 16. stol nista imela mnogo skupnega in sta se tudi gradbeno med seboj distancirala, saj je bil grad hrbtoma obrnjen proti naselbini in prometno avtonomen.

Z mostom in gradom smo omenili dva dejavnika, ki sta močno vplivala na izobliko naselbine in ji vsilila nekaj svojih potez: most in rogozniška cesta sta s tranzitnim trgovskim prometom odmevala tudi v nekoliko odmaknjeni naselbini, grad pa ji je dal obrambno varnost, zaslužek prebivalstvu in suburbialno koncepcijo. Tretji faktor, ki je stal ob zibelki današnjega Ptuja, je bila cerkev. Vemo, da sta Pribinova in Kocljeva cerkev izginili v viharju madžarskih vojn, domnevamo pa lahko, da je salzburški kler po vrnitvi v Ptuj takoj poskrbel za možnost opravljanja božje službe. Kot vse kaže, se je lokacija Pribinove cerkve med dominikanskim pomolom in mostiščem izgubila oziroma opustila, ostala pa je ona Kocljeva, ki je bila posvečena že s tradicijo starokrščanske cemerialne bazilike na prevalu stare rimske grobiščne ceste. Seveda se ta stavba, kakršnakoli je že bila — morda tudi lesena — ni mogla veseliti posebne trajnosti, saj je bila gotovo večkrat žrtev madžarskih vojn. Ker je bila ptujška cerkev že v predmadžarski dobi desetinska, to je župna, ni no-

benega razloga, da ne bi bila tudi v pomadžarski, le da se je prenesla s Pribinove na Kocljevo, kjer je bilo tudi dovolj prostora za župnijski dvorec. Okoli cerkve je nastalo pokopališče, ki je zamenjalo starejšega — deloma poganškega — na grajskem zahodnem platuju, ob cerkvi pa župnišče, ki ga prvotno še ni ločevala cesta od nje. Na mestu sedanjega mestnega stolpa iz druge polovice 16. stol. je že leta 1376 stal mestni stolp s kapelo Janeza Krstnika, za katero smemo z ozirom na lokacijo pred glavno cerkveno fasado domnevati, da je bila prvotni baptisterij. Na pokopališču je kmalu zrastle kapela sv. Mihaela, ki je v kletnem delu služila kot kostnica, ossarij ali karner. Tako je na severovzhodnem koncu naselbine nastala do 12. stol. popolna cerkvena kompozicija, ki jo je okoli 1135 zaključila Konradova enoladijska, visokoromanska cerkev, posvečena sv. Juriju.

Končno je omeniti še en dejavnik, ki je vplival na ptujsko poslovno in s tem tudi na urbano življenje naselbine, namreč regalen letni sejem z enomesečnim mirom, lastnim pravom in sodstvom ter vsemi svoboščinami razen za *causae maiores*. Ta sejem, ki se omenja že leta 874, 890, 977, 1178, 1199 itd. (*theloneum*, *bannum*), se je vršil 5. avgusta ter se pozneje povezal s patrocinijem sv. Ožbalta, anglosaškega kralja in svetnika (605—642), tako da je sejem vplival na nastanek patrocinija in ne obratno. Cerkev sv. Ožbalta, ki se prvič omenja 1321, je v ladji romanska, torej vsaj iz začetka 13. stol., predvsem pa je to sejemska cerkev, saj je bilo pred cerkvijo sejmišče, kjer so se vršili glavni ptujski letni sejmi, ki so se po nastanku cerkve povezali s proščenji in se kot taki omenjajo leta 1417 in 1446. Na sejmišču so imeli mestni mesarji pravico do stalnih lop, meščani in samostana pa do branjarij in stojnic. Tu se je trgovalo predvsem z živino in kmetijskimi pridelki, medtem ko so se posamezne obrti in drobnejša trgovina razmestili po raznih mestnih ulicah in trgih. Ostala dva sejma sta bila mnogo mlajša. Jurijev (mestni pečat z Jurijem je uporabljen že 1283) je nastal leta 1458 in je bil tudi opremljen z enomesečnim mirom (prvotno je bil ob torkih po binškojih), Katarinin (Katarinina kapela pri do-

TABELA III.

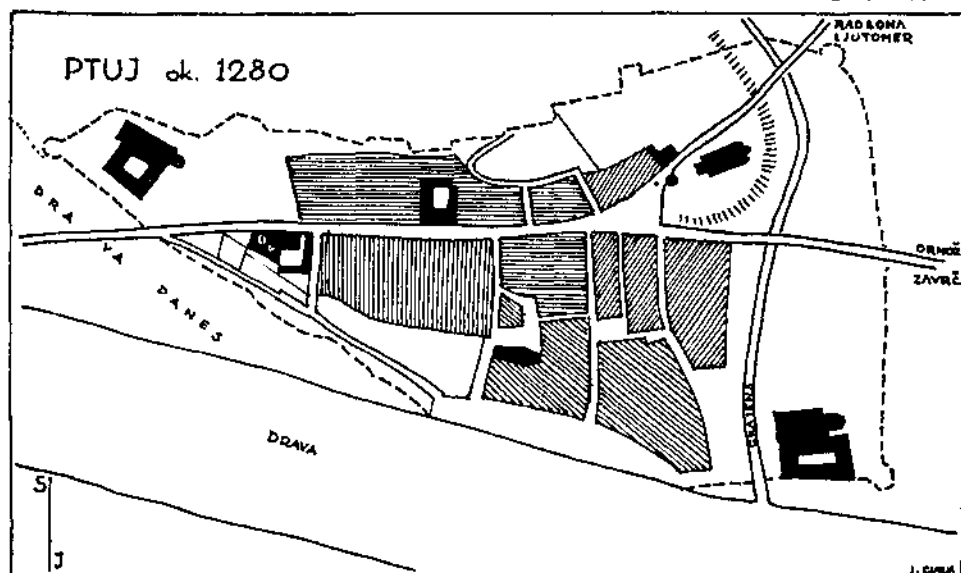
minikancih je obstajala že pred 1292) pa šele leta 1551. Vsi ti trije sejmi so prav do leta 1848 obdržali svoje posebne pravice. Navidezna povezava prastarega regalnega sejma in patrocinija sv. Ožbalta je nekatere zgodovinarje zavedla, da so prvotni sedež ptujske prafare iskali pri cerkvi sv. Ožbalta, proti čemer pa govori ves zgodovinski koncept ptujskega mestnega in urbanega razvoja.

Z vsemi naštetimi dejstvi je bilo prizorišče ptujskega urbanega razvoja zakoličeno. Obsegalo je pravokoten prostor med grajskim hribom in Dravo ter med mostiščim in proštijiskim pomolom, pod katerim je tekla Grajena proti Dravi. Celo prizorišče je hipsometrijsko viselo, tako da je Drava tekla okoli 10 m pod nivojem Prešernove ulice. Vendar to ni veljalo za sedaj odplavljeni del mesta pod dominikanskim pomolom in v smeri mostišča. Kot se je morala Rogozniška cesta dvigniti na nivo sedanjega vojašniškega dvorišča, je morala tudi cesta, ki je zavila od mostišča proti vzhodu pred sedanjim »Malim gradom« na Prešernovi 33 premagati »acies prope Traham« še leta 1311 in tudi še leta 1331, ko salzburški urbar omenja »die Weidowe pi der stat Pettaw, da di prukh uber get«. Sedanji Muzejski trg, ki je deloma gotska deloma renesančno-baročna nasutina, se je vsaj v južnem delu spuščal precej strmo proti cesti in reki in tu oblikoval nizek, vendar precej velik svet, ki je segal v zahodni smeri prek vse širine današnje Drave do mostišča. Pomadžarska naselbina se ni razvila niti v bližini mostu zaradi slabih obrambnih možnosti in nevarnosti poplav, niti v bližini desetinske to je župne cerkve, kar je bilo v srednjem veku skoraj pravilo, ampak nekako v sredini med obema. Pri tem moramo še enkrat opozoriti, da so staroslovenski zaselki, kolikor so se med madžarsko okupacijo in v sledečih ji vojnah, to je v 10. in 11. stoletju, ohranili, ležali izven tega območja in da tu ni bilo nobene vaške naselbine, ki bi motila nastajajočo tržno oziroma mestno aglomeracijo, ker zanjo ni bilo zemljiških pogojev. Najstarejši katasterski načrt Ptuja (Franciscejska katasterska mapa iz leta 1824) nam to trditev nesporno dokazuje. Del mesta med Cafovo in Cankarjevo ulico kaže večinoma še originalno parcelacijo, morda naslednico rimskih grobnih enot, kot je to primer na Hajdini. To parcelacijo je ob vzhodnem robu pokvarila v 13. stol. zazidava Cankarjeve ulice do hišne številke 10, kjer se Cankarjeva ulica značilno razširi, in do srede 14. stol. zazidava Murščeve ulice, kjer pa so parcele tako kratke, da na njih lahko stoje samo hiše z malimi dvorišči. Omenjenih 13 parcel je bilo ozkih in dolgih, končevale pa so se v skoraj ravni črti nad nekdanjim rečnim bregom. Po majhnem zasuku te parcelne črte bi se moglo celo sklepati, da je Drava na ustju sedanje Cafove ulice delala majhen uvoj. Te parcele s svojo regularnostjo dokazujejo, da niso nastale organsko iz vaških, ampak z zavestno voljo fevdalnega gospoda premišljeno in naenkrat ter da se nanje niso naselili kmetje ampak obrtniki in trgovci. Kdo je bil ustanovitelj tega naselbinskega začetka? V poštevek pride nadškof Konrad I., graditelj gradu in cerkve ter zagotovo obnovitelj mostu, ali pa in kar je verjetneje eden njegovih prednikov Balduin I. (1041—1060) ali Gebhard I. (1060—1088)! To je sicer hipotetično vprašanje, vendar umestno. Konrad I. je postavil sorazmerno veliko cerkev, torej je morala naselbina imeti že precej prebivalcev. Zato lahko gremo z nastankom naselbinskega jedra globlje v 11. stol., ko je na grajskem griču že obstajala utrdba, katere ostanek je Zahodni stolp. Ptuj se v Arnulfini imenuje civitas že 874, čeprav le v gradbenem in ne v komunalnem smislu. Tako pa se imenuje tudi v originalnih listinah iz 1178, 1188 in 1199, ki kažejo z oznako civitas če že ne na mestno pa vsaj na trško naselbino. Še določneje to potrjuje papeška listina iz 1222, ki govori o Betouia burgum, to je o meščanski naselbini, imenovani skupaj z Grazem. Ta naselbina pa je zagotovo morala imeti že več kot 13 hiš. Naselbina je s sedanjo

Cankarjevo ulico preskočila mejo prvotne insule in se razvila naprej do Jadranske ulice, ki kaže 8 nadaljnih, regularnih, vendar mnogo krajših parcel. Ker je ostal areal Cvetkovega trga nezazidan, so njegov prostor gotovo in zavestno uporabljali kot mestni pristopni prostor k reki. V teku 12. stol. se je morala pozidati tudi severna stran Prešernove ulice, čeprav so te parcele silile v grajski breg in so bile zato nekoliko krajše kot one na južni strani Prešernove ulice. Tu je nastalo 24 parcel, če upoštevamo, da so Kržniki v svoji svobodni hiši na št. 18 združili dve in da so tudi vse tri hiše med Stopniščno in Grajsko ulico nastale s spojitvijo 7 parcel. Tako pridemo v teku 12. stol. do naselbine z okoli 45 parcelami oziroma hišami, kar je bilo dovolj, da je Ptuj postal vsaj že v 2. pol. 12. stol. trg in v začetku 13. stol. mesto, čeprav je dobil samostojno komunalno upravo z voljenim mestnim sodnikom šele okoli 1360, torej tik pred izdajo znamenitega mestnega prava iz 1376. Nastanek današnjega Slovenskega trga lahko postavimo v konec 12. in 1. pol. 13. stol., pri čemer kaže parcelacija ob južni potezi, to je med Jadransko in Krempljevo ulico že manjšo regularnost, posebno ker ta kompleks razkosavajo Stara in Aškerčeva ulica ter Vrazov trg. Pri tem moramo tudi upoštevati, da še ni bilo zahodne hišne poteze Krempljeve ulice, katere mlajša parcelacija je zadela na precej starejšo in globoko parcelacijo hiš ob Murkovi ulici, zlasti hiše št. 1, in zato ostala zelo plitva. Da je zahodna hišna vrsta Krempljeve ulice nastala šele v 2. pol. 13. in 1. pol. 14. stol. je logično, če vemo, da je potekala struga Grajene do nastanka mestnega obzidja v 2. pol. 13. stol. po njej in da je obenem služila kot obrambni jarek. Isto velja za severno potezo Slovenskega trga, kjer so se meščanske hiše polagoma strnile z župniščem, ki je zaključevalo naselbino na tej strani.

Tako dinamičen razvoj naselbine je povzročil verjetno že v sredini ali 2. pol. 12. stol. prestavitev tranzitnega prometa z Rogozniške ceste na Prešernovo ulico, kar je pomenilo tudi prestavitev njenega cepišča z mostišča na edino možno mesto, pred cerkveni kompleks, ki se je s tem uklestil med oba cestna kraka, enega vodečega po Murkovi ulici in preko Grajene po Lackovi

TABELA IV.

proti Borlu, po opustitvi rogozniške smeri sredi 14. stol. pa tudi proti Ormožu in Zavrču (1466 Hochstrasse) in drugega po Bezjakovi čez Grajeno prek Srbskega trga in po Potrčevi cesti (1322 Piergazzen) do Rogoznice in dalje proti Radgoni in Ljutomeru. Pod Muzejskim trgom se je od te glavne mestne prometne žile odcepila sedanja Murščeva ulica (Obere Land), ki pa je sredi 14. stol. zgubila to zvezo in zakrnela v predmestno ulico z mlini, usnjarnami, mesarnami in napajališčem za živino (1438), ter ni bila nikoli niti na mestni strani popolnoma zazidana. Močan vzgon razvoju naselbine so gotovo dali tudi uspešni boji Ptujskih gospodov z Madžari, ki so jih okoli 1165 vrgli najprej iz Pesniške doline, okoli 1199 pa porinili onkraj črte Središče—Razkrižje—Mura in s tem končali njihovo 300-letno zasedbo teh krajev. Ptuj je s tem dobil široko gospodarsko zaledje in možnost za še hitrejši razvoj, ki ga lahko opazimo v teku 13. stoletja. Za nadaljno urbanizacijo mesta je bilo poleg drugega važno tudi nihanje Drave. V teku 13. stol. je Drava polagoma naplavljala spodnji del mesta južno črte Cvetkov trg — občinsko sodišče, tako da je mogel med leti 1255—1265 nastati verjetno še onkraj Grajene minoritski samostan (s priporočilom nadškofa Filipa iz 1255). Nekaj let pozneje so meščani pristopili k svojemu največjemu regulacijskemu podvigu. Grajeno so prestavili nekoliko bolj proti vzhodu, tako da je z glavnim tokom tekla za gostinskim vrtom pri Rozi-ki, mimo stare pošte in za minoritskim samostanom v Dravo. Naslednja prestavitev Grajene se je izvršila šele na začetku 19. stol., ko so jo preusmerili v sedanjo strugo (tako že na franciscejski karti iz 1824). Prestavitev Grajene je bila potrebna, ker je mesto v tem času že napolnilo razpoložljivi prostor. Proti jugu se ni moglo razviti zaradi Drave, lahko pa se je razširilo v ravnici ob Grajeni. Takrat je nastala sedanja ulična poteza Miklošičeva—Krempljeva ulica, čeprav pri tej parcelaciji in zazidavi ne moremo več govoriti o regularnosti, razen ob Krempljevi ulici do višine občinskega sodišča.

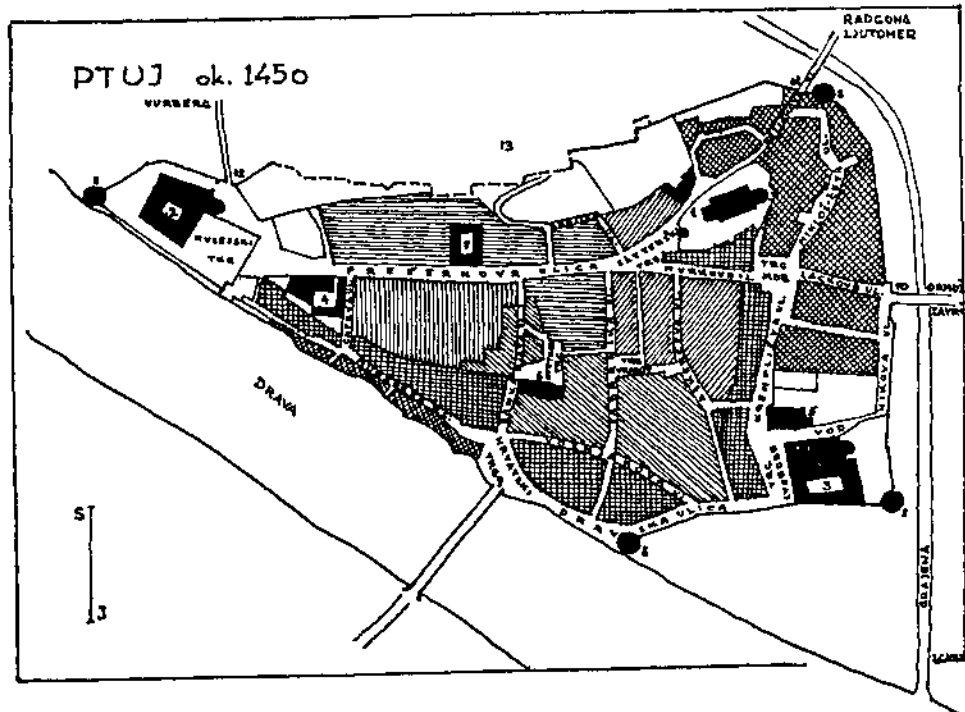
Nekoliko preje je na pomolu zahodno od mesta nastal dominikanski samostan (1230—1235), katerega gradnja kaže okoli 1,8 m nižji talni nivo od sedanjega, predvsem pa občutno konvergenco med cerkvijo in južnim traktom, ki ni nastala iz malomarnosti, ampak zaradi take terenske izoblike ali pa že obstoječe starejše stavbne črte. Kmalu po zgraditvi samostana se je začelo z gradnjo mestnega obzidja, ob čemer je okoli 1250 nastal spor, ali samostan vključiti v obzidje ali ne. Ptujski gospod Hartnid je spor rešil v prid samostana, obzidje se je potegnilo okoli njega, vendar pa je s tem postalo bistveno daljše od prvotno zamišljenega, ki bi naj potekalo v ravni črti od Starega stolpa k Dravi. Tudi na vzhodu se je obzidje, ki so ga gradili v 2. pol. 13. stol., oddaljilo od idealne obrambne črte prvotne naselbine: grajski hrib—proštijiški pomol—Krempljeva ulica—Drava. Morda je tako potekal trški nasip, če je obstojal, vsekakor pa se je mestno obzidje izbočilo proti vzhodu vzdolž prestavljene Grajene in za minoritskim samostanom doseglo Dravo. Prostor južno Vošnjakove ulice, ki je parcelno enako nepopoln kot oni ob spodnji Bezjakovi in Miklošičevi ulici, je gradbena insula, ki jo je Drava sprostila šele do začetka 14. stol. Na današnjem Hrvatskem trgu (Svinjski trg 1376) se pojavi že 1315 mestni špital, vsekakor pa je bila do sredine 14. stol. vsa ta mestna četrt že izgrajena. V tem času je moral nastati tudi predhodnik današnjega razstavnega paviljona — mestnega stolpa iz 1551 — do katerega se je obrambno logično potegnilo obzidje izza minoritskega samostana in s tem opustilo zazidavo poplavno nevarnega prostora današnjega mestnega parka. Že enkrat poudarjeno dejstvo je, da se 1291 omenja vicus cerdonum-strojarska četrt na terasi med dominikanskim samostanom in mostiščem ter 1331 lokacija mostu na Vičavi, da pa se 1376 že omenja most v mestu. Torej je moralo enkrat v sre-

dini 14. stol. priti do katastrofe — najbolj verjetno ob velikih, kronikalno izpričanih poplavah v letih 1340, 1342 ali 1348, ko je prišlo do velike naravne akumulacije vode v Ziljski dolini, z njeno sprostitvijo pa do katastrofalnih poplav vzdolž Drave. Kot vemo, je rečni stržen že v teku 13. stol. spreminjal smer, tako da je naplaval do začetka 14. stol. južni del mesta, obenem pa povzročil napetost v strugi Drave. To je moralo slej ali prej privedi do katastrofe. In ta je prišla v obliki izredne poplave, ko je Drava hidrološko logično izravnala strugo. Primaknila se je pod dominikanski pomol in uničila stari, po lokaciji še rimski most. Del mestne naselbine je bil uničen, stara rogozniška cesta je izgubila smisel, gornji del Prešernove in Murščeve ulice pa sta opustela. Novi most se je prestavil v mesto, vendar se zaradi njegove izgrajenosti ni več mogel popolnoma vključiti v njega, saj je divergirala s Cankarjevo (1291 Tragasse) ulico, Hrvatski trg pa je moral šele privzeti funkcijo mostišča, kar pa se mu glede povezave z Dravsko ulico ni posrečilo. S tem je prvotni mestni center v Prešernovi ulici nenadoma zamrl, promet pa se je prenesel na Slovenski trg in Trg MDB. To je gotovo povzročilo preseljevanje znotraj mesta, saj so se trgovci morali premakniti bližje prometu, ki je odslej tekel deloma po Cankarjevi in Prešernovi, deloma pa po Dravski ulici vzdolž obzidja na Trg Svobode in po Krempljevi na Trg MDB, od tu pa deloma po Lackovi do Ogrskih vrat ali po Miklošičevi do Pivskih vrat (1391). Današnja Vodnikova ulica je fungirala predvsem kot obzidna ulica med Ogrskimi vrati in minoritskim samostanom. S prestavitvijo Drave se je dominikanski samostan pomaknil nad samo reko, minoritski pa se od nje odmaknil za širino rečnega pristanišča — nekakega Lenta — v sedanjem parku. Da so se stavbe v tako izoblikovanem mestnem organizmu tudi socialno razlikovale, je jasno. Ob Prešernovi ulici in Slovenskem trgu so nastajale nadstropne, dva do štiri osne hiše, medtem ko so se v spodnjih mestnih predelih razmestile obrtniške, večinoma pritlične stavbe, ki so ostale brez globljih parcel in zato s slabše razvitimi gospodarskimi poslopji ter večinoma brez vrtov. Vzdolž Drave so se namestili rečni mlini, usnjarne, strojarne, mesnice, že izven obzidja pa lesna skladišča, čolnarne (šele od 16. stol. dalje splavarstvo in šajkarstvo) in mlini ob Grajeni.

Nad meščansko naselbino je kraljeval grad, ki je do sredine 14. stoletja dobil svojo nadstropno osrednjo stavbo, nad mestnimi hišami mestna cerkev, ki je postala v 1. pol. 13. stol. triladijska bazilika z zahodno emporo, v 1. polovici 14. stol. pa dobila sedanji presbiterij, dominikanski samostan, ki se je med 1250—1255 obogatil z dolgim korom ter doživel po požaru 1302 popolno obnovo, v teku katere so ga gradbeno zaključili z zahodnim traktom in minoritski samostan s svojo veliko toda preprosto zgodnjegotsko cerkvijo in obsežnim vendar pritličnim samostanskim kompleksom. Med fevdalnimi stavbami v mestu je omeniti Gornji dvor na Prešernovi 33, ki sicer nima zveze s Konradovim castrom minus na gradu, vendar pa ga pomembna lega na vrhu cestne vzpetine pri vходу v mestno naselbino, toliko odlikuje, da moramo njegov nastanek časovno premakniti vsaj v 13. stoletja. Ko se namreč prvič omenja leta 1376, je bil že strateško nepomemben in daleč izven stržena mestnega dogajanja. Stara salzburška ptujška fevda sta bila tudi Spodnji dvor — sedanje Občinsko sodišče — in Pekovski dvor na Vrazovem trgu 7, ki se sicer omenjata šele 1441, ko so ju dobili Schaunbergi, a sta gotovo obstajala že v 14. stoletju. Od drugih dvorov v mestu bi omenili samo še onega na Prešernovi 18, ki se omenja 1339 in je sestavljen iz dveh hiš. Posedovali so ga Križniki, ki so v letih 1260—1276 pro custodia castri upravljali s ptujsko gosposčino. Dvorov in svobodnih hiš je bilo v Ptujju še več, vendar za njegovo urbano podobo niso pomembni. Pač pa je omeniti judovski geto, ki je bil v Jadranski ulici (na

št. 9 je bila sinagoga z malim pokopališčem), 1334 imenovani Judenstrazz, med 1. pol. 13. stol. in letom 1494, ko so Jude izgnali, sinagogo pa spremenili v cerkev Vseh svetnikov. Lokacija geta je zanimiva bolj historično kot urbano, saj je bil geto takorekoč v sredini naselbine, ob nastanku pa gotovo ob njenem vzhodnem robu. Zgodaj so se razvila tudi predmestja: 1309 se omenja Vičava, 1321 Kaniža z Ožbaltovo cerkvijo, 1322 Breg (ki ga 1202 še ni bilo), istega leta Pivska ulica in Sterzergasse, nato dvori (Srednji dvor 1282, Geierjev dvor 1286, Gornji dvor ob Grajeni 1299, Raumschüsslov dvor 1320, Slovenjgraški dvor 1322, vsi v neposredni okolici mesta). Leta 1322 se zadnjič omenjajo strelski dvorci okoli gradu, ki jih je kmalu nato zamenjalo mestno obzidje, ki je vključilo grajski kompleks v mestni obrambni toda ne komunikativni sistem, saj je mesto povezovala z gradom le pot, ki je vodila po sedanji Grajski oziroma Stopniščni ulici in nato strmo zavila na vzhodni plato, kjer je stal mestni stražni stolp sv. Pankracija, ki je bil odstranjen šele v začetku 18. stol. Z zgraditvijo obzidja je mesto dobilo približno obliko trikotnika s hipotenuzo ob Dravi in katetama na grajskem griču in ob Grajeni. Ogale so tvorili stolp pri dominikancih, stolp na mestu Rozikinega vrta, stolp za minoriti in stolp ob Dravi. Rečna obala ni bila posebej utrjena razen morda s pilotastimi eskarpami predvsem zaradi poplav. Z zgraditvijo gradu, farne cerkve, obeh samostanov in mestnega obzidja so nastali tisti arhitektonski oporniki, med katerimi se je od 14. stol. dalje razvijala meščanska naselbina ter kmalu ustvarila zgleden mestni srednjeveški organizem, na katerega je nekoliko močnejše vplivala le prestavitev mostu sredi 14. stoletja. Od skupno 26 trgov in ulic v starem delu mesta je znanih 16 že v srednjem veku. Ker lahko sklepamo, da niso vse listinsko izpričane, smemo zaključiti, da je bil Ptuj že v drugi polovici 14. stol. urbanistično in gradbeno izdelano mesto, ki se je pozneje samo še stilno in gradbeno-tehnično dopolnjevalo. Edino česar mesto ni moglo vse do leta 1830 rešiti, je bila hipsometrijska razlika med starim in novim delom mesta. Medtem ko se je ta v zahodnem delu mesta reševala s počasnim dviganjem ulic in trgov, ki so povezovala Dravsko, Murščevo in Prešernovo ulico, ni bilo to na vzhodu nikoli zadovoljivo rešeno. Cerkevna planota je ostala vedno nekoliko izolirana od novega dela mesta, katerega komunikacijsko omrežje se mu je moralo prilagoditi in tako izmaličiti tvorbo regularnejše parcelacije. Splošno podobo mesta si lahko predstavljamo, če upoštevamo izobliko terena, na katerem stoji. Enako kot danes je na aluvialni naplavinini tvoril skrajno točko pritlični minoritski samostan (v prvo nadstropje je bil dvignjen šele v sredini 16. stol., v drugo pa ob koncu 17. stol.), od koder so se širile meščanske, pritlične, pozneje že tudi nadstropne hiše proti mestni cerkvi in dominikanskemu samostanu (ki je že od vsega začetka nadstropno poslopje), ležečima okoli 10 m nad ravnijo minoritskega samostana. Meščanske hiše, ki so bile v 12. in 13. stol. še večinoma lesene (leta 1245 se kot prva omenja domus Haytvolchi), so v 14. in 15. stol. začele nadomeščati zidane stavbe (1438 se omenja opekarna v Črešnjevcu), pokrite s strmimi škodlastimi in slamatimi strehami, medtem ko so bila njihova gospodarska poslopja še nadalje lesena. Zidarstvo je torej šele v 14. in 15. stol. postalo splošni sestavni del meščanske kulture. Hiše so bile obrnjene čeloma na ulice ter zaradi ozkih parcel večinoma 2- in 3-osne. Njihova notranja razporeditev je bila zelo preprosta: v pritličju so imele vežo in delavnico, v nadstropju stanovanjske prostore. Etaže so delili leseni stropi in jih povezovala preproste lesene stopnice. Kuhinja in sanitarije so bile v dvoriščnem traktu, kjer so bili tudi drugi pomožni prostori, na koncu parcele pa je navadno stalo leseno gospodarsko poslopje. Nad meščanskimi strehami, ki so stopničasto rastle od rečnega brega do strmin grajskega griča,

TABELA V.

Parcelacija mestnega ozemlja v:

	11. stol.
	12. stol.
	1. pol. 13. stol.
	2. pol. 13. stol.
	1. pol. 14. stol.
	2. pol. 14. stol. in 15. stol.

Številke na tabeli V pomenijo:

1. proštjska cerkev z župniščem in mestnim stolpom s kapelo Janeza Krstnika, 2. dominikanski samostan, 3. minoritski samostan, 4. Zgornji dvor, 5. Spodnji dvor, 6. Pekovski dvor, 7. Križniški dvor, 8. ogalni stolpi mestnega obzidja, 9. Dravska vrata, 10. Ogrska vrata, 11. Pivska vrata, 12. Dominikanska vrata in 13. grad.

ki je ves ta crescendo učinkovito zaključeval s svojo grajsko krono, so se dvigali cerkveni zvoniki (strešni stolp mestne cerkve, zvonika dominikancev in minoritov od začetka 14. stol. ter stolpiča špitalske cerkve sv. Duha od srede 14. stol. in Vseh svetnikov od konca 15. stol.) in poživiljali gradbeno podobo ptujske gotske naselbine.

Glede socialne sestave prebivalstva lahko rečemo, da so bili plemstvo in duhovščina uživalci v mestu (posedovali so svobodne hiše, ki so jih odvezovale od raznih meščanskih dolžnosti), trgovci in obrtniki so bili meščani, hlapci, dekle in viničarji na meščanskih posestvih pa pravno nižji sloj, za katerega so odgovarjali gospodarji. Po številu prebivalstva je bil Ptuj približno enak Mariboru in Radgoni, kapitalno pa je bil od njiju močnejši (tako 1445). Število njegovega prebivalstva se je sukalo okoli številke 800, ravnalo pa se je seveda po splošnih prilikah (1445 so podrli vsa predmestja, dvore in branjarije v mestni okolici, 1494 je imela gosposčina od 334 hub kar 99 praznih) v njegovi širši okolici. Ptuj je kljub odselitvi najbogatejših in najsposobnejših trgovskih družin ob koncu 15. stoletja ostal še vse 16. stol. pomembno poslovno središče srednjega Podravja.

Novoveški Ptuj je urbano nadaljeval srednjeveškega. Če mu je pozni srednji vek odvzel precej njegove gospodarske veljave, mu je začetek novega veka dal novo, vojaško-obrambno nalogo, aktualno zaradi razvijajoče se turške države, katere meje so z zavzetjem Nagy Kanishe leta 1600 dosegle Podravje. Gradbeni razvoj Ptuja v tem času je bil živahen, kar kaže na kapitalno moč mesta še v vsem 16. stoletju. Šele 17. stol. je prineslo gospodarsko mrtvilo, ki so ga pogojile nove smeri v gospodarskem življenju Evrope (padec pomena Benetk nasproti atlantskim državam), verske vojne, emigracija protestantov in turška osvajanja, ki so zmanjševala surovinsko bazo notranjeavstrijske trgovine. To je povzročilo postopno padanje povprečne meščanske premoženjske vrednosti in s tem njihove podjetnosti. S koncem 17. stol. se je začel položaj boljšati predvsem zaradi osvoboditve Ogrske in s tem poživiljene tranzitne trgovine z žitom, živino in soljo, vendar je že naslednje stoletje pomenilo začetek odpiranja Ptuja iz gospodarskih tokov porajajočega se merkantilističnega gospodarstva Monarchiae Austriacae. Ptuj, ki je izgubil tudi vojaški pomen, ni pa dobil gospodarskega in upravnega, je gospodarsko zaostal za zemljepisnimi središči dežele, v katere se je stekalo novo, liberalnejše gospodarstvo. Prva polovica 19. stol. zaznamuje začasno zboljšanje ekonomskega stanja mesta, za kar gre zahvala tranzitni trgovini, ki se je po avstrijski pridobitvi beneškega ozemlja močneje razvila, saj se ji je s to pridobitvijo neposredno odprla severna Italija (žito, živina). Naslednji relativni ekonomski vzpon je mesto doživelo po letu 1887, ko je postalo avtonomna občina. Zaživela je trgovina med agrarnim vzhodom in industrializirajočim se zahodom, v mesto se je uvedlo šolstvo, vojaštvo, usnjarstvo, vinska veletrgovina, promet in zametki turizma. Nato je Ptuj stagniral vse do osvoboditve, po kateri dosega ekonomski in komunalni polet, kot ga ni imel nikoli v svoji dolgi zgodovini.

Ves skicirani novoveški razvoj Ptuja na urbano zasnovu mesta ni vplival, saj ga je le stilno in komunalno dopolnjeval ter v drugi polovici 19. stol. začel vanj vključevati zmerno razraščajoča se predmestja, ki pa so se z mestnim jedrom dejansko povezala šele na začetku našega stoletja. Tako stoji pred nami še vedno mesto s srednjeveško urbanistično in stavbeno zasnovu, le da so mu gotske in renesančne stilne elemente zamenjali baročni, bidermajerski in historizirajoči. Ravno ta ohranitev zgodovinskih, urbanih in gradbenih oblik, ki ni kvalitetnega preteklih dob nadomestila z nekvalitetnim

polpreteklega časa, je postala velika spomeniško-varstvena odlika, ki nam je Ptuj ohranila kot muzejsko mesto, polno zgodovinskih vrednot in kulturnih pričevanj o urbanem razvoju slovenstva v preteklih stoletjih.

Literatura:

- Hans Piregger: Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter, 34. in 35. Jahresbericht des K. F. J. Gymnasiums Pettau 1902/03 p. 1—22, 1903/04 p. 9—35.
- Isti: Die Herren von Pettau, ZHVSt 42, 1951, p. 3—36.
- Isti: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte, München 1962, p. 57—68.
- Franjo Baš: Historično-geografski razvoj Ptuja, ČZN 28, 1933, p. 83—113.
- Balduin Saria: Pettau, ZHVSt, posebni zvezek 10, 1965, p. 5—48.
- Jože Curk: Razvoj ptujske mestne vedute, Ptujski zbornik II, 1962, p. 231—252.
- Jože Curk: Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, Ptujski zbornik III, 1969, p. 166—183.
- Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana 1970, z navedbo literature.
- Ista: Ptuj, Vodniki IV, druga izdaja, Ljubljana 1974.
- Milko Kos: Meja proti Ogerski in Hrvatski v štajerskem Podravju, Ptujski zbornik III, 1969, p. 83—91.
- Bogo Grafenauer: Ptuj v srednjem veku, ZC 24, 1970, p. 157—175.
- Vladimir Bračič: Prebivalstvo občine Ptuj v luči zgodovinskega razvoja, Ptujski zbornik III, 1969, p. 95—119.
- Anton Klasinc: Arhiv mesta Ptuja, Ptujski zbornik III, 1969, p. 50—82.
- Ferdo Gestrin: Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v prvi polovici 16. stoletja, ČZN NV V, Maribor 1969, p. 228—235.
- Richard Klier: Beziehungen Nürnbergs zu Pettau im 15. Jahrhundert, Südost-deutsches Archiv, München 1967, p. 83—101.
- Balduin Saria: Die wirtschaftliche Bedeutung Pettaus im 15. Jahrhundert in Spiegel der erhaltenen Denkmäler, Südostdeutsches Archiv, München 1967, p. 102—107.
- Jože Curk: Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970—1974, ČZN NV 10/1974 p. 227—266.
- Hermann Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark, Graz 1932.
- Vladimir Bračič: Ptujsko polje, Maribor 1975.
- Ptujski zborniki: I — 1953, II — 1962, III — 1969 in IV — 1975.
- Načrt mestnih utrd, ing. Tobias Creitzaller, 1644 (Vojni arhiv Dunaj)
- Načrt mestnih utrd, ing. Martin Stier, 1657 (Vojni arhiv Dunaj)
- Katasterska mapa Ptuja, geometer Franc Griess, 1824.
- Načrt Ptuja in okolice, Ferdinand Raisp, 1858.
- Opomba: Načrta ptujskih utrd iz leta 1644 in 1657 sta si zelo podobna in kažeta mestni obrambni sistem pred barokizacijo mesta. Zanimiva sta predvsem zaradi gradbene zgodovine mestne cerkve, obeh samostanov in gradu, kjer razločno kažeta romanski castrum maius in palačij na mestu sedanjega Leslijevega trakta, severno grajsko krilo, ki se še končuje v dolžini arkačnih hodnikov, in obzidan vhod, ki vodi od Peruzzijevega portala do vodnjaka. Trije stavbni izrastki ob severnem in zahodnem grajskem krilu so samo preveč poudarjeni stavbni ogali, za katere ni gradbenih dokazov obstoja.
- Dominiškanski samostan kaže poznorenesančno stanje. Cerkevna ladja sega do zahodnega križnega hodnika, s predzidanim vežastim traktom pa do zahodnega samostanskega krila. Med vzhodnim samostanskim traktom in zgodnjegotskim presbiterijem stoji zvonik s predzidano zakristijo. Od južnih prizidkov že stojita polovičen arhivski in povezan muzejski trakt ter dvoriščno poslopje ob južnem mestnem obzidju. Samostansko obzidje zapira prostor sedanjega Muzejskega trga in pušča vzdolž mestnega obzidja prost dostop do mestnega ogalnega stolpa. Severozahodno cestno smer zapira dvojno obzidje, ki se združuje pri pravokotnem Smodniškem stolpu na grajskem pobočju.
- Thloris minoritskega samostana je enak sedanjemu ter že kaže vzhodni prizidek, medtem ko ima proštijška cerkev na koncu severne, ravno zaključene ladje enako širok prizidek, ki vključuje tudi prvotno zakristijo. Na obzidanem pokopališču stoji južno cerkvene ladje karnar s thlorisom v obliki podolgovatega trolista.
- Drava oblikuje pred mestom več otokov oziroma rokavov, preko katerih vodi izpred vežastih Dravskih vrat most, ki šele onstran današnje Studenčnice doseže na-

sprotni breg reke. Zaradi premika Drave so 1717 zgradili novi, krajši most, ki so ga 1812 s 17 klafter dolgim cestnim nasipom z breške strani skrajšali do dejanske širine glavne rečne struge, to je s 24 na 14 opornih stebrov.

Glede mestnih utrdb glej Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana 1970, p. 76—77, 92—94, 106—107 in 129.

II.

Mariborsko mestno območje leži na dravskih naplavinah, ki jih omejujejo na severu Slovenske gorice, na jugozahodu severovzhodni obronki Pohorja, na jugovzhodu pa se prelivajo v ravnino Dravskega polja. Njegova lega na stičišču treh geološko in gospodarsko različnih predelov, goratega Pohorja in Kozjaka, gričevnatih Slovenskih goric in ravninskega Dravskega polja je pogojila njegov nastanek, nadaljnji razvoj pa predvsem promet, ki je preraščal lokalne okvire in povezoval vzhod z zahodom in sever z jugom.

Zanimivo je zasledovati naselitveno strukturo predhistoričnega prebivalstva, ki je sledilo morfogenetski oblikovanosti sedanjega mestnega območja od njegovih zunanjih robov proti sredini, dokler se ni v srednjem veku ustavilo na terasah ob notranjem loku Drave. Pri poselitvi lahko že v najstarejši dobi opazimo zakonitosti, ki so v teku tisočletij dobile tradicionalne poteze. Vse kaže, da sta že v pozni kameni dobi nastali na Mariborskem polju dve poti, ki sta pozneje nakazovali tudi smer poselitve. Ena je vodila od Miklavža vzdolž obronkov Pohorja proti Rušam, druga od Pobrežja mimo mestnega jedra do Kamnice, vmes pa je ležal gozd, ki je bil urbaniziran šele v teku 19. stoletja. Človek je na mariborskem območju prisoten že od začetka 1. tisočletja pred n. e., kot to dokazuje žarno grobišče ob Mladinski ulici. V halštatsko-latenskem obdobju sta bili naseljeni le gradišči na Pošteli in v Limbušu, ki sta obstajali še do začetka 2. stoletja n. e. Mariborsko ozemlje za Rimljane ni bilo posebno zanimivo, zato tudi ni sledov kake vojaške utrdbe ali večje naselbine. Večina najdb je iz 2. stoletja. Njihovi sledovi kažejo na že omenjene naselitvene vence, katerih eden je segal od Bohove do Limbuša, drugi od Miklavža do Pobrežja in tretji od Melja do Kamnice. Pomembnejše ruševine so vzhodno od Bohove, pri Razvanju, Betnavi, Radvanju in na Studencih, gomile pa pri Miklavžu, Dogošah in na Lebarjih. Sporadične najdbe (novci, nekaj vzdanih kamnov) so bile odkrite tudi na ozemlju sedanjega mestnega jedra. Arheološke ostaline dokazujejo, da za časa Rimljanov tu ni bilo večjega enotnega naselja, kot je bilo v bližnjem Ptuj, ampak da je bilo le nekaj pristav in zaselkov s par sto prebivalci. Težišče naselitve je bilo pod Pohorjem ob cestah, katerih trase pa še niso povsem določene. Dokazana je le cesta od Šikol do Betnave, kjer je bila domnevno mutatio in križišče s cesto Ptuj—Betnava—Ruše—verjetni most prek Drave—Virunum. Nadaljnji potek ceste proti Flavii Solvi je vodil verjetno prek današnjega mestnega jedra ter prek Kamnice, Rošpoha in Plača v dolino Mure. Cesta Ptuj—Vurberg—Korena—Hrastovec je gotovo obstajala, saj so imeli Rimljani v Rebercah pri Koreni in v Kamenščaku velike kamnolome, poleg tega pa je tu čez vodila ugodna zveza iz Ptuja v Pesniško dolino. Sedanji košaški cestni prehod se je razvil v 13. stol., medtem ko je šentiljska cestna varianta dokončno nadvladala plačko šele po izgradnji komercialne ceste v teku 18. stoletja. V času Rimljanov je bil z izsekom gozdov povečan prazgodovinski naselitveni prostor pod Pohorjem in na nižjih terasah ob Dravi. Prevladovalo je poljedelstvo, pomembnejših obrti ni bilo. Najgostejša poselitev je bila v 2. stoletju, po markomanskih vojnah se je v 3. in 4. stol. obljudenost zmanjšala, s propadom Flavije Solve na začetku 5. stoletja pa je pomen mariborskega prostora kot prehodnega ozemlja močno

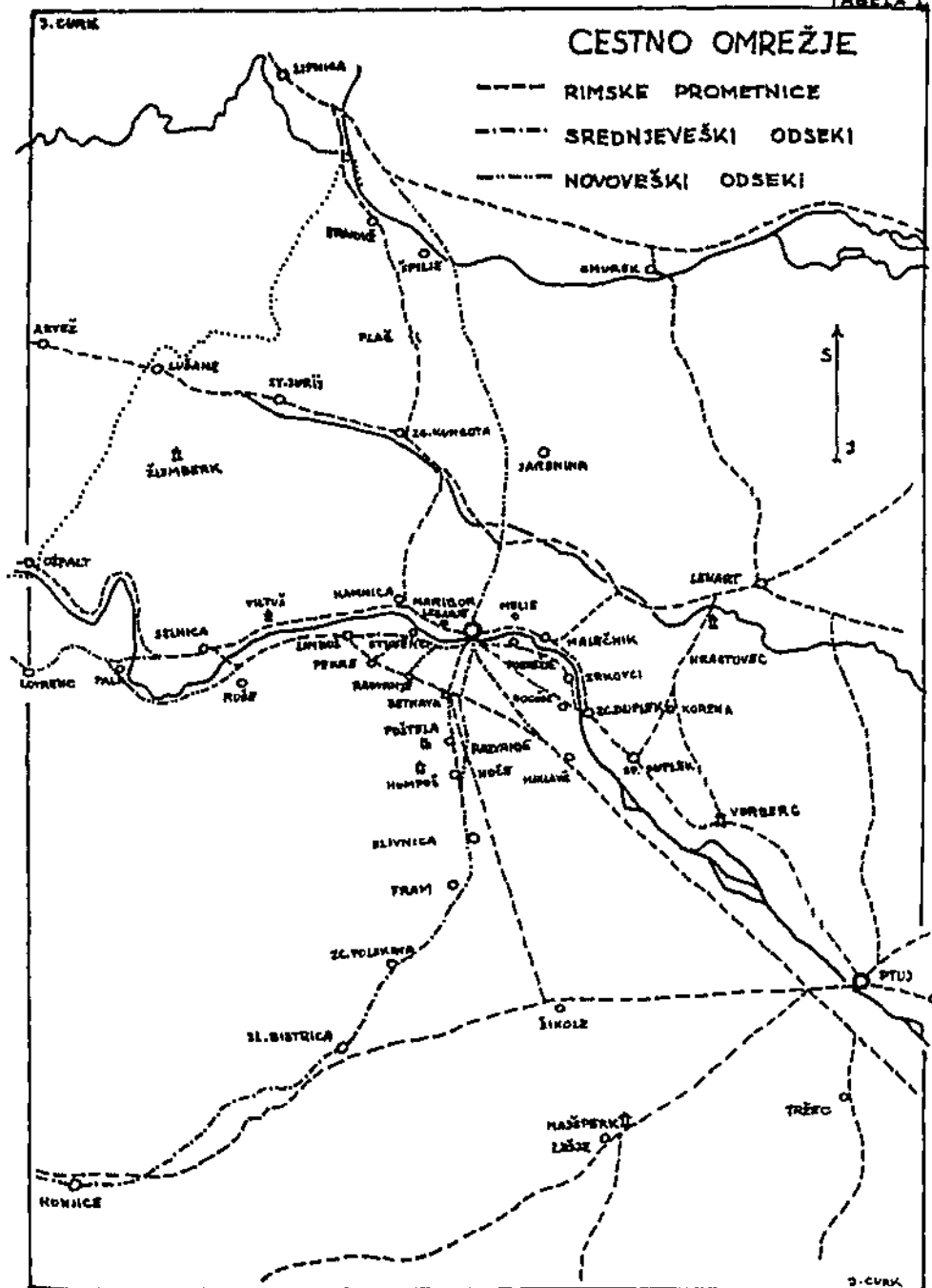
upadel, čeprav se je, kot kažejo denarne najdbe, ohranil še vsaj do konca 6. stoletja.

V zgodnjem srednjem veku je prostor med Rušami in Podvelko ter Selnico in Breznim zarastel neprehoden gozd, ki je postal mejnik med karantanskimi in panonskimi Slovenci, pa tudi med Avari in svobodno Karantanijo. Tako je ostalo do konca 8. stoletja, ko so Franki obvladali Avare. Takrat je dotedanjo državno mejo zamenjala upravna, po 803 med Furlansko in Vzhodno marko, po 828 med Karantanijo in Spodnjo Panonijo. Med leti 898 in 970 je tu potekala zopet državna meja med Nemčijo in Madžarsko, nato pa upravna med Karantanijo (po 976. vojvodino) in novoustanovljeno Podravsko oziroma Ptujsko marko ali Marko onkraj gozda. Z ustanovitvijo te marke in omembo njenege prvega znanega mejnega grofa Rachwina leta 980 in 985 ter marchicomesa Aribona kmalu po letu 1000 stopa mariborsko ozemlje zopet trdneje v zgodovino. S poroko porenjskega svobodnika Sigfrida Spanheimskega z Engelbertovo hčerko Rihardo Junsko okoli 1040 so Spanheimi dobili velike posesti v Podjuni, pozneje pa tudi Podravsko marko. Dravsko dolino med Kamnico in Dravogradom oziroma med Velko in Mislinjo so v tem času posedovali Hemini sorodniki Askvini ali Ažvini. V investiturnem boju so se le-ti postavili na napačno stran, zaradi česar so jih Spanheimi do leta 1106 izrinili iz Dravske doline do Vrat oziroma Bukovja blizu Dravograda, kjer je odtlej potekala deželna meja med Koroško in Štajersko. Leta 1122 so Spanheimi podedovali še pomembno posest izumrlih Eppensteinov v Podravinju in s tem ustvarili veliko ozemlje, segajoče od Podjune do madžarske meje, ki je v tem času potekala na približni črti Dravci—Dornava—Ivanjci—Radgona.

Po konsolidaciji Podravske marke, ki je obstajala do leta 1147, se je takoj pristopilo k ponovni farni organizaciji osvojenega ozemlja ob upoštevanju dravske meje iz leta 811 med salzburškim in oglejskim misijonarskim ozemljem. Da lahko z začetki te organizacije gremo v 11. stoletje, dokazujejo ohranjeni predromanski gradbeni elementi v Hočah in Slivnici ter arhivsko izpričani obstoj lastninskih cerkva v Kamnici okoli 1100 in Razvanju 1106. Istočasno se pojavijo tudi prvi utrjeni zaselki in dvori: Razvanje-oppidum Razwei ok. 1100, Radvanje-oppidum Radewan ok. 1100, Kamnica-curtis Gamnitz ok. 1100, Limbuš-Leuvenbach 1147, Hompoš-Huzi 1124 (kot zidani grad morda prvi sedež mejnih grofov), Melje 1164 in verjetno Betnava kot stabularia curtis ok. 1100. V tem času je mariborsko ozemlje južno Drave spadalo pod hočko prafaro, ki je arhivsko dokazana 1146, njena cerkev pa je stala vsaj že v drugi polovici 11. stoletja; ozemlje severno Drave je bilo verjetno najprej pod lipniško prafaro (?), nato pa pod mariborsko, ki se sicer prvič omenja šele 1189, a je njena cerkev nastala že v prvi polovici 12. stol., kot to dokazujejo ohranjeni gradbeni ostanki njene prve stavbe. Kako je izgledalo v tem času sedanje mestno območje, si lahko predstavljamo po historičnih analogijah. Od 11. stol. naprej se vedno pogosteje omenjajo zaselki v mestni okolici, sam Maribor pa se prvič pojavi šele 1164 kot grad in 1189 kot župnija. Sicer pa se Bernard Spanheimski (1096—1147) že leta 1124 nedokumentirano imenuje po gradu »Mariborski«. Grad je bil zidan, kar pove samostalnik castrum in bil je mejni grad, kar dokazuje ime Marchpurg. Stal je na arheološko čisti Piramidi in je bil glavni grad Podravske marke. Vse kaže, da je Siegfriidov sin Engelbert Spanheimski (u. 1096) obvladoval mariborsko ozemlje še iz Podjune oziroma Hompoša, da pa je njegov sin Bernard dal v začetku 12. stol. postaviti grad na Piramidi, po katerem se je že 1124 imenoval »Mariborski«.

Od starih rimskih komunikacij se je do 12. stol. ohranilo bore malo. Vse kaže, da sta se uporabljali obe cesti iz Ptuja (prva mimo Vurberga, druga skozi

TABELA V.

Starše), nato cesta Slovenska Bistrica—Zgornja Polskava—Slivnica—Hoče—Razvanje—Betnava—Ruše (ki je nadomestila propadlo rimsko Šikole—Betnava) in za nas najzanimivejša Betnava—mestno jedro—Kamnica—Šober (omenjen

ok. 1200 kot Brezin)—Zgornja Kungota—Plač—Ernovž—Lipnica. Cesta po Dravski dolini je bila med Selnico in Brezнім prekinjena, gotovo pa je obstajala že v 11. stoletju do Selnice (mitnica v Bistrici 1093—1312, gostilna v Selnici 1193), naprej pa šele od srede 13. stol., ko so z brodom povezali Brezno (1147) s Podvelko (brodar 1372, gostilna 1529) ter prek Lovrenca (ok. 1150) in Fale (1245) s Selnico (brod 1290). Tako povezana cesta se 1278 imenuje *via regia*. V prvi polovici 14. stol. so cesto končno prebili vzdolž Drave skozi Dravski gozd med Brezнім in Selnico (Ožbalt z mostom prek Črmenice in cerkvijo se omenja 1372), s čemer je odpadel dotodanji nerodni obvoz iz Radelj (1139) prek Ivnika, Arveža in Lučan ter po dolinah Bistrice, Bresterničice in Zgornje Pesnice v Maribor. Rimski rečni prehod pri Rušah je propadel gotovo že pred prihodom Slovencev, cestna povezava med Rušami in Jodlom pa je šele novoveška pridobitev, zato ob južnem dravskem bregu ni bilo povezave med šentpavelskimi posestmi okoli Lovrenca in okoli Radvanja. Cestna povezava ob severnem dravskem bregu je vsaj od prve polovice 14. stol. dalje tekla skozi Dravski gozd in tako aktivirala propadlo rimsko povezavo med Mariborom in Dravogradom. Zanj je značilno, da še danes teče med Selnico in Brezнім po zelo redko naseljenem ozemlju. Za obstoj rimske ceste med Mariborom in Selnico sicer ni arheoloških dokazov, vendar zanj govori dejstvo, da so se ob njej že zgodaj naselili Slovenci, da se kmalu omenjajo naselja in da je že 1093 obstajala mitnica v Bistrici pri Viltušu.

V Mariboru so verjetno že v 12. stol. obnovili rimski most. Mitnica na njem se omenja 1248, obstajala pa je gotovo že pred 1222. Cesta z njega se ni vzpenjala naravnost na plato sedanjega Glavnega trga, ampak je prek Vojašniškega trga polagoma dosegla sedanjo Koroško cesto, ki je prek Kamnice, Rošpoha in Zgornje Kungote vodila z enim krakom prek Plača v Ernovž in Lipnico (v mariborski mestni knjigi iz 1513—1533 se na strani 386 imenuje »deželna cesta proti Grazu« v nasprotju s »cesto proti Lajteršpergu«, 1565 se omenja kot cesta, vodeča v Graz in na Dunaj), z drugim pa prek Lučan. Ivnika in Radelj v Dravograd. Cesti, prihajajoči iz Ptuja, na mestno jedro nista vplivali, saj se je ona prek Starš spojila z glavno že blizu Betnave, ona prek Vurberga pa se je z mestom povezovala prek Malečnika (1236 že sedež vikariata, cesta pod Meljskim hribom se omenja v začetku 16. stol., a je gotovo starejša) ter prek Dupleka (ok. 1100), Dogoš (ok. 1100) oziroma Zrkovcev (1161) in Pobrežja.

Ugotovitve Stanka Pahiča o antičnih in Jožeta Koropca o srednjeveških cestah v širši mariborski okolici (glej uporabljeno literaturo) vnašajo nove elemente tudi v razvozlavanje cestne in s tem posredno urbanistične problematike mestnega jedra. Lokacija antičnega mostu in nato srednjeveškega, s katero se je nihalo od Kamnice do Melja, se je dokončno ustalila v središču mesta, le da je leseni rimski most propadel že enkrat v 6. stoletju, srednjeveški pa je nastal šele v 12. stoletju. Ker so propadli tudi drugi rimski mostovi razen zidanega ptujskega, se je opuščeno mariborsko mostišče občasno uporabljalo kot zasilen rečni prehod (najdba bizantinskih novcev iz 7. stol.) vsaj do prihoda Madžarov. Takrat je mariborsko ozemlje močno opustelo ter ga je bilo treba po letu 970 znova poseliti in kultivirati. Pri tem je zanimivo, da se je nova poselitev držala antičnih obcestnih območij in starih naselij na obronkih Pohorja od Razvanja (985) do Ruš (1091) ter od Kamnice (ok. 1100) do Bistrice in Selnice (1093). Z vso verjetnostjo lahko domnevamo, da je cesta od Betnave potekala približno po sedanji Betnavski in Gorkega ulici in se spuščala na mostišče z zahodne strani, za kar bi govorila tudi lokacija magdalenske cerkve s pokopališčem in zaselkom, ki se omenja 1289 in bi v obratnem primeru ležala

ravno v krivini važne prometne ceste. Sicer pa ta poteza niti ni najvažnejša, saj ni neposredno vplivala na urbanistični zametek srednjeveškega Maribora, ki bi naj nastal po 1192 (tega leta so Babenberžani postali štajerski vojvode), po postavitvi gradu, cerkve in mostu ter po vzoru Wiener Neustadta. Ob tem Pirchegger sicer pravilno locira oppidum inferius iz 1181 v jugozahodni del mesta, napačno pa oppidum superius v severovzhodnega, saj se ta omemba nanaša na grad na Piramidi, ne pa na grad v severovzhodnem ogalu mesta, ki ga je dal po 1478 postaviti šele cesar Friderik III. na zemljišču dveh odstranjenih meščanskih domov. Lokacija gradu iz 12. stol. na tem mestu je tudi z ozirom na takratni prometni režim naselbine nelogična, s čemer odpade ob vsem drugem tudi primerjava z leta 1194 ustanovljenim Wiener Neustadtom. Proti omenjeni stereotipni trditvi govori tudi vrsta drugih dejstev, ki ne izhajajo toliko iz neposredne arhivske dokumentacije kot iz študija parcelne konstrukcije mestnega jedra. Maribor se kot grad prvič omenja 1164, kot župnija 1189, kot trg 1209 in kot mesto 1254. Deželna knjiga (Mon. Ger. Deutsche Chroniken III, 708) omenja leta 1124 Bernarda von Marchpurg, 1145 daz hus Marpurch in 1147 gradnika von Marpurch. Nobenega vzroka ni, da bi navedbam Deželne knjige načelno ne verjeli, čeprav so njeni podatki šele iz druge polovice 13. stol., torej nekoliko mlajši. Zidani grad, kar dokazuje samostalnik Hus (podobno 1124 Hompoš-Huzi), ki je nosil ime mejnega gradu (March purg — Mejni grad ali grad v Marki) je gotovo spadal med najstarejše in najpomembnejše gradove v marki. Z ozirom na dejstvo, da so Madžari še 1122 plenili po Slovenskih goricah in Ptujskem polju, lahko nastanek gradu pomaknemo na začetek 12. stoletja. Drugi važen dejavnik tega časa je cerkev. V mariborski okolici se najprej omenjata cerkvi v Kamnici (ok. 1100) in Razvanju 1106, prva posvečena sv. Martinu, druga sv. Mihaelu. Obe cerkvi sta nastali v sestavu spanheimskih dvorov in sta bili lastniški, ne farni. Severno Drave ni pred sredino 12. stoletja izpričana nobena pračara razen labotske, lipniške in ptujske. Ko se omenja 1160 jareninska, je mariborska gotovo že obstajala. Ustanoviti so jo morali mejni grofje pod svojim gradom že v prvi polovici ali najkasneje v sredini 12. stoletja. Za to govore gradbeni ostanki, posebno ločni zidec, prvotne cerkve. In končno je tu še tretji element bodočega mesta, most. Kdaj je nastal ta? Njegova lega z ozirom na poznejšo organizacijo mestne talne ploskve govori za časovno dispariteto med njima in kaže na njegov sorazmerno zgodnji nastanek v prvi polovici 12. stoletja, ko je vladal na sedanjem mestnem ozemlju še drugačen prometni režim kot v drugi polovici 13. stoletja.

Izoblika aluvialnih teras levega dravskega brega in glavna prometna smer, ki je veljala še dolgo v novi vek, sta pogojili, da se je cesta, potem ko je prečkala Dravo (do 12. stol. verjetno z brodom, nato mostom) zasukala na levo in se prek poznejšega Minoritskega (sedaj Vojašniškega) trga in Barbarskega potoka polagoma vzpela na traso sedanje Koroške ceste, po kateri je tekla skozi Lebarje proti Kamnici. Ob tej cesti je nastal prvotni napol ribiški napol broderski zaselek, ki se je moral pozneje umakniti kompleksu minoritskega samostana (zgrajenega med 1255 in 1284) in žičkega dvora (lokacijsko verjetno še iz 13. stol., saj je kartuzija imela v mariborski okolici posestva že leta 1243). Čeprav se naselbina Maribor omenja sorazmerno pozno (1181 se omenja spodnji grad, 1189 posredno župna cerkev, med 1202—1220 curia sub castro Marpurch in med 1200—1224 hiša krznarja Gotskalka, ki jo je kupil vetrinjski samostan), ni dvoma, da je obstajala že prej. Za lokacijo župne cerkve z župniščem in velikim zemljiškim arealom ni dvoma, enako tudi ne za spodnji grad (ki se 1578 omenja kot razvalina, ležeča med Slovensko ulico in Koroškimi vrati, torej zahodno od cerkvenega kompleksa). Pokopališka kapela se 1249

areal, ki ga ne deli nobena prečna ulica, kaže enakomerno parcelacijo, ki je prvotno segala do sedanje Orožnove ulice. Tu se je zvrstilo 16 do 20 hiš, katerih prebivalci so se bavili z obrtjo in trgovino. Kdaj je ta zametek nastal in kako? Z ozirom na logiko parcelnega razvoja starega mestnega jedra lahko domnevamo, da se je to zgodilo v prvi polovici 12. stoletja, za vlade Bernarda Spanheima »Mariborskega« (1096—1147), ki je v Mariboru osnoval sedež velikega urada, segajočega od Radgone do Slovenske Bistrice. Po njegovi volji je nastala naselbina ob podaljšku tranzitne ceste na terasi nad mostiščem in ob njem ležečem obrežnem zaselku.

Če si še enkrat predočimo cestni režim spanheimskega obdobja v mariborski okolici, spoznamo, da novih cestnih potez skoraj ni bilo, da pa so se uporabljale več ali manj ohranjene rimske. (Slovenska Bistrica—Betnava—mestno jedro—Kamnica—Zgornja Kungota—Lipnica—Gradec, Betnava—Ruše, Kamnica—Selnica, Zgornja Kungota—Lučane—Radlje—Dravograd, Ptuj—Starše—Betnava, Ptuj—Vurberg—Korena—Hrastovec, Vurberg—Duplek—Dogoše oziroma Zrkovci—Pobrežje—Maribor, Maribor—Malečnik—Celestrina—Pesniška dolina in Malečnik—Trčova—Kamenščak—Duplek). Režim teh cestnih povezav je posredno, one skozi mestno jedro pa neposredno vplival na izobliko mestnega organizma. Na južno mostišče se je ta cesta spuščala iz zahodne strani in severno mostišče v zahodni smeri zapuščala. Z vzhoda se ji je na južnem mostišču pridružila cesta iz Dupleka, na severnem ona iz Malečnika. Ker so obstajale še poti proti Radvanju, Pekram in Limbušu, dobimo ob obeh mostiščih tipično radialno pahljačo cestnih tras, ki so bile deloma tranzitnega deloma lokalnega značaja. Sestop cest oziroma poti ob južnem mostišču je vsaj deloma umeten in verjetno še rimski, raztek cest na severnem mostišču pa je pogojila dravska terasa, ki se od zahoda proti vzhodu dviga in končuje s konglomeratnim pomolom (na katerem stoji od 1465 judovski stolp) nad Triribniškim potokom. Medtem ko se je cesta na levo polagoma dvigala na nivo terase, je pot na desno stekla pod teraso (tu se je pozneje razvila usnjarska in strojarska četrt), prekoračila potok in vodila verjetno vzdolž Drave mimo Melja proti Malečniku in Celestrini. V 12. in 13. stol., ko se je naselbina preselila na teraso, je to smer prevzela cestna poteza Koroška cesta—Glavni trg—Židovska ulica—Melje. Šele z nastankom obzidja v drugi polovici 13. stol. se je ta režim spremenil. Obe prvotni mostiščni smeri je obzidje prekinilo, zahodno v podaljšku sedanjega Vojašniškega trga, vzhodno nekoliko nad sedanjim Judovskim stolpom. Namesto prvotnega položnega pristopa na dravsko teraso je takrat nastala strma, vijugava in z ozirom na mestni organizem celo nefunkcionalna Dravska ulica, vzhodno povezavo pa je prevzela cesta, vodeča skozi Ulrikovo vas z istoimensko cerkvijo po sedanji Partizanski cesti prek Košakov (Lajtersperga) v Pesniško dolino ter po sedanji Meljski cesti v Malečnik. To pa je vneslo tolike spremembe v mestni prometni režim Maribora kot dobrih 50 let pozneje prestavitev mostu v Ptuj.

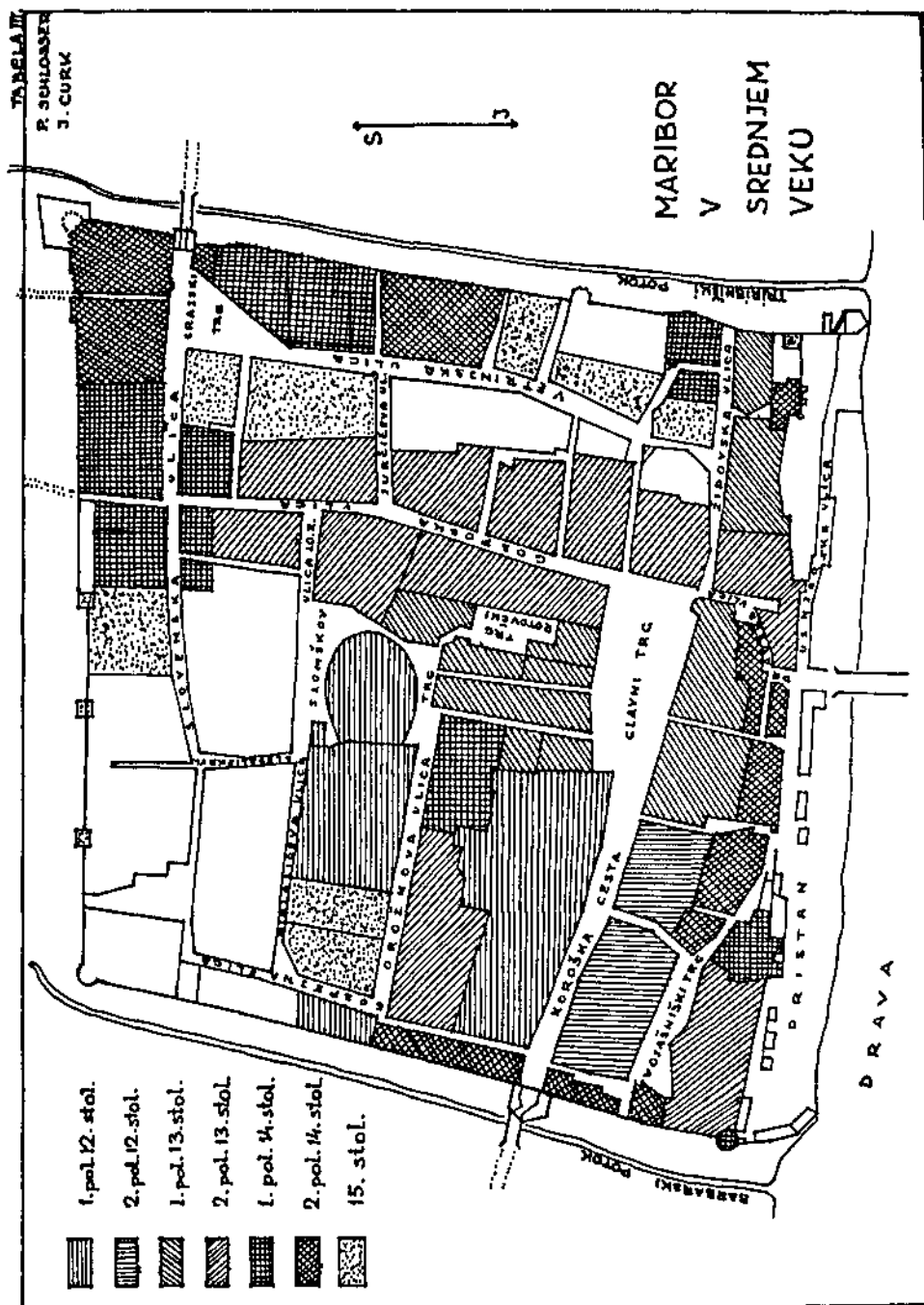
V zgodovini naselbine torej lahko razločujemo tri razvojne faze: najstarejšo izpred prve polovice 12. stol. predstavlja skromen zaselek med mostiščno cesto in Dravo, drugo nastanek poteze Koroška cesta—Glavni trg—Židovska ulica med prvo polovico 12. in drugo polovico 13. stol., tretjo pa izgradnja mestnega predela ob Gosposki, Jurčičevi, Vetrinjski in Slovenski ulici. Zahodni del mesta severno cerkvenega in grajskega, kompleksa ni bil nikoli intenzivneje vključen v mestno urbanizacijo. Iz skiciranega kronološkega zaporedja faz rezultira tudi postopna organizacija mestne talne ploskve. Od prve faze ni ničesar ohranjenega, ker jo je prekril kompleks minoritskega samostana, Žičkega dvora in poznejšega extra-muros. Druga faza je izoblikovala južno polovico mesta. V

njej lahko na osnovi študija parcel ugotovimo več etap. Najstarejši je kompleks med Koroško in Orožnovo ulico z okoli 18 hišami, ob katerih severnem robu sta se verjetno že pred 1147 razmestila župna cerkev (1189) in Spodnji grad (1181). Ta skupina hiš, ki je bila s fasadami ugodno obrnjena proti jugu, je razvila zelo globoko parcelacijo, ki jo je šele zazidava Orožnove ulice v teku 13. stol. skrčila na sedanjo mero. Parcelacija južne strani Koroške ceste iz druge polovice 12. stol. z okoli 16 hišami je bila mnogo manj ugodna. Poleg tega da so bile hiše obrnjene na sever, so bile parcele strme in kratke zaradi mostiščne ceste in naselbine južno od nje. Za vlade Traungavov (1147—1192) je trgovska naselbina (čeprav še morda ni imela trških pravic) obsegala okoli 34 hiš. Za vlade Babenberžanov (1192—1246) je zagotovo nastal sedanji Glavni trg in Židovska ulica, ki je nadomestila prvotno mostiščno iztočnico proti vzhodu. Hans Pirchegger celo meni, da je enako kot pred jugozahodnim na Lebarjih tudi pred jugovzhodnim mestnim ogalom stal tabor, tretji, leseni dvorec, ki se omenja še 1542, pa je stal na južnem mostišču in je dal ime Tabor temu mestnemu predelu. Obzidava severne stranice Glavnega trga z 2 veznima ulicama med cerkvenim kompleksom in nastajajočim trgom je z okoli 10 hišami obsegala še parcelo današnjega rotovža (ki je iz 1515 oziroma 1565), obzidava južne stranice z 2 uličnima prekinitvama pa je obsegala okoli 22 hiš (jezuitski kompleks iz 1758—1769 je zasedel prostor 9 meščanskih hiš). Torej je proti vzhodu odprti Glavni trg obstopalo okoli 32 hiš, skoraj toliko kot Koroško cesto. Južne parcele so proti vzhodu postajale vedno bolj neugodne zaradi vedno bolj strmega terasnega pobočja, zato so meščani prostor južno Židovske ulice prepustili Židom, ki se omenjajo že 1277 in s tem posredno tudi njihov ghetto. Leta 1209 se Maribor omenja kot trg, 1254 kot mesto s cerkvijo ob svojem severnem robu. Takrat je mesto štelu že okoli 100 hiš in je začelo misliti na svoje obzidje. Pri tem je pokazalo skoraj bahavo širokopoteznost. Za merilo je vzelo pozidano črto Koroška cesta—Židovska ulica v dolžini okoli 500 m in jo uporabilo za omejitev skoraj kvadratnega areala v izmeri okoli 25 hektarov. Ker se 1254 še omenja cerkev »apud civitatem Marpurg«, mestni pečat iz 1282 pa že kaže na mestno utrjenost, smemo nastanek okoli 2 km dolgega obzidja postaviti v čas 1255—1285. Obzidje je bilo običajne frankovske mere (visoko povprečno 8 m debelo 160 do 190 cm), brez stolpnih oporišč in s 3 preprostimi zidnimi vrati. Po notranji strani ga je obtekal lesen mostovž, po zunanji 30 do 40 m širok in 8 do 14 m globok jarek v obliki rimske fossae fastigatae. V teku 14. stol. se je obzidje večkrat popravljalo in izpopolnjevalo. V prvi četrtini 14. stol. je dobilo na ogalih (razen na jugovzhodnem) 3 okrogle odprte stolpe, ki so jih kasneje dvignili in ostrešili, na cestnih izpadnicah pa hišasta mestna vrata, ki so se po smereh cest imenovala Dravska, Koroška (Gospajna) in Graška (Ulrikova) ter so se jim kmalu pridružila še 3 manjša (Grajska, Pristaniška in Židovska).

Nastanek obzidja med 1255 in 1285 sovпада z odstranitvijo prvotnega neorganiziranega zaselka in postavitvijo minoritskega samostana (1255—1284). Šele leta 1255 je namreč priporočil salzburški nadškof Filip delovanje tega reda v svoji nadškofiji, nakar so začeli nastajati množičneje njegovi samostani širom po salzburškem cerkvenem ozemlju. Kot v Ptujju so tudi v Mariboru samostanski kompleks vključili v nastajajočo mestno utrdbo, enako kot tudi Spodnji grad, ki je ležal ob Gospajni ulici (1390 die Purkhgasse, 1495 im Winkchl da die alt Purgkh gewesen ist). Na severovzhodu je mestno obzidje segalo skoraj do Ulrikove vasi, ki jo je ustanovil babenberški upravnik Ulrik okoli 1227 ter je imela svojo lastno Ulriku posvečeno cerkev s Križevo kapelo (1300). Ležala je na kompleksu med Trgom svobode in Cankarjevo ulico. Po njej so se ime-

novala poznejša Graška vrata skozi ves srednji vek Ulrikova. Važnejše kot to pa je dejstvo, da je obzidje z jarkom prekinilo prvotni dovoz z mostišča na Koroško cesto in presekalo cestni podaljšek Židovske ulice proti vzhodu. Postavila so se Koroška (Gospeljna, tudi Grajska) vrata, s čemer se je speljal ves promet na Glavni trg. Ker vzhodni del Glavnega trga takrat še ni bil v celoti zazidan in so bile ostale 4 zvezne ulice (med Koroško in mostiščno cesto) preozke za tranzitni promet, je nastala strma in vijugava Dravska ulica, ki je povezovala Glavni trg z mostiščem, a ostala do konca svoje uporabe leta 1913 ozko grlo mariborskega prometnega režima. Tudi vzhodna prometna smer (ki je bila z ozirom na zahodno sekundarnega pomena prav do 18. stol.) se ni najbolje vključila v mestni organizem. Medtem ko Slovensko ulico lahko smatramo za naslednico poti, ki je vodila od Ulrikove vasi proti Lebarjem, so Gosposka, Vetrinjska in Jurčičeva ulica plod novega prometnega režima. V ta mlajši mestni predel s sorazmerno širokimi ulicami se je naselilo predvsem svetno in duhovno plemstvo, zato so te parcele širše od onih iz 12. in prve polovice 13. stoletja. Njih nastanek lahko na grobo postavimo v drugo polovico 13. in 14. stol. V njihov splet spada tudi pozidava vzhodne polovice Glavnega trga in deloma severne stranice Židovske ulice. Pri tem je zanimivo, da se je Gosposka ulica pozidala obojestransko (pri čemer so parcele zahodne stranice zadele ob staro parcelno mejo in zato ostale sorazmerno zelo kratke), Vetrinjska le ob vzhodni stranici (precej globoke parcele so segale prav do obzidja), Jurčičeva in Slovenska ulica pa predvsem ob severnih stranicah. Grajski trg je dobil prometno upravičeno lijakasto obliko, ostale zvezne (4 med Gosposko in Vetrinjsko ulico ter 2 med Slovensko in Miklošičevo ulico) in zidne (Gornja Gosposka, Gledališka in vse 3 med Vetrinjsko ulico in mestnim obzidjem) ulice pa so služile le internim mestnim prometnim in obrambnim potrebam.

Za dokaz nastanka posameznih ulic in trgov ni odločilna, vendar je za prikaz razvoja celotnega mestnega organizma zanimiva omemba posameznih ulic in trgov. V 14. stol. se pojavljajo sedanje: Koroška cesta 1356, Glavni trg 1325, Židovska ulica 1353, Slovenska ulica 1319, Gospeljna ulica 1390, Miklošičeva ulica 1358, Ulica 10. oktobra 1330, Vojašniški trg 1346, neznani Mala (1389) in Nova (1325) ulica ter nekaj ulic v vseh treh predmestjih. V 15. stol. pa se pojavljajo: Dravska ulica 1488, Gosposka ulica 1488, Usnjarska ulica 1452, Mesarska ulica 1454, Barvarska ulica 1477, nedoločljive Ob napajališču 1473, Na bregu 1442 in V kotu 1460 ter nekaj ulic v predmestjih. Skupaj se torej v mestnem jedru omenja en trg in 17 ulic, kar je dobra polovica sedanjih, ob čemer pa je treba upoštevati, da je v mestnem jedru sedaj 5 trgov in da so poimenovane vse ulice, medtem ko v srednjem veku ozke zvezne ulice navadno niso bile, ker ob njih pogosto ni bilo hišnih fasad. Zanimivo je, da se ne omenja sedanja Vetrinjska ulica, razen če se morda ne skriva za imenom Nove ulice iz leta 1325. Trgovski in tovarni promet je potekal po osnovnem prometnem križu Koroška cesta—Glavni trg in Dravska ulica—Glavni trg—Gosposka ulica in nato variantno Jurčičeva—Vetrinjska oziroma Gosposka—Slovenska—Grajski trg. Spodnji del Vetrinjske ulice od ulice Ob jarku navzdol je z zelo kratkimi parcelami plod poznega 14. in 15. stol. Mestna zazidava ni v srednjem veku nikoli napolnila obzidanega mestnega prostora. Severozahodni del mesta ni zasedlo meščanstvo in je zato ostal do danes redko pozidan. Vse kaže, da je paralelno s potezo Koroška cesta—Glavni trg—Židovska ulica—Sulcz (1359)—Melje tekla sekundarna prometna zveza Kamnica—cepišče na Račji dvor (1360)—Lebarje (1328)—Ulrikova vas (ok. 1300)—Orešje—Melje (malteški samostan že 1217)—Malečnik (vikariat že 1236), ki jo je mestni organizem kot Slovensko ulico vključil v svoj obzidani areal in obenem na zahodnem koncu prekinil. Svet med to potezo in gričevjem (Stolni vrh—Piramida—Mestni vrh—

Kalvarija—Bezovje) je bil večinoma mokrotan. Ob njegovem robu so se vrstile fevdalne postojanke: malteški samostan (1217), grajska pristava (curia sub castro Marpurch med 1202 in 1220) in admontski dvor Račje (Raize 1200), ki že s pomenovanjem kaže na vlažen svet med Triribniškim, Barbarškim in Vinarskim potokom.

Na južnem bregu reke je obstajalo le manjše naselje nad utrjenim mostiščem, Taborom, ki je bil 1465 gradbeno obnovljen ter je obsegal 1542 manjši leseni dvor in ovalno obzidje. Viden je še na Vischerjevi veduti iz 1681, a je bil že ok. 1720 odstranjen. Tu se 1385 omenja Zabja ulica nad Dravo (verjetno sedanja Pobreška cesta) in 1432 cepišče med cestama, vodečima proti Betnavi in Dupleku.

Toda vrnimo se v mestno jedro. Obzidje iz druge polovice 13. stol., ki je na začetku 14. stol. dobilo vse 3 ogalne stolpe in mestna vrata, mu je dalo sicer prevelik vendar trden okvir, ki je zadostoval za mestni razvoj do konca 18. stol. Obnova cestne povezave med Dunajem in Trstom 1718—1729) je seveda vplivala tudi na mestno organizacijo. Tedaj se je šele uveljavila cestna povezava prek Košaškega klanca na Zgornjo Kungoto in s tem mestna smer Dravska vrata—Graška vrata, ki je dokončno nadvladala smer Dravska vrata—Koroška vrata potem, ko se je prestavila ob koncu 18. stol. glavna prometna smer s plačklega prelaza na šentiljskega. V zvezi s postopnim prestavljanjem mestnega prometa s vzporedniške na poldnevniško smer in s tem v zvezi s selitvijo mestnega jedra s Koroške in Židovske ulice (geto med 1277 in 1497) v Gospoško, Gornjo Vetrinjsko, Jurčičevo in Slovensko ulico se je selila tudi mestna hiša, ki je domnevno najprej stala na Koroški 6, po požaru 1362 na Glavnem trgu 5, od 1515 pa na sedanjem mestu na vzhodnem robu prvotne tržne zazidave. Stari Lent ali Pristan, kjer je delovala že od prve polovice 13. stol. mitnica, je postal gradbeni del mesta okoli 1555, ko so italijanski gradbeniki podaljšali mestno obzidje od Sodnega (1310) oziroma Židovskega (1465) stolpa do rečnega brega in ga zaključili z bastijama.

Ker članek nima namena, da bi se spuščal v podrobnosti celotnega mestnega razvoja oziroma njegovih posameznih detajlov (to je naloga, ki že leta čaka na sistematično obdelavo v okviru predvidene Zgodovine Maribora), se zadovoljuje le z grobim orisom njegove urbane rasti od nastanka mostu do nastanka sedanjega mestnega gradu (1478—1480), ki je preusmeril vrsto gospodarskih funkcij iz jugozahodnega v skrajni severovzhodni ogal mesta. Kljub lapidarnosti orisa pa se da iz članka izpeljati nekaj zaključkov, ki vnašajo nove momente v dosedanje poznavanje nastanka in razvoja mariborske urbane aglomeracije. Ti zaključki so:

1. Maribor ni mogel nastati niti po vzoru Wiener Neustadta, ki je babenberška ustanova iz 1194, niti po volji prvega štajerskega vojvode Otokarja IV. Traungavskega (1180—1192) »na zeleni trati«, ampak je po svojem nastanku starejši. Spanheimski mejni grofje, ki so do 1106 porinili mejo med Podjunsko grofijo in Podravske marko s Črmenice in Velke do Vrat in Bukovja pri Dra Vogradu, so marko in svoja posestva v njej upravljali najverjetneje najprej z gradu Hompoša, ki se 1124 omenja kot zidana stavba (Huzi). Z delitvijo spanheimske posesti 1096 in sledečimi boji z Askvinoviči ter ustanovitvijo šentpavelskega samostana 1091 se je povezava med Podjuno in Podravjem močno zrahljala, zaradi česar se je Bernard Spanheimski (1096—1147) dokončno ustalil v Podravske marki, si izbral lokacijo Maribora za svoje upravno središče, zgradil na Piramidi zidani grad (1145 *daz hus*), obnovil dravski most (dotlej verjetno brod), ob sedanji Koroški cesti ustanovil organizirano trgovsko-obrtno naselbino, ji ob severnem robu pridružil cerkev takrat ustanovljene mariborske prafare in utrjeni strelski dvorec (1181 *oppidum inferius*) ter postavil gospodarski dvor (*curio*) ob vznožju grajskega griča. S tem je Bernard ustvaril vse bistvene gospodarske in upravne elemente bodočega mesta, zaradi česar ga lahko upravičeno smatramo za ustanovitelja Maribora.

Morda še ob koncu vlade Traungavov (1180—1192) gotovo pa na začetku vlade Babenberžanov (1192—1246) je Maribor postal trg (listinsko se kot tak

omenja šele 1209), v teku njihove vlade pa tudi mesto (1243 sodnik Ulrich, 1254 civitas). Prehodna vlada Otokarja II. Pržemislja (1261—1276) in prehod v habsburške roke sta na komunalno zasnovu mesta močno vplivala. Mesto se je v tem času obdalo z obzidjem, kar je bistveno predurugačilo dotedanji prometni režim v njemu, obenem pa tudi gradbeno potrdilo naselbino kot mestno komunalno tvorbo. Obdobje 14. in 15. stol. je ugodno vplivalo na mestno prosperiteto. Okoli 1450 je Maribor štel 185 hiš in 1030 prebivalcev ter 55 hiš in 230 prebivalcev v predmestjih. Če vemo, da je imel Maribor ob koncu 18. stoletja 235 hišnih številok s 363 družinami in 2117 prebivalci, spoznamo, kako malo se je mesto med 15. in 19. stol. razvilo.

2. Cestni režim v ožji mariborski okolice je ustvarila že pozna antika. Z manjšimi popravki se je uporabljal še skozi ves srednji vek. Dejansko je propadla le cestna povezava med Selnico in Brezнім, ki pa je bila obnovljena do prve polovice 14. stol. Na ožjem mariborskem ozemlju so kot ceste ali poti obstajale že vse povezave z naselbinami, ki so ga v vencu obkrožale: Limbuš, Pekre, Zgornje Radvanje, Spodnje Radvanje, Betnava, Zrkovci ter Trčova, Malečnik, Melje, Orešje, Sulcz, Ulrikova vas, Lebarje, Kamnica. V teh naselbinah oziroma ob njih je nastalo več gradov oziroma dvorov: Limbuš, Zgornje Radvanje, Razvanje, Hompoš, Zrkovci ter Trčova, Melje, pristava pod Piramido, Račji dvor in Kamnica. Stara rimska cestna trasa Šikole—Betnava, ki jo je zaradi vzgonskih potokov, zamočvirjenosti in zaraslosti Dravskega polja nadomestila srednjeveška varianta vzdolž pohorskih obronkov Slovenska Bistrica—Zgornja Polskava—Slivnica—Hoče—Razvanje—Betnava, je pritekala približno po sedanjih Betnavski in Gorkega ulici na mostišče, medtem ko je polpretekla trasa Tržaške ceste plod novega veka oziroma 18. stoletja. Podobna korektura se je izvedla tudi na cestni potezi prek Košaškega klanca (starega Lajteršperga), kjer je šentiljska smer prevladala plačko šele v teku 18. stoletja. Zahodna smer prek Kamnice v Lučane in Lipnico se je v prvi polovici 14. stol. obogatila z obdravsko do Dravograda, vzhodna smer na Malečnik, Celestrino in dalje v Pesniško dolino pa je ob koncu 13. stol. dobila le novo izhodiščno točko, ki se je z vzhodnega podaljška Židovske ulice prestavila na sedanjo Partizansko cesto.

3. Kot iz povedanega sledi, je zgodovina urbanega nastajanja mariborskega srednjeveškega mestnega jedra precej bolj komplicirana pa tudi problematična, kot se je doslej mislilo. Uklenitev tega jedra v skoraj kvadratasto mestno obzidje v teku druge polovice 13. stol. je starejše faze njegovega nastajanja precej zabrisala s svojim navidezno statičnim videzom. Spoznali pa smo, da je sama izgradnja obzidja, poleg tega da je bila največji podvig mariborskega srednjeveškega meščanstva, skoraj revolucionarno posegla tudi v prometni režim in s tem v gradbeno-komunalni razvoj mesta.

4. Vprašanje, kam je mariborsko ozemlje spadalo cerkveno-upravno pred ustanovitvijo mariborske pražupnije, je ob ostali problematiki sekundarnega pomena, posebno ker gre v tem primeru za obdobje pred sredino 12. stoletja, ko je bilo Mariborsko polje še izpostavljeno čestim madžarskim napadom. Domnevati je, da je v okviru Spodnjega arhidiakonata lipniška prafara segala do madžarske meje, enako kot je južno Drave v okviru Savinjskega arhidiakonata hoška, in da so na njenem ozemlju šele v teku 12. stoletja nastale vse 3 »slovenske« prafare: Maribor, Jarenina in Radgona, medtem ko je ptujška vsaj teoretično obstajala že izpred madžarske dobe.

5. Končno je omeniti še vodno pot, ki je ustvarila poleg brodišča oziroma mostišča tudi pristan in manjšo naselbino že proti koncu 11. stoletja. V 13. stoletju se že omenja mitnina v pristanu, ki je bila na začetku 16. stoletja med

najpomembnejšimi dohodki mesta. Čolnarjenje po Dravi je obstajalo gotovo že v 11. stol., močneje pa se je seveda razvilo šele v teku 13. stol. Po Koropcu je ravno rečni promet povzročil obnovitev obdravske ceste med Selnico in Breznim na začetku 14. stol. Splavarstvo in šajkarstvo pa sta se uveljavila šele v 16. stol., zato s svojim vplivom na mestno gospodarstvo že izpadata iz časovnega okvira članka.

Učinek vseh naštetih dejavnikov je vplival na nastanek in razvoj Maribora, ki je v srednjem veku uspešno tekmoval s sosednjim salzburškim Ptujem, po izgradnji Tržaške ceste (1718—1729), še bolj po nastanku Južne železnice (1846—1849—1857) pa ga je dokončno prehitel. Zanimivo je, da sta mesti, ki sta bili po velikosti in kapitalni moči približno enaki, razvili zaradi lokacijskih pogojev različni urbani podobi: Ptuj se je gradbeno povezal z gradom v enotno zasnovano mestno utrdbo, Maribor pa se je razvil ločeno od gradu, ki je zaradi tega vedno bolj zgubljal na veljavi, in se vklenil v kvadratni floris, ki je pogojil njegovo značilno vzporedniško-poldnevniško ulično mrežo, ki je obveljala tudi za novejša mestna predele do danes. Vendar so zadnji urbanistični posegi obrobje srednjeveškega organizma načeli in razmerja njegovega rastra poškodovali, ne da bi to pravzaprav zahtevale povečane poslovne potrebe starega mestnega jedra.

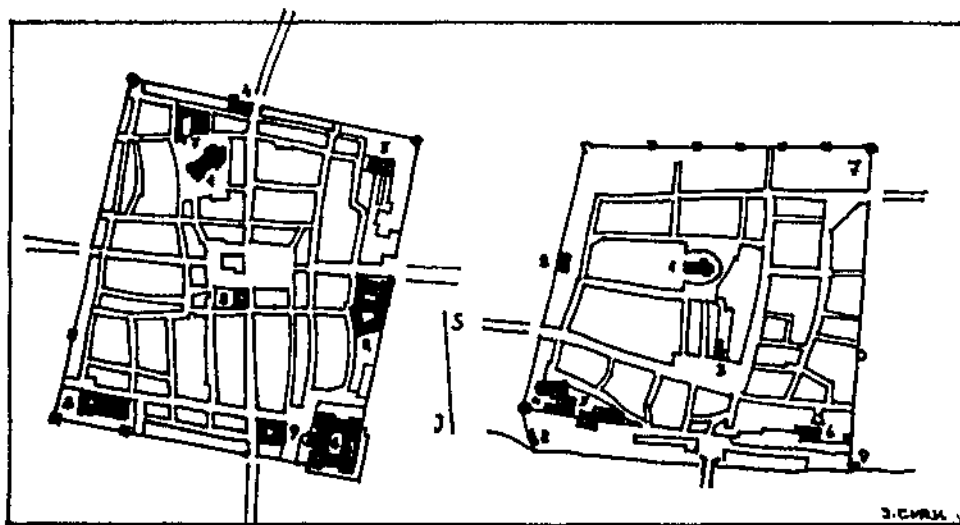
Literatura

- Stanko Pahič: Arheološka raziskovanja v Mariboru, ČZN NV 2/1966, p. 3—45
- Stanko Pahič: Maribor v prazgodovini, ČZN NV 4/1968, p. 9—60
- Stanko Pahič: Maribor v rimski dobi, ČZN NV 6/1970, p. 159—243
- Anton Vončina: Oštevilčenje hiš v Mariboru, ČZN NV/2/1966, p. 138—153
- Jakob Richter: Inkorporacija in prodaja mariborske župnije, ČZN NV 8/1972, p. 203—219
- Jože Mlinarič: Beneficiji v mestu Mariboru do konca 16. stol. ČZN NV 9/1973, p. 60—92
- Jože Mlinarič: Mariborska župnija do leta 1600, ČZN NV 9/1973, p. 234—262
- Jože Mlinarič: Gospoščina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588, ČZN NV 8/1972, p. 220—253
- Jože Koropec: Zemljiške gospoščine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja. Maribor 1972, p. 13—20 in 154—173
- Jože Koropec: Srednjeveški Vurberk, ČZN NV 4/1968, p. 117—136
- Jože Koropec: Slovenjebistriški svet v 14. in 15. stoletju, Kronika XIII/3/1965, p. 156—164
- Jože Koropec: Srednjeveški Pohorski dvor, Kronika XVIII/2/1970, p. 76—79
- Jože Curk: Maribor, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris, ČZN NV 2/1986, p. 63—95 in 4/1968 p. 83—105, z navedbo starejše literature
- Jože Curk: Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest v Podravju in Pomurju, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, p. 287—310
- Jože Curk: Zgodovina urbanizacije v severovzhodni Sloveniji, ČZN NV 6/1970, p. 244—284
- Antoša Leskovec: Uradna potovanja Mariborčanov leta 1565, ČZN NV 8/1972, p. 65—67
- Antoša Leskovec: Mitnina in mltnice v Mariboru, ČZN NV 5/1969, p. 410—418
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, p. 17—22
- Hans Pirchegger: Die Herrschaft Marburg, ZHVS 43/1952, p. 14—55
- Franc Truhlar: Struktura in razvoj cestnega omrežja današnje Slovenije od halštatskega do slovanskega obdobja, Kronika XXII/3/1974, p. 156—160
- Zadnikar Marijan: Kripta v Hočah pri Mariboru, VSp VII/1960, p. 49—71
- Hermann Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark, Graz 1932.
- Hermann Wengert: Städtebauliches aus Steiermark II. Marburg BfHmtkd der Strmk 1932, zvezek 5, 8.
- Vasilij Melik: Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26/1972, p. 299—316.

Pripomba:

Primerjava med mestnima načrtoma Wiener Neustadta in Maribora kaže razen pravokotnega obrisa, ki je pri Wiener Neustadtu poldnevniško, pri Mariboru pa vzporedniško orientiran, in pravokotno sekajočih se ulic, tolike razlike, da gotovo nista nastala po enakem konceptu, ampak je njuna sličnost le

TABELA IV.

Wiener Neustadt:

1. Župna cerkev
2. Dominikanski samostan
3. Minoritski samostan
4. Samostan dominikank
5. Križniški samostan
6. Grad
7. Župnišče — proštija
8. Rotovž
9. Orožarna-Arzenal

Maribor:

1. Župna cerkev iz 12. stol.
2. Prvotni mestni grad iz 12. stol.
3. Rotovž iz 1515
4. Minoritski samostan iz 2. pol. 13. stol.
5. Zički dvorec iz 1. pol. 14. stol.
6. Židovska sinagoga iz 2. pol. 14. stol.
7. Novi mestni grad iz 1478
8. Renesanačna ulrdba iz ok. 1555
9. Renesanačna ulrdba iz ok. 1555

V Wiener Neustadtu je župna cerkev iz 1. pol. 13. stol., križniški samostan iz sredine 13. stol., dominikanci, minoriti, dominikanke in grad iz 2. pol. 13. stol., rotovž iz 1488, orožarna-arzenal iz 1520, župnišče-proštija pa je v osnovi prvotni babenberški grad iz okoli 1200. Iz tega je razvidno, da so vse pomembne stavbe v mestu nastale po enotnem načrtu v teku 13. stoletja in da sta rotovž in arzenal le po svojih sedanjih stavbah mijaša, medtem ko so v Mariboru nastajale javne stavbe postopoma in po potrebi.

slučajna ali kvečjemu produkt druge polovice 13. stol., ko se je Maribor začel izgrajevati kot mesto. Maribor namreč kaže v izobliki Koroške ceste in Glavnega trga ter iz tega rezultirajočem prometnem režimu starejši zametek, ki ga je poznejša mestna regularnost sicer prekrila, ne pa odpravila. Wiener Neustadt pa nasprotno kaže enoten koncept in enkratno zasnovno, ki se je pozneje le izgrajevala. Njegov talni načrt je prometno jasen, saj ga skoraj po simetralah sekata obe glavni cesti, vodeči iz severa na jug in zahoda na vzhod, ki se križata na Glavnem trgu v središču mesta. Če ne bi bil mestni areal nagnjen za okoli 10° v vzhodno smer, bi bile vse 4 mestne četrti ploskovno

skoraj enake, tako pa sta jugozahodna in severovzhodna večji, ostali dve pa odgovarjajoče manjši. Prometni režim je torej od vsega začetka jasno določen, medtem ko se je v Mariboru šele v teku druge polovice 13. stol. preorientiral iz vzporedniške v poldnevniško smer in je zato ostal komunalno vedno nekoliko nedodelan. Pomembni objekti so bili v Wiener Neustadtu načrtno locirani in zgrajeni v teku 13. stol. (v jugovzhodnem ogalu grad z arzenalom ob Neunkirchenskih vratih, ob Ogrskih vratih dominikanci, v severovzhodnem ogalu križevniki, ob Dunajskih vratih dominikanke, v jugozahodnem ogalu minoriti in v severozahodnem predelu župnijski kompleks s pravokotnim trgom oziroma pokopališčem, le manj pomembna zahodna vrata so ostala brez spremljajočega objekta), kar v Mariboru ni bil slučaj. Minoriti v jugozahodnem ogalu so res nastali v drugi polovici 13. stol., vendar na mestu prvotne naselbine, jugovzhodni ogal je zasedel židovski ghetto, severovzhodnega meščanske hiše, severozahodni pa je ostal sploh nezazidan in zato najmanj zavarovan. Pri tem so severno zidno stranico 1460—1467 ojačali s 5 obrambnimi stolpi, severovzhodni ogal pa po 1478 z novim mestnim gradom. Tudi lega župne cerkve je v obeh mestih različna. V Mariboru, kjer je starejša od mesta, leži skoraj v njegovi geometrični sredini, medtem ko je v Wiener Neustadtu na tem mestu Glavni trg z rotovžem, župna cerkev pa je locirana v severozahodnem delu mesta, tako da ni motila mesta pri njegovem razvoju, kot je bil to primer v Mariboru. Vse povedano dokazuje, da je sicer med konceptoma obeh mest nekaj sličnosti, pa je ta bolj slučajna kot hotena in predvsem, da ni medsebojno pogojena. Wiener Neustadt je babenberška tvorba »na zeleni trati« iz 1194 in produkt 13. stoletja, Maribor pa je naselbina, ki je nastajala etapno od prve polovice 12. stol. dalje. Njena regularnost kot produkt druge polovice 13. in 14. stol. je le slučajno podobna, ni pa funkcijsko identična z ono od Wiener Neustadta.

DES COMMENCEMENTS URBAINS DE PTUJ ET DE MARIBOR

Résumé

Poetovio Romain, malgré sa destruction dans l'Haut Moyen âge et malgré sa position, qui était un peu plus vers l'Ouest que celle d'aujourd'hui, influençait des origines et l'organisation des colonies du Moyen âge. Pour la seconde moitié du 9ème siècle il est connu, que la place de Poetovio était occupée de deux habitations plus petites avec plusieurs domaines, de deux églises (une église de paroisse) et d'un pont et que des foirs regales annuels y avaient lieu.

Le développement continuel commençait et ses origines descendent sans doute dans la seconde moitié du 11ème siècle. Plusieurs traces des bâtiments sont conservés sur le château. Pendant le 12ème siècle on élargissait le château, on reconstruisait le pont, on a construit une nouvelle église de paroisse avec le cimetière et la colonie présente au bord de la rue de Prešeren. Le pont et la route transitaire étaient à l'Ouest de la colonie, le premier jusqu'au 14ème siècle et le seconde jusqu'au 12ème. Dans la seconde moitié du 12ème siècle Ptuj a obtenu des droits marchands et au commencement du 13ème siècle les droits citadins. Dans la première moitié du 13ème siècle la partie d'Ouest de la colonie était occupée par les Dominicains et la partie de Sud-Est par les Minorites dans la seconde moitié du même siècle. C'était le temps où Ptuj a obtenu ses propres remparts et pendant le 14ème siècle on a inclus dans les fortifications de la ville aussi le château au-dessus d'elle. Bientôt après le milieu du siècle on a changé aussi la position du pont. Cependant le système de la circulation de la ville était déjà si avancé, que ce n'était plus possible d'y inclure le pont. Dans la seconde moitié du 14ème siècle et dans la première moitié du 15ème la ville a complètement couvert le surface fortifié et les siècles suivants n'ont plus changé grand chose. C'était la même chose avec le château, qui n'était étroitement lié à la ville qu'après les grandes reconstructions au 16ème siècle. La stagnation économique au 19ème siècle était la cause, que Ptuj a conservé son concept urbain et celui de

construction jusqu'à aujourd'hui et c'est pourquoi il pourrait devenir une place assez attractive pour le tourisme.

L'analyse des conditions de la circulation au Moyen âge dans l'environnement de Maribor a découvert ses influences directes et indirectes sur l'établissement du tissage de la ville:

1. Maribor n'était pas établi d'après l'idéal du Wiener Neustadt des Babenbergs (1194) et pas non plus d'après la volonté du duc Otocar IV. Traungau (1180—1192) »auf dem grünen Wasen«, cependant il était bâti un demi-siècle avant cela. Il était fondé par Bernard Spanheim (1096—1147), le premier marquis, qui était connu de résider dans sa marque. D'abord il a fait construire le château sur la colline le Piramida, il a fait reconstruire le pont en bois à travers le Drava, organiser la colonie marchande au bord de la Route de Carinthie, bâtir une église la métairie et la cour au Nord de la colonie, il a fondé la paroisse de Maribor et l'office pour les grandes propriétés de la marque. C'était peut-être au temps des Traungaus que Maribor a obtenu ses droits marchands (jusqu'au 1192) et au temps des Babenbergs (jusqu'au 1246) les droits citoyens. En 1215 les premiers citoyens sont mentionnés (à 1243 le juge Ulrich et à 1254 civitas). Dans la seconde moitié du 13ème siècle Maribor a eu des remparts et avec eux la limite sévère pour le développement futur de la ville. Les conditions économiques favorables dans le 14ème et le 15ème siècles ont causé le développement très rapide de la ville et en 1450 elle comptait déjà 185 bâtiments et avait 1030 habitants.

2. Le système des routes romaines a servi, avec quelques corrections, aussi à la circulation du Moyen âge. Pour le développement citoyen de la ville surtout la route Slovenska Bistrica—Betnava—Maribor—Kamnica—Zg. Kungota—Lipnica, c'est à dire Lučane était importante et aussi les routes à travers Košaki à Zg. Kungota et à travers Melje à Malečnik. Ainsi le carrefour était transmis du pont au Nord sur la Place Principale et sur la Rue des Juifs et vers la fin du 13ème siècle sur la Place du Château.

3. Le développement de la ville avant le 13ème siècle était plus compliqué qu'on a pensé jusqu'à présent. Les fortifications ont tellement couvert les places primaires du surface citoyen, qu'aujourd'hui on les reconnaît avec difficulté. Pour ce travail l'étude du réseau parcellaire est plus utile que les sources des archives.

4. La question, sous laquelle administration d'église Maribor était placé avant 1150 est d'une valeur plus théorique que historique. C'est certain, que Maribor dépendait du archidiaconat Inférieur et c'est possible qu'il formait une partie de la paroisse ancienne à Lipnica (Leibnitz).

5. Le développement de la ville était influencé aussi par la circulation fluviale. Cette influence n'a devenu plus importante qu'au 13ème siècle, cependant elle était considérable déjà au 11ème siècle pour l'origine de la colonie des pêcheurs et batoteurs sur La Place de la Caserne présente.

Jusqu'à 1800 Maribor et Ptuj étaient d'une grandeur à plus près égale, cependant leur développement était différent. Ptuj a inclu le château dans son concept et Maribor a réalisé l'idéal du croisement des rues et des places rectangulaires, et cela déterminait jusqu'au présent l'usage du noyau intérieur.

STVARNI OBLICI I ZNAČENJE NEKOLIKO STAROHRVATSKIH OSOBNIH IMENA

Mate Šimundić*

UDK 801.313(=862)

SIMUNDIĆ Mate: Stvarni oblici i značenje nekoliko starohrvatskih osobnih imena. (Stvarne oblike in pomen nekaterih starohrvatskih osobnih imen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 213—216.

Izvirnik v hrv., izveček v sloven. in angl.

Nekatera starohrvatska (zgodovinska) osebna imena se pišejo danes na dva ali na tri načine. Za to obstajata dva vzroka: njihova latinizirana oblika v daljni preteklosti in zastarelost besed, iz katerih so izpeljane. V tem članku je dokazana njihova izvorna oblika in pomen. To so naslednja imena: Zdeda, Čika, Domagoj/Domogoj, Kresimir, Kazimir, Streza in Večenjega.

UDC 801.313(=862)

SIMUNDIĆ Mate: Genuine Forms and Meanings of Some Old Croatian Personal Names. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 213—216.

Orig. in Croat., synopsis in Slovene and Engl.

Some of Old Croatian (historical) personal names are written today in two or three different ways. Two explanations as to the cause may be given: their forms being latinized in the remote past and, secondly, absoluteity of the words from which they were derived. The article proves the genuine forms and meanings of the following words: Zdeda, Čika, Domagoj/Domogoj, Kresimir, Kazimir, Streza and Večenjega.

U ČZN 9(XVIV.)/1973., u prvome svesku objavio sam raspravu »Značenje najstarijih slovenskih osobnih imena«. Ovak se sadašnji članak uglavnom nastavlja na dotičnu raspravu, samo je njezin proširak.

Stanovita se starohrvatska imena sve do danas pišu raznoliko, s manjim ili većim odstupanjima. Ta neujednačenost i različitost potječe uglavnom iz načina pisanja njihova polatinjenoga oblika, odnosno pisanja klasičnom latinicom, koja, poznato je, ne posjeduje više znakova za određene glasove hrvatskog jezika. Drugi je uzrok u samu razvoj jezika. Naime, pokoji su se glasovi u kasnijim stoljećima promijenili ili su pak iščezli (npr. poluglasovi u slabu položaju), a dotična su imena ostala u svome prvotnom obliku pisanu latinicom. Poslije su opet nejednako čitana. Pokušat ću stvar izvesti na čistac, kako bi se njihov oblik pisao na jedan način. Naravski valjat će pritom u gdje kojemu

* Dr. sc. phil. Mate Šimundić, profesor pedagoške akademije Maribor

slučaju uzeti u obzir i prihvaćenu praksu, ako se nije otišlo predaleko od izvornika.

CEDEDA, SEDEDA, ZDEDA. Ovako se trojno piše ime svećenika Hrvata koji je skupa sa svećenikom Ulfom stajao na čelu otpora onih što su se u XI. stoljeću borili protiv Rima za obranu slavenskog bogoslužja u hrvatskim crkvama.

U sva tri je oblika zajednička cjelina **-deda**, sporan je jedino početni slog, odnosno fonem. Uzme li se, dalje, da je **-a** padežni morfem, ostaje stvarno **-ded-**. Od njega treba poći, i na njemu ostati! Kada se ima u vidu kor. morfem **-ded-** u slavenskoj antroponomastici, tada postoje dvije mogućnosti: **děd** («atavus») i **děd-ti/děti**. Stoga ću razmotriti obje.

Imenica se **dědz/djed** nalazi kao prvi i drugi dio u našim starim imenima: Djedomir, Djedoslav, Želidjed. Budući da se pokračuju zbog gospodarnostnih razloga, njihovi bi odmilčki oblici izgledali: Djeda, Djede, Djedo/Děda, Děde, Dědo. Međutim navedene odmilice ne primaju nikakav prefiksadni morfem i tako otpada mogućnost da je u naslovljenome imenu imenica **dědz/djed**.

Ovdje početni dio **CE-**, **SE-**, **Z-** nedvojbeno upućuje na zaključak kako je u pitanju prijedlog **SZ**, koji je u prva dva primjera različitno zabilježen zbog toga što je pisan drugim pismom (latinicom).

Korijenski morfem **glag. děti** već je u praslavenskome jeziku služio za tvorbu osobnih imena slažući se ponajviše s prijedlogom **sž**, npr. **Sž-dě-mir** > **Sdemir** > **Zdemir**, **Sž-dě-slav** > **Sdeslav** > **Zdeslav**, **Sž-děn-ko** > **Sdenko** > **Zdenko**. Među starim slovenskim imenima takva su **Zdebor**, **Zdedrag**, **Zdegoj**, **Zdestan**, polj. **Dziebor**, **Dziesław**, **Zdziebor**, **Zdziegod**, **Zdziegod**, **Zdziemił**, **Zdziewit** i dr., češ. **Sdebor**, **Sdebud**, **Sdemil**, **Sdemysl**, **Sdislav** i dr.

Od kor. morfema **děti** reduplikacijom je nastao **děd** (v. Skok: Etim. rječnik I., 414.). On je poslužio za tvorbu datog imena slažući se s prijedlogom **sž**. Dakle: **Sž-DĚD-A** > **SDĚDA** > **ZDĚDA**.

Kako postupiti sa zamjenjivanjem bivšega glasa **ě**? Danas bi isti oblik u standardnome jeziku glasio **ZDJEDA**. I ne bi bilo nimalo neobično kada bi se ovako pisao, no mi smo ga doživjeli kao **ZDEDU** (pored druge dvije inačice), zatim spomenuti svećenik potječe sa zapadnog čakavskog područja gdje u većini biva samogl. **e** na mjestu **ě** i zato držim kako je najsretnije da i dalje ostane **ZDEDA**.

ČIKA, ČIKA. Pretežito se piše **Čika**, ali se katkada u novinama mogao susreti i oblik **Čika**. Ona se spominje 1066. godine u Šibeniku u Darovnici kralja Petra Kresimira IV. kojom je dao »kraljevsku slobodu« samostanu Sv. Marije u Zadru. Uzgred rečeno, kralj je oslovljuje »moja sestra«.

Ženskog imena **Čika** uopće nema među ostalim slavenskim imenima, ono je samo hrvatsko. Ipak radi potpunosti navodim da u češkome opstoji **Čiha** (v. J. Svoboda: Staročeská osobní jména a naše příjmení, 172.), ali ovo ime nije slavenskoga postanka, već je riječ uzeta iz mađarskoga jezika gdje se piše **csiga** (V. Machek: Etymologický slovník jazyka českého, 102.) Mogu dodati da je ista riječ primljena u hrvatski jezik i glasi **čigra** (s umetnutim r).

U zapadnoslavenskoj antroponomastici zastupljen je **glag. čestiti** u prvome dijelu složenih imena, npr. poljski: **Czycbor**, **Czcisław**, **Czysław**, češki: **Čstibor**, **Čstimir**. Također i prid. **čest6**: **Czesław**, **Čestimír** i dr. Unatoč svemu **Čika** se ne može lako dovesti u svezu s njima. Stoga je izvodim iz im. **kika** (uspor. scsl. **kyka**, od psl. ***kyka** u značenju »kosa na glavi«. U istome je značenju i danas veoma živahna uporaba im. **kika** u našim primorskim krajevima. Tako je čest nadimak **Kika** i **Kiko** djevojci i mladiću bujne kose. U slučaju imena

Čika dogodila se palatalizacija $k - k > \check{c} - k$, kao što je i prid. čičeljiv, od istoga korijena, za koji Skok misli da je nastao asimilacijom $k - \check{c} > \check{c} - \check{c}$ (Etim. rječnik I, 79.).

Kosa na glavi i način njezina splićanja utječu na čovjekov izgled. U žene više negoli u muškarca. Po njoj se nadijevanju imena kao što su Kosa, Kosača, Kosana, Kosara, Kosjenka, Kosjenac i dr. Prema tome je ČIKA < : KIK A (u naše vrijeme nadimak) ime dato po vanjskome dijelu tijela, zapravo je inačica imena Kosa i njezinih srodnica.

DOMAGOJ/DOMOGOJ. Bijaše hrvatskim knezom, »najgori knez Hrvata«, kako ga nazivahu Mlečani, jer ih je prisilio na plaćanje danka za slobodnu plovidbu Jadranskim morem. Kada se on spominje, poglavito se piše i izgovara Domagoj, rijetko Domogoj, ali se među suvremenim osobnim imenima u većemu broju opaža oblik Domogoj. Dakle, u svoja dva oblika im. dom, scsl. domž, dolazi kao prvi dio složenih imena. I to:

a) **Doma-**, stari lok. jednine, u imenima: Domagoj, Domamir, Domaslav, slovenska: Domadrag, Domagoj, Domažil, poljska: Domabor, Domamir, Domarad, Domasław, Domastroj i dr., češka: Domahost, Domamil, Domamir i dr., ruska: Domanég, Domažir i dr.

b) **Domo-** je nom. jednine kojemu je dodat spojnik o prilikom slaganja. Tako je među starim hrvatskim imenima zabilježen i Domogoj, Domonjeg, Domorad, slovenskim: Domomir, Domomisl, Domoslav, bugarskim i češkim: Domorad, Domoslav, polj. Domosław.

KRESIMIR/KREŠIMIR. U hrvatskoj historiografiji XIX. stoljeća i ranijoj gotovo se uvijek pisalo PETAR KRESIMIR IV., u našem je stoljeću nadvladao oblik KREŠIMIR IV. pod utjecajem sadašnjeg oblika Krešimir, koji je prilično zastupljen u hrvatskoj antroponomastici.

Izvoran je oblik KRĚSIMIR. Složen je od imperativa krěsi, krěsiti — buditi (uspor. scsl. krěsiti) i im. mir. Označuje »onoga koji budi mir«. Glagola krěsiti u datome značenju nema u hrvatskom jeziku pa se pomislilo i zaključilo prostonarodnim etimologiziranjem kako je u prvome dijelu zapravo imper. kreši, kresati. I tako je glas š stao na mjesto s. Uzgređice rečeno, ovo nije usamljen primjer. U oijelosti mu odgovara oblik Kažimir, koji je uz jadransku obalu gotovo općenit; Kazimir se smatra učevnim oblikom, premda je on izvoran. Stvarno je prvi dio imper. kaži, kaziti — ništiti, uništavati (scsl. također kaziti), pa je Kazimir »onaj koji ništi mir«. Ali kako nije poznat glag. kaziti, prvi je dio uzet kao imper. kaži, kazati. I jedno je i drugo ime narod pomaknuo u smjeru poznatih glagola, hoteći razumjeti značenje obaju sastavnih dijelova.

U poljskome su imena složena s krěsi, krěsiti: Krzes(i)sąd, i Krzesisław, u češkome: Křesislav i Křesomysl.

Da je izvoran oblik KRESIMIR, svjedoči potvrda iz slovenske toponomastike. U svojoj knjizi »Urbani Salzburške nadškofije«, na str. 81. Milko Kos donosi CRESSIMERSTAL — Kosimerni Dol. Nalazi se kod Sevnice kraj Brežica Sevnica pri Brežicah), u kraju zvanom Poklek. Cressimerstal se prvi put spominje 1309. godine, zatim još 1322. i 1448. Naravski, stalno pod istim nazivom. Jamačno ga je zapisao njemački pisar. Kako se u njemačkome S ne bi izgovaralo kao Z, jer se nalazi u medusamoglasničkom položaju, to ga je pisar udvojio (SS). Da se slučajno

tada izgovarao Š, pisar bi sigurno ovdje unio SCH. Pored drugog ovo je dokazom kako su i Slovenci imali osobno ime Kresimir.

U svakodnevni je život ušao oblik KREŠIMIR i nije ga nikako moguće istisnuti. Reklo bi se: dobio je puno građansko pravo. Kad se piše ime poznatog hrvatskog kralja i ostalih kraljeva istoga imena, bio bih za pisanje KRESIMIR. Otpada prigovor za odraz samogl. ě. On bi dao slog je u (i)jekavskome govoru, ali bi potom otpao glas j zbog toga što stoji iza r te bi se dobio Kresimir. Ostane li se ipak pri pisanju Krešimir, neka se onda barem zna da nije ispravan oblik.

STREZA. Ime je zabilježeno u Supetarskome kartularu. Kada je 1078. kralj Zvonimir pribivao u Šibeniku, pritužio mu se Petar Crni zbog toga što je on, Zvonimir, svojemu ujaku Strezi darovao neko zemljište ispod Mosora.

Streza je skraćena od Stržimir, Stržislav ili Strživoj. Jednaka su prvoga dijela poljska imena Strzebor, Strzeżyslaw, Strzeżywoj, češka: Stržzman, Střezimir, bugarska: Strezimir i Strezislav, slovačko: Stregomil.

U osnovi je imper. stržī, stržīsti — čuvati, paziti. Tako je Strezimir, na primjer, čuvar mira. U kraju gdje je zapisan, odnosno u kraju odakle potječe danas bi on bio Striza, ali ni ova promjena ne bi bila svrhovita. Neke dakle ostane e na mjestu staroga ě, koje bi inače ostalo i kada bi se ime po(i)jekavilo. Spomenuta osoba nije važna u hrvatskoj povijesti, zabilježena je uzgredno i vrijedna je za potvrdu u hrvatskoj antroponomastici.

VEČENEGA, VEČENEGA, VEKENEGA. Spominje se u istoj prigodi kada i Čika (v. ČIKA). Ovo je drugo starohrvatsko osobno ime što se u naše vrijeme piše trojako. Koliko mogah pratiti, ipak se u zadnje vrijeme najčešće bilježi Večenega, no nisu bez potvrde ni druga dva oblika.

Ime je složeno od komp. sred. roda veliko — veće, uspor. scsl. veštij — vešte, i něga — njega, njegovanje, skrb (uspor. scsl. něga — naslada).

U antroponomastici slavenskih naroda postoji više imena u kojih je prvi dio komp. veče-. Takva su domaća: Večedrag, Večimir, Večeslav, slovenska: Večegoj, Večevoj, češka: Vácemil, Vácerad, Vácoslav, poljska: Więcemił, Więcemir, Więcęsław, rusko: Vjačeslav, slovačko: Večemer.

Imenica něga/njega biva kao prvi i drugi dio složenih imena: Njegomir, Njegoslav, Njegovan, slovenski: Negomir, bugarski: Negoslav, poljski: Niegosiaw, Niegowoj, odnosno Bratonjeg, Vojnjeg, slovenski: Dobroneg, Domnega, Jaronega, poljski: Ciecienieg, Mironieg, Wiszeniega, ruski: Mironěg, Pere-něg i dr.

Među suvremenim hrvatskim imenima, jednako i ostalim južnoslavenskim imenima -njega/-nega ne dolazi kao drugi dio složenice. Kao je dosta živa opća imenica njega, mislim da se dotično povijesno ime može danas pisati VEČENJEGA. Ostane li Večenega, shvatit će se kao povijesni oblik, izgovorom blizak izvornomu. Svakako nije mjesta pisanju Večenega i Vekenega, jer su netočna, kriva.

VRANSKO V SREDNJEM VEKU

Jože Koropec*

UDK 930.8:333.34:336.222(497.12-115 Vransko) »09/14«

KOROPEC JOŽE: Vransko v srednjem veku. (Vransko im Mittelalter.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46 = 11(1975)2, str. 217—234.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 1 slika, 1 karta.

Pod trojanskim klanecem je potekala rimska meja med Panonijo in Norikom, od 10. stoletja meja med Kranjsko in Savinjsko, od 1311 meja med Štajersko in Kranjsko. Bilzu meje je zaživel na Vranskem zelo pomembna mitnica, prvič omenjena 1478.

UDC 930.8:333.34:336.222(497.12-115 Vransko) »09/14«

KOROPEC JOŽE: Vransko in the Middle Ages. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46 = 11(1975)2, p. 217—234.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 1 pict., 1 chart.

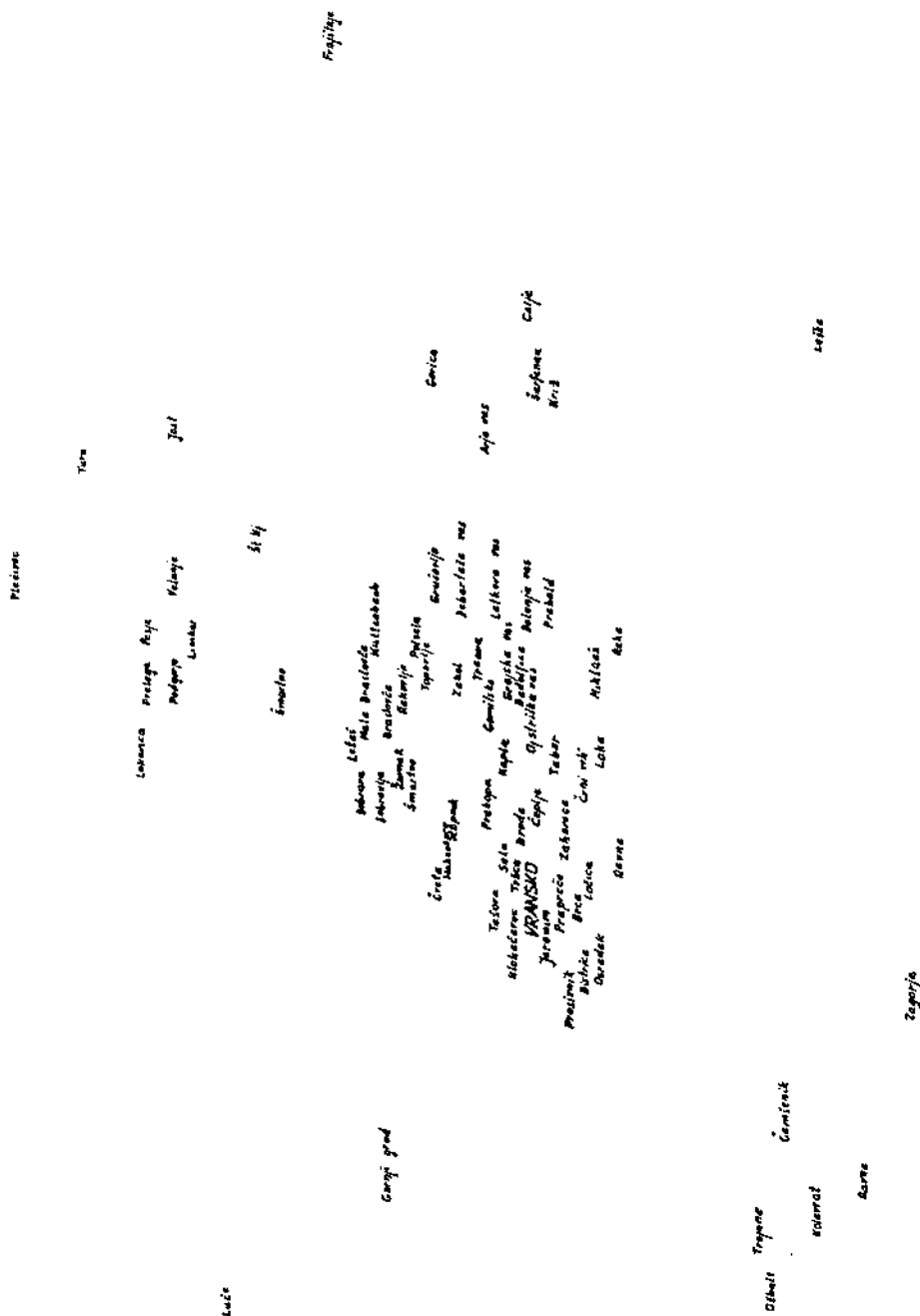
Under the slope of Trojane passed the Roman border between Pannonia and Noricum, from 10th century the border between Kranjsko and Savinjsko, from 1311 the border between Štajersko and Kranjsko. Near the border developed in Vransko a very important custom-house first mentioned in 1478.

Vransko je nastalo v dolini potoka Bolske, ki jo visoko hribovje varuje pred mrzlimi severnimi vetrovi. Zrastlo je na vzhodnem vznožju prometnega trojanskega klanca okoli 25 kilometrov zahodno od Celja. Že pod Rimljani je potekala tu v prvih stoletjih našega štetja meja med Panonijo in Norikom. V slednjem je bila potna postaja »Ad Medias« pri Kapli ali pri Gomilskem. Pod konec 10. stoletja se je tu izoblikovala ločnica med mejnima grofijama Kranjsko in Savinjsko.

Med 1123 in 1146 je podaril Ceizolf, nečak Engelberta I. Spanheima, stričevi ustanovi šentpavelskemu samostanu na Koroškem dvor in Mihaelovo cerkev na Vranskem (curtim . . et ecclesiam s. Michaelis in saunio) in 3 kmetije na Ločidi (lonsmith).¹ Spanheimi so se pojavili v naših krajih konec 11. stoletja. Pridobili so si širna posestva na Koroškem, okoli Maribora in na Kranjskem. Postali so koroški knezi. Vransko Mihaelovo cerkev ni zgradila cerkvena oblast. Nastala je po volji plemiča kot njegova lastniška cerkev. Kdo jo je gradil, ne vemo. Bog ve kako stara leta 1146 ni bila. Vsekakor je izbral graditelj ne oziraje se na bližnjo antično Ad Medias zanjo ugodno lego na prometnem kraju v že

* Dr. sc. hist. Jože Koropec, profesor pedagoške akademije Maribor.

¹ Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, 1915 (Kos IV), 46
Konservatorska poročila, Varstvo spomenikov VII1, 1960-61, 1962, 254—256

kar obljudei pokrajini. Lastnik vranske cerkve je moral pristati na njeno podružnično vključitev v braslovško župnijo, najbližnjo upravno enoto takratne cerkvene organizacije.² Šentpavelski samostan je že od začetka (1091) pridno

² Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant IV/1, 1890 (Orožen IV/1), 3

Georgius Matheus Vischer: Topographia ducatus Stiriae 1681

posegal v trgovino, pridobitev Vranskega zanj ni bila slučajna. Ne vemo pa, koliko časa so lahko njegovi opati obdržali vedno pomembnejše Vransko.

Tri kilometre severozahodno od Vranskega se je pojavil pri Stopniku na začetku 13. stoletja grad Hekenberg. Njegov gospodar Eberhard Hekenberški (Heckenberg) je moral 1232 popustiti v sporu z gornjegrajskim opatom.³ Pred 1257 je verjetno poroka prinesla hekenberško gospostvo Otonu Kunšperškemu. Za bližnje gornjegrajske posesti je bil odvetnik. Samostanu je podaril 1257 dve kmetiji pri Podgradu (Purch) v Praprečah.⁴ Zanj, za njegove naslednike so upravljali gospostvo mali plemiči Hekenberški, ki jim sledimo do 1329: Wluingus 1257, Herman 1268, Gundaker 1277, Gunter 1310—1329.⁵ Gundaker je bil 1277 tudi upravnik velenjskega gradu, prav tako imenja Kunšperških. Njegova je bila kmetija v Pesju (Huntsdorf), ki jo je izročil gornjegrajskemu samostanu, ta pa za to njemu in ženi dosmrtno 2 kmetiji na Tešovi (Tessov).⁶ Leta 1286 je imel braslovški župnik pri Mihaelovi cerkvi na Vranskem (Vrensk) svojega stalnega namestnika vikarja Konrada.⁷ V vransko zgodovino je začel vposegati 1288 prvič imenovani bližnji grad Žovneških Ojstrica.⁸

Veliko je pridobilo Vransko leta 1311, ko se je premaknila štajerska meja pod Trojane. Leta 1313 je zastavil Friderik Kunšperški svoje odvetniške pravice

³ J(oseph) Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark II, 1879 (Zahn II), 399

⁴ Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte Ihrer Herrschaften und Güllen. Städte und Märkte, 1962 (Pirchegger), 189, 190

⁵ Zahn II, 330

⁶ Orožen IV/1, 100

⁷ Pirchegger, 209; Regesten des H. Steiermark I, 1976 (RHS I), 164, 206, 305, 435

⁸ Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant II, 1877 (Orožen II), 58

⁹ Pirchegger, 209

¹⁰ Orožen IV/1, 10, 101

¹¹ Orožen IV/1, 15

¹² Pirchegger, 188

nad bližnjimi gornjegrajskimi posestmi samostanu samemu.⁹ Leta 1320 je prodal Gunterju Hekenberškemu in njegovi ženi Katarini 12 kmetij pod Holmom (Cholm) v Tržci (Marchtlein, okoli 1480 Tersetz), kraju, ki se je skušal takrat razvijati preblizu Vranskega v trško smer. Za te posesti in za fevdno (najeto) posest, ki sta jo že imela od Friderika, sta mu plačala 125 mark (1 marka = 160 srebrnih novčičev).¹⁰ Končno je Friderik prodal 1323 še hekenberško in velenjsko gospostvo svojima nečakoma Herdegnu in Frideriku Ptujskemu za 240 mark.¹¹

Leta 1328 je bil Herdegen Ptujski odvetnik bližnjim že omenjenim gornjegrajskim posestim.¹² Gunter Hekenberški je vrnil naslednje leto gornjegrajskemu samostanu kmetijo v Prekopi (Precop, 1232 Precowe), ki jo je prej kupil od njega za 10 mark, mu podaril kmetijo na Tešovi, ki jo je kupil od nekega Geyra.¹³ Samostan je oddal 1341 in 1376 v najem dvor (večjo kmetijo) pri Podgradu Rudolfu Vaistu, prvič očetu, drugič sinu, za letni dohodek 1 marke. Pred 1341 je živel v tem dvoru podložnik Persse.¹⁴ Eberharda, vdova Erharta s Turna pri Velenju, je imela 1363 nekaj posesti pri Hekenbergu in jih je takrat prodala Celjskim.¹⁵ Leta 1391 omenja vir prvič Jurijevo (sancti Jeorii) cerkev v Taboru.¹⁶ Vranski vikar je moral mimo obvez do braslovškega župnika oddajati (okoli 1416) letno po 12 mark v gornjegrajski samostan.¹⁷ Leta 1428 je bila pokončana v Ojstrici Veronika Deseniška. Leta 1432 je vrnil Eberhard Pauer z Iga Gornjemu Gradu fevdni dvor pri Podgradu v vranski »župniji« in dobil zato druge posesti. Za Eberhardom je prevzel dvor Mihael Melc za letno 3 marke.¹⁸ Med 1436 in 1457 je Gašpar Vaist priznaval za celjske in nato za habsburške fevde v vranski »župniji« 12 kmetij, 2 domca (kmetijici), 7 veder gorninškega vina, pri Juriju 2 domca, v (Pharmansdorf) 1 kmetijo, v Kapli (Schalkendorf, 1407 Schalks) 2 kmetiji, v Latkovi vasi (Lachendorf, 1424 Lakendorf) 2 in pol kmetiji, na Gorjakovem (Gorakg) pri Kapli 1 kmetijo, nadalje posesti, ki jih je kupil od Hansa Wernburgerja: dvor na Briših (Breisch), 3 posesti na Gorici (Goricz) pri Vranskem in posest v Polšniku (Palschnakg). Ženi je zapisal v vranski župniji za njeno doto 600 funtov (1 funt = 240 srebrnih novčičev) v Ojstriški vasi 12 kmetij in 2 domca, pri Juriju 1 domec in 2 mlina, v Brezniku (Pirkg) 1 kmetijo, v (Warlaskg) 1 kmetijo, v Gorici 3 kmetije, na Briših 1 dvor, v Polšniku 1 kmetijo in v (Gornikg) 1 kmetijo. V istem času so uživali naslednje celjske fevde: Hans Slosperger 1 kmetijo na Bregu (Rain) nad Čepeljami (Tschepla, 1343 Scheuplach); Hans Snaer 1 dvor v Goevinu (Godwein), 1 vinograd s 6 vedri gornine (dajatev v vinu), 1 kmetijo, 1 domec in 1 njivo v (Pettelin), 1 kmetijo na Dobravi (Hard), 1 travnik pod Šmartnem (sannd Merten), 1 kmetijo ob Paki, 1 domec ob Savinji, 1 mlin pod Janžem v Letušu (sand Johanno ob San), 1 domec pri Vranskem, 1 kmetijo v (Rosenbach),

⁹ Pirehegger, 185; RHS I, 435

¹⁰ Listina 1903, Stajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda)

Joseph Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893 (ONB), 130

Pirehegger, 190

¹¹ Pirehegger, 190. 210

¹² Pirehegger, 195

¹³ Orožen II, 106

Zahn II, 399

¹⁴ Listina 2185, Sda

Orožen II, 120

Orožen IV/1, 92

Pirehegger, 189

¹⁵ Pirehegger, 207

¹⁶ Listina 3724, Sda

Orožen IV/1, 102

¹⁷ Orožen IV/1, 26. 102

¹⁸ Orožen II, 178

Orožen IV/1, 92

Pirehegger, 189

1 kmetijo v (Globakg), 1 kmetijo v (Gueczach), 2 kmetiji ob (Vell) in 1 kmetijo ob Gorici; Hans Golienz 1 dvor v (Podgor), 1 kmetijo (Lubey), 1 kmetijo v (Zeren), 1 kmetijo pri Miklavžu (sannd Nicla), 2 kmetiji pri Ožbaltu (sannd Oswald), 2 kmetiji v (Stikelnakker), 1 kmetijo in pol kmetije v Ravnem (Rewen) pri Kolovratu (Kolebrat).¹⁹ Hans Snaer in za njim 1437 njegov pastorek Hans Golienz sta dobila od Celjskih v fevd tudi 6 kosesčin v Čepljah in na Selu, Snaer z mamo še 1 dvor v Podgorju z 31 kmetijami in 5 domci v 16 krajih, Golienz sam tudi še 1441 v Kutenbachu (severovzhodno od Braslovč) 4 kmetije, gornino in desetino.²⁰ Doslej sta znana le dva ptujška upravnik hekenberškega gospostva: Jurij Erkensteiner (1422) in Jurij Gal (1432). Vranske kraje srečamo tudi v gornjegrajskem urbarju 1426.²¹

Ptujski so izumrli 1438. Njihova delna dedinja Neža Stubenberg je prodala 1442 hekenberški grad, pristavo in podložnike Celjskim za 1500 funtov.²² Za Celjskimi so prevzeli gospostvo Habsburžani.

Friderik Habsburški je podelil hekenberško gospostvo v fevd Hansu Safnerju.²³ Safnerjeva vdova ga je izročila Hansu Golienzu in Hansu Egkelheimerju.²⁴ Za tem je užival sosednje habsburško ostriško gospostvo Jurij Eckelheimer, ki je izročil 1459 nasledniku Juriju Abprecherju Grajsko vas, Selo in 4 kmetije v Dolenji vasi (Niederdorf). Cesar Friderik je zastavil 1478 celjsko in vransko mitnico za 3 leta Celjanu Iliji Pranntnerju za letno vsoto 750 mark.²⁵ Nadrobno predstavo o hekenberškem gospostvu nudi leto 1482, ko sta ga dobila v fevd Andrej in Mihael Snaer. H gradu in stolpu ob njem so prištevali pristavo, travnik, vinograd in bližnja dva domca.

Gospostvo so sestavljale dalje naslednje podložniške posestne enote:

Kraji	Kmetije	Drugo
Zahomce (Chometz)	3	11 gorninskih vinogradov
Zgornje Ravne (ober Rawn)	2	
Spodnje Ravne (Nider Rawn)	1	
Osredek (Osretigken)	3	
Zgornje Brce (Oberwertz)	3	
Spodnje Brce (Niderwertz)	3	
Brdo (Warde)	2	
Prosivnik (Prasilnigkh)	2	
(Wesonickh, Holdina)	3	
Prapreče (1424 Praprotisch)	2	
Klokočovec (Kakozowitz)	2	1 domec, 31 gorninskih vinogradov

¹⁹ Celjska fevdna knjiga, preps Josipa Mrvljaka v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (Cfk), 74, 96, 181, 188 185, 203, 212

Stockurbare IX/16, Sda

Orožen IV/1, 79

ONB, 151, 288, 417

²⁰ Pirchegger, 184, 203

²¹ Llistinl 4874 b, 3357, Sda; Orožen II, 178

²² Ferdo Gestrlin: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426, 2 Č VI—VII, 1952—1953, 473—514

²³ Albert Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark VII, 1864, 302

Pirchegger, 190

²⁴ Pirchegger, 190

²⁵ Pirchegger, 190

²⁶ Orožen IV/1, 140, 122

Othmar Pickl: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert, Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte I, 1971 (Pickl), 84

	(Peterlinn)	2	
Breznik (Presingkh)		2	
Kaše	(Koal)	1	1 domec
Čeplje		2	2 polkmetiji, 1 domec
Gotvin			1 dvor
Ojstriška vas (Ozterwitz)			1 polkmetija
Dobrava		1	
Dobrovlje (1255 Dobruel)		1	
Letuš (1241 Liuz, Lewtsch ob Sannd Johanns)		1	2 polkmetiji
Male Braslovče (clain Fraslav)		2	
Vransko		9	2 dvora, 3 domci
Kapla (Schalks)		2	
Dolenja vas		1	1 pušča
Latkova vas		10	
Dobrtiša vas (Debrottendorff)			
Grušovlje (Pierpam)		2	1 pušča
Trnava (Ternaw)		4	
Rakovlje (1286 Rachlach)		1	
Zakl (Sagkl)		1	
Topovlje (1353 Toplach) nad Braslov- čami (1348 Pawmgarten)			1 polkmetija 1 sadovnjak
	(Pirkh)	2	
nad Laškím (ober Tifer)			2 domca
Laško			2 mesnici
ob Savinji			1 domec
	(Rain)		1 kmetija
pod Joštom (Sannd Jobst)		1	
	(Glokawsetze)	1	
	(Mlakach)	1	
	(Awen)	1	
	(Wegloslach)	1	1 polkmetija, 1 domec
Dolina	(Dollin)	1	
	(Wessebitz)	2	
Namor	(Mamerschakh)	1	
	(nach Rebi)	1	
	(Jawer)	1	
pod stolpom			7 vinogradov
nad mlinom pri	(Geuuegkh)		1 vinograd
			1 vinograd s 6 vedri gornine
	(Slartin)		7 veder gornine, 3 kopuni
	(Winisch)		14 vinogradov
	(Sand Merten)		1 travnik
	(Kolitsch)		1 travnik

grajski hrib (Purgkhperg)	1 pušča
Janž v Letušu	1 mlin
Podgrad	1 hlev
spodnje polje (Nidern Veld)	1 travnik, njive
pri mitnici (Mawt)	1 hiša s 7 vrtovi
zgornje polje (obern Veld ob Korpnikh)	njive

desetina:

spodnje polje nad mlinom (obern Mull)		
Gomilsko		2 kmetiji
Šempeter (Sannd Peter)	$\frac{1}{4}$	1 kmetija
Gorjakovo	$\frac{1}{3}$	3 kmetije
pri Ojstrioi	$\frac{1}{3}$	21 kmetij
(Vischern)	$\frac{1}{3}$	6 kmetij
(Awen)	$\frac{2}{3}$	11 kmetij
(Lokh)	$\frac{2}{3}$	4 kmetije
(Markwein)	$\frac{2}{3}$	4 kmetije
(Gereut)	$\frac{2}{3}$	10 kmetij
Pri Juriju v Taboru	$\frac{2}{3}$	1 kmetija

desetina in gornina:

Bistrica (Fewstritz).

V gospostvu je bilo takrat 82 kmetij, 3 dvori, 8 polkmetij, 12 domcev, 3 pušče, 1 hiša, 2 mesnici, 1 hlev, 1 mlin, 67 vinogradov, 4 travniki, 1 sadovnjak, 7 vrtov, grajske stavbe, nekaj njiv in prek 65 kmetij z desetinsko obvezo.²⁵

Podgrad je imel v fevdu 1483 Andrej Freisteiner.²⁷ Leta 1487 se je odpovedal Ojstrici Krištof Obrečon, 1492 pa je imel v najemu vransko mitnico Andrej Hohenwart. L. 1493 je bil gospodar hekenberškega gospostva Ladislav Prager, upravnik Zovneka, Prebolda in Ojstrice. Na Hekenbergu ga je nasledil Andrej Limbarski, na Ojstrici Tomaž Gradenegger (1494—1501).²⁸

Obširno gradivo za srednjeveško ojstriško gospostvo se je ohranilo v urbarju iz leta 1500. V tabeli bi njegove osnovne poteze zgledale najprej takole:

	družine	dajatve v škaflih			žirž + davek v novčičih	siri	razno
		pš.	rž	oves			
Gomilsko (Gomilisch)	10	1,5	6	4	90		2 ml, d, 2 p, Kursner
Grajska vas (Purgkh)	17	5		3	105		ml, d, Supan, Kovačič, Suster
Selo (Seell) pri Grajski v.	5	1	5	2	120		polh, p
Dobravca (Hart) pri Grajski v.	5		2,5	2	80	71	
(Yes)	2		2,5	2	80		Vežjak
Zore (Ysorich) pri Taboru	3	1	1	2	50—130		Papež

²⁵ Deželna fevdna knjiga I, 206—208, Sda ONB, 25, 57, 137, 299, 369

²⁷ Pirchegger, 189

²⁸ Listina 17. VII. 1487. Arhiv Slovenije (AS) Orožen IV/1, 89 Pirchegger, 183, 186, 188, 190, 192

	družine	dajalve v škaflh			činz + davek v novčičih	siri	razno
		pš.	rž	oves			
(Eben)	1	kot v Zorah					3 p
(Werlosen)	2	2	2		48	15—30	p
Ojstriška vas (Osterwilz)	10	2	2		108	30	2 p, 3 polh. Črešnovar, Susler
Črni vrh (Schwarzenpergh)	11	2	2		108	45	p, pml, polh, Suppan, Suster
Loke (Lagkh)	8	1	1	2	50—90		2 p, pml
Reka (Gaberlach)	25	2	2		28—168	15—115	5 polh, 11 p, Šmid, župan
	3	2	6	6	188	10	2 d, ml
Tržca	3	2	6	6	158—178	10	2 d, ml, župan, Flajšaker
Čeplje	7	13		9	178		d, p, 2 ml, župan, Krabatín
							3 d, 2. Susterja, Šnajder,
Vransko	5	8	7	9			Korošec
Ločica	6	7	6	8			župan, birič
Bistrica (Wystrltza)	2	3	5	5—6	168—178	7	2 p, ml
Osredek	1				178		
Jakov Dol (Jackennall)	3	2—3	3—5	5	218	7	3 p, Marolt
Merlnca (Merlnlza, 1424 Mereniz) ²⁹	2	7	6	6	168	12	2 p, 2 ml, župan
Prapreče	3	2—7	6	8	—160	12	ml
(Unnderm Egkh)	5	po 320 novčičev					p, Perkmaister

d - domec, ml = mlina, p = pušča, pml = pusli mlina, polh = polovična kmetija

Poleg navedenih dajatev je morala oddati vsaka kmečka družina še najbolj po eno čehuljo prediva, 1—3 kure, 10—20 jajc. Obvezniki sirne dajatve do 15 sirov so dajali še po eno ovco. Od Dobravce do Reke so poznali sirnične (swaig) sire, vredne 2,5 novčiča. Podložniki od Gomilskega do Reke, iz Zaglinka (Saglynek) pri Miklavžu, iz (Formlack) in (Prart) so pasli po grajskem gozdu. Zato so dali letno v grad vsak po 2 škafo ovsa (vorstfueter) in kokoš, če so pasli še svinje, za vsako po 2 novčiča. To so dajali tudi sosednji žovneški podložniki iz vasi (Sorkell) in (Natrotach). Primščine niso poznali, ob prevzemu kmetije je poravnal vsak le pisnino 2 novčičev.

Podložniška posest je bila majhna, bile so to navadne kmetije, polkmetije (10) in domci (10). Poleg aktivnih posesti je bilo še 29 pušč, ki so jih hasnovali sosedji za manjše obveznosti. Po Ojstriškem je teklo 11 mlinov, 2 sta bila pusta. Podložnikom so načeljevali župani. Na Ločici je bila tudi biričeva kmetija. V nekaterih podložnikih smemo slutiti vaške obrtnike: Kursner (krznar), Kovačič, Šmid (kovač), Šuster (čevljar), Flajšaker (mesar) in Šnajder (krojač).

V gospostvu so bili tudi majhni gorninski vinogradi. Uživalo jih je 131 sogornikov v hribih: (Mihelic) 17, (Prewitsche) 13, Rudolfica (Rudolffitza) 16, Pečica (Stainperg) 33, (Rocholhm) 39 in Loški vrh 13. Med sogorniki so bili Mate Kramer, Janes Judas, Jure Sager, stari župan iz Grajske vasi, Gregor messar, Škof, sogornik iz Tabora (Eppenhoffn) in Veber (tkalec) iz Ojstriške vasi. Sogorniki so dajali skupaj 265 veder. Vinska desetina je bila od leta do leta različna, v letu 1499 je nanesla 208,5 veder. V gradu je bila Marijina kapela, v Grajski vasi že pred 1489 Krištofova kapela. Pristava je oskrbovala neposredno grajsko zemljo: travnik v Grajski vasi — 8 koscev, travnik pri ribniku — 14 koscev, travnik pri Gomilskem — 6 koscev, košnja pri Zaglinku — 6 koscev, 3 pušče, gozd od Reke do Ojstriške vasi, ribnik pri Taboru. Grajski so ribarili v ribniku in znotraj lastnega deželskega sodišča po potokih Bolska (pultzka) do Lovrenca (sann d larntzn), Ojstrica, Reka, Trebnik, v slednjem so si delili ribolovne pravice z Žovnekom.³⁰

²⁹ ONB, 335

³⁰ Stockurbare IX/16, Sda
Orožen IV/1, 60—61

Med 1501 in 1535 so ukazovali v ojsriškem gospostvu Raumschüssli. Lenart Raumschüssli je posodil 1508 vladarju 700 funtov in zato je smel prevzeti vransko mitnico od Mathesa Fegengasta. Leta 1524 sta jo prevzela Lenartova sinova Jurij in Krištof (—1535). Skrbno sta se borila proti tihotapskim izmikom.¹¹ Hekenberško gospostvo je ocenil 1517 Andrejev sin Jošt Limbarski (1514—1546), kraljevi svetnik in vrhovni proviantni mojster, s 138 imenjskimi funti.¹² Leta 1535 je prevzel namesto vsakoletne pokojnine 300 goldinarjev (= funtov) še gospostvo Ojstrico z vransko mitnico.¹³ Dvor Podgrad pri Jeronimovi (Jheronimus) taborski (thaber) kapeli je dobil 1534 v last od ljubljanskega škofa, lastnika gornjegrajskega gospostva, njegov svak Friderik Rechberg, ta pa mu je izročil zanj kmetijo v Taboru in še kmetijo na Gomilskem.¹⁴

Odličen vir za zgodovino Vranskega predstavlja imenjska cenitev 1542. Jošt Limbarski je ocenil takrat hekenberški grad, ki ni imel pravice do lastnega sodstva, z 2 ribnikoma s 300 goldinarji (goldinar = funt), pristavo z gozdom in 2 vinogradoma prav tako s 300 goldinarji. Med 1517 in 1542 je povečal hekenberško imenje za 14,5 imenjskih funtov in bil pri tem denarno tako močan, da je lahko posodil še 800 goldinarjev. O podložnikih pove imenjska cenitev v bistvu to, kar prikaže tabela na straneh 226—228.¹⁵

V 60 krajih je živelo 140 hekenberških podložnih družin, po preko 4 samo v Klokočovcu (5), Latkovi vasi (8), Zahomcah (9), na Vranskem (16). Hekenberški gospodarji so nakupovali, menjavali in dedovali posamezne podložne posestne enote, zato je bilo gospostvo dokaj razpršeno. Kočarskih je bilo 36 družin, srednjekmečkih 74, velikokmečkih pa 30 družin. Lep del njihovega premoženja je bila živina: goveda, konji, ovce, svinje in koze. V okviru hekenberškega gospostva je bilo tudi 125 gorninskih vinogradov.

	vinogradl	—5*	—10	—15	—20	—25	—30	—35	—40	več	popr.
(Lagkheytzach)	21		15	5				1			10
(Peterlin)	43	10	17	6	3	1	3		2	45*	13
Bistrica	8			3	2	2				50	22
Zahomce	12	1	5	4	2						11
(Slatin)	2		1	1							11
Gotvin	3		1		1	1					18
pri Žovneku	1		1								6
Arja vas	4			1	1	1			1		26
(Segoritzo)	3				2				1		21
(Suolperg)	1				1						20
(Khunperg)	1		1								12
(Oberintzn)	8		1	2	4				1		20
Gorica											
(Sagoriczn)	18		2	7	2	3		3		80	22
	125	11	43	30	18	8	4	3	5	3	15

* ocenjeni v goldinarjih: —5, —10 itd.

¹¹ Albert Muchar, *Geschlehte des Herzogthums Steiermark VIII*, 1867 (Muchar VIII), 232, 327, 328-9, 409

Georg Göth: *Urkunden-Regesten*, MHVS XIV, 1866, 194

Orožen IV/1, 71

Pirchegger, 188

¹² Muchar VIII, 252, 409, 497

Pirchegger, 191

¹³ Muchar VIII, 409

¹⁴ Orožen IV/1, 92-93

¹⁵ Imenjska cenitev 1542 XXIII/301, Sda

Orožen IV/1, 79

ONB, 13, 46, 64, 221, 286, 315

IMENJSKA CENITEV 1542

	Družine	Kobarij	Srednji kmeti	Veliki kmeti	Nepremičnine (v goldinajih) do										Konji			Govedo do				Koze do			Ovce do					Svinje do				
					5	10	15	20	25	30	35	40	45	več	poprečje	1	2	3	0	5	10	15	poprečje	5	10	25	skupno	5	10	15	40	skupno	5	10
Zahomce	9	1	8					1	2	5				1	32				7	2	4,3	1	4		33	1	1	3	4	134	4	5		5
Zg. Ravne	2		1	1				1		1					29				1	1	7		1	15			1	1	33	1	1		10	
Sp. Ravne	1		1								1				33	1				1	6							1	12	1			4	
Osredek	3	1	1	1				1	2						28	2			2	1	4,7		1	15		1	2	36	1			5		
Zg. Brce	2		1	1			1							1	35				1	1	7						1	40	1	1		5		
Sp. Brce	3	1		2				2	1						26			1	2	6,7							2	49	2			5		
(Oberwerdt)	1			1				1							25					1	7						1	14	1			5		
(Niderwerdt)	1	1					1								18				1		2					1		9	1			1		
Prosvnik	1			1								1			46						15						1	27	1			6		
(Wesonighk)	2		1	1			1	1							22				1	1	6					1	1	43	1	1		5		
Prapreče	2	1	1					2							24				2		3,5	1		3	1			4	2			3		
Klokočovec	5	1	4				3	1	1						21				5		4,4	1	2	2	58	1	2	2	62	4	1		4	
(Peterlin)	2	1		1			1								25	1			1	1	7	1	1	28			2	49	2			4		
Bošt	2	1	1				1	1							13				2		3								1			5		
Breznik	2		1	1				2							24	1			1	1	5,5	1		9					2			4		
Jurij	2			1			1	1							16	1			1	1	4								1			9		
(Kain)	3	2	1				1	1	1						17		1	1	2		1,3								1			4		
Čepče	3		3				2	1							22				3		4								3			3		
Taboi	4	1	2	1	1			1	1						25	2	1		2	2	4,5								2	1		3		
Ojstrica	3		2	1				2		1					30	2	1		1	2	5,7	1		7		1		7	2	1		4		
Pod žovnekom	2		1	1				1							34	2			1	1	7,4							1	1			5		

(nadaljevanje)	Družine	Košarji	Srednji kmeti	Veliki kmeti	Nepremičnine (v goldinarjih) do										Konji			Govedo do				Koze do			Ovce do				Svinje do							
					5	10	15	20	25	30	35	40	45	več	poprečje	1	2	3	0	5	10	15	poprečje	5	10	25	skupno	5	10	15	40	skupno	5	10	20	poprečje
																							1	2	3											
Dobrava	1		1				1							20	1				1												1			2		
Dobrovlje	1		1				1							24					1														0			
(Lagkh)	1			1						1				34	1					1						1		6	1			3				
Letuš	2	1		1		1				1				22		1	1	1			2,5			1	12					1		5				
Maie Braslovče	1		1							1				30	1				1		5								1		4					
pod Dobrovljami	2	2				1				1				18				2			0											0				
Vransko	16	3	11	2		2			6	1		2	3	2	33	5			1	12	3	3,8								12	1	3				
Kapla	2			2						2				30		1	1				2								2		4					
Selo	1	1											1	34					1		4	1		5		1		10	1		4					
Dolenja vas	1		1							1				30		1			1		5								1		5					
Latkova vas	8	1	7			1		4	3					24	7			1	7		3,5							5		2						
(Lesitsch)	1		1						1					30	1				1		3								1		2					
(Flurhart)	1		1			1								15						1	4				1		4	1		2						
Dobriča vas	1		1						1					25	1				1		4								1		2					
Grušovlje	1		1						1					25	1				1		3								1		3					
(Nabreschtzich)	1	1											1	40	1				1		0										0					
Trnava	3	1	2				1	1	1					24		2	1	2			2							2			1					
Rakovlje	1	1											1	36					1		0										0					
Zakel	1		1										1	50	1				1		5								1		7					
pri Savinji	2	2							1	1				33				2			0										0					
Topovlje	1			1		1								15					1		1	1		5							0					
(Paumgarten)	1	1												4					1	1	0										0					

Med koristniki teh vinogradov srečamo 1542 tudi cerkvici Marije Magdalene v Ločici in Katarine v Čreti.

Celotno hekenberško gospostvo je ovrednotil Limbarski 1542 s 175 imenjskimi funti.³⁵ Takrat so bila ovrednotena npr. sledeča gospostva takole: Pohorski dvor s 30, Pilštajn z 59, Bizeljsko s 125, Rače s 153, Fram s 181, Limbuš s 185, Majšperk s 195, Konjice z 203, Slovenska Bistrica z okoli 240, Studenice z 243, Dobrna z 262, Hrastovec s 507, Štatenberg s 576, Vurberk s 780 in Fala s 794 imenjskimi funti.³⁶ Deželne oblasti so zahtevale 1544 nove podatke za davčno osnovo. Limbarski je javil, da mu prinese hekenberško gospostvo letno 105 graških četrtoev (po 78,72 litrov) pšenice, 51 rži, 145 ovsa, 24 ovc, 74 (polkilskih) čehulj prediva, 4 kozličje, 20 kopunov, 143 kur, 1105 jaje in 468 veder (po 19 litrov) vina. Na tej osnovi bi predstavljalo njegovo gospostvo le 152 imenjskih funtov. Ojstriški upravnik Jernej Stainer je moledoval 1542 pri oblasteh o tem, kako veliko škodo so povzročile ljudem voda, kobilice in kuga.³⁷

Vranski Mihaelovi cerkvi je bilo 1545 podrejeno 8 podružnic: Katarina za Čreto, Mohor v Stopniku, Martin v Gotvinu, Radegunda v Kapli (že 1412), Jurij pri Taboru, Miklavž, Marija Magdalena na Ločici (že 1528) in Jeronim. Vranski vikar Kristof Roter je baje imel 1550 tudi luteranske knjige.³⁸ Joštu je sledila hčerka drugega vdovinega moža Skolastika Eitzing, ki je prodala hekenberško gospostvo 1554 Pankracu Šratenbahu.³⁹ Ojstrice se je po Joštu Limbarskemu (—1546) polastil Hans Wagen, že leta 1565 pa je njej in vranski mitnici gospodoval Pankračev sin Maks Šratenbah, ki je 1591 gospostvo kupil v pravo last. Maks je začel leta 1566 graditi ojstriško pristavo, od 1588 je gospodoval tudi celjskemu gradu.⁴⁰

V tej dobi poznamo vranskega mitničarja Volfa Kelnerja (pred 1561—1563), Blaža Čadingerja (1563—1578) in Danijela Kupiča (1575). Okoli 1560 se je predstavila trgovina s kožami proti Italiji zaradi previsokih avstrijskih mitnin v Bosno. Kelnerju so leta 1561 zvišali letno plačo od 60 na 100 goldinarjev, ker je že mnoga leta dobro opravljal svojo službo. Pri delu mu je pomagal pisar. Kelner je bil tudi višji mitničar (1561), podrejene so mu bile vse mitnice ob kranjsko štajerski meji: Brežice, Krško, Sevnica, Laško, Radeče, Podpeč (Gimpl) vzhodno od Lukovice, Zagorje, Čemšenik, Vransko, kjer se je ustalil sedež višjega mitničarja, Gornji Grad in Luče. Okoličani Vranskega so bili 1561 oproščeni mitnine na sol in laška vina. Čadinger je imel za ženo Kelnerjevo dedinjo. Pred prevzemom vranske mitnice je bil v službi v Krajini. Sicer je gospodaril v gradiču Šarfenauu, zahodno od Celja. Leta 1569 so preklicali olajšave za okoličane iz leta 1561. Čadinger je predlagal, naj bi vsi kmetje na kranjsko-štajerski meji plačevali redno posebno dajatev od kmečke trgovine, ker se mu je zdelo, da zelo obširnega tihotapstva ni moči preprečiti. Spisal je že seznam 320 podložnikov, ki bi zlasti prišli v poštev in že kar začel pobirati takšno letno dajatev v Gornjem Gradu in Lučah. Okoli 1570 so tovorili po ljubljanski cesti skozi Vransko letno okoli 500 tovorov italijanskega sukna na Ogrsko, za tem se je preselilo to blago na brennersko cesto. Ko se je leta 1571 poročil še deželni vladar, je

³⁵ Jože Koropec: Srednjeveško gospostvo Vojnik, Čzn XLV, 1974, 274

³⁶ Arhiv dvorne komore na Dunaju, C 5
Imenjska cenitev 1544 XXIII/301, Sda

³⁷ Orožen IV/1, 70—72, 104, 136

³⁸ Fevdni akti, inventarna knjiga, 112, Sda
Pirchegger, 191

³⁹ Dvorna komora, 59/4, 180, Sda

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant I, 1975, 293

Anton Kapper: Mittheilungen aus dem k. k. Staatshandelsarchiv zu Graz, BKSGQ 32, 1902,

bilo določeno, da ne sme vranska mitnica pobirati od julija do septembra mitnine od živeža. Vsaj od 1572 so pobirali pri vranski mitnici tudi »Mittlding« za kransko deželo. Leta 1572 je Čadinger poročal oblasten o kmečkem uporu zoper njemu podrejenega laškega mitničarja. Mitnica na Vranskem je bila 1573 eden izmed ciljev Gregoričevega puntarskega pohoda. Leta 1578 je prevzel Čadinger po svojem sorodniku Erazmu Tumpergerju z rogaškega Strmola nekaj kmetij — deželno-knežjih fevdov.⁴¹

Med 1571 in 1587 je bil gospodar hekenberškega gospostva Maksov brat Jurij. Leta 1571 je javil v Gradec, da je v njegovem gospostvu le 87 sogornikov, ki pridelajo 32 štartinov (po 25 veder) vina:

veder	— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	— 30
sogornikov	30	31	10	10	4	2

poprečno po 9 veder vsak.

V grajskih kleteh so napolnili to leto 17 štartinov vina z lastnim pridelkom in z gornino. V ostriškem gospostvu je pridelalo 160 sogornikov 68 štartinov vina:

veder	— 5	— 10	— 15	— 20	— 25	— 30	— 35	— 40	— 50
sogorniki	54	52	26	15	6	4	1	1	1

poprečno po 11 veder vsak. Grad je zbral 25 štartinov gornine in desetine.⁴² Naslednji leti je bilo treba popisati ognjišča. V hekenberškem gradu jih je bilo 7, v pristavi 101. Iz popisa v letu 1573 razberemo, da so imeli podložniki sledeče gospodarske enote:

Družine	Koče	Domci polkmetije	Tričetrt- kmetije	Kmetije Dvor	
Zahomce	10	2	1	7	
Zgornje Ravne	3	1		3	
Osredek	3	1		2	
Zgornje Brce	4			4	
Prapreče	2			2	Maurer (zidar)
Spodnje Brce	3	2		1	
Klokočovec (Peterlin)	5	5		1	
Breznik	1			1	
Čeplje	5	5			
Tabor	3	1		2	
Jurij	7	1	1	4	
Boršt	2	1	1		

⁴¹ Listina Neukloster 26. IV. 1578, Sda Arhiv Vojnik, Dvorna komora 58/1, 124/3, Sda Dvorna komora, 178, Sda Fevdna knjiga 6, 28—29, Sda Plickl, 113—114
Majllerakten III g, p, Sda Pirchegger, 183
Pirchegger, 183
Plickl, 113—114

Katalog dokumentov, Stula 13, 1973, 128, 143

⁴² Bodengeld 1571, C 12, C 13, Sda Orožen IV/1, 100

Družine	Koče	Domci polkmetije	Tricirt- kmetije	Kmetije Dvor	
Breg (Rain)	3	3			
Vransko	14	2	2	9	1
Ojstriška vas	3			3	
Male Braslovče	1			1	
Kapla	2			2	
Dolenja vas	1			1	
Latkova vas	7			7	Šmid (kovač)
Zakel	1			1	
Trnava	2			2	
Rakovlje	1			1	
Ob Savinji	2			2	
Dobrava	8	2		6	
Križ pri Petrovčah	3	2		1	
	97	5	26	2	63 1

Istočasno je mel na Vranskem še vikar podložnih družin.⁴³

Med 1578 in 1597 je bil vranski mitničar z letno plačo 50 goldinarjev Anton Wolf, višjega mitničarja Blaža Čadingerja pa je nasledil Volf Feingast (1578), tega Jožef Stockhander (1579, 1582), slednjega pred 1583 Krištof Huber (še 1591 in za tem Adam Pregl (1591—1593). V teh letih je zgladala mitnina takole (v goldinarjih):

leto	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	skupno	vrhovni mitničar
1578					35	34	15	39	16	31	42	35		
1579	38	29	25	30	31	25	17	40	14	27	31	30	317	
1580	33	18	15	31	25	21	20	39	15	21	23	18	279	6244
1581	26	19	24	14	28	23	24	37	18	29	25	27	294	5554
1582	24	20	19	19	24	19	30	22	24	31	22	18	272	6338
1583	22	18	18	16	18	21	13	29	13	20	38	30	256	
1584	32	18	29	27	28	36	23	33	23	27	29	34	339	
1585	26	23	26											5413
1586													poprečje	4921
1587													poprečje	4921
1587													310	
1588														5547

Razlika med nizkimi številkami vranske mitnice in številkami vrhovnega vranskega mitničarja izvirajo najbolj iz tega, ker vranski mitničar v tem seznamu ni beležil dohodkov od soli, vina pa še morda česa, manj zaradi tega, ker je vrhovni mitničar seštel dohodke vseh podrejenih mitnic.

Leta 1583 so gnali po ljubljanski cesti v Italijo 9666 glav govedi. Decembra 1583 so pobrali na Vranskem mitninski prispevek od 1058 govedi, decembra

⁴³ Rauchgeld 1572-74, 143, 206, Sda

1584 od 1056, od tega samo 21. decembra od 489 govedi. Med 1. majem 1584 in 30. aprilom 1585 so gnali skozi vransko mitnico preko 8500 glav govedi (poprečna vrednost glave 13 goldinarjev), od tega samo aprila 2110 glav. Med 1. majem 1584 in 30. aprilom 1585 so zabeležili v celoti pri vranski mitnici naslednji promet v obeh smereh:

49 kramarjev, 7 potujočih čevljarjev;

8640 volov, 680 svinj, 454 konj, 40 koštrunov, 9 koz;

14731 tovorov (po 168 kilogramov), od tega le 11 % tranzitnega blaga:

330,5 olja, 297 raznega blaga, 280 blaga iz Italije, 229 kož, 144 južnega sadja, 42 ostrig, 38 postnih jedi, 21 kramarije, 9 italijanskega sadja, 8,5 rib, preko 3 steklene posode, preko 2 jesetrov;

preko 47 platna, 27 sukna (drugo italijansko sukno po brennerski cesti), 21 slabšega sukna, preko 11 lodna, preko 10 volnenih odej, 4 perila, 2,5 volne, 1,5 ozkih trakov, 10 klobukov;

35 svinca, 10,5 perja, preko 9 konoplje, 6 pasov, 4,5 kožuhovine, preko 4 krzna;

16 pištol, 4 pušk, 9,5 železnih izdelkov, 1 ročnih žag, 1 motik, 1 brusnih kamnov;

blizu 7098 soli, preko 3995 žita, preko 1566 vina, 3 slada, 89,5 loncev, 16,5 česna, 9,5 sira, 3,5 suhega mesa, preko 2 masti in 1 tovor kvasa. Le enkrat so tovorili 12 knjig. Le najredkejši so bili oproščeni mitnine. Promet je bil v obravnavanem letnem razmahu pod povprečjem. Na Kranjskem je bila suša, sol se je podražila kar za 100 %, v kmečkem tovarništvu je prišlo do krize. Najbolj je to prizadelo prav kranjske kmete. Mitničar v Sevnici je menil 1586, da živi več kot pol Kranjske od prometa s soljo.⁴⁴ Primerjajmo mitnico na Vranskem z mitnico na Muti, v Dravogradu in na Plaču. Mitnica na Muti je pobrala v letu 1568/69 67 goldinarjev, v naslednjem poslovnem letu 61 goldinarjev. Istočasno se je gibala mitnina v Dravogradu okoli 240 goldinarjev in na Plaču podobno: 1587 224 goldinarjev (1545 voz, 1872 tovorov, 152 živali, 651 jezdecov).⁴⁵

Za časa bratov Maksa in Jurija Šratenbahov, ki sta bila gospodarja gospostev Ojstrice in Hekenberga, je nastal 1585 novi ojstriški urbar, ki izpoveduje podobne razmere kot njegov predhodnik iz konca 15. stoletja. Komisija, ki je pripravljala ta urbar, je ugotovila, da je razmerje med kupnimi in nekupnimi kmetijami v ojstriških krajih po Vranskem bilo sledeče:

	kupne	nekupne
Selo	4	2
Čeplje	6	1
Tržca	5	2
Vransko	3	1
Ločica	7	2
Bistrica	1	2
Jakov Dol	1	3

⁴⁴ Stanovski arhiv, 295 a, 18—19, AS
Dvorna komora, 32/15, 37/7, 191 a/59, Sda
Dvorna komora 59/4, 60/66, 124/3, Sda
Orožen IV/1, 72

Pickl, 110—115

Othmar Pickl: Routen, Umfang und Organisation des inneneuropäischen Handels mit Schlichtwoll im 16. Jahrhundert, Festschrift Hermann Wiesflecker, 1973, 163

⁴⁵ Jože Koropec: Zemeljske gospodarske med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja, 1972, 156

Ferdo Gestrin: Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, 1972

	kupne	nekupne
Merincea	4	—
Prapreče	2	1
pod (Eckh)	7	1
	36	15

Umrline je plačala kmetija z ovco. V letu 1589 so se pritožili kranjski tovarniki zoper Maksa Šratenbacha. Zahteval je od njih, da pri njem kupujejo pokvarjeno vino ali pa plačajo 2 zlatnika.⁴⁶

Pred koncem 16. stoletja srečamo v virih prvič za Vransko pridelovanje ajde in organizirano popraviljanje ceste s tlako bližnjih gospostev na trojanskem (Treyaberg) klanecu.⁴⁷ Kljub delovanju vikarja in kar dveh kaplanov (enega nepismenega) so se nekateri imenitnejši Vranšani čutili 1597 za luterane, med njimi brivec (tonsor) in mitničar Anton.⁴⁸ Slednjega je nasledil v službi Hans Prescholler (1599—1606). Hansovi vdovi Ceciliji (1608—1609) je sledil mitničar Kristof Huber (1609—1620), bivši mitničar v Sevnici in že nekdanji višji mitničar. Leta 1573 je imelo Vransko že poštno postajo. Leta 1610 je ponudil ljubljanski škof izdelavo mostu prek Savinje med Celjem in Vranskim, če bi mu dovolili ob njem novo mitnico.⁴⁹ Leta 1618 se prvič omenja Marijina kapela na Čreti. Mitničar v letih 1620 in 1626 je bil Kristof Vervec, višji mitničar 1626 Hans Teuffenbach, pisar slednjega Ludvik Prescholler.⁵⁰ Pisarji so znani pri mitnici že od leta 1563. Teuffenbach je poročal, da je nabral letno sledečo mitnino od morske soli.⁵¹

	Vransko	podružnične mitnice	skupno goldinarjev
1628	1453	1667	3120
1629	1417	1680	3097
1630	1251	1347	2599

Na Vranskem, v Gornjem Gradu, Čemšeniku in Zagorju so pobirali od tovara soli 24 krajcarjev, drugod 30. Leta 1628 je šlo skozi vse vranskemu višjemu mitničarju podrejene mitnice 6551 tovorov, 1680 pa 6761.

Po bratih Juriju (—1587) in Maksu (+1599) Šratenbahih so se javljali sledeči gospodarji gospostev Hekenberga in Ojstrice iz njenega sorodstva:

Maksov sin Franc (1594—1601)

Hans Sigmund (1601—1610), Francov bratranec

Maksov sin Feliks (od 1610).⁵²

⁴⁶ Urbar Ojstrica, Dvorna Komora, K 101/U 25, Sda

Dvorna komora, 59/4, Sda

Stanovski arhiv 290/1304, 1337, 1371—1376, 1789—1796; 290 a/71-73, AS

⁴⁷ Dvorna komora 130/4, Sda

Orožen IV/1, 105

⁴⁸ Orožen IV/1, 72

⁴⁹ Stanovski arhiv, 292 b/739, AS

Dvorna komora, 32/15, 37/7, 191 a⁵⁸, Sda

Orožen IV/1, 89

⁵⁰ Dvorna komora 124/3, Sda

Orožen IV/1, 89

⁵¹ Stanovski arhiv, 292 g/116, 296/261, AS

Dvorna komora 124/3, Sda

Orožen IV/1, 88

⁵² Dvorna komora 59/4, Sda

Fevdni akti, inventarna knjiga, 113, Sda

Orožen IV/1, 41, 72, 85, 86, 100, 106/7

Feliks Šratenbah se je mudil pred prevzemom obeh gospostev med oficirji v Slavonski krajini. Leta 1610 je tožil pri oblasteh njega in njegovega upravnika Martina Pilpacha vranski vikar Andrej Fellmann (1602—1626), ker je zahteval od podložnikov tlako tudi ob nedeljah. Pri tem sam vikar ni bil boljši od Šratenbaha, saj je hotel isto leto trpinčiti neko vernico, 1612 pa je samovoljno mučil vernika. Šratenbah je pritiskal s čezmerno tlako vedno bolj in bolj in 1612 je o tem zasliševala že vladarjeva komisija njegove podložnike brez ugodnih posledic za slednje. Posebej je morala tlaka bremeniti podložnike, ko je Šratenbah zidal med 1614 in 1631 ojstriški grad, prejšnji je bil pust že 1587. To je pripeljalo do izbruha enega največjih slovenskih kmečkih uporov, v začetku katerega so se puntarji polastili Hekenberga, vranske mitnice, Ojstrice in Podgrada 23. aprila 1635.⁵³

VRANSKO IN MITTELALTER

Zusammenfassung

Schon unter den Römern verlief in den ersten Jahrhunderten nach unserer Zeitrechnung die Landesgrenze zwischen Pannonien und Norik unter dem Berg von Trojane. Gegen Ende des zehnten Jahrhunderts bildete sich hier die Landesgrenze zwischen den Ländern Krainjsko und Savinjsko aus.

Vransko ist in den geschichtlichen Quellen zuerst einmal zwischen den Jahren 1123 und 1146 erwähnt, das naheliegende Schloss Heckenberg im Jahre 1232, das Schloss Ojstrica im Jahre 1288. Vransko gewann im Jahre 1311 viel an Bedeutung als die steierische Grenze unter Trojane verschoben wurde. Erst in der Mitte des 15. Jahrhunderts sind geschichtliche Daten über Vransko aufschlussreicher. Über das später für Vransko sehr wichtige Mautamt in der Herrschaft Ojstrica erfahren wir zum erstenmal erst in Jahre 1478. Seit dem Jahre 1565 gehörten die mittelgrossen Herrschaften Heckenberg und Ojstrica den Edelleuten Schrattenbach. Schon vor dem Jahre 1562 wurde Vransko der Sitz des höheren Mautners, dem alle Mautämter an der krainisch-steierischen Grenze unterstanden. Gegen Ende des 16. Jahrhunderts gingen über das Mautamt in Vransko jährlich ungefähr 10.000 Stück Vieh und 15.000 Frachtladungen (davon 7000 Salzladungen, 4000 Getreideladungen und 1500 Weinladungen).

Im Jahre 1573 hatte Vransko schon eine Poststation. Bald darauf herrschte auf den Herrschaften Heckenberg und Ojstrica Felix Schrattenbach. Durch seine Unterdrückung der Untertanen kam es zum Ausbruch des bäuerlichen Unwillens, das im Zweiten slowenischen Bauernaufstand 1635 seinen Ausdruck fand.

⁵³ Orožen IV/1, 72-73, 74, 77, 109

Pirchegger, 188

Jože Koropec: Boj za staro pravdo na Slovenskem med 1573 in 1635, Čzn XLVI, 1975

BAROK V JARENINI

Sergej Vrišer*

UDK 73.034.7:729.9(497.12-187 Jarenina)»17«

VRIŠER Sergej: Barok v Jarenini. Miscellanea. (Barockkunst in Jarenina.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11 (1975)2, str. 235—245.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 7 slik.

Župnijska cerkev v Jarenini, ki je nekoč pripadala samostanu v Admontu, sodi med pomembne umetniške spomenike na območju Slovenskih gor. Umetnost je cvetela posebno v času baroka. Slog križnega oltarja iz časa okrog 1750 nas spominja na delavnico Filipa Jakoba Strauba iz Gradca, Jožef Straub je napravil leta 1755 dva stranska oltarja, Jožef Holzinger v letu 1768 prižnico. V petdesetih letih 18. stoletja je cerkev dobila nov veliki oltar, verjetno delo graškega kiparja. Tudi drugi mojstri iz Grada so delali v Jarenini: od 1762 do 1766 orglarski mojster Anton Römer, dalju slikar Jožef Landtschau in v letu 1778 zidarski mojster Huber (morda Hueber).

UDC 73.034.7:729.9(497.12-187 Jarenina)»17«

VRIŠER Sergej: The Baroque at Jarenina. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 235—245.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 7 pict.

The parish church of Jarenina, once in the competence of the monastery of Admont, is ranged among the important monuments of art on the territory of Slovenske gorice. Art flourished particularly at the time of the Baroque. The style of the cross-altar from the time about 1740 reminds us of the workshop of Philip Jacob Straub from Graz, Joseph Straub made two side altars in 1755, Joseph Holzinger the pulpit in 1768. In the fifties of the 18th century the church received a new big altar, probably the work of a sculptor of Graz. Still other masters of Graz worked at Jarenina: from 1762 to 1766 the organ master Anthony Römer, further the painter Joseph Landtschau and in 1778 the master-mason Huber (perhaps Hueber).

Župnijska cerkev v Jarenini pri Mariboru se uvršča med tiste umetniške spomenike, v katerih so se za slovenskogoriško okolje tako značilno povezali dosežki gotike in baroka, v Jarenini tudi renesanse. V pregledu baročnega kiparstva na slovenskem Štajerskem smo Jarenino nekajkrat omenili. Iz časa okrog 1740 naj bi bil po naši presoji Križev oltar, ki spominja po slogovnih značilnostih na smer bratov Straubov, še najbolj na dela Filipa Jakoba Strauba (1706—1774), iz leta 1755 sta kot delo mariborskega kiparja Jožefa Strauba (1712—1756) znana dva stranska oltarja, iz leta 1768 pa je prižnica, ki je po slogovnih znakih, a tudi po podatkih v računih, izdelek mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja (1735—1797).

Župnijski arhiv, danes v sestavu Pokrajinskega arhiva v Mariboru, nam ponuja še več podatkov. Po le-teh si je moč nekoliko dopolniti podobo baročne opreme v 18. stoletju. Predvsem nas utegne zanimati nekdanji veliki oltar. Se-

* Dr. sc. phil. Sergej Vrišer, ravnatelj pokrajinskega muzeja Maribor

danji videz oltarja razodeva namreč psevdobaročne elemente, ki so nekdanjo zasnovu tega dela precej spremenili.

Iz svežnja ohranjenih cerkvenih računov iz 17. in 18. stoletja nam v zvezi z velikim oltarjem najprej pritegne oko račun za slikarska dela, ki so bila opravljena na oltarju v času med novembrom 1665 in januarjem oziroma februarjem 1666. Račun omenja poslikavo oltarja (»Altar fassen«) in delo dveh pomočnikov ter vajenca. Iz podatkov ni razbrati, ali je šlo pri tem za nov oltar ali za obnavljanje že starejšega dela. Po vizitacijskem zapisniku iz leta 1607 je imela cerkev 5 oltarjev, dva od teh sta bila umetniško nezadostno opremljena, eden še ni bil posvečen. Leta 1617 omenjajo ob vizitaciji 4 oltarje; srednjega tj. glavnega so očitno opustili in imeli namen odstraniti, ker je bil za cerkveni prostor prevelik. Ob slikarskih delih v šestdesetih letih 17. stoletja vsekakor lahko sklepamo, da je šlo za tip predbaročnega »zlatega« oltarja, kot jih srečujemo sočasno v drugih štajerskih cerkvah.

Ponovno nas jareninske arhivalije opozorijo na veliki oltar približno sto let pozneje v specifikaciji, ki jo je izstavil Franc Jožef Reich, »Privileg. Marmorierer und Vergolder zu Grätz«. Specifikacija (»Extra Specifizierte Zum Hochaltar in dem Hochlobl. Gotts Haus Maria Himmelfahrt zu Jährling«) nima letnice, Reicha pa poznamo kot pozlatarja v štiridesetih in petdesetih letih 18. stoletja po delih v Gradcu npr. v cerkvi Mariatrost. Oporo pri dataciji listine daje slednjič tudi ime naročnika patra Urbana Haasa, upravitelja Jareninskega dvora, ki se je s podpisom obvezal, da bo plačal naročilo. Haas je opravljal dolžnost upravitelja do začetka šestdesetih let.

Kot razberemo iz naslova specifikacije, je šlo za Haasova dodatna naročila, ki so bila zunaj sklenjene pogodbe za kiparska, pozlatarska in mizarska dela na velikem oltarju. Specifikacija navaja najprej »von Bildhauer 2 grosse aus schnidt Neben dem altar«, kar je verjetno razumeti kot rezbarijo, morda kipe, nadalje 4 vaze (»Wassien«), 4 izrezljane rastlinske ornamente (»Lau-ber«), 2 mala angela (»2 kleine Engel Neben Maria die Cron zu halten«), figuro kače (»ein Nader ober dem Kelch des Hl. Johannes«), razpelo, 4 lovorove vejice in lilijo k plastiki sv. Jožefa. Stroški za našeta dela so znašali 16 flr 40 kr.

V nadaljevanju navaja Reich, da je prejel od kiparja posebej še 8 angel-skih glav, 6 kosov oblakov, reliefno izrezljano cvetje, listnato ornamentiko za okras nad kapiteli in na zgornjem okviru oltarja. Nekaj te ornamentike je izdelal sam z namenom, da bi oltar bolje okrasil, vse to za 9 flr.

V posebnem odstavku je omenjeno, da je kipar iz Maribora izdelal tabernakelj z dvema manjšima in dvema večjima angeloma, tri izrezljane kanonske table in da je opravil še druga rezbarska dela, ki niso bila zajeta v pogodbi. To da je povečalo stroške za zlatenje in marmoriranje tabernaklja od prvotnih 10 na 42 flr.

Zanimivo je, da navaja račun v nadaljevanju tudi delo kiparja iz Gradca (»zu Grätz gemachte Bildhauer arweith«), katerega zlatenje prvotno prav tako ni bilo zjeto v pogodbi (40 flr). Nato sledijo ponovno stroški za zlatenje angel-skih glav in cvetja (10 flr), za poslikanje in zlatenje ščitka, morda napisne kartuše na oltarju (12 flr 10 kr), za marmoriranje novega antependija (8 flr), za antependij na Blaževem oltarju, tj. oltarju v južni kapeli (4 flr) in potne stroške slikarja (12 flr).

Ker nimamo sočasnih drugih podatkov o nekdanjem velikem oltarju, je specifikacija pozlatarja Reicha pomemben vir za poskus rekonstrukcije oltarne kompozicije. To sliko si lahko dopolnimo še z opisom tega oltarja, kakor ga zasledimo v inventarnem popisu jareninske cerkve iz leta 1828, torej iz časa, predno so oltar psevdobaročno predelali.

Osrednja figura na oltarju je bil kip Marije, ki sta ji pridrževala krono dva putta. Kip je bil lesen in pozlačen. Iz cerkvenih računov ugotovimo, da je šlo za kip Matere božje z detetom, ki so ga po baročni navadi oblačili. Kip je stal v niši, še 1828 pa sta bila ob njem figuri sv. Dominika in Monike, prav

tako pozlačeni. Figuri sta klečali ob Marijinih nogah. Bil je to torej tip roženvenške oziroma škapuliške Matere božje z običajnim asistenčnim figurama. Pravilnost naše domneve potrjuje podobica iz prve polovice 19. stoletja, ki nam kaže jareninsko Marijo s klečečima redovnikoma, ob Mariji pa tudi dva angela, ki ji pridružujeta krono. Na jeklorezu podobice, izdelanem v Gradcu, pod sliko sta napis »Möglich in Gratz« in »V Gracu u B. Geigra« ter napis »Tolažnica žalostnih U cerkvi Jareninski na Goričkem«, spoznamo, da je bila plastika oblečena v bogato oblačilo in da sta imeli figuri lasulji in kroni. V celoti je jareninska Marija močno spominjala na milostni kip, ki je bil v baroku v mariborski minoritski cerkvi (danes v frančiškanski cerkvi v Mariboru).

Levo in desno od Marijine niše, med stebri so stali leseni kipi svetnikov Petra, Pavla, Janeza Evangelista in Jožefa. V sredini atike je bila slika sv. Krvi, ob straneh pa kipa Barbare in Katarine. Oltar je krasila rezljana ornamentika, pač času ustrežni rokokojski vegetabilni okraski, angelske glavice in oblaki pa so nedvomno sodili k Mariji, morda tudi za okras slike v atiki.

Če vzporejamo opisani veliki oltar s sedanjim, ugotovimo, da je prišlo v 19. stoletju do korenitih sprememb. V zasnovi baročni, v prostor zasukani

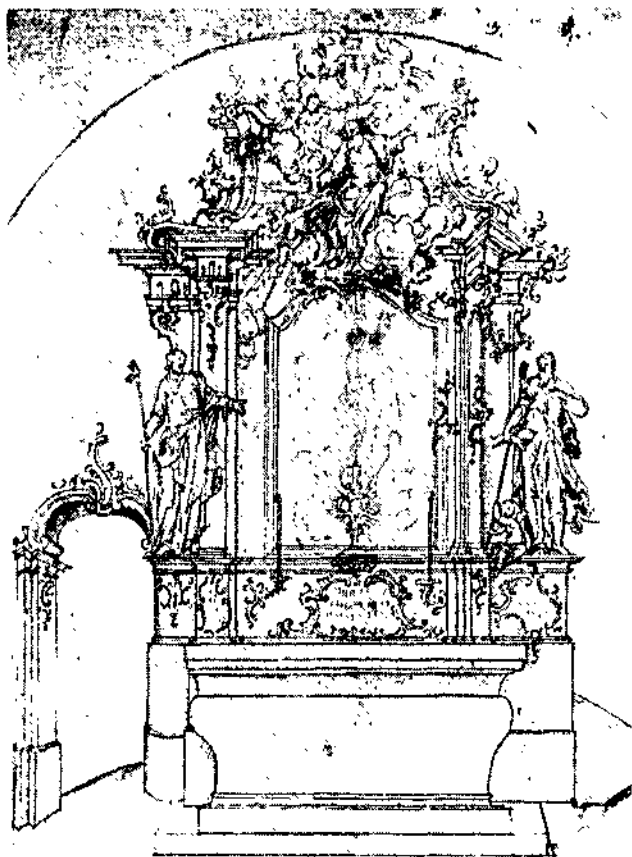
nastavek s stebri, osrednjo nišo in stensko atiko bi utegnil biti isti kot v 18. stoletju, od plastik pa sta ostali samo figuri Janeza in Jožefa ter nekaj angelskih glav. Figuralna kompozicija sv. Trojice v atiki je novejša, psevdobaročna in neprimerno okornejša od izvornih baročnih kipov, še mlajši sta bržkone figuri svetnikov Cirila in Metoda.

Prav gotovo zbudi našo pozornost dejstvo, da govori specifikacija o delu dveh kiparjev, graškega in mariborskega. Stroški za zlatenje tega, kar je Reich označil kot graško kiparsko delo, niso neznatni, po tem pa bi mogli sklepati, da je bil nemara celotni oltarni nastavek narejen v Gradcu. Kipa Janeza in Jožefa bi nam mogla biti zanesljiva opora pri iskanju avtorja nastavka. Figuri razodevata sicer dinamično obravnavo draperije, vendar se zdi anatomska zasnova teles nekoliko trda, tudi izraz v obrazih in gestikulacija sta okorna. V času, ko je nastajal novi veliki oltar v Jarenini, je delovala v Gradcu vrsta uglednih štajerskih kiparjev. Domnevamo, da je bila jareninska fara s to smerjo že enkrat povezana, in sicer pri Križevem oltarju. Tudi ostala kiparska dela so pripeljala v Jarenino spretno rezbarje. Če torej primerjamo umetniško moč neznanega avtorja velikega oltarja po ohranjenih dveh kipih, se nam dozdeva, da izbira mojstra ni bila na ravni prejšnjih del v tej cerkvi, če gre za Gradčana, pa bi ga uvrstili v garnituro manj markantnih umetnikov tega mesta.

Po Reichovih navedbah je sklepati, da je bil tabernakelj razgibano delo, ki so ga poživiljale štiri angelske postave, njegov avtor, mariborski kipar, pa je opravil še druga rezbarska dela. Kdo je bil ta mojster, lahko sarno ugibamo. Najverjetnejša bi se nam zdela možnost, da sta tabernakelj izdelala bodisi Straub bodisi Holzinger, saj sta bila ta dva umetnika ob svojem času in tudi prav v letih nastajanja novega velikega oltarja v Jarenini v mariborskem zaledju tako rekoč brez tekmeča.

Tabernakelj, ki stoji danes na gotski oltarni menzi, nam kaže kupolasto pokrit in s stebriči obdan ciborij, oglate volute, dve klasicistični vazi in dva baročno razgibana klečeča keruba. Gre za značilno klasicistično delo z baročnimi reminiscencami, kakršna je porajalo že 18. stoletje od sedemdesetih let dalje, torej tudi Holzingerjeva doba. In v resnici bi mogli tabernakelj mirno sprejeti za delo tega mojstra, če ne bi bilo glede na čas nastajanja celotnega velikega oltarja, tj. v petdesetih letih, po slogu preveč napredno in če nam ne bi te domneve spodbijal še inventarni popis iz leta 1828, ki pravi, da ima veliki oltar povsem na novo zgrajen tabernakelj, bel in pozlačen. Kombinacija belih in pozlačenih oltarnih delov je bila značilnost klasicističnega obdobja, belo pobarvani so bili takrat tudi veliki kipi svetnikov na tem oltarju. V baroku so bili seveda vsi kipi pozlačeni, tako kot sta danes ponovno pozlačena ohranjena Janez in Jožef.

Med pogodbami in računi jareninske fare najdemo še en dokument, ki ga je moč povezati z nastajanjem novega velikega oltarja. To je risba s svinčnikom, predstavljajoča osnutek za oltar. Risar je skico uporabil za dve različici osnutka: leva polovica oltarja nam kaže nastavek z obhodnim lokom, desna ima pilastre pomaknjene v prostor in je v celoti bolj razgibana od leve. Nastavek je tip značilnega rokokojskega oltarja z bogatim plastičnim okrasom v obliki vitic, kartuš, girland, tipičen za čas je tudi motiv Boga Očeta na oblakih med žarki in puttii v atiki. Da gre za osnutek Marijinega oltarja, nas prepričuje v obrisu nakazana figura žene na oblakih v oltarni podobi. Na Marijin lik se navezujeta tudi figuri, tj. kipa ob podobi, od katerih je ena sv. Joahim in druga bržkone sv. Jožef.

Risba razkriva ustvarjalca, večšega risarske tehnike in poznavalca oltarnih kompozicij. Vitke figure, gracilna zasnova nastavka, ne nazadnje tud popularni motiv s Stvarnikom v atiki nam vabljivo ponujajo misel, da bi skica utegnila izvirati iz delavnice graškega kiparja Vida Königerja (1729—1792). V Jarenini tega osnutka niso uresničili, tudi nimamo podatkov, da bi Königer kdaj delal za to cerkev. Mogoče se zdi, da so v Jarenini, ko so se odločali za novi oltar, pretresali različne osnutke in da jim je po tej ali oni poti prišla v roke omenjena risba. Kolikor gre pri tem za Königerja, bi se nam zdela mogoča neka zveza prek Admonta, v katerega kompetenco je spadala Jarenina. Admontskemu samostanu je bila inkorporirana tudi cerkev v Šentilju v Slovenskih goricah, nedaleč od Jarenine; v Šentilju je 1761 Königer izdelal kip Imakulate. Mimogrede naj povemo, da je po podatkih iz Admonta ta kip delo »kiparja« Reicha iz Gradea. Prav gotovo pa ne more biti dvoma, da je Imakulata Königerjeva in da jo je F. J. Reich najbrže samo pozlatil. Če se še enkrat povrnemo k risbi za oltar, je treba seveda upoštevati tudi možnost, da je mogla pomeniti skica, ne glede na to, kdo jo je naredil, konkretno ponudbo za delo v Jarenini.

Omenili smo že, da je Jožef Holzinger leta 1768 sklenil pogodbo za postavitev prižnice. Sočasno so podpisali tudi pogodbo z domačim mizarskim

mojstrom Jurijem Irgoličem, ki naj bi postavil prižnico po modelu na Holzingerjevi risbi. Pogodba sama po sebi ne bi bila posebnost, preseneča samo dokaj oster ton besedila, ki poudarja, da bo mizar nosil vse stroške, če bi delo imelo kakšno napako in bi prižnica ne ustrezala modelu.

Nekajkrat so v Jarenini zaposlili graškega pozlatarja Jožefa Landtschaua (*«Vergolder zu Grätz»*). Prva delovna pogodba nam ga predstavi leta 1762 pri delu na Križevem oltarju. Zasnova in tudi nadrobnosti, posebej ornamentika, bi govorile, da je delo nastalo okoli štiridesetih let 18. stoletja, ko so pozidali kapelo, v kateri stoji oltar. Zlatenje oltarja nastopa v šestdesetih letih, torej procej pozno. Iz pogodbe tudi ni razvidno, da bi šlo samo za obnovo oltarja. Landtschau se je obvezal, da bo pozlatil ves del razen golih teles in obrazov Kristusa in obeh razbojnikov na križu. Zapisano je, da naj pri tem ne meša nemške in italijanske krede za osnovo, kipe naj dobro utrdi in pozlati z najboljšim zlatom.

Landtschau je opravil delo na Križevem oltarju za 214 flr in 15 kr. Danes nam kaže oltar nekoliko drugačno barvno podobo: razen križanih so vse ostale figure bele, ohišje nastavka je črno, pozlačenih delov je malo. Tudi te spremembe so bržkone iz obdobja klasicizma.

Iz nadaljnjih potrdil spoznamo, da je Landtschau 1764 pobarval korno ograjo in orgelsko omaro. Orgle je leta 1756 izdelal orgelski mojster Anton Römer iz Gradca. Leta 1766 je Landtschau pobarval in pozlatil še oba stranska

oltarja, oltar sv. Lovrenca z asistenčnima kipoma Janeza in Pavla in oltar sv. Miklavža s kipoma Donata in Erazma. Delo okoli teh dveh oltarjev se je nevsakdanje zapletlo. Jožef Straub ju je izdelal že leta 1755 in sodita med njegova zadnja dela, saj je kipar leta 1756 umrl. Zlatenje oltarjev pa se je zavleklo zaradi cerkvenega ključarja Jožefa Lorberja, ki je prevzel od Pavla Cvilaka denar za zlatenje, a si je zaupano mu vsoto sposodil. O vsem tem je 1768 podal obširno poročilo pater Amandus Griessenbeck, upravitelj Jareninskega dvora.

Pogodbe s pozlatarjem Landtschauom nam omogočajo zanimiv vpogled v delovne razmere in način plačevanja umetniških uslug. Župnija se je zavezala,

da bo »gospodu umetniku« in njegovim pomočnikom plačala za vestno delo dogovorjeni znesek, poleg tega pa naj imenovani prejmejo dnevno za obed 5 vrst dobro pripravljenih jedi, enkrat na dan pečeno meso, 3 vrste jedi za večerjo, nadalje opoldne polič in zvečer pol poliča vina, dvojno žemljo ali kruh. Naročnik mora poskrbeti tudi za brezplačno prenočišče, razsvetljava, kurjavo in žganje (»die erforderliche Kollen und Brandtwein«) tudi za posodje, po opravljenem delu pa je slikarja in pomočnike z njihovo prtljago (»mit beyhabender Pagage«) prav tako na lastne stroške odpeljati nazaj v Gradec. Del stroškov je župnija plačala tudi v vinu, ki ga je bilo treba dostaviti slikarju na dom, po končanem delu pa je bilo v navadi, da so plačali še napitnino (»bibale«), in sicer pomočniku po 2 flr, »gospodu principalu«, tj. mojstru, pa zlatnik. Stroški za vsa ta dela torej nikakor niso bili majhni, obveznost zase pa je predstavljal tudi prevoz ljudi, njihove prtljage in samih umetnin. V šestdesetih letih 18. stoletja zasledimo v jareninskih računih nekajkrat omembo takih potovanj, tako npr. v Radgono in Ernovž (»dan die Maller mit meinen Colles nacher Radkerspurg geführt« in »item des Maller sein Pagashy von Ehrenhausen nacher Jähring geführt«).

Arhivski viri molčijo o Blaževem oltarju v južni kapeli, katerega nastavek in plastike govorijo za pozno 17. ali zgodnje 18. stoletje. Po mnenju inventarnega popisovalca v letu 1828 je bil ta oltar že »zelo star, neugleden in v razpadajočem stanju«. Oltar so pozneje popravili, plastike na njem pa razodevajo spretno kiparsko roko.

Tudi o baročnih dozidavah, kapeli in zakristiji (1740 in 1756), nimamo arhivskih podatkov, omeniti velja, da so leta 1767 delali na cerkveni grobnici in so ob tej priložnosti poklicali na delo graškega zidarskega mojstra Huberja, morda Hueberja. Iz inventarnih popisov razberemo, da cerkev ni imela pomembnejših baročnih slikarskih del.

Sorazmerno bogata je bila kolekcija mašnih plaščev, cerkvenega perila in druge oprave. Še enkrat bi omenili tudi Marijin kip v velikem oltarju, za katerega so izdajali precej denarja za oblačila. V inventarjih najdemo dolg seznam Marijinih oblačil. Tako so leta 1766 kip opremili z novo obleko, ki je bila obšita z zlatimi našivki (»36 Colleten zum Neuen Frauenklaidt«), Marija je bila pokrita s pajčolanom, okrašenim s srebrnimi čipkami (»ein Silberspiz zum Velum«), istega leta pa so tudi zamenjali kipoma lasulji (račun omenja strošek 5 flr »dem Parrockenmacher zu Mahrburg vor 1 Neue Paroquen der Mutter Gottes und Kindl auf den Hochaltar, dann reparierung der alten«). Leta 1768 so imeli za kip (»zur Statuen in dem Altar«) 2 platneni, z zlatom obšiti obleki, 1 belo obleko s plaščem, 2 obleki iz rdečega žameta, 1 iz zelenega žameta, 1 modro obleko s plaščem, 2 slabši obleki, 1 zeleno otroško haljo, nadalje 2 novi bakreni in pozlačeni kroni, 2 stari leseni kroni, 1 žezlo. Na drugem mestu najdemo zapis o beli obleki z rdečimi rožami, čipkasti beli obleki itd. Blago za Marijine obleke so kupovali pri trgovcu Pilgrambu v Gradcu, denar pa se je nedvomno v veliki meri stekal iz božjepotnih darov, saj je bilo čaščenje jareninske Matere božje znano daleč naokoli. Zanimiv je tudi podatek, da so 1768 tri tedne dajali hrano frančiškanskemu fratru, ki je šival mašne obleke (»dem Franciscaner Frater die Cost durch 3 Wochen bey denen Paramenta machen«).

Viri in literatura:

Cerkveni računi, delovne pogodbe in inventarni popisi župnije Jarenina, danes v Pokrajinskem arhivu Maribor

I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, I, Marburg 1875

R. Kohlbach, Die barocken Kirchen von Graz, Graz 1951

S. Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963

BAROCKKUNST IN JARENINA

Zusammenfassung

Die ehemals dem Stifte Admont angehörende Pfarrkirche Jarenina bei Maribor zählt in dem Gebiet der Slovenske gorice (Windische Büchel) zu den Stätten namhafter Kunsttätigkeit. Aus der Zeit um 1740 stammt ein Kreuzaltar, der stilistisch der Familie Straub, vielleicht Philipp Jakob Straub zuzuschreiben wäre. Zwei Seitenaltäre sind ein Werk des Mariborer Bildhauers Josef Straub aus dem Jahre 1755, die Kanzel schuf 1768 Josef Holzinger, ebenfalls aus Maribor.

Aus den Kirchenrechnungen sind weitere Bildhauerarbeiten zu entnehmen. Aus einer Rechnung des Grazer Vergolders Franz Josef Reich geht hervor, dass in den 50. Jahren des 18. Jahrhunderts ein neuer Hochaltar im Bau war. Der Altaraufsatz scheint in einer Grazer Werkstatt gefertigt worden zu sein, das Tabernakel hingegen in Maribor, vielleicht von Straub oder Holzinger. Im 19. Jahrhundert wurde der Hochaltar gründlich umgebaut. Archivalische Angaben ermöglichen jedoch eine Rekonstruktion des Werkes, wonach zu ersehen ist, dass die Hauptgruppe im Altar eine bekleidete Marienstatue nebst den Hl. Dominicus und Monika bildete. Eine Abbildung der Statue aus dem 19. Jahrhundert weist Ähnlichkeiten mit dem Gnadenbildnis aus der Minoritenkirche in Maribor auf.

Unter den Archivalien aus Jarenina ist ferner eine Bleistiftskizze für einen Altar aus der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts zu erwähnen. Der Entwurf erinnert stark an die Art der Werkstatt des Grazer Bildhauers Veit Königer. Königer scheint jedoch in Jarenina nicht beschäftigt gewesen zu sein, wohl aber im benachbarten Sentilj, das ebenfalls unter Admontischem Besitz stand.

Weitere Grazer, die in Jarenina tätig waren: 1756 verfertigte die Orgel Anton Römer, in den Jahren 1762—1766 betätigte sich als Fasser und Vergolder der Grazer Maler Josef Landtschau, 1768 der Maurermeister Huber, vielleicht Hueber.

MADŽARI O PRVIH ŠTIRIH KNJIGAH MIKLOŠA KÜZMIČA

(OB 170-LETNICI NJEGOVE SMRTI)

Ivan Škafar

UDK 886.3(091)(497.12-188):92 Küzmič M.:282(439)

SKAFAR Ivan: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Küzmiča. Ob 170-letnici njegove smrti. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 246—258.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Leta 1780 so izšle tri knjige Mikloša Küzmiča: abecednik Slovenski silabikár, katekizem Kratka šuma in Sv. Evangeliomi, leta 1781 pa molitvenik Pomouč betéžnih. Škof dr. János Szily je založil katekizem in Sv. Evangeliome, somboteljski kanonik István Boros pa abecednik in molitvenik za bojnike. Prve tri Küzmičeve knjige je škof spremlil med Slovence med Muro in Rabo s posebnim Odlokom, v katerem priznava, da je njihov jezik precej isti, kakor ga govori »štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo«. Leta 1780 je o prvih treh Küzmičevih knjigah poročal tudi Mátyás Ráth v časniku A Magyar Hirmondó (Madžarski glasnik), leta 1782 pa o molitveniku za bojnike. Prvi v madžarskem tisku zavrača napačno poimenovanje za to prebivalstvo — namreč, da so Vandali. Priznava, da so Slovani in jih imenuje Bohneci.

UDC 886.3(091)(497.12-188):92 Küzmič M.:282(439)

ŠKAFAR Ivan: The Magyars on the First Four Books by Mikloš Küzmič. At 170th Anniversary of His Death. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 246—258.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

In 1780 three Mikloš Küzmič's books were published: the primer Slovenski silabikár, the catechism Kratka šumma, and Sv. Evangeliomi; to be followed a year later by the prayer book Pomouč betéžnih. The bishop dr. János Szily undertook the publication of the catechism and Sv. Evangeliomi, whereas the publication of the primer and the prayer book for the sick was supported by the Szombathely canon István Boros. The bishop accompanied the first three books for the Slovenes between the Mura and the Raba with a special Decree, in which he drew attention to the fact that their language was much alike to the one spoken by the people in Styria, Carinthia and Carniola. The publication of the first three M. Küzmič's books was announced also by Mátyás Ráth in the newspaper A Magyar Hirmondó (Hungarian Bulletin); two years later he also reported the appearance of the prayer book. He repudiates the erroneous labelling of these inhabitants as Vandals, claiming them to be Slavs, and calls them Bohneci.

Leta 1780 so izšle tri knjige Mikloša Küzmiča: abecednik Slovenski silabikár,¹ katekizem Kratka šumma² in Sv. Evangeliomi,³ leta 1781 pa njegova četrta knjiga, molitvenik Pomouč betéžnih.⁴

¹ Ivan Škafar, duhovnik v pok., Radlje ob Dravi

² Szlovenszki silabikár, z-steroga sze decza steli more navesiti, z-nikimi rejesnitezami navkúpe pod Prespan Stampanya dáni. V-Soproni, Pri Stampari Sless Jó'sef Jánosi. 1780.

³ Krátka summa veikioga katekizmussa z-szpitávanyem mladoszti na návuk vu ezaszarszki, i králeszki dr'sányaj. V-Soproni, Stampana Zpiszki Sless Jó'sef Jánosa. 1780.

Izid treh knjig za katoliške Slovence med Muro in Rabo leta 1780 je bil tudi za prvega somboteljskega škofa dr. Jánoša Szilyja samega tako važen dogodek, da jih je spremil med Slovence v svoji škofiji s posebnim škofijskim odlokom, ki ga je priobčil kot uvodno besedo na začetku prvega natisa Kratke šumme. To nam je bilo doslej popolnoma neznano, kajti ponatisi tega katekizma škofovega odloka niso več priobčili, nam so pa bili znani doslej le ponatisi Kratke šumme. Te škofove spremne besede pa so s kulturnozgodovinskega pogleda zelo pomembne posebno za nas Slovence.

Prvi natis Kratke šumme nam je bil dolgo nepoznan, tako da nam tudi Ivan Zelko v svoji zelo dobri bibliografiji del Mikloša Kuzmiča leta 1937 ni mogel navesti natančnega naslova prvega natisa tega Kuzmičevega katekizma, ker pravi: »Prva izdaja ni ohranjena, zato tudi ni znan natančen naslov«. ⁵

Prvi je v tisku sporočil, da je prvi natis tega Kuzmičevega katekizma ohranjen, l. 1958 Franc Šebjanič. V Bratislavi je v knjižnici našel tudi: »Mikloša Kuzmiča Kratko šummo velikoga katekizmusa iz leta 1780«. ⁶ Nič pa ne omenja Szilyjevega predgovora v tem katekizmu, ki je za Slovence v Prekmurju tako važen. Toda že tri leta pred Šebjaničem je našel v bratislavski knjižnici to Kuzmičevo Kratko šummo dr. Oton Berkopec še s tremi drugimi prekmurskimi knjigami. ⁷ Dne 15. aprila 1963 je namreč pisal mariborski takratni Študijski knjižnici: »Pred osmimi leti sem bil v Bratislavi, ⁸ kjer sem iskal protestantske tiske. Ob tej priliki sem si zabeležil tudi nekaj redkih slovenskih tiskov, ki so bili takrat v Lycealni knjižnici (danes pripada ta knjižnica Zakladni knjižnici Slovenske Akademije Vied).« Žal, takrat dr. Berkopec o teh najdbah starih prekmurskih knjig ni nikjer poročal. Za vse štiri najdene prekmurske knjige v Bratislavi je dr. Berkopec sporočil mariborski Študijski knjižnici natančen bibliografski opis. O Kratki šummi pravi, da ima »(8) + 112 strani. Sign. Lyc. kn. 3864«.

Tudi prvi poznejši ponatisi so imeli 112 strani, zato mi je tistih osem strani na začetku zbudilo pozornost. Prosil sem dr. Berkopca za fotokopije teh strani, katere mi je avgusta leta 1963 dobrohotno poslal. Vsebovale so Szilyjeve spremne besede k prvim trem slovenskim katoliškim knjigam v Prekmurju, ki so izšle leta 1780.

O prvih treh knjigah Mikloša Kuzmiča je leta 1780 poročal tudi prvi madžarski časnik A Magyar Hirmondó in leta 1782 še o četrti Kuzmičevi knjigi, o molitveniku, namenjenem bolnikom. Tudi to ponovno obveščanje v časniku je za nas Slovence važno.

⁵ Szvélt evangyelloml Poulcg Kalendártuma, i Reda Rimszkoga na Vsze Nedelne, i Szvétesnye Dni z-Obesinszkoga szvétoga Piszma po zapovuidi nyih goszposztva, i Naj Visse Postüvanova goszpodna Szily Jánoša, z-Gornyega Szopora. Szomboteleszkoga Püspeka, na Sztári Szlovenszki Jezik, Po Postüvanom Goszpoudi Küzmiés Miklósi, Szvétoga Benedeka Fare Dühovnikl. ino Okrogline Szlovenszke Vlee-Öspörössa obrnyeni, i szroskom onoga Nyih Goszposztva Püspeka vö zoslampant. V-Soproni Po Sless Jó'sepli vu Leti 1780.

⁶ Pomues beté'snlh. i mlrajouesih; tou je: nike molltvl, z-sterlmi Redovnik beté'snoga, all mlrajoucsoga, i na szmrt oszodjenoga grejsnlka more pomágtati, po P. Küzmiés Miklósi z. Benedeka Fare Dühovnikl. i Szlovenszke Okrogline V. öspörössi z-Vogrszkoga na Szlovenszki Jezik obrnyene. i z-pobo'snlm szroskom Naj Visse Postüvanoga Goszpodina Boros Slevana, szomboteleszke Sztolne Czérkvi Kanonika, i Kántora vö zoslampant. V-Soproni Po Sless János Jó'sepli. M.DCC.LXXXI.

⁷ Ivan Zelko, Mikloš Kuzmič — Vilko Novak, Franc Ivanocy. Prekmurska knjižnica l. 1. Redil Vilko Novak. V Murski Soboti 1937, str. 20.

⁸ Fr. Šebjanič, Prekmurlana v Bratislavi. Svet ob Muri 11/1958 — Murska Sobota, str. 135.

⁹ Pismo dr. Otona Berkopca z dne 15. aprila 1963 iz Prage ravnatelj mariborske študijske knjižnice. Tri druge knjige so bile: Temelinov Mali katehismus, natisnjen v Hali leta 1715; Abecedarium iz leta 1725 in Szlovenszki abecedár iz leta 1786. — Gl. tudi Šebjanič, Prekmurlana, str. 134—135.

¹⁰ Billo je to torej leta 1955.

O obojem želim tu zato spregovoriti: o škofovem odloku in o tem, kar je pisal A Magyar Hirmondó o prvih štirih Küzmičevih knjigah.

Szilyjev škofijski odlok z dne 20. avgusta 1780

Takšno škofovo spremno besedo ali uvod ob izidu prvih treh katoliških prekmurskih knjig si je želel Mikloš Küzmič. Po prvotnem načrtu bi naj izšel skupaj s Sv. Evangelijomi. V svojem pismu z dne 25. junija 1780 je namreč Küzmič pisal škofu med drugim tudi tole: »In če bi presvetli gospod škof blagovolil dodati uvod omenjenim Evangelijem, naj ga Vaša presvetlost ne odkloni poslati istemu gospodu tiskarju« (namreč v Sopron).¹ Dne 11. julija 1780 je škof odgovoril Küzmiču: »Ker sem iz pisma gori navedene častitosti izvedel, da so Evangeliji v slovenskem jeziku v Sopronu že natisnjeni, bom poskrbel, da jim bo dodan tudi uvod in brž ko bo ta pripravljen, bo izplačan tiskar.«²

Ta škofov »uvod« z dne 20. avgusta 1780 pa ni izšel v Sv. Evangelijomih, ampak v Kratki šummi. Napisan je v latinščini. Slovenski prevod se glasi:

Škofijski odlok

MI JANEZ SZILY IZ FÖLSŐ-SZOPORA, PO MILOSTI BOŽJI IN APOSTOLSKE STOLICE SOMBOTELJSKI ŠKOF.

V Kristusu ljubljenim sinovom naše somboteljske škofije Slovenske krajine vandalske narodnosti župnikom, župnijskim upraviteljem in kaplanom večno zveličanje od Gospoda. Med mnogimi skrbmi, ki so nas od začetka naše škofovske službe izredno prevzele, ni na zadnjem mestu skrb za duhovni blagor vašega ljudstva in rast v katoliški veri. Ker to ljudstvo, ki se glede jezika razlikuje tako od Madžarov kakor od Nemcev in celo od Slovanov in je po splošnem izročilu ostanek Vandalov, do zdaj ni imelo nobenih tiskanih knjig v svojem jeziku, iz katerih bi se moglo naučiti prvin znanja, še manj si je moglo pridobiti poznavanje vzvišenejših reči. Dasi je ta jezik razširjen in se razteza od opatijskega mesta Sv. Gottharda v naši škofiji skoraj do mejá Kranjske in si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo na nemajhnem ozemlju, vendar bi za pridobitev splošne kulture in rast prave vere temu ljudstvu bil le v malo pomoč, če ne bi mogli istočasno mnogi obvladati tudi nemški jezik, s katerega pomočjo so si pridobili boljšo vzgojo in kulturnejše razmere. Naši Vandali pa, ki prebivajo v naši škofiji od prej omenjenega mesta Sv. Gottharda (vendar ta ni vštet) do Radgone, mesta v Spodnji Štajerski, ker so nevešči vsakega drugega jezika razen rodnega, tega se pa čvrsto držijo, nimajo nobene opore v knjigah, zato si zdaj želijo večjo izobrazbo, boljše življenjske razmere in v nemalo krajih katoliško vero, od katere so v prejšnjih časih odpadli in se predali augsburški veroizpovedi. Da bi jih vrnil v Gospodovo ovčarnico, je rimski cesar in naš kralj blagega spomina Karel VI. s svojo redko in podedovano gorečnostjo leta 1732 pri njih prepovedal javno bogoslužje augsburške veroizpovedi in zapovedal vrniti katoliškim župnikom vse njihove cerkve, ki so jih prej po krivici časov zasedli, v svojo večno slavo in v znatno korist duš. Namen zelo pobožnega vladarja je rodil tako srečne in vesele uspehe, da jih je od navedenega leta do

¹ Quod si praefationem dictis Evangelis annectere dignatur Illustrissimus Dominus Praesul, eandem Domino typographo submitti facere non dedignetur Illustritas Vestra.

² Cum ex litteris praetitulatae Dominationis Vestrae Evangelia in Idioma vandallico Soproni iam Impressa esse intelligam, praefationem quoque illis adnecti, et ubi haec parata fuerit, typographum exsolvi. Vsi ti dopisi se hranijo v somboteljskem šk. arhivu.

zdaj več kot šest tisoč zapustilo vero, s katero so se omadeževali, in so se z božjo pomočjo vrnili k edinosti katoliške vere, ker ste tudi vi goreče in marljivo sodelovali. Prepričani smo, da se bodo vrnili v naročje rimske cerkve v še večjem številu, če bodo od nežne mladosti v znanju prav izobraženi in če bodo dobili oporo v knjigah v narodnem jeziku za raziskovanje resničnosti katoliške dogme. Da torej ne bodo še nadalje pogrešali teh primernih in zveličanih sredstev, da se z njimi izobrazijo in globlje spoznajo skrivnosti naše vere, smo poskrbeli za natis abecednika v Vašem vandalskem jeziku, katerega naj uporabljajo učitelji za pouk mladine v šolah, za mali katekizem ali prvine vere¹¹ in za Evangelije po rimskem misalu za posamezne nedelje in praznike, kakor jih je cerkev porazdelila, katerih prevod v vaš občevelni jezik smo naročili nekaterim vašim župnikom, ne manj izobraženim kakor pobožnim, v večjo slavo božjo in prave vere, v vašo rabo, vašemu ljudstvu v korist tako duhovno kakor časno. Zato vas še bolj spodbujamo in naročamo, da uporabljajte pri pouku vernikov to po naši presoji odobreno izdajo Evangelijev in katehez, in ne drugih samovoljnih prevodov;¹² in naj učitelji v šolah nežno mladino obojega spola s pomočjo natiskanih začetnic in katehetskih knjig, kakor se spodobi, poučujejo bolj skrbno. Da se to izvede, vam bodi službena dolžnost. Zlasti pa poskrbite, da boste izvajali tako celotno Navodilo naši somboteljski duhovščini,¹³ objavljeno v začetku našega škofovanja, namreč 21. avgusta 1777, kakor tudi še posebej 4. poglavje 2. dela o pouku krščanskega nauka,¹⁴ da se bo zares natančno izvedel. Vsem tem kakor tudi vsemu vašemu ljudstvu s posebno ljubeznijo podeljujemo očetovski blagoslov. Dano v Szombathelyju v Našem škofijskem dvorcu dne 20. avgusta v letu Gospodovem 1780.

JANEZ, somboteljski škof s. r.
(pečat)

Po posebnem nalogu njegove škofovske prevzvišenosti Štefan Boros,¹⁵ kantor somboteljske škofijske kurije v Železni župniji in kanonik »a latere« s. r.¹⁶

¹¹ Ta abecednik je Slovenski slabičár, mali katekizem pa Kratka šumma.

¹² Tu je škof naročil slovenskim duhovnikom, naj odslej uporabljajo odobrene »kateheze«. To je kaleklizma, in »ne druge samovoljne prevode«. Iz teh škofovih besed sledi, da so si nekateri duhovniki pripravili za pouk verouka iz raznih tiskanih kaleklizmóv svoje prevode kot skrpla. Kuzmič je celo tak rokopis pripravil, da bi se za šolske otroke natisnil. V čestitki za novo leto 1778 je namreč Kuzmič sporočil: »Ker se pa v tem zimskem času zaslil ponoči lahko izmakne nekaj ur za prevajanje in sestavljanje kaleklizma, upam, da bom v kratkem izvedel, kaj bo glede tega blagohotno sklenil ukrenil presvetli gospod škof. Prevedenega imam namreč še iz lanskega leta (= torej iz leta 1777) na približno desetih polah, kjer so zbrana v celoto pomembnejša vprašanja in priznani pisateljev, posamezni odgovori pa so podkrepljeni ali z besedilom iz svelega pisma ali pa temeljijo na ugledu svetih očetov ali vesoljnih zborov; potreben mu je samo še cenzorski pregled in čisti prepis.« To Kuzmičevo delo pa ni prišlo v poštev za tatis, ker so madžarski škofi odobrili drugo. »Iga je tudi Kuzmič prevedel in je nato izšlo kot Kratka šumma.

¹³ Škof Szily je svoji duhovščini izdal v listu svojo Instrukcio venerabilis cleri diocesis sabariensis leta 1777. kmalu po ustanovitvi in prevzemu somboteljske škofije. So izvršna dušnopasirska navodila, ki so 150 let usmerjala pasirsko delovanje duhovnikov te škofije in so zato doživela leta 1855 (škof Ferenc Szenczy) drugi ter leta 1884 tretji natis (škof Kornel Hidasy). Gl. Gyula Géfin, A szombathelyi egyházmegye története I. Szombathely 1923, str. 35–36). — Navajam: Géfin.

¹⁴ To poglavje Szilyjeve Instrukcie ima naslov: De tradenda doctrina christiana in vsebuje obširna navodila, kaj, zakaj, kdaj, kje in kako naj duhovniki poučujejo krščanski nauk otroke in odrasle.

¹⁵ Pri besedilu tega škofovega odloka je torej sodeloval tudi kanonik Štefan Boros.

¹⁶ Lallnsko besedilo tega Szilyjevca Odloka se glasi:

DECRETUM Episcopale.

NOS JOANNES SZILY DE FÖLSŐ-SZOPOR, DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA EPI-SCOPUS SABARIENSIS.

Te spremne besede škofa Szilyja ob izidu prvih treh knjig za katoliške Slovence med Muro in Rabo nam mnogo povedo. Namenil jih je za »duhovni blagor« in »večjo izobrazbo« tega ljudstva, torej naj opravljajo kulturno in prosvetno poslanstvo. Kot škof je imel seveda pred očmi tudi poglobitev verskega znanja in življenja pri katoličanih, ki naj bi bilo glede na evangeličane med njimi osvajajoče in pridobivajoče. Moti se pa škof, ko pravi, da to ljudstvo »do zdaj ni imelo nobenih tiskanih knjig v svojem jeziku«. — Kot vemo iz naše slovstvene zgodovine, so prekmurski evangeličani imeli svoje slovenske knjige že od Franca Temlina dalje, to je od leta 1715, ko je izšel njegov prevod Luthrovega katekizma;¹⁷ ali pa že od leta 1587, ko se verjetno izšla Agenda Vandalica v Monyorókeréku.¹⁸ Če pa je škof mislil le na katoličane med Muro

Dilectis in Christo Fidei Diocesis nostrae Sabariensis Districtus Tothszágyensis Nationis Vandalicae Parochis, Parochiarum Administrationibus, et Capellanis salutem a Domino sempiternam. Inter multiplices curas, quae tempore initi muneris Episcopalis animum nostrum nimium occuparunt, non postremo loco recensemus incumbentem nobis sollicitudinem, quam de Genis vestrae spirituali commodo, ac majori in ea Catholicae Religionis incremento suslinemus. Quae quia iam ab Hungaris, quam a Germanis, et etiam Selavis Idiomate diversa est, et communi Traditione Vandalorum reliquae esse perhibentur, nullis hactenus in suo Idiomatico typis impressos libros habuit, ex quibus vel prima Elementa literarum condiscere, minus rerum sublimiorum cognitionem sibi parare potuisset. Hinc licet Idioma istud late patiat, ac ab Oppido Abbatae S. Gotthardi Diocesis Nostrae fere usque fines Carniolae se diffuderit, illud quae modica cum mutatione vicinus populus Slyrus, Carinthius, et Carniolus per non contemnendum terrarum tractum familiare, et quasi commune sibi reddiderit, ad procurandam tamen morum culturam, et Orthodoxae Religionis augmentum eidem populo exiguum subsidium per illud accessisset, nisi una plurimi Germanicam quoque linguam callerint, cuius ope meliorem naeli sunt educationem et cultiorem conditionem. Nosiri ex adverso Vandalis, qui a praememorato Oppido S. Gotthardi (hoc tamen non incluso) usque Regedinum Inferioris Syriae Civitatem Diocesis Nostrae fines incoerunt, quia praeter nativam omnis alicuius Linguae expertes, consuetudinum autem harum tenaciores sunt, omni prorsus librorum adminiculo destituuntur, ac proinde politor, et callior vivendi ratio, aique in non paucis adhuc locis Catholica Religio, a qua prioribus temporibus defecerunt, et Concessioni Augustanae semet addixerunt, etiamnum desiderantur. Quos, ut ad Ovilis Domini felices recordationis CAROLUS VI. Romanorum Imperator, et Rex noster raro, ac avito suo Zelo reduceret, Anno 1732. publicum apud Ipsos Augustanae Religionis Exercitium sustulit, omnesque illorum Ecclesias, quas antea Iniquitate temporum occuparunt, Catholicis Parochis sempiterna cum sui Gloria, et Insigni annuarum luero restitui iussit. Piissimi Augusti Intentio iam felices, ac laetos successus habuit, ut a praefato anno usque praesentem accedente praestanti Zelo, ac sedula opera vestra sex et ultra milia Confessionum, quae imbuti sunt, reliquerint, et ad unitalem Catholicam fidei benedictente Deo redirent. Majori adhuc numero ad sinum Romanae Ecclesiae redituros fulsae nobis persuademus, si illi a teneriori aetate in literis rite eruditi fuissent, et pro indaganda Catholice dogmatis veritate quodpiam librorum adminiculum in Idiomatico vernaculo nanceisci potuissent. Quare ne illi diutius his opportunit, ac salutaribus mediis careant, quibus cultores evadere, nec non Religionis nostrae mysteria luculentius cognoscere queant, libellos literarum, ac syllabarum in lingua vestra Vandalica, quibus Magistri pro Instituentibus parvulis in scholis utantur, ac Catechismum minorem, seu fidel Rudimenta, et Evangelia juxta Missae Romanum in singulis anni dies dominicos et festos ab Ecclesia distributa per nonnullos de gremio vestro Parochos, viros non minus eruditos, quam pios in Idioma vestrum communi studio transponi, ac iam intransmissa pro augmento Divini honoris, et Orthodoxae Religionis in vestrum usum, ac Nationis vestrae lum spirituali, cum etiam temporale commodum typis edi curavimus. Quapropter vos majorem in modum hortamur, ac mandamus, ut hanc judicio Nostro approbatam Evangeliorum et Catechisis editionem, et non alias arbitrarias versiones in Christi fidelium institutione adhibeatis, aique ut scholarum Magistri teneras proles viriusque scxus ex impressis syllabarum, et Catholice libris majori, qua par est, diligentia doceant, pro Officii vestri debita observantia solliciti procuretis. Id vobis praecipuae curae sit, ut cum omnem Instructionem Cicero Nostro Sabariensi initio Episcopatus Nostris, Die quippe 21ma Augusti Anni 1777. promulgatam observetis, tum praepriis Partis 2^{ae} Caput 4um de tradenda Doctrina Christiana effectui accurate mancipetis. Quibus omnibus, ac loti Nationi vestrae Palernam benedictionem singulari affectu imperimur. Datum Sabariae in Arce Nostra Episcopali Die vigesima Mensis Augusti Anno Domini Millesimo septingentesimo octuagesimo.

JOANES Episcopus Sabarinesis m. p.

(L. S.)

Ad Mandatum Proprium Suae Illustriatissimae Episcopalis Stephanus Boros C. E. Sabariensis de Castroferreo Cantor, et a latere Canonicus m. p.

¹⁷ Mali katechizmus, touje tou krátky návuk vore kerschanszke... Stámpano v Saxonii v Mészti Ilalia imenúvanom po Zeitler Andras. Anno 1715.

¹⁸ Fr. Sebjanič, Agenda vandallca — prekmurski Ilsk iz 16. stoletja. Casopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta 5. (XL):1969, 242—245. — Isti, Pisma Mihaela Bakoša Mihaetu Institutu-Mošovskemu. — Jezik in slovstvo XV/1969-70, str. 6 in 8.

in Rabo, kar je verjetno, potem seveda njegova trditev drži: leta 1780 so ti dobili prve tiskane knjige v svojem jeziku, prej jih niso imeli.

Po takratnem napačnem poimenovanju tudi škof Szily imenuje Slovence med Muro in Rabo Vandale in o teh zanimivo pravi, da bivajo med Monoštrom in Radgono. Ta je bila torej takrat z okolico mnogo bolj slovenska, kot je danes. Škof torej nedosledno imenuje prekmurske Slovence Vandale, ker nato trdi, da govorijo isti jezik kot ostali Slovenci, za katere pa ne navaja nobenega narodnostnega imena.

Kar pa je posebno pomembno v tem Predgovoru, je to: škof Szily je prvi katoliški Madžar — in sicer na tako visokem položaju — ki je tu izpovedal naravno prerodno-prebudno spoznanje in priznanje, da se namreč jezik teh prebivalcev »razeza od opatijskega mesta Sv. Gottharda — — — skoraj do mejá Kranjske in si ga je prisvojilo kot domačega in skoraj skupnega sosednje štajersko, koroško in kranjsko ljudstvo«. Več kot verjetno je, da je škofa Szilyja na to dejstvo opozoril dekan Mikloš Kúzmič.

V tem pogledu je škof Szily predhodnik somboteljskega profesorja Lajosa Bitnicza, ki je leta 1819, torej skoraj 40 let pozneje, še bolj točno in jasno povedal: »Vendi (Slovénzi) prebivajo v pokrajinah Štajerske, Kranjske in Koroške ter v zahodnih delih županij Železno in Zala in mejijo na Štajersko.« Ti Slovenci so mu eden izmed jugovzhodnih slovanskih narodov.¹⁹ Devet let pozneje (1828) je moral isti Bitnicz dokazovati našemu Jožefu Košiču, takrat še »Vandalu«, da na Madžarskem ni nikjer Vandalov, tudi v njegovem kraju ne, in zato je pozval Košiča z navedkom iz sv. pisma, naj vpraša: »Cognatos tuos trans Muram et docebunt te.«²⁰

Dejansko pa je že škof Szily spodrezal korenine tako imenovani »vandal-ski« in z njo povezani »vendski« teoriji glede narodnosti prekmurskih Slovencev (ki je trdila, da so ti po narodnosti nekaj drugega kot Slovenci južno od Mure), trdeč: po jeziku, torej po narodnosti so Slovenci od Monoštra do Radgone eno s Slovenci na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem. Za njim je to še temeljiteje in dosledneje storil profesor dr. Bitnicz, ki mu je bilo čisto jasno, da so Slovenci Slovani. Žal, so pozneje Szilyjevi nasledniki na škofovskem sedežu, posebno v času pastirovanja dr. Franca Ivanocyja na Tišini (1889—1913), pozabili na vsa ta velika in važna Szilyjeva spoznanja glede narodnostnih pravic manjšin do svojega jezika, svojih knjig in svoje kulture tudi v šolah in cerkvah — ter da so Slovenci med Muro in Rabo »po jeziku« eno z vsemi ostalimi Slovenci. Madžari so celo zelo zamerili dr. Ivanocyju, ko jim je leta 1900 odločno povedal: »Med današnjim slovenskim ljudstvom na Štajerskem in Madžarskem v preteklosti ni mogoče potegniti take mejne črte, ki bi to ljudstvo kot narod delila. To ljudstvo je eno po svojem izvoru, jeziku in rodovni značilnosti.«²¹ V bistvu so torej to že spoznanja škofa Szilyja in profesorja Bitnicza, v njuni dobi dveh zelo vodilnih, uglednih in zaslužnih Madžarov.

Iz zgornjega škofijskega odloka ob izidu Kratke šumme, posebno pa iz dopisovanja med škofom Szilyjem in dekanom Kúzmičem v zvezi z nastankom sedmih Kúzmičevih knjig,²² pa je zelo razvidno, da sta se oba zelo zavedala, da sta s temi knjigami položila trdne in bogate temelje slovenski katoliški

¹⁹ Lajos Bitnicz, A' Vass és Szala Vármegyék Tótokról (O Slovenceh železne in zalske županije). Tudományos gyűjtemény III. kötet, Pesten 1819, str. 60.

²⁰ L. Bitnicz, Hazánkban nincsenek Vandalusok (V naši domovini ni Vandalov). Tudományos gyűjtemény IX. kötet. 12/1828 — Pesten, str. 79.

²¹ Fr. Ivanocy, Vázlatok a régmult korból (Osnutki iz davnine). Szombathelyi ujság 1900, št. 8, z dne 4. marca. Prekmurski prevod Vilka Novaka: Novine XXIV/1937, št. 29, str. 2.

²² Te dopise hrani škofijski arhiv v Szombathelyju. Dopisi v zvezi z nastankom sedmih Kúzmičevih knjig so obenem s prevodom izšli v Slavistični reviji XXIII/1975, št. 1—4.

književnosti in kulturi v krajini med Muro in Rabo. V tem je tudi njuna posebna zasluga in velič na. Položila sta pomembne in neporušene temelje narodnostnega odstoja prekmurskih katoliških Slovencev. In ker so bili ti v pretežni večini, vseh Slovencev med Muro in Rabo, posebno v desetletjih pred prvo svetovno vojno.

A Magyar Hirmondó o prvih štirih Küzmičevih knjigah

A Magyar Hirmondó (Madžarski glasnik) je bil prvi časnik v madžarskem jeziku na Ogrskem. Začel je izhajati 1. januarja 1780 v Bratislavi (Pozsonyu) v majhni obliki kot »pisma« dvakrat tedensko, ob sredah in sobotah. Začetnik in prvi urednik mu je bil Mátyás Ráth (1749—1810); ko so ga leta 1783 izvolili za evangeličanskega pastora v Györu, so mu sledili drugi uredniki. List je prenehal izhajati leta 1788. Poleg poročil o dnevniških dogodkih je prinašal poročila z znanstvenega, gospodarskega in statističnega področja.²¹

Že v prvem letniku, dne 29. aprila 1780, je A Magyar Hirmondó obvestil svoje bravce o prvih treh Küzmičevih knjigah takole:

»V večjem delu pokrajine Tótság (= Slovenska krajina) v Železni županiji prebivajo Bömhéci (Bömhécsek). To je ime, ki se uporablja pri Madžarih v Prekdonavju za narod, ki izvira iz nekega slovanskega rodu, katerega jezik je zelo blizu hrvaškemu, le da je pomešan z mnogimi madžarskimi besedami, kakor je tudi njegova pisava prilagojena madžarski. Latinski so jih splošno imenovali Vandale (Vandalok); čeprav s starimi Vandali mogoče niso bolj v sorodu kot Madžari s Saraceni. — Kakršenkoli narod so pač (Madžari so jih od začetka poznali kot Tótság) — v vseh dobah izhajajo iz njih slavni učeni ljudje v domovini, tudi taki, ki se jim ima madžarska beseda več zahvaliti kot mnogim rojenim madžarskim učenim domoljubom. Prav v tem bojnečkem jeziku (a Bömhétz nyelven) so tudi pisane in tiskane knjige. Sedaj se bodo te pomnožile iz darežljive naklonjenosti visoko častitega milostljivega somboteljskega gospoda škofa Jánosa Szilyja iz Felső Szopora in visoko častitega Istvána Borosa, somboteljskega kapiteljskega kustosa in kanonika. Imenovani gospod škof namreč daje na svoje stroške v Šopronu tiskati nedeljske evangelije, prevedene po duhovnikih te pokrajine iz latinske vulgate, katekizem pa, katerega ime je Kratka šumma itd., iz madžarščine v prekmurščino (Bömhécze). Zadnja imenovana knjižica je tudi že natisnjena in kmalu bo v omenjeni pokrajini uvedena. — Da bi pa tudi tam potekal pouk po na novo uvedenem normalnem redu (Normalis), so pripravili tudi knjižico za otroke, ki se učijo branja.²² Natisnjena bo v bojnečkem jeziku (Bömhéc nyelven) prav tam v Šopronu na darežljive stroške visoko častitega gospoda kanonika Istvána Borosa. Da bi bile te znamenite naloge čim boljše opravljene, je isti milostljivi gospod škof povrh poslal še posebno cerkveno osebo v Šopron, namreč duhovnika Slovenske krajine (Tótsági pap) Mikloša Küzmiča, ki naj nadzoruje tisk omenjenih knjig.«²³

Tudi to sporočilo je važno. Urednik Ráth imenuje prekmurske Slovence: Bömhécsek = Bömhéci, ki izvirajo »iz nekega slovanskega rodu, katerih jezik je zelo blizu hrvaškemu«. Glede tega, da so Prekmurci Slovani, je tudi Ráth bil v tem spoznanju predhodnik profesorja dr. Bitnicza. S to svojo trditvijo je vznemiril razne izobražence. Najprej s trditvijo, da Bömhéci prebivajo »v več-

²¹ Ferenc Ványi, Magyar irodalmi lexikon. Budapest 1926, str. 42. — Marcell Benedek, Magyar irodalmi lexikon. Második kötet. Budapest 1965, str. 88—89, 567—458.

²² Slovenski silabikár.

²³ Magyar Hirmondó I/1780, štev. 35., str. 276—277.

jem delu pokrajine Tótság v Železni županiji«. V 47. številki istega letnika je namreč urednik priobčil pismo nekega bralca, v katerem ta pojasnjuje, da se ne imenujejo vsi prebivalci te pokrajine (a Tótság-Vidékbéliek) Bőmhétzek, ampak le v gornjem gričevnatem delu in se ime uporablja za sramotilno ime, ki ne izvira toliko iz besede Bőhm (Čeh), tako da naj bi iz nje nastala beseda Bőmhétz, ampak raje izhaja — se zdi — iz navade prisegati z **Boghme, Bughme** ali **Boughme**. Kar je toliko verjetnejše, ker jih prebivalci nižjih in oddaljenejših delov te pokrajine navadno sramotilno imenujejo Bőmhétzek. — Ob tej bralčevi pojasnitvi imena Bőmhétz pa urednik Ráth pristavlja vprašanje: »Toda kako jih imenujejo sosednji Madžari? Ker vem, da jih tisti (Madžari), ki ne znajo latinski, ne imenujejo Vandale, kar tudi ni pravo ime zanje.« Potem pa še dodaja, da vandalsko ljudstvo, ki je začelo v 3. stoletju postajati slavno, brez dvoma ni bilo slovanske, ampak nemške narodnosti (nem Tót, hanem Német nemzet volt). Od nekega znamenitega učitelja pa je izvedel, da jih bližnji Madžari imenujejo Régi Tótok (Stari Slovenci).²⁶

Torej se s stanovniškim imenom Bőmhéc in njegovo razlago srečamo prvič že leta 1780 v Ráthovem Madžarskem glasniku. Ráth pravi, da je to ime slišal v svoji otroški dobi; rojen je bil leta 1749, torej že okrog leta 1760. Tu tudi prvič slišimo razlago, od katere besede bi naj izviralo to ime: ne toliko iz besede Bőhm (Čeh), čeprav tudi ta razlaga ni povsem izključena, ampak bolj iz navade prisegati z **Boghme, Bughme** ali **Boughme**. To drugo razlago so sprejeli tudi nekateri slovenski izobraženci. Tako pripoveduje leta 1914 Štefan Kúhar starejši, nabiratelj prekmurskega ljudskega izročila, da je »pred par leti« slišal od nekega slovenskega profesorja, ki »se je jako zanimal za našo krajino pa za nas vogrške Slovence«, tole razlago: Bojnecje so tisti »ljudje, ki se radi zaklinjajo z rečjov »bogme«, napriliko: »Bogme sam ga vido«. ²⁷ Ta profesor je gotovo bil dr. Karel Štrekelj.²⁸

Tudi Vilko Novak se je oprijel te razlage, sklicujoč se na besede prekmurskega pisatelja Mihaela Severja, ki je leta 1747 zapisal: »Či kaj krivo znaššov ričjouv potrdjavamo — — — bojhméčemo«. Zaradi napačnih ali tudi drugačnih razlag je V. Novak čutil potrebo, da je ponovno in ponovno poudarjal to razlago besede Bojnec.²⁹ Sicer pa ni tukaj mesto, da bi se to vprašanje dokončno razčistilo, ker z dr. Avgustom Pavlom menim, da ta razlaga ni prepričljiva.³⁰

Za nas Slovence pa je še važnejše, kar je urednik Ráth trdil je v 35., posebno v 47. številki leta 1780, da ti Slovenci na Madžarskem (a Tótság-vidéki lakosok) ne izhajajo od Vandalov. Kar iz treh obmejnih županj: Želazne, Somogy in Zala, so se nato nekateri izobraženci oglasili in njegove razlage niso sprejeli blagohotno, ampak z nejevoljo. Ti domoljubi so mu v pismih navajali

²⁶ Magyar Hirmondó I/1780, št. 47., str. 380—381.

²⁷ Novine 1/1914, št. 32, str. 2—3: Dolince (St. Kúhar), Ali je rečj bojnec razčajliva?

²⁸ Štrekelj je namreč z opombami pospremlil Števana Kúharja Národno blágo vogrskij Slovéncov v ČZN 1910, str. 107—128; 1911, str. 47—76; 1913—1914, priloga str. 1—37. Gl. SBL I, str. 580 in III, str. 695. — Profesor, ki se je »jako zanimal« za prekmurske Slovence in je imel stike s Stefanom Kúharjem, je torej bil Štrekelj, ki je bil ne le narodopisec, ampak tudi slavist in jezikoslovec. Kot tak se je čutil poklicanega, da pojasni izvor besede bojnec.

²⁹ Mihael Sever, Réd zvelicsánszta, V Hall 1747, str. 17. — Panonski (V. Novak), iz madžarske literature, Slovence LXIV/1936, št. 268, str. 5. — Isti, Narodna imona v Slovenski krajini. Trgovski list XXII/1939, št. 68, str. 7. — Jože Maučec in Vilko Novak, Slovensko Porabje. Ljubljana 1945, str. 18—19. — V. Novak, Nekaj popravkov. Slovenski etnograf XIII/1960, str. 232 o Bojnecih. — Isti, Nezanesljivost naših vodnikov. Naši razgledi, 26. avg. 1963, str. Tu Novak polemizira s Ksenijo Rozmanovo in Fr. Goršičem, ki izvajata Bohinj iz imena Bohnjeci, kar Novak zavrača in pojasnjuje, da obilice Bojnec, Bomec in Bőmhéc izhajajo iz besede bo(g)me. Vendarle pa dopušča drugačno razlago, ko pravi: »Morda bo kdo dokazal drugače — gotovo po nikoli ne bo dokazal »enačbe« Bohinjci = Bohnjeci«.

³⁰ A. Pavel, Bőhméc. Vasi szemle III/1936, str. 398—399.

iz raznih knjig trditve, da Vandali niso bili Germani (Nemci), ampak Slovani (nem a Német, hanem a Tót nemzetből valók). Ráth jim je v svoji 65. številki odgovoril, da ga niso prepričali. Zanj je najbolj odločilen Tacit (De moribus Germanorum cap. 1. ter cap. XV.), kjer jasno šteje Vandale med Nemce.³¹

Pri nas je prvi omenjal te tri Ráthove članke Štefan Barbarič leta 1966 in ob njih ugotovil: »Zanimivo je, da je prišla prva zavrnitev vandalske teorije od madžarske strani, in to — — — v požunskem časopisu Magyar Hirmondó 1780.«³² Barbarič sicer pravi, da je »neznani pisatelj« v teh treh člankih vztrajal pri zanikanju sorodstva prekmurskih Slovencev z Vandali, pa — kot smo videli — je bil to sam urednik tega prvega madžarskega časnika — Mátyás Ráth.

Izmed prvih treh Küzmičevih knjig nam le naslov Sv. Evangeliomov pove, kdo jih je založil, bili so »stroškom onoga Nyih Gospostva Püšpeka vö zotampani«. Iz Ráthovega poročila v 35. številki njegovega časnika pa izvemo za založnika dveh Küzmičevih knjig: Sv. Evangeliome in Kratko šummo je založil škof Szily, Slovenski silabikár pa je izšel »na darežljive stroške visoko častitega gospoda kanonika Istvána Borosa«.

Poleg škofa Szilyja je bil tudi kanonik somboteljskega kapitlja dr. István Boros zelo zaslužen za prekmurski katoliški tisk. Dve Küzmičevi knjigi je velikodušno dal natisniti na svoje stroške. Rojen je bil 1745 v Gasztonyju. Po študiju v Budimu, Györu in Rimu kot gojenec kolegija Germanicum-Hungaricum, kjer je doktoriral, je bil ceremoniar pri škofu Zichyju v Györu, župnik v Szanyju in od leta 1777 kanonik somboteljskega kapitlja. Umril je v Sombotelju leta 1797.³³ Küzmiču je bil zelo prijateljski in je imel tudi svoj delež pri sestavi in objavi škofovskega odloka ob izidu prvih treh Küzmičevih knjig.

Glede založništva Küzmičevih knjig beremo tudi v pismu, ki ga je Küzmič pisal škofu za novo leto dne 29. decembra 1779: »In med temi posebnimi darovi presvetlega gospoda škofa ne smemo navajati na zadnjem mestu tega, da je Vaša presvetlost blagohotno obljubila in sklenila, biti darežljivi mecen pri tiskanju katekizma in Evangeljske knjige.«³⁴

Da bi pa tiskarna svoje delo čim bolj opravila, pravi Ráth na koncu svojega prvega članka, je »škof povrh poslal še posebno cerkveno osebo v Šopron, namreč — — — Mikloša Küzmiča, ki naj nadzoruje tisk omenjenih knjig«. O tej potrebi nadzorovanja tiska naših knjig v Šopronu najdemo vesti tudi v pismih škofa Szilyja in dekana Küzmiča. Že 31. oktobra 1779 je škof pisal Küzmiču: »Vendar predvidevam, da bo težko v redu izpeljati ta natis; tam (= namreč v Šopronu) ne poznam nikogar, ki bi bil več slovenskega jezika in bi bil pri natisu navzoč ter bi mogel popraviti napake, ki bi se primerile tiskarju. Spričo tega sem Vašo že imenovano častitost določil za to, da se vsaj za dva ali tri tedne nastani tam, vse dokler ne bo pripravljeno vse delo, in da nadzira tiskarjev posel ter ga čisti napak. Za bivanje in stroške potovanja bom jaz poskrbel. Ko si bo torej našel kakšnega duhovnika, ki ga bo nadomeščal in ta čas pazil na župnijo, naj se čimprej odpravi na pot in pride semkaj v

³¹ A Magyar Hirmondó 1/1780, št. 65, str. 526—527.

³² Št. Barbarič, Oris književnega razvoja severovzhodne Slovenije do sredine 19. stoletja. Panonski zbornik, Murska Sobota 1966, str. 73—74.

³³ Géfin III, str. 45—46.

³⁴ Quos inter singulares Illustrissimi Domini Praesulis favore m Illud profecto haud postremo loco numerandum, quod intuitu Imprimendae Catecheseos, et Evangeliorum libri gratiosum se Maecenatem clementer appromittere dignata sil Illustritas Vestra.

Sombotelj.«³⁵ Glede tega nadzorovanja tiska je Küzmič škofu odgovoril 29. decembra 1779: »Da bi mi mogli ti knjižici (namreč Sv. Evangelijome in katekizem) čimprej zagledati, naj blagovoli presvetli gospod škof z menoj ukrepati kot z nevrednim kaplanom in najnižjim podanikom; svojo pripravljenost izročam na voljo Vaši presvetlosti, da bo naposled tako zaželeni tisk ugledal luč sveta.«³⁶

Škof je Küzmiču odgovoril 28. januarja 1780: »Zares sem razmišljal, da bi Vašo gori imenovano častitost še ta mesec poslal v Šopron zaradi natisa Evangelijev in katekizma v slovenskem jeziku, vendar sem menil, da je zaradi nestalnosti zimskega vremena in zaradi velikega pomanjkanja prenočišč v tem zimskem času daleč primerneje, da Vaša že imenovana častitost odide tja po veliki noči. In tako prepuščam na izbiro Vaši že omenjeni častitosti, da se odpravi na pot ali ob koncu prihodnjega aprila ali pa na začetku maja, samo da me o tem predhodno obvesti.«³⁷ Glede te poti je Küzmič sporočil škofu dne 21. februarja 1780: »Kar pa zadeva mojo pot v Šopron, vdano izražam, da sem pripravljen, vendar narj Vaša presvetlost blagovoli tako ukreniti z menoj okoli desetega v mesecu aprilu, da bi se v začetku maja lahko vrnil in mogel pričeti z zidavo kora pri svoji podružnični cerkvi v Selu.«³⁸ Škof je o tem dne 29. februarja pisal Küzmiču: »Rad dovolim, da Vaša gori navedena častitost odpotuje v začetku prihodnjega aprila v Šopron zaradi natisa knjižic Evangelijev in katekizma v slovenskem jeziku, ko ga bo medtem na njegovem mestu nadomeščal kakšen primeren duhovnik, ki bo skrbel za župnijo.«³⁹

Točno in pravilno je torej Ráth poročal v svojem časniku, da je bil Küzmič v aprilu 1780 v Šopronu in nadzoroval natis ne le Sv. Evangelijev in Kratke šumme, ampak tudi abecednika Slovenskega silabikarja.

Leta 1781 je izšla četrta Küzmičeva knjiga. O njej je poročal Ráth v svojem časniku v začetku leta 1782 tole: »V bližnjih minulih letih smo nekajkrat z vrednim spoštovanjem omenili, kakšno odlično vnelo je pokazal visoko častiti somboteljski kanonik gospod István Boros do slovenskega naroda (a Tót Nemzet eránt), kateri biva v obmejnih delih pokrajin železne, zalske in šomogyške županije in kateri pogreša zaradi različnosti svojega jezika pri poku najpotrebnejše knjige, ko mu je dal zanj v ta namen pripravljene nekatere knjižice natisniti na svoje stroške. Pri tej priliki smo se s pohvalo dotaknili marljivosti in zaslug gospoda župnika Slovenske krajine (Tótság vidékbelé) Mikloša Küzmiča, ker si neutrudno prizadeva, da bi omenjenemu narodu zadovoljil njegove potrebe s prevodi koristnih knjig. Sedaj imam zopet srečo, da

³⁵ Verum praevidéo, quod impressio haec rite perfici nequeat. Siquidem neminem libdem vandalicac linguae gnarum existere selam, qui ei interesset, et intervenientes typographi errores corrigere possent; hinc Praetitulatam Dominationem Vestram eo destinavi, ut eo usque, donec totum opus praeparatum fuerit, duabus nimirum, tribusve hebdomadibus ibi moretur, et typographi laborem revideat, ac a menperget. De hospitio, et sumptibus itineris ego providebo. Substituto itaque in sul locum quopiam sacerdote, qui interea parochiae invigilet, sequamprimum itineri accingat, et huc Sabarlam veniat.

³⁶ Quos libellos ut quantocyus nobis videre liceat dignetur mandare mecum ut cum indigno capellano, et infimo clemente Illustrissimus Dominus Praesul, paratum me offero ad nutum Illustritatis vestrae, ut tandem tot voils expetitus in lucem emergat typus.

³⁷ Cogitabam equidem Praetitulatam Dominationem Vestram hoc adhuc mense pro imprimendis vandalicis idiomate Evangelicis et Catechismo Sopronium mittere, verum ob temporis hyemalis instabilitatem et magnum hoc hyemali tempore hospitiorum defectum differendum, et longe opportunius esse censui, si Praetitulata Dominatione Vestra post Pascha eo protecta fuerit. Liberum itaque Praetitulatae Dominationis Vestrae relinquere, seu sub finem mensis futuri Aprilis, sive initium Maii hocce iter susceperit, dummodo id mihi praevidelicet.

³⁸ Quod autem iter Soproniense concernit, paratum me suppliciter offero, si tamen ita dignatur jubere Illustritas Vestra mecum, circa declinam mensis Aprilis, ut in principio Maii reverti possim, chorlique in Lak fillali ecclesiae mea aedificationem inchoare valeam.

³⁹ Ut sub initium futuri mensis Aprilis Sopronium pro imprimendis vandalicis idiomate libellis Evangelicorum, et Catechismi, substituto interea sul in locum quopiam idoneo sacerdote, qui curam parochiae gerat, Praetitulata Dominatione Vestra profisciscatur, libenter indulgeo.

moremo pohvaliti resnično hvale vredno gorečnost prej počaščenega gospoda kanonika in pravkar imenovanega župnika. Ni namreč dolgo, kar je bila v Šopronu natisnjena molitvena knjiga v slovenskem ali kot se navadno latinsko imenuje: v vandalskem jeziku (azon Tót vagy közönséges Deák nevezete szerint Vandalus — nyelven), katere prihod na svet se prav tako mora zahvaliti velikodušni darežljivosti gospoda kanonika Istvána Borosa. Večinoma je prevedena po madžarski knjigi Holtig való Baratság. Toda poleg te je zaslužni prevajalec zbiral nekatere potrebne molitve tudi iz drugih molitvenikov, ki jih je k onim pridružil z namenom, da bi imeli tako duhovniki kot tudi drugi branja večji kristjani nekaj, s čimer bi mogli tolažiti ter primerno pripraviti bolnike in umirajoče. Tisti, ki jo bodo kadarkoli uporabljali, se bodo vselej spomnili tistega, ki mu ni bilo žal žrtvovati svojo sposobnost v prid tega hira-jočega naroda. Še več takšnih knjižic namerava dati gospod Küzmič na svetlo, katerim upravičeno želi vsak človekoljubni človek, da bi prav tako prišle na svet. Od goreče plamenice se jih prižge navadno več. V tej krajini že očitno doživljajo, kako zelo narašča število v šole hodečih otrok; toliko, da nimajo prostora v šolskih poslopjih. Za to prizadevanje po poučevanju in učenju pa gre zahvala predvsem opominom in spodbudam tamkajšnje duhovščine, med katerimi zaslužita posebno omembo Cankovski gospod župnik Mihael Andreič in župnik Sv. Jurija Ivan Hüll.⁴⁰

Tudi to Ráthovo poročilo nam mnogo pove. Poleg silabikárja je kanonik Boros založil tudi Küzmičevo knjigo. Izmed prvih štirih Küzmičevih knjig je torej dve založil škof Szily, dve pa kanonik Boros. Tudi v naslovu tega molitvenika za bolnike je povedano, da je izšel »z-pobožnim stroškom najvišje poštüvanoga gospodina Boros Stevana«.

Ráth tudi vé, da ta »slovenski narod« ne biva le v obmejnem delu železne in zalske županije, ampak tudi v šomogyški županiji. Takrat je tam živel že drugi rod slovenskih naseljencev: protestanti v Šurdu in okoliških vaseh, katoličani pa v Taranju in okočici.

Küzmič je priredil ta molitvenik po madžarskem z naslovom: Holtig való baratság (Dostojno prijateljstvo). Sestavil ga je pater István Tarnoczy in je bil večkrat ponatisnjen.⁴¹

Pomemben je Ráthov podatek, da je Küzmič za ta molitvenik »zbiral nekatere potrebne molitve tudi iz drugih molitvenikov«, najbrž tudi iz hrvatskih.

Ob Ráthovem poročilu tudi spoznamo, kako močno je zagorela plamenica šolske prosvete in izobrazbe ob Küzmičevem silabikárju in Kratkij šummi: število otrok je tako zelo naraslo, da niso imeli prostora v takratnih skromnih katoliških učilnicah. To je bilo delo duhovščine in izmed njih je Ráth posebej imenoval dva: Andreiča in Hülla.

Mihael Andreič je bil rojen okrog leta 1749 v Dankovcih. V bogoslovju je bil v Györu. Posvečen je bil okrog leta 1774. Kaplan je bil pri Nédeli (G. Petrovci) in pri Sv. Juriju (Rogaševci). Leta 1779 je postal župnik na Cankovi in tu ostal do smrti leta 1787.⁴²

Ivan Hüll je bil rojen v Kruplivniku okrog leta 1739. Tudi on je bil v bogoslovju v Györu, kjer je bil tudi posvečen v mašnika okrog leta 1764. Kaplan je bil pri Sv. Juriju, pred Andreičem župnik na Cankovi (1765—1779), nato do smrti župnik pri Sv. Juriju (1779—1809).⁴³

⁴⁰ A Magyar Hirmondó III/1782, str. 156—157.

⁴¹ Szinnyi, Magyar írok, Tarnoczy István. — Natisnjen je bil npr. leta 1735, 1741, 1754, 1769, 1777 (enega izmed teh natisov je Küzmič prevedel) in 1817.

⁴² Géfin III, str. 14.

⁴³ Géfin III, str. 162.

Škof Szily je svojim duhovnikom Slovenske krajine v svojem **Odluku** tudi sporočil: »Prevod (= abecednika, katekizma in Sv. Evangelijev) v vaš občevalni jezik smo naročili nekaterim vašim župnikom, ne manj izobraženim kakor pobožnim.« Kako naj te škofove besede razumemo? Ali teh knjig ni pripravil Küzmič sam za tisk? V čem je bila pomoč nekaterih župnikov? Knjige je prevedel, priredil ter pripravil za tisk Küzmič, škof pa je navadno pred natisom dal rokopise v jezikovni pregled nekaterim sposobnejšim slovenskim duhovnikom. Med temi sta bila cankovski Mihael Andreič in jurjevski Ivan Hüll. Po Andreičevi smrti († 1. marca 1787) pa njegov naslednik v tej »službi« martjanski župnik **Mihael Gaber**. Izmed prekmurskih duhovnikov je torej ob Küzmiču zrastel ožji kulturno-prosvetni krog, ki je bil Küzmiču pri uredništvu njegovega knjižnega programa v pomoč. Tako je na primer Küzmič v oktobru leta 1780 pisal škofu, da bi mu za nameravano slovensko cerkveno pesmarico **Gradual** priredil nedeljske pesmi Ivan Hüll.⁴⁴

Tako smo se v tem članku seznanili s tem, kako so Madžari v tiskani besedi sprejeli izid prvih štirih Küzmičevih slovenskih knjig. Videli smo, da sta jim tako škof Szily kot urednik Ráth izrekla toplo in pristržno dobrodošlico. Obenem smo spoznali, kako sta pravzaprav dve osrednji škofijski osebnosti v Sombotelju, škof in njegov kanonik, v svoji velikodušnosti tudi gmotno omogočila, da so te slovenske knjige mogle iziti.

Posebno pozornost in priznanje pa zasluži urednik Ráth. Bil je Madžar, pa je tako zavzeto in nepristransko poročal o štirih knjigah manjšinskega slovenskega naroda, ki je bival v jugozahodnih treh županijah Ogrske. Bil je evangeličanski duhovnik, pa se je tako razveselil lepe žetve in uspeha na knjižnem področju, ki so ga v vzajemnem delu dosegle tri katoliške osebnosti škof Szily, kanonik Boros in dekan Küzmič. Vesel je bil, da bodo te knjige omogočile samostojno kulturno rast in izobraževanje tega slovenskega ljudstva. Najpomembnejši pa je zato, ker je bil Ráth prvi Madžar, ki je zavrnil vandalsko teorijo glede izvira prekmurskih Slovencev. Ko je skoraj pol stoletja pozneje (leta 1828) profesor Bitnicz v razpravi **V naši domovini ni Vandalov**⁴⁵ odgovoril Košiču na njegov spis **Ali so na Madžarskem Vandali**⁴⁶ in mu z nepristranskimi zgodovinskimi podatki dokazal, da na Madžarskem ni nikjer Vandalov, tudi v krajini med Muro in Rabo ne, je v njej dobesedno ponatisnil članek, ki ga je Ráth priobčil leta 1780 v 65. številki svojega časnika; tako se mu je zdel važen.⁴⁷

Ob izidu naslednjih treh Küzmičevih knjig: **Knige molitvene** (1783), **ABC knjižnice** (1790) in **Staroga, i novoga testamentoma svete hištorie** (1796) je madžarski tisk šel molče mimo njih. Toda še za Küzmičevega življenja — leta 1803 — je bil v natisnjem katalogu Széchényjeve narodne madžarske knjižnice naveden tudi celotni naslov Küzmičevega silabikárja takole: **Szlovenszki Silabikar z-šteroga [ze decza Steti More Novcsiti, z-nikimi Rejcsiniczami Navkúpe pod Prespan Stompanja dáni v Soproni pri Stampari Siels Jófesf János]. 1780. in 8. fol. 13.**⁴⁸ Ta naslov je sprejel Šafárik v svojo **Zgodovino južnoslovenske literature**, ki je izšla leta 1864 in je bil pri nas nato dolgo časa edini znani naslov prvega natisa Küzmičevih knjig.

⁴⁴ J. Slebinger, Küzmič Miklós. Slovenski biografski Leksikon I. Ljubljana 1925—1932, str. 598.

⁴⁵ L. Bitnicz, Hazánkban nincsenek Vandalusok. Tudományos gyűjtemény 12/1828, IX. kötet. Pesten, str. 70—79. — NavaJam: Bitnicz 1828.

⁴⁶ J. Košič, Vannak-e Magyar országbán Vandalusok. Tudományos gyűjtemény 11/1827. IV. kötet. Pesten, str. 71—79.

⁴⁷ Bitnicz 1828, str. 76—77. Tu Bitnicz izrecno pravi, da je ta članek napisal Mátyás Ráth.
⁴⁸ Catalogus bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Tom. I. Scriptores Hungaros et rerum hungaricarum typis editos complectentis. Supplementum I. A.—Z. Posonii 1863, str. 552.

Sándor Mikola je v svoji brošuri *Minulost in sedanjost vendstva* prišel po svojih zelo enostranskih in svojevoljnih zgodovinskih izvajanjih do sklepa, da je v minulih stoletjih »pretežno velika večina ‚Vendov‘ vedno znala madžarski«. ⁴⁹ Škof Szily pa je glede tega v svojem *Odloku* popolnoma drugače priznal: »Naši Vandali (= Slovenci) — — — so nevešči vsakega drugega jezika razen rodnega, tega se pa čvrsto držijo«. Ravno zaradi tega jim je dal škof Szily s Küzmičevo pomočjo knjige v njihovem slovenskem jeziku. Da so se ti Slovenci čvrsto držali svojega materinskega jezika, so morali Madžari z grenkostjo spoznati tudi v desetletjih poostrene madžarizacije pred prvo svetovno vojno, kot tudi v letih zadnje svetovne vojne.

THE MAGYARS ON THE FIRST FOUR BOOKS BY MIKLOŠ KÜZMIČ. AT 170th ANNIVERSARY OF HIS DEATH

Summary

Mikloš Küzmič, the dean of Slovenska okroglina, produced three books in 1780 for the Slovenes between the Mura and the Raba: *Slovenski silabikár*, *Kratka šumma* (a catechism), and *Sv. Evangeliumi*; followed by the prayer book *Pomouč betěžnih* a year later.

It has not been previously known that the Bishop of Szombathely provided the first three books with a special Decree, which appeared in the first few pages of *Kratka šumma*. The bishop's words are of paramount importance for us, Slovenes, from the cultural-social view-point. Although the Slovenes between the Mura and the Raba are erroneously referred to as Vandals, a current misconception in those days, the text voiced a reascent recognition and acknowledgement of the fact that their language »expands from the abbey of Sv. Gothard almost up to the borders of Carniola, and besides being a local dialect it is on its way to become a regional dialect common to the neighbouring people in Styria, Carinthia and Carniola«. The books would help spreading »spiritual welfare« and »enlightment« among the people, since »they are ignorant of any other language but their mother tongue, which they firmly cleave to«.

The publication of all four Mikloš Küzmič's books was also reported by the first Hungarian newspaper *A Magyar Hirmondo*; on 29 April 1780, the editor Matyas Rath informed his readers that three books by Mikloš Küzmič were shortly to be issued. It is interesting to note that he calls the Slovenes in Prekmurje *Bömhczek* (*Bömheci*), descendants of a Slav people whose language is akin to the Croatian. This denotation is mentioned again in No 35 and 47. When Küzmič's prayer book for the sick appeared we again find Rath reporting the event and stating that his books enkindled a lively enthusiasm for education and learning in these parts. The number of pupils increased to such an extent that there was not room enough for all of them. We can also learn from Rath that the publication of two books was supported by the bishop (*Kratka šumma* and *Sv. Evangeliumi*), and the remaining two (the primer and the prayer book for the sick) by Štefan Boros, the canon of Szombathely, who wholeheartedly supported a Slovenian stand in Prekmurje.

* Sándor Mikola, *A vendség múltja és jelene*. Budapest, okrog leta 1926, str. 16.

SOLNA MEJA NA DRAVINJI

Jože Šorn*

UDK 930.8:664.41:381(-04)(497.12-18 Dravinja)»177«

ŠORN Jože: Solna meja na Dravinji. (Die Salzgrenze an der Dravinja.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 259—269.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl., 3 karte.

Avtor obravnava potek meje med morskou soljo in kameno soljo iz Ausseeja na ozemlju slovenske Stajerske od Peca mimo Soštanja in po Dravinji do Drave; podaja posebnosti transporta kamene soli, njeno ceno, preskrbo mest in podobne probleme iz časa okoli leta 1770.

UDC 930.8:664.41:381(-04)(497.12-18 Dravinja)»177«

SORN Jože: The Salt Boundary on the Dravinja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 259—269.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl., 3 charts.

The author deals the course of the border between the sea-salt and the stone-salt from Aussee on the Slovene Stajerska area, through Peca, Soštanj, Dravinja and to the Drava. The author treats the particulars of the stone-salt transportation, its price, supplies of towns with it, including other problems from the period about 1770.

V razpravi, ki jo je pred trinajstimi leti objavil Sergij Vilfan z naslovom »K zgodovini kmečkenga kupčevanja s soljo« v Kroniki X, 1962, str. 129—144, in z nadaljevanjem v Kroniki XI, 1963, str. 1—12, smo kaj nazorno spoznali vso težo problemov, ki so se odpirali, če je bilo kupčevanje s soljo kakor koli moteno. Zato na tem mestu ne bomo ponavljali besed o velikem pomenu soli za normalno prehrano ljudi in živine, o živahnem in neredko precej tveganem kupčevanju s to dobrino, o dekretih, ki so urejali trgovanje z njo, o ostrih in včasih skrajno surovih posegih iblajtarjev ter o enaki reakciji kmečkih prevoznikov in tovornikov — in podobno. Jedro naše razprave je v tem, da Vilfanovo podobo o zapletenosti, ki je v zvezi predvsem z morskou soljo, dopolnimo s skico o tistem delu slovenske zemlje, ki je konsumirala kameno sol iz Ausseeja. Podatki, ki so nam služili kot gradivo, datirajo v zelo ozek časovni okvir, v leta med 1769 in 1773.¹ Starejšega gradiva do sedaj še nismo evidentirali, vendar uporabljeni spisi, skice in karte po našem mnenju zadoščajo za to, da spoznamo posebnosti trgovanja s kameno soljo. Videli bomo, da je bila organizacija razpošiljanja in prodaje soli v obsežnem območju ausseejskega rudnika precej drugačna kot v območju morske soli in da sta bili dinamika kupčevanja in slikovitost — da tako poimenujemo vse posebnosti in težave trgo-

* Dr. sc. hist. Jože Šorn, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za zgod. delavskega gibanja, Ljubljana.

¹ Arhiv dvorne komore, Dunaj (= ADK), Innerösterr. Kommerz, fascikel rdeča številka 414.

vanja kmetov na Kranjskem — na teritoriju kamene soli veliko bolj skromna in umirjena v primeri z ozemljem južno od Dravinje.

Gradivo, ki smo ga uporabljali, datira v čas, ko so tekle priprave za to, da se organizirajo dežele avstrijske polovice monarhije v eno in enotno carinsko ozemlje (uresničeno leta 1775), torej v čas, ko je bila politična oblast že dokaj centralizirana. K temu so po svoje pripomogli tudi merkantilistično zasnovani gospodarski posegi dvorne administracije. Kmalu po tistem, ko so z ukinitvijo notranjih mitninskih meja ustvarili večji narodnogospodarski teritorij, so vse bolj vidno stopali v ospredje fiziokratski nazori o svobodnem konkuriranju na osnovi prirodno izoblikovane cene, o prostem prelivanju gospodarskih dobrin znotraj novega carinskega ozemlja in podobno. Bili bi pa v veliki zmoti, če bi mislili, da so vsi ti premiki vplivali na spreminjanje notranjih proizvodnih in prodajnih rajonov. Po tradiciji, ki je segala nekaj stoletij nazaj, je bila vsa Štajerska rezervirana za prodajo izključno štajerskega železa; uvoz je bil prepovedan, izvoz dovoljen in seveda tudi pospeševan. Skozi vsa stoletja je torej šlo za tipično deželno usmerjeno merkantilistično politiko, čeprav le-ta v Avstriji »uradno« še ni veljala za doktrino. Nekaj podobnega je bilo tudi s štajersko kameno soljo. Erarni rudnik v Ausseeju, situiran v skrajnem severozahodnem kotičku dežele blizu meje s salzburškim ozemljem, je dominiral skoraj nad vsi Štajersko in Koroško. Na Štajerskem je bil izjema le tisti slovenski del, ki se je razprostiral od Dravinje proti jugu. Kdaj se je izoblikovalo tolikšno ausseejsko prodajno področje, bi ne mogli reči točno; moremo reči le splošno »v zgodnjem srednjem veku«. Meje raznih dinastičnih teritorijev skozi ves srednji vek najbrž niso vplivale na pretok te osnovne dobrine iz Ausseeja vse do meja morske soli. Za trgovsko menjavo so bili odločilni kriteriji, ki so bili drugačni od zemljiškoposestnih in političnih ambicij visokih fevdalnih gospodov.

Ne gre, da bi pri vsem tem pozabili na zemljepisne činilce. Morska sol si je iz solarn utrla pot v slovenski prostor po ustaljenih suhozemskih poteh, ki so v glavnem pripadale porečjem Soče, Ljubljani, Save, Savinje in Krke, medtem ko si je kamena sol izbrala Muro za glavno pot in široko Obmurje in Obdravje za svoj rajon. Neznatna Dravinja ni bila nikakršna prirodna pregraja, ampak le mejnik, ki je nakazoval, kje so se izčrpale kupčevalne moči morske in kamene soli. Glavna trgovska pot z morja v srednjo Evropo je tekla skoraj pravokotno na glavni tok Mure. Nevtralizacijski pas med obema prodajnim področjema je bil zdaj ožji zdaj širši, vendar vedno prisoten.

Meja med morskno in kameno soljo torej ni bila nikdar v zgodovini na uradni način tako fiksirana in zavarovana kot na primer meje dežel, pomerijev in drugih teritorijev. Občasno so sicer res korigirali po tradiciji izoblikovano mejo, toda korekture so zajemale manjše odseke meja. Proti severu je potekala solna meja v glavnem po razvodnici med Kranjsko in Koroško, tj. po grebenu Karavank. Toda izjem je bilo več. Zlasti se pogosto omenja, da spada Železna Kapla z okolico v območje morske soli. Po drugi strani je zaradi živahnih trgovskih poti prek razvodnice kaj malo verjetno, da bi se morska sol ustavila prav na prelazih. Med Trbižem in Beljakom je prehod nizek, pa tudi višji prehodi, na primer Korensko sedlo, Ljubetj, Jezersko niso bili ovira za prehod soli. Na voljo imamo nekaj podatkov, ki dajo slutiti, da je bil pas med razvodnico in Dravo tisto nevtralno ozemlje, kjer sta se obe vrsti soli srečevali in križali. O Kapli smo že spregovorili, dalje imamo v mislih še dve karti, ki kažeta območji morske in kamene ausseejske soli.² Na eni izmed kart tečejo premice ali puščice iz Trsta v Ljubljano oziroma iz Trsta v Celje. Iz Ausseeja

² ADK, Zbirka kart, signatura Q b 2 in signatura Q b 8.

tečejo tako, da sekajo Dravo, a se nedaleč od desnega brega ustavijo. Prva se ustavi v Beljaku na desnem bregu, druga v Rožeku, naslednje v Borovljah, v Kapli, v Spodnjem Dravogradu in v Guštanju (= Ravne na Koroškem). Toda na nobeni od kart niso solne meje vrisane s kakršnokoli mejo, tj. krivo črto, ki ostro in nedvoumno loči dve področji. Problematično Kaplo smo omenili dvakrat; zdaj je spadala v območje morske soli zdaj v območje kamene soli. Ko so risali omenjeno karto, je spadala v ausseejski prodajni rajon. (Gl. str. 268)

Okoli leta 1730 je zapisal merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld,³ da je svobodno trgovanje s soljo (sc. z morsko soljo) sedaj prepovedano, ker so vpe-ljali solni apalt, zaradi česar morajo podložniki sol plačati z denarjem, medtem ko so jo prej zamenjavali z drugimi dobrinami (sc. zlasti z žitom). Apalt je povzročil, da so se cene soli dvignile, in sicer za en groš pri staru soli. Tem podatkom je Rakovec dodal še stavek: Prevoz morske soli do starih konfinov je preprečila dvorna komora. Kot vemo, so stari konfini tekli tako, da je bila Kapla še v območju morske soli. Iz tega teksta razberemo, da je dvorna ko-mora v obrambo svojega ausseejskega rudnika določila apaltatorjem manjši teritorij. Omenimo še Celovec! Podjetnik v tem mestu Ivan Mihael baron Herbert je prišel v novembru 1781 v svoji tovarnici proizvajati salmiak.⁴ Po-vedal je, da za nemoteno delo potrebuje letno 300 centov ali 16.800 kg morske soli. Ker nikjer ne beremo, da je za uvoz morske soli zahteval oziroma prosil posebno dovoljenje ali da je tega od katerekoli oblasti prejel že naprej, smemo domnevati, da je vsaj v njegovem primeru prihajala morska sol nemoteno v Celovec, torej prek Drave. Kamena sol ni bila primerna za uporabo v ke-mični tovarni. Nekaj podobnega je bilo tudi v gradbeništvu; sol so dodajali malti kot vezivo. Da je vsaj v nekaterih takih primerih prišla na Koroško morska sol, ne smemo dvomiti. Saj bi bilo spričo živahnega prometa čez ka-ravanške prelake prav nesmiselno trditi, da morska sol ni smela napraviti niti koraka dalje v dolino, ko je že prišla na vrh Ljubelja. Zlasti se je potrošnja morske soli povečala, kadar ni iz kakršnegakoli razloga prispela zadostna količina soli iz Ausseeja v južne dele Koroške ali ni prišla pravočasno. In takšnih razlogov je bilo v preteklih stoletjih ničkoliko! Poplave, podrti mostovi, delo na polju, ko tudi tovarniki in vozniki niso utegnili skočiti po sol, itd. Bolj ko se je po sredini 18. stoletja večal obseg trgovskih in s tem prevoznških poslov, manj je bilo na voljo voznikov ali furmanov za sol. Neki pisec je prav leta 1771 zapisal, da teh voznikov ni dobiti zato, ker nimajo vožnje v nasprot-no smer (Gegenfuhr); raje da se vključijo v komerčne posle, kjer nobena vožnja ni bila prazna.

Menimo, da je bila Peca tista točka, kjer se je meja morske soli ostro upognila proti Goltem, kajti iz več podatkov je moč razbrati, da je Mozirje še spadalo pod oblast morske soli, da pa sta bila Šoštanj in Velenje istočasno že skrajna zahodna distrikta kamene soli. Meja je potem utegnila teči tik pod Dobrno in nad Vojnikom na Konjiško goro, od tu pa na Dravinjo, tako da je Aussee zanesljivo še zalagal Vitanje, Žiče, Poljčane, Studenice, Majšperk in Novo Štífto. Od izliva v Dravo je tekla meja po tej reki najmanj do stičišča s Hrvatsko. Nevtralni pas na črti Peca—Golte je bil verjetno zelo ozek, potem pa se je od Mozirja in Šoštanja navzdol močno razširil in ostal tak do Drave, nakar se je verjetno spet zožil. Pretok soli so uravnemale orografske in hidro-grafske razmere.

³ Arhiv Slovenije, Ljubljana (= AS), Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, fasc. XX, ovoji S, No 14.

⁴ ADK, Innerösterr. Kommerz, fasc. rd. št. 419.

Transport morske soli v slovenski del Štajerske bomo poživili z opisom, ki se v bistvu nanaša na zahtevo, da bi trboveljsko nadzorno postajo ukinili, ker ni njen obstoj z ničimer upravičen, tudi finančno izkazuje samo deficit.⁵ Povod za ukinitve je bil spor s podobno postajo v Zagorju zastran tovarnikov soli v smeri Zagorje—Laško oziroma istih tovarnikov žita v smeri Laško—Zagorje. Obe nadzorni postaji sta imeli nalogo nadzorovati poti, ki so vodile od Save čez hribe proti Preboldu, Žalcu in Laškemu. Poleti 1770 so kranjski tovarniki s 14 konji tovorili sol od pristana na levem bregu Save pri izlivu Medije mimo Zagorja skozi Trbovlje ter Log proti Laškemu. Morda so prav v Laškem zamenjali sol za žito, — pisec ni pozabil poudariti zamenjave prve dobrine za drugo, — in se po isti poti vrnil domov. (Gl. str. 263).

Tu smo dokumentirali samo en primer tovorjenja morske soli v slovenski del Štajerske. Obstajale so pa tudi želje, kajti morska sol je imela določene prednosti pred kameno soljo, na primer pri soljenju mesa. Ko se je z nastopom druge četrtine 18. stoletja začel večati promet skozi Trst, je v tujini sčasoma poraslo zanimanje za meso iz tržaškega zaledja. Vsaj v Bakru, na Reki in v Trstu so utemeljili najmanj eno podjetje za pripravo in nasolitev mesa za izvoz.⁶ Empirično so ugotovili, da je za vsako posamezno govedo potreben več kot cel star morske soli (star žita je tehtal okroglo 120 funtov ali 67,2 kg), namreč za 20 kosov kar 21 starov.⁷ Z drugimi besedami povedano so morale biti v teh klavnicah vsak čas na voljo velike zaloge soli, da je delo potekalo nemoteno. Zlasti je slovela kot kvalitetna sol tista z benečanskega otoka Paga.⁸ Po tem kratkem uvodu se moramo povrniti k željam, o katerih smo govorili, konkretno k želji iz Ptujja ali njegove okolice. V šestdesetih letih 18. stoletja, ko je že delovala temišvarska trgovska kompanija, beremo v nekem spisu željo, da bi se smela dovažati morska sol v tiste ogrske pokrajine (v bistvu gre za Prekmurje in Medjimurje), ki jih ne zajema dejavnost omenjene kompanije, vsekakor pa na Štajersko (gre za njen slovenski del), da bi solili meso, ki ga potrebuje pomorski promet (mišljen je izvoz). Kot da nam bi pisec hotel pomagati pri naši nalogi, je dodal, da se bo Ptuj trgovsko zelo dvignil, če se bo smela morska sol dovažati v te kraje.⁹

Ker je šlo pri ausseejski soli za erarno proizvodnjo, je bilo njeno razpečavanje organizirano po sistemu solnih uradov. Beseda urad tu ni mišljena samo kot pisarna, administracija, ampak predvsem kot zaokroženo ozemlje, kjer je moral določeni nadzornik organizirati dovoz, če je soli primanjkovalo, dalje je moral zapisovati, koliko soli se letno konsumira, preprečevati prevelik vdor tuje soli in podobno. Dalje je vsak urad imel veliko osrednje skladišče ali založišče soli, ki ga viri zdržema imenujejo razpečevalnica soli (Salz-Beförderung). To ni bilo nikakršno grosistično podjetje, veleprodajalna, ampak le centrala, zbirališče, od koder so pošiljali sol v manjše lokale, namenjene prodaji soli. Teh niso imenovali prodajalne, ampak vedno le vnovčevalnice soli (Salz-Versilberung). Erar kot lastnik solnega rudnika in organizator preskrbe se ni ukvarjal s prodajo v klasičnem trgovskem smislu besede, ampak so bile razpečevalnice le zbirna mesta in so vnovčevalnice izročale za gotovino želene količine soli naročnikom, npr. velikim zemljiškim gospodom za svoje pridvorno gospodarstvo, poklicnim trgovcem za prodajo na drobno itd. Zato so vpeljali terminus vnovčevalnica, ne pa trgovina (Laden, Verkaufsgewölbe). Viri govorijo o osmih solnih uradih na Štajerskem. Vsako jesen so solni uradi

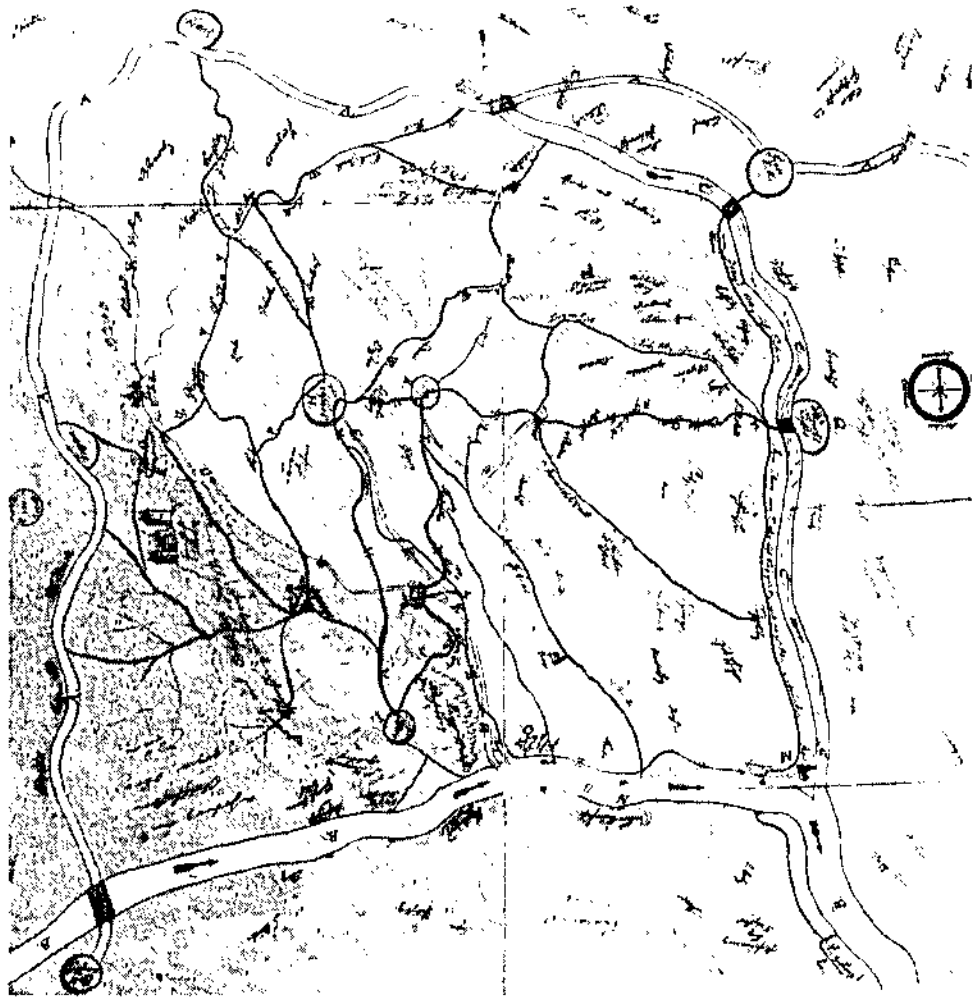
⁵ ADK, Zbirka kart, signatura A 163 in spisi k tej karti.

⁶ ADK, Ungar. Kommerz, fasc. rd. št. 949 (spisi datirajo v leto 1764).

⁷ ADK, Litorale Kommerz, fasc. rd. št. 606 (leto 1766).

⁸ ADK, Altes Kommerz, fasc. rd. št. 17 (leto 1755).

⁹ ADK, 16 Kommerz, fasc. rd. št. 385.

Slika 1. Prostorčno risani zeniljevid Zasavja iz avgusta 1770. Ob južnem ali spodnjem delu karle Sava, pri črki M ali ob cerkvi sv. Egidija prilika s severa Savinja. Krog v levem spodnjem delu karle označuje Ljubljano s komercialno cesto, ki pelje čez most v Črnučah. V levem zgornjem kotu je že dalje od zavoja vrisano Vransko; med Ljubljano in Vranskim so vrisane Trojanje. Od Vranskega pelje cesta pioli vzhodu na most pri Sempetru in dalje v Celje. Od tu je vodila slabša pot prek mostiča na desni breg Savinje in navzdol po toku proti Laškemu, kamor si prispel spet prek mostička. Sicer pa je pot držala proti Zidanemu mostu in tu zavila proti zahodu, proti Hrastniku. Iz Laškega je vodila podobna pot direktno proti zahodu v Log, še dalje proti zahodu pa v Trbovije in od tu proti jugu v Zagorje (vsi trlje kraji so označeni s krogi, z največjim v Trbovijah). Poti, ki so vrisane med kvadratom komercialna cesta—Savinja—Sava, so poti, ki so jih uporabljali tovarniki, da so prišli v slovenski del Štajerske, če so se hoteli izogniti postajam na Trojanah in na Vranskem. Sivi del karte — ozemlje Kranjske, beli del — ozemlje Štajerske. Severovzhodno od Trojan Sveta planina, kjer je pol cerkve na Kranjskem, pol na Štajerskem; jugovzhodno od Trojan grad Gamberk (Gallenberg). Črke M, N in O označujejo brodove čez Savo pri Zidanem mostu, Hrastniku in Trbovijah. — Original v arhivu dvorne komore na Dunaju, Zbirka kart, signatura A 163 (Hofkammerarchiv, Wien, Kartensammlung)

morali sporočiti potrebno zalogo za pol leta naprej, kolikor je namreč trajal zimski čas. Razpečevalnica je morala vložiti vse sile v to, da je pravočasno spravila v skladišče toliko soli, kolikor so je zahtevali uradi.

V začetku sedemdesetih let so potrošniki spet trpeli zaradi velikega pomanjkanja soli. O tovoru 14 konj smo že govorili, o sicer nedovoljenem uvozu

neke posebne ali limitirane soli pa bomo še spregovorili. Tu nam gre sedaj za to, da opozorimo na način oskrbovanja v kriznih letih. Štajerski solni uradi so morali iz triletne skupne potrošnje soli (v našem primeru od 1. aprila 1769 do 31. marca 1772) izračunati enoletno povprečje in iz njega spet določiti zahtevano polletno zalogo za zimski čas (sredina oktobra — sredina aprila). Letno potrošnjo soli so uradi ugotavljali že dolgo vrsto desetletij pred omenjeno solno krizo, toda tokrat so morali izračunati kolikor se da točno, saj je, — prvič, šlo za razblinjenje občutka pri potrošnikih, da za njihove potrebe oblasti ne skrbe dovolj, — drugič, spričo porasta prebivalstva so bili potrebni novi izračuni, — tretjič, zaradi večje kupne moči prebivalstva je zdržema naraščala potrošnja vseh dobrin, tudi soli. Zato bo prav, da ponovimo podatke, ki jih imajo viri.¹⁰

Solni urad (Salz-Amt)	Letno prodana količina soli	Zahtevana polletna zimaska rezerva
Schladming	8,4 tone	4,2 tone
Gradec	65,6 tone	30,0 ton
Fürstenfeld	82,3 tone	41,2 tone
Ormož	151,1 tone	75,6 tone
Murau	158,4 tone	79,2 tone
Slovenske Konjice	191,9 tone	95,9 tone
Slovenska Bistrica	207,6 tone	103,8 tone
Slovenj Gradec	242,5 tone	121,3 tone
Skupaj	1.107,8 tone	551,2 tone

Solne urade smo zvrstili po višini prodane količine zato, da se nazorneje vidi, kako velika področja so bili uradi v slovenskem delu dežele. Meja jim seveda ne določamo, ker niti še ne vemo, katera naselja so jim pripadala v oskrbo. Iz danih števil, ampak samo iz teh števil, zlahka izračunamo, da so razpečali leto 70 odst. soli prav v naših krajih. Tisti predeli Štajerske, ki jih navedeni uradi niso pokrivali, so se nedvomno oskrbovali direktno v Ausseeju. Ker rudnik sam ni imel svojega urada, pač pa le prav veliko skladišče, kjer soli ni nikoli zmanjkalo, je razumljivo, da razpredelnica njegove zaloge ne upošteva. Ne vemo še, koliko soli so vsako leto vnovčili direktno pri rudniku. Morda 1000 ton, morda tudi več. Zdi se, da so se oskrbovali v Ausseeju kar vsi železarski kraji, npr. Judenburg, Leoben, Mürzzuschlag, Admont itd. Po starem običaju je kar podjetnik zalagal svoje ljudi s soljo, maščobo, žitom in podobnimi dobrinami.

Vse kaže, da je več solnih uradov imelo eno samo razpečevalnico v določenem geografsko primernem kraju. Skoraj za vse naše kraje nad Dravinjo je že od davnine fungiralo kot razpečevalnica skladišče v Ehrenhausnu. Svoje podružnice je imel v Slovenjem Gradcu, na Radljah, v Muti in v Breznu. Vendar se je moralo mesto Slovenj Gradec sâmo oskrbovati direktno iz Ausseeja. Kdaj je to staro mesto kot izjema prejelo ta »privilegij«, ki je bil vsekakor zvezan z velikimi transportnimi stroški, še ne vemo. Iz Ehrenhausna so se oskrbovali: slovenjegraška distrikta Šoštanj in Velenje, dalje slovenjegraške vnovčevalne postaje Brezno, Selnica in Lovrenc na Pohorju (Brezno je sicer fungiralo tudi kot ehrenhausenska podružnica), končno sta solna urada Konjice in Bistrica imela v obeh mestih vsak svojo vnovčevalnico za svoje urad-

¹⁰ Prim. vir v op. 1.

no območje, medtem ko je solni urad Ormož imel vnovčevalnice v samem mestu, dalje še v Veržeju in Ptuj.

Transport soli iz Ausseeja je bil le delno enostavnejši od transporta morske soli. Rudnik je bil namreč situiran v severozahodnem delu Štajerske blizu salzburške meje in za oddaljeni slovenski del dežele je bila glavna prevozna žila struga Mure. Iz rudnika do Leobna so sol prevažali na vozovih, jo tu preložili na čolne, v Ehrenhausnu jo iztovorili in spet naložili na vozove. S transportom po vodi je kvaliteta soli dokaj trpela, zlasti je tak prevoz škodoval soli v ploščah (?), Salz-Plöten). Veliko nevšečnost je predstavljalo tudi neregularno korito Mure.¹¹ Pri vsem tem je reka bila plovna le do sredine oktobra. Potem se je gladina reke znatno znižala, pa še gosta megla je obdala ves njen tok. Tako stanje je trajalo vse do sredine aprila. Zato so morali vsi solni uradi že pred nastopom nevšečnosti pohiteti, da so si ustvarili zimsko zalogo. Vsaj okoli leta 1771 je sol prevažalo iz Ehrenhausna 21 stalnih voznikov (furmanov). Takrat so furmani opustili to delo. Spričo porasta trgovine in s tem prevoznitstva je za njih postalo zanimivo vključevanje v prevoz komercialnega blaga. Podoben pojav so opazili tudi Korošci, saj jih je odhod voznikov precej prizadel. V nekem krajšem časovnem obdobju je bil iz istega razloga celo Leoben brez soli. Prav leta 1771 so naročili ehrenhausenski razpečevalnici, da mora oskrbeti s soljo tudi Železno županijo. In spet se je pripetilo, da ni nihče od Prekmurcev prišel po sol, ker se ni nikomur zdelo ekonomično, da odide v razpečevalnico s praznim vozom. Kdo mu bo plačal prazno vožnjo?

Z opisom transporta smo se zelo približali zapletenemu vprašanju mer in uteži za sol. Poročilo iz leta 1773 trdi, da so sol merili z mero, ki so jo imenovali fuder (votla mera za sol) in da fuder ausseejske soli tehta 57 funtov. S preprostim računom pridemo do rezultata: 1 fuder soli cit. leta = 31,92 kg. Tak fuder soli je stal v Ausseeju nekaj več kot 2 fl 40 kr. Namenoma nismo mere fuder slovenili s peljajem, da se ne bi zmedli, kajti peljaj je bil kaj raznovrstna »mera«. Namenoma smo tudi zapisali »1 fuder soli« in dodali »v citiranem letu«, ker navaja npr. Robert Baravalle za različna leta in različne kraje tudi različno težo za fuder.¹² Sol so v obmorskih krajih in tudi na Kranjskem prevažali v sodih, o katerih trdi naš merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld leta 1750,¹³ da so vsebovali 20—21 Metzen (»Premog so transportirali v sodih za sol...«). Za kateri metzen gre, ne vemo; če gre za dunajskega, ki je držal nekaj čez 11 litrov,¹⁴ bi sod držal nekako 220—230 litrov soli. Ker so sol razvažali iz Leobna proti jugu na čolnih, je razumljivo, da se vprašamo, koliko blaga, — v našem primeru soli, — so smeli naložiti na vsak čoln posebej. Glede tega nam podatki za Muro do sedaj še niso dali prav nobenega odgovora. Posredno si moremo pomagati s podatki za Savo. Spet je Rakovec tisti nepogrešljivi vodič, ki nas bo pripeljal v bližino verjetnosti. Leta 1749 je zapisal,¹⁵ da je šlo na čoln (Schifsladung) kar 12 lagl ali 160 veder (Eymer) vina; ker meri eno vedro 24 maas, vsak maas pa tehta 3 funte, je 1 Schifsladung = 3840 maas vina = 11.520 funtov. Preračunano v kilograme dobimo 6451 kg.

¹¹ Prim. vir v op. 9. — Nekl. uradni dopis iz aprila 1770 zahteva, naj pregleda slabo stanje Murine struge posebna komisija. Ker so pozneje res pričeli z manjšimi regulacijskimi deli, sledi iz tega, da sta Imell Sava in Drava, zlasti Sava, veliko prednost pred Muro.

¹² Robert Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, 20. Jgg., Graz 1935, str. 52.

¹³ AS, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, Dlarla 1751—1756, prim. podatek pod datumom 17. januar 1756. Rakovec navaja, da je v tak sod šlo tudi skoraj 1000 funtov premoga, to je okoli 560 kg premoga.

¹⁴ Sergej Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, Zgodovinski časopis VIII, 1954, str. 58. — Pri Rakovecu smo ugotovili na mnogih mestih, da kadar primerja ali preračunava kakršnekoli mere, ima za osnovo vedno dunajske mere. Tudi v tem primeru gre najbrž za dunajski metzen.

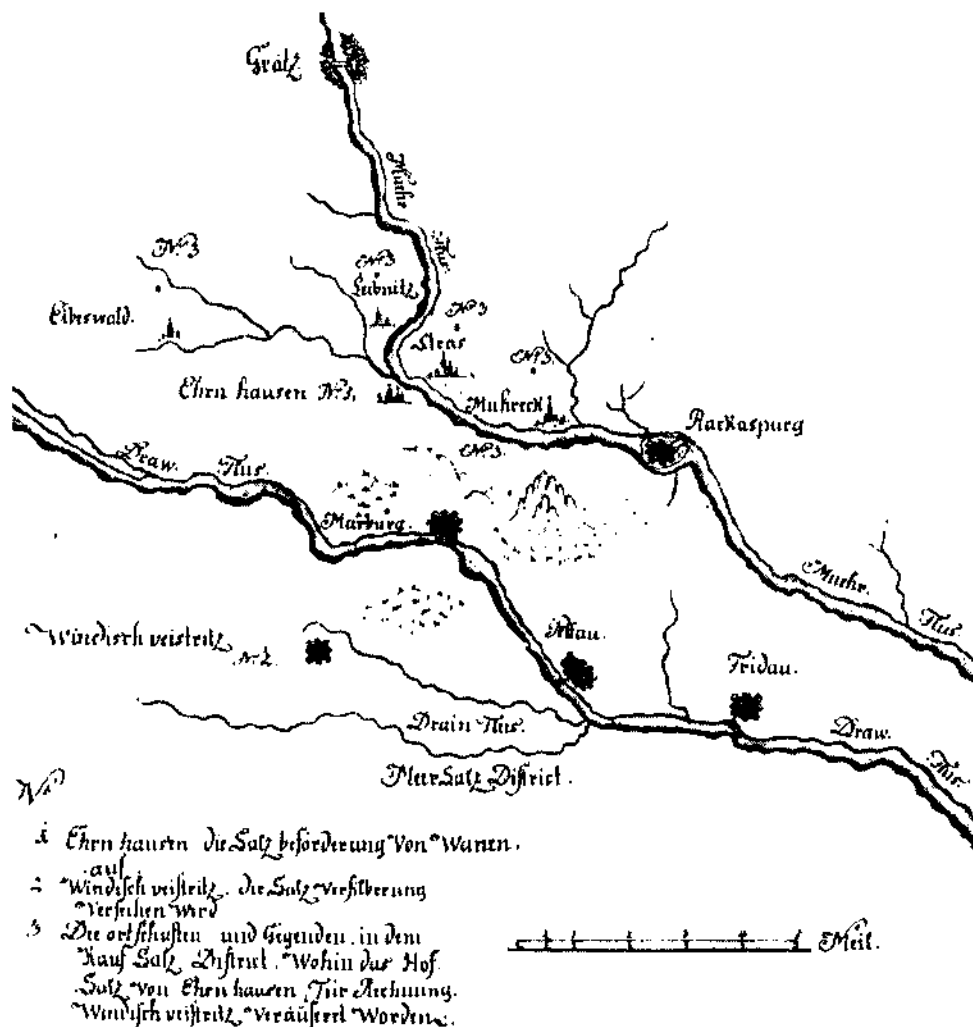
¹⁵ AS, Dolski arhiv, Raigersfeldovi spisi, Dlarla 1746—1750, podatek pod datumom 5. september 1750.

Potemtakem Sava ni nosila bremen, ki bi bila kaj dosti težja od 6 ton — pri dobri vodnatosti korita. To je le približna orientacija za Muro, ki pri Leobnu še ni posebno močna.

Vrnimo se nazaj k solni stiski in omenimo še — uvoz specialne soli. Stiske za sol so bile pogoste in včasih zelo hude. Vzroke lahko iščemo povsod: dolgotrajna suša je preveč znižala gladino Mure, visok sneg je za dalj časa zamedel ceste in pota, furmani so se izogibali praznih voženj, dela na polju so zahtevala vso pozornost podložnikov in podobno, končno in ne nazadnje je občasne padce proizvodnje poznal tudi rudnik sam. Ena izmed takih velikih stisk je bila med že omenjenimi leti 1771 in 1773. V Ehrenhausnu so takrat nenadoma, verjetno pa ne nepričakovano, opazili sol, ki ni bila domača, ampak uvožena s hrvaške strani.¹⁶ Na legalen način so jo tostran meje uvozili oderuhi. Katera je bila ta sol in kako so jo mogli oderuhi (Wucher) uvažati z vednostjo solnih oblasti? Seči moramo nekoliko nazaj proti sredini 18. stoletja. Tedaj je leta 1754 uvedel solni patent dve prodajni kategoriji soli. Po kvaliteti sicer različni morsko in kameno sol je proglasil za prosto prodajno ali boljše **trgovsko sol** (Kauf-Salz). Za to prvo kategorijo je veljalo načelo prostega kupčevanja (freie Handl vnd Wandl), za drugo kategorijo pa ne. Imenovali jo bomo **limitirana sol** (Hof- oder Gräniz-Salz). Prodajati so jo namreč smeli samo v določenih okoliših Hrvaške ob štajerski deželni meji. Zanj je veljala potrjena prodajna instrukcija z limiti (in s postavno čistostjo). S tem so zaščitili prodajno področje štajerske kamene soli pred vtihotapljenjem drugih vrst soli. Imena granična sol ni treba še posebej razlagati; ker je krožila v granicah, je morala biti glede na premožnost graničarjev cenena, torej slabše kakovosti. Ime dvorna sol izvira verjetno od tod, ker ji je bila iz dvornih pisarn ven določena čistost, cena in obseg tržišča.

Toda v letih 1771—1773 je bila stiska za sol tolikšna, da so vse omejitve in vsi dogovori postali nični. Sam ehrenhausenski razpečevalec soli (Salz-Beförderer) pl. Lebenau je z limitirano soljo oskrbel prek oderuhov Maribor, Apače, celó Ehrenhausen pa oddaljeni Gnas, torej kraje, ki so hodili po sol v ehrenhausensko razpečevalnico, in Mureck, Strass, Leibnitz, Eibiswald, potemtakem kraje, ki so se oskrbovali direktno iz Ausseeja. Uvozu limitirane soli ne moremo reči tihotapljenje, ker je vseh dvanajst voz soli dobilo obmejni potni list. Če čisto aproksimativno računamo, da je šlo na voz 300 kg soli (= približno deset fuder), potem so uvozili 3600 kg soli, vsekakor količino, ki je imela premostitveni značaj. Šlo je za začasni ukrep, ki naj zapolni vrzel, dokler ne bi stekla tradicionalna oskrba. Lebenau je prodajal limitirano sol tudi v Slovenski Bistrici in drugod, vsekakor le v mejah ausseejskega oskrbovalnega rajona. Področje morske soli takrat ni poznalo take hude stiske. Sol je dobro prodajal, čeprav — dodaja poročevalec poudarjeno — je slovenski del Štajerske tretiral to sol kot sol slabše kakovosti. Zaradi transporta po vodi, čestega pretovarjanja in ležanja po skladiščih je postala marmornata (märb). Če pomislimo, da je Lebenau prodajal sol za svoj račun, saj jo je tudi sam uvozil, da gre torej res za oderuštvo, in da je prodajanje limitirane soli škodilo erarnemu Ausseeju, pa pri vsem tem omenjeni razpečevalec ni bil kaznovan, potem si zlahka predstavljamo, kolikšna dragocenost za ljudi je bila ta premostitvena pošiljka. Kdo bi spričo pomanjkanja osnovnega prehranjevalnega artikla tvegal mrmanje, nezadovoljstvo ali celo skrajno razburjenost ljudi zaradi nekaj voz soli in zaradi Lebenauovega dobička pri tem poslu? Lebenauu ni bilo težko opravičiti uvoza.

¹⁶ Prim. vir v op. 1.

Slika 2. Dravinja kot meja med morsko in kameno soljo po karti iz oktobra 1773. Številka 1 Ehrenhausen, razpečevalnica soli od davnine (Von Wannenau); številka 2 Slovenska Bistrica, predvidena kot vnovčevalnica soli; številke 3 kraji in okoliš v distriktu trgovske soli, kjer so prodajali limitirano sol iz Ehrenhausna ven na račun Slovenske Bistrice. — Original v Arhivu dvorne komore na Dunaju, Zbirka kart, signatura E 52 (Hofkammerarchiv, Wien, Kartensammlung)

Na vse to je ehrenhausenski razpečevalec v jeseni 1773 poudarjeno zahteval, da mu dobavijo zimske rezerve v teži 671,1 tone. Naročilo so oddali oskrbovalnima oziroma vnovčevalnima postajama (Versilberungsstation) Verzej in Ormož. Kako sta izpolnila nalogo, še ne vemo. Pomembno je poudariti, da je Lebenau zahteval zalogo, ki je bila za 20 odst. večja od običajne zimske zaloge. S tem se je hotel zavarovati pred očitki, da malomarno skrbi za potrebe tržišča.

Za zaključek še nekaj podatkov o ceni ausseejske kamene soli. Fuder soli je stal v Ausseeju pri proizvajalcu 2 florinta 40 krajcarjev 2 pfeniga. Do Ehrenhausna se je podražila in je že stal tu fuder 3 fl 30 kr ali 25 odst. več kot pri proizvajalcu. V Slovenjem Gradcu so potrošniki plačali za funt ali

Slika 3. Del velike »Karte vseh solarn in razpečevalnih skladišč v nemških, ogrskih, sedmograških, galicijskih in dednih deželah s svojimi položaji, oddaljenostjo in smerjo solnega transporta po vodi in po suhem — po stanju iz leta 1785.« S polnimi trikotniki so označeni rudniki kamene soli, s polnimi pravokotniki pa razpečevalnice. Razpečevalnice so torej imeli Bečja na levem bregu Drave, Bekštajn že na desnem bregu Drave, Rožek na desnem bregu Drave, Borovlje na desnem bregu Drave, Celovec na levem bregu Drave, Kapla na desnem bregu Drave (oskrbovala se je iz Celovca), Veikovec na levem bregu Drave (se je tudi oskrboval iz Celovca), Guštanj na desnem bregu Drave, Dravograd na levem bregu Drave. Razprto tiskani kraji so se oskrbovali s soljo direktno iz Ausseeja. Prav tako direktno iz tega rudnika kamene soli so se najraje oskrbovali še slovenskoštajerski kraji Slovenj Gradec, St. Lovrenc, Sebnica, Marenberg. Iz chrenhausenske razpečevalnice so se oskrbovali Vitanje itd. Iz Veržaja se je v glavnem oskrboval ves kotiček med Sv. Miklavžem, Središčem, Ormožem, Nedoljo, Veržajem in St. Lenartom. Transport na relaciji Leoben—Ehrenhausen in Leoben—Veržej je polkal po Muri, na relaciji Trst—Devin pa po morju.

Solarne ob morskoli obali niso vršane, pač pa razpečevalnice, in sicer Devin, Trst, Reka, Baker, Senj, Kariobag.

Zanimivo je, da so se zahodni deli Koroške oskrbovali iz solnih rudnikov južno od Salzburga, ne pa iz Italije na Tirolskem.

Original te karte v Arhivu dvorne komore na Dunaju, Zbirka kart, signatura Q b 2.

0,56 kg soli 4 krajcarje, torej je omenjena enota stala tu 3 fl 48 kr; potemtaka je bil Slovenj Gradec za 30 odst. dražji od Ausseeja. Ne moremo trditi, da je bila cena soli ustaljena, čeprav je bil Aussee državni rudnik. Dokler ne bomo dobili še več podatkov o ceni soli, ne bomo mogli izpeljati primerjav z morskoli soljo v daljšem časovnem obdobju; enkratni podatki ne nudijo nobene zanesljive relacije.

Izmed več razlogov, zakaj se je morska sol podražila, bomo navedli samo enega. Leta 1748 so v Trstu zelo resno razpravljali o tem, da je treba odpraviti solarno pri Belvederu, ker se mesto širi tudi v to smer¹⁷ (danes je tu blizu železniška postaja). Načrt iz leta 1750 že kaže parcelacijo tega terena in prve gradnje.¹⁸ Enaka usoda je čakala solarno v Škednju.¹⁹ Manjšanje solnega fonda tu je terjalo povečavo uvoza od drugod, tudi z ozemlja pod beneško oblastjo. Cena soli je zanihala. V Ausseeju so utegnile rudarskotehnične pomanjkljivosti izzvati zmanjšanje proizvodnje. Sol je postala iskana dobrina in spet ji je cena zanihala.

DIE SALZGRENZE AN DER DRAVINJA

Zusammenfassung

Die Grenze zwischen Meersalz und Steinsalz aus Aussee verlief wenigstens im 18. Jahrhundert über den Karawankenamm bis zur Peca, bog dann in der Südost-richtung auf Golte ab und ging südlich von Dobrna in der Ost-richtung auf die Dravinja über, bis zur Mündung in die Drava (Drau) und längst dieses Flusses bis zur kroatischen Grenze. Der Wahrheit gemäss aber war das Gebiet zwischen den Karawanken und der Drava (Drau) eine Art von Neutralisationsgebiet, wo beide Salzarten sich kreuzten. Eisenkappel (Zelezna Kapla) mit Umgebung gehörte lange in den Meersalzrayon. Etwa um die Mitte des 18. Jahrhunderts wurde sie in den Ausseer Steinsalzrayon eingeschlossen. Auch die Grenze von der Peca bis zur Dravinja und Drava (Drau) kennt eine neutrale Zone. Fast in der Regel überging das Meersalz die Grenze oder drang über die Grenze ein. Im entgegengesetzten Fall gibt es keine Angaben, dass man das Steinsalz im Meersalzrayon verkauft hätte. Ehrenhausen fungierte als eine grosse Salz beförderung des Steinsalzes auch für den slowenischen Teil der Steiermark bis zur Dravinja, einschliesslich der engen Zone des slowenischen Kärntens von der Peca bis in die Nähe von Soštanj. Der Autor reproduziert eine Tabelle des jährlichen Verbrauchs des Steinsalzes in fünf steiermärkischen Salzämtern in den Jahren um 1773. Das Gebiet der Steiermark und Kärntens, das nicht in dieser Tabelle enthalten ist, wurde direkt vom Salzbergwerk in Aussee mit Salz versorgt.

¹⁷ ADK, Altes Kommerz, fasc. rd. št. 14. Ze 1748 so sprefeli tak predlog, naslednjega leta ponovili in 1750 so v osušenih solinah že gradili hiše. Kandidala za gradnjo sta 1749 med drugimi bila tudi Mlehel Angelo Zois in Jurij Urbas, vellek in ugleden prevoznik in špediter blaga iz zaledja v Trst; oba sta kmalu odstopila od zahteve po rezervaciji gradbene parcele.

¹⁸ ADK, Zbirka kart, signatura O 18 in O 159 za okoliščo Belvedera.

¹⁹ Prav tam, signatura B 37 za izsuševanje žveljskih solin okoli leta 1770.

K RAZSTAVI ROKOPISOV V VISOKOŠOLSKI IN ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI V MARIBORU

Janko Glazer*

UDK 091:061.4:027.7 (497.12-18 Maribor)

GLAZER Janko: K razstavi rokopisov v Visokošolski in študijski knjižnici v Mariboru. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 270—282.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl., 2 faksmila.

Poročilo o razstavi rokopisov Visokošolske in študijske knjižnice (danes Univerzitetne knjižnice) v Mariboru za Prešernov teden v februarju 1974 pojasnjuje razstavljeno rokopisno gradivo, ki obsega tri stoletja. Z izborom gradiva je avtor želel opozoriti predvsem, kako se je postopoma oblikovala slovenska kulturna tvornost v severovzhodni Sloveniji in kako se je Maribor zlasti v zadnjih dobrih sto letih povezoval s slovenskim zaledjem in se končno izoblikoval v slovensko kulturno in znanstveno središče svoje pokrajine.

UDC 091:061.4:027.7 (497.12-18 Maribor)

GLAZER Janko: To the Exhibition of Manuscripts at the Higher Schools and Research Library in Maribor. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 270—282.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl., 2 facsimiles.

The report of the Exhibition of Manuscripts at the Higher Schools and Research Library in Maribor (now University Library) on the occasion of the Prešeren Week in February 1974 explains the exhibited manuscripts comprising three centuries. With the selection of this material the author wanted especially to call the attention to the fact how the Slovene cultural creativity was gradually formed in North-East Slovenia and how Maribor bound itself to the Slovene hinterland especially during the last hundred years and finally developed into a Slovene cultural and scientific centre of its region.

Za letošnji Prešernov teden (februarja 1974) je visokošolska in študijska knjižnica v Mariboru razstavila izbor rokopisov, ki jih hrani. Časovno obsega razstavljeno gradivo tri stoletja. Najstarejši točno datirani eksponat (Kalobski rokopis) je iz leta 1651, eden zadnjih (Goliova hvalnica ljutomerskemu vinu Železne dveri) iz leta 1951. Iz novejšega časa so upoštevani samo rokopisi, katerih avtorji ne živijo več in njihova dela že spadajo v zgodovino. Ker je prav novejša obdobja v knjižnici zastopano sorazmerno številno, pomenja ta omejitev v razstavi dokajšnjo vrzel. Vendar je ta vrzel opravičljiva, ker je zanjo razen že omenjenega ozira na »zgodovinskost« še en vzrok: prav to obdobje je bilo že enkrat prikazano, tudi takrat za Prešernov teden, na razstavi rokopisov slovenskih pesnikov in pisateljev pred tremi leti. Todi pomanjkanje razstavnega prostora je sodločalo.

* Prof. Janko Glazer, ravnatelj študijske knjižnice v Mariboru v pokoju, + 2. febr. 1975.

Razvrščeno je gradivo v glavnem kronološko, seveda z delnimi premaknitvami, kakor sta jih zahtevala prostor in razpoložljivo gradivo. Vsaka vitrina predstavlja zaokroženo vsebinsko enoto, razvrstitev teh enot pa je v glavnem delu razstave (»literarni« rokopisi v prvih sedmih vitrinah) razvojna: Rokopisi pred 1800, Razsvetljenstvo in začetki romantike, Romantika, Samorastniki in ljudski pevci, Slovenski glasnik — Zvon — Zora — Kres, Aškerc — naturalisti — Meško, Moderna in novejši čas. Osmo vitrina je posvečena mecenom — darovalcem obsežnih zapuščin (dramatik in zgodovinar dr. Dragan Šanda, delavski pisatelj Anton Tanc, stenograf Rudolf Rakuša). Zadnji dve vitrini sta »lokalni«: v deveti je nakazan proces, ki je v teku zadnjega stoletja prej nemško mesto povezal s slovenskim zaledjem in ga preobrazil v današnji Maribor, v deseti so v izboru razstavljeni mariborski dijaški listi kot nastop, »prijava« mladih rodov, ki so prihajali v mesto iz slovenskega zaledja in bili kvas za njegovo preobrazbo.

Razstava je izbor, zato glede popolnosti in sistematičnosti seveda nehomogena. Tako tudi pripombe k njej ne bodo ne izčrpne ne sistematične — nanižane bolj po asociacijah ko po sistemu.

Najprej v opravičilo: kako da med eksponati ni Prešerna? Žal — čisto enostavno: ker knjižnica Prešernovega avtograma nima. Ima vrsto prešernian v fotokopijah, a da bi s kopijami predstavili Prešerna, se je težko odločiti: preveč bi bilo v nasprotju s pristnostjo njegove pesniške izpovedi. Pred vojno je en Prešernov rokopis bil v knjižnici, iz leta 1832. V tem letu se je Prešeren zaradi odvetniškega izpita mudil v Celovcu in tam prijateljeval s spiritualom Slomškom, prav takrat je izšel tretji zvezek Krajske čbelice — in en izvod te Čbelice je Prešeren posvetil Slomšku »v spominj prijaznosti«, hkrati pa mu je na notranjo stran zadnje platnice lastnoročno napisal sonet o Apehu, ki bi bil moral iziti v tistem zvezku, pa je zaradi cenzure izostal. Ta Slomškov izvod Čbelice je bil shranjen v knjižnici, pa je med okupacijo izginil; kam, se ni dalo ugotoviti — zelo verjetno v roke kakega zasebnika bibliofila. Izvod je bil brez pečata, ker ga je prejela knjižnica samo v uporabo, lastninsko pravico pa si je pridržal škofijski ordinariat, kjer je rariteta bila najdena; odkril jo je prof. dr. Fran Kovatič, ko je zbiral gradivo za Slomškov življenjepis. Morda je v izvod bila vpisana signatura Slomškove knjižnice — a tega se točno ne spominjam več. Navajam te podrobnosti v informacijo, ker je možno, da se dragocenost pojavi kdaj v kakem antikvarnem katalogu.

Rokopisov, ki so razstavljeni, je 138; od tega 27 anonimnih oziroma večavtorskih in 111 osebnih, ti od 65 avtorjev. Po krajevni pripadnosti je večina iz severne Slovenije, iz nekdanje Spodnje Štajerske in Koroške (104); od drugod jih je 34. Ta struktura razstavljenega izbora ustreza bolj ali manj tudi strukturi celotne rokopisne zbirke v knjižnici: zaokroženo tri četrtine lokalnega gradiva, ena četrtina drugega slovenskega. To prevladovanje lokalnega gradiva se bo zdelo komu morda preveč »mariborsko«, je pa naravno in utemeljeno že v tem, kako je zbirka nastala.

Prvi zbiratelj je bilo Zgodovinsko društvo v Mariboru, ustanovljeno l. 1903 za severno Slovenijo (takratno Spodnje Štajersko) — jasno, da je predvsem zbiralo s področja, za katero je bilo ustanovljeno; tembolj, ker je to področje bilo do takrat zanemarjeno, tako rekoč brez obdelovalcev: Muzejsko društvo v Ljubljani se je zaradi tedanje razkovanosti slovenskega ozemlja omejevalo večinoma na Kranjsko, nemško Historično društvo v Gradcu pa do slovenskih problemov ni imelo odnosa, kakršen bi bil potreben. Tako so se začeli stekati v Mariboru (večinoma kot dar rodoljubov) rokopisi predvsem s severnoslo-

venskega ozemlja, med njimi taki, ki spadajo še danes med najpomembnejše v celotni zbirki: dela starejših tukajšnjih piscev Volkmerja, Modrinjaka, Krempla, Povodna, Lipolda, Slomška. Pa tudi ne glede na zunanje faktorje, ki so nastajanje zbirke usmerjali — tudi načelno je bilo pravilno, da so zbiratelji začeli doma, pri sebi, z nalogami, za katerih reševanje od drugod ni bilo delavcev; saj je v tej smeri njihovo delo bilo najbolj potrebno, zato najbolj pozitivno in stvarno prispevek tudi za skupnost. V glavnem se je po teh smernicah — na domačem področju in za domače področje, a s tem hkrati za celoto — delalo tudi pozneje, mislim, da upravičeno. Rokopisi so (vsaj navadno) unikati, mogoče jih je hraniti le na enem mestu. Tako je nujno (ali vsaj najbolj prav), da se hranijo tam, kamor po poreklu ali tematiki predvsem spadajo, kjer so najbolj smiselni in bodo najbolj koristni: ali v pokrajinski knjižnici, ki je pristojna, ali v osrednji narodni knjižnici, v tej predvsem gradivo, ki je izrazito vseslovenskega pomena in reprezentativno kot dokument slovenske narodne kulture. Seveda to ne pomeni, da naj bi lokalna knjižnica do gradiva izven svojega območja sploh ne imela pravice, pomeni samo, da naj si te pravice ne lasti v taki meri, da bi kvarno segala v interese skupnosti. Da se izrazim konkretno: izgubljeni Prešernov rokopis je v mariborsko knjižnico prišel upravičeno, ne samo zaradi svoje provenience, tudi zato, ker je za Maribor bil pomembnejši in važnejši, ko bi bil za Ljubljano: tamkajšnjih prešernian ne bi bil bistveno obogatil, za Maribor pa je kot edini avtogram največjega našega pesnika bil dragocenost; zgrešeno pa bi bilo, če bi se (recimo) našla Prešernova novela, pa bi si jo namesto Ljubljane skušal pridobiti Maribor.

A vrnimo se k razstavi.

Najstarejši od razstavljenih rokopisov je (kakor že omenjeno) Kalobski rokopis, lepo pisana in v pergament vezana zbirka cerkvenih pesmi iz srede 17. stoletja. Tudi ta rokopis je iz Slomškove zapuščine. Vsebuje poleg nekaj ljudskih pesmi večinoma umetne, med njimi več besedil, v katerih je — prvič pri nas — uporabljena kitica Prešernove Pod oknom, po vzorcu latinske himne *Omni die / Dic Mariae / Mea laudes anima* — v prevodu, ki je v Kalobskem rokopisu: *Moja duša / Vsak dan skuša / Čast Marije spevati*. Naslovni list je brez letnice, datirane pa so nekatere pesmi na koncu zbirke, vse z letnico 1651.

Iz istega časa je Prekmurska pesmarica I, obsežna zbirka cerkvenih, pa tudi posvetnih pesmi v kajkavskem narečju, ki jo je Zgodovinsko društvo l. 1921 kupilo v Martjancih v Prekmurju (od tod ime). Kakor kaže vpis v pesmarici, je ta bila v Martjancih vsaj od l. 1710. Dve pesmi v pesmarici vsebujeta (vpleteno v besedilo) točno leto nastanka, ena leto 1534, druga 1657, vendar veljata ti letnici samo za ti dve pesmi, pesmarica je mlajša; nastala je kot prepis po starejših zapisih, verjetno ne pred l. 1657. Starejša od teh datiranih pesmi, pesem o zakonu (*Cantio de Matrimonio*), navaja podatke o nastanku v predzadnji kitici:

To pesen spraviš laipo jo zveršil,
 Andreaš Šajtič vu dobroj voli,
 Po Krištuševom na sveit rodjenjej
 Jezero pet stou tri deset vštertom.

Istočasno in na enak način kakor ta pesmarica je bila pridobljena še ena Prekmurska pesmarica (II), ki pa je mlajša, iz 18. stoletja.

Prav tako iz 18. stoletja je tako imenovana Ruška kronika (Notata Rasten-sia), ki jo je po starih zapiskih sestavil Rušan Jožef Meznerič in je edini ohranjeni vir, v katerem so podatki o latinski šoli v Rušah in o tamkajšnjih verskih igrah od 1680 do 1722. Izvod, ki je na razstavi, je prepis iz prve polovice 19. stoletja.

Za Maribor je med rokopisi posebej zanimiv in pomemben obsežen nemško-slovenski slovar Dictionarium Germanico-Slavonicum, ki ga je l. 1760 sestavil v Mariboru kapucinec Bernard, po rodu Mariborčan, z laičnim imenom Ivan Apostel. Slovar je nastal iz praktičnih nagibov, kot pripomoček za pridigarja in spovednika pri delu s Slovenci, kakor pa kažejo dodane tabele glagolice in cirilice, sta vodila pisca tudi zanimanje in ljubezen »slavista«. Delo je dolgo veljalo za izgubljeno — da je prišlo zopet na svetlo, se je zgodilo po naključju. Ko sva po Kovačičevi smrti (1939) urejevanje Časopisa za zgodovino in narodopisje prevzela s prof. Franjem Bašem, sva imela v načrtu, da prvo številko posvetiva Mariboru. Povabila sva, da sodeluje s čim »mariborskim«, med drugimi tudi starega sodelavca Časopisa dr. Frana Ilešiča — in v nemalo presenečenje je ponudil članek o Bernardu in njegovem slovarju. Izkazalo se je, da je slovar pri njem. Ko je članek bil napisan, je avtor slovar izročil Zgodovinskemu društvu, ta pa študijski knjižnici. Tako se je rokopis vrnil domov: v Mariboru je nastal, napisal ga je Mariborčan, še posebej pa v tukajšnjo knjižnico spada kot prva slovenska pisana beseda v Mariboru, ki jo doslej poznamo.

Od eksponatov izvenštajerskega porekla je najstarejši iz 18. stoletja, pakšvil Pesem od resuetleniga svejta, naperjen proti reformam Jožefa II. in proti janzenizmom. Vse drugo je poznejšega datuma, večinoma iz 19. stoletja.

Najštevilneje je zastopan Stritar, vendar samo z gradivom od devetdesetih let naprej, ko je začel pisati za Mohorjevo družbo. Daroval je to gradivo večinoma Stritarjev prijatelj, župnik F. S. Šegula, povezan s Stritarjem zlasti od prve vojne dalje, ko se je zavzel za starega pesnika, takrat stradajočega v Aspangu. Vse, kar je prejel od Stritarja (in o njem sam zbral in napisal) je daroval študijski knjižnici, vezal pa je svoj dar na pogoji, da ostane v Mariboru.

Od drugih izvenštajerskih avtorjev starejše dobe so na razpolago večinoma le posamezni in manjši spisi, predvsem pisma, ki so prišla v Maribor prek naslovljencev, ki so jim bila poslana. Od Mencingerja je razstavljeno pismo iz njegovih zadnjih let (o tegobah starosti), od Jenka šaljiva pesem za god soščolcu Vekoslavu, od Jurčiča zanimiv zapisek o povesti, ki jo je namegal napisati (pa je ni napisal), od Zofke Kvedrove uredniško pismo, ki jo kaže kot mentorico sodelavcev-začetnikov pri Domačem prijatelju, od Puglja poročilo o izboru šegavih povesti, za katerega je 1920 iskal založnika (pa ga verjetno ni našel, ker izbor ni izšel).

Cankar je zastopan s črtico Mimo življenja, s posvetilom knjige Za križem Lojzki Štebijeji in z dopisnico, ki jo je v decembru 1910 iz Slovenskih goric pisal dr. J. Šlebingerju; poroča mu o drami, ki jo je takrat pisal, pa mu je delo šlo od rok »zelo, zelo, zelo počasi! Žalost!« Bila je to Lepa Vida.

Župančičev Zemljevid je razstavljen v zapisu, ki je nastal v januarju 1938, prav za študijsko knjižnico v Mariboru, za razstavo ob pesnikovi šestdesetletnici. Kako aktualna je bila ta pesem o naših mejnikih ob svojem izidu, kako živo napisana tudi za Maribor, bi lahko pričal po svojem spominu od takrat, lahko pa navedem tudi bolj zanesljivo pričevanje: pesem je izšla v Ljubljanskem zvonu v decembru 1908, že 2. januarja 1909 pa je zadnja dva verza (O, kaj bo z vami, vi mejniki štirje, / Celovec, Maribor, Gorica, Trst?) kot ge-

slo v svoji prvi številki uporabila Straža, takrat na novo ustanovljen politični list v Mariboru.

Izidor Cankar je predstavljen z dvema pismoma: eno govori o kritiki, ki naj se ravna edino po estetskem kriteriju, brez osebnih in drugih izvenumetniških ozirov, drugo o postopnem (in ne lahkem) moderniziranju Doma in sveta.

Najmlajši avtor na razstavi, Srečko Kosovel, je prikazan s pismom iz decembra 1924 dr. D. Šandi, svojemu profesorju. Pismo je izpoved o Kosovelovem pojmovanju umetnosti, o njeni etični in življenjski fundiranosti, o lepoti, ki naj »prenavlja in presnavlja celega človeka, ne pa da je le nekaj »estetični užitek«. V knjižnico je prišlo (še s 6 drugimi Kosovelovimi pismi) z literarno zapuščino dr. D. Šande, ki jo je poklonil Šandov sin Borut.

Vse to gradivo je literarnega značaja.

V gradivu, ki je nastalo na ozemlju severne Slovenije, je močno poudarjen tudi narodni moment. To je naravno in razumljivo: velik del teh rokopisov je iz časov, ko se je narod šele začel prebujati, zavedati sebe in svojega položaja, svoje ogroženosti ter zato hkrati iskati opore in poguma. Za vse, kar je iz teh porodnih bolečin prešlo v pisano besedo, je značilna živa angažiranost, ki jo spremljajo in ji dajejo polet zatekanje v prihodnost, iluzije, tudi zanesenost.

Kam želenjstvo vaše saje
Po slovenskih tih zemljah,
Tam si vojna. orjača leže
Kam na tvojga mesta mak:
Tvojje mocha roka dirja
Vsem Slovencem na pomoč,
O kak! ota- in vaspitja
Nam kaj ristiš in kaj hoč!

277.

Prizko, Polsko, Korvausko,
Nikaj gnila vogerška,
Korvausko vse, ho foficausko,
Kaj je kralj našega:
Kajer vs, na vsa Korvaška,
Kakrota na Ceko vse
So pod tvojo glavo moškem
Otkar! obitni sa!

Ž slavnimi vancem ž. Slaga pridij
Ti. Stajerskim Slovencem vsem,
Tvoje oho naj te vidi
Lohmerški Berupalam
Glej, kati ž. tvojim vesoptam
Kot a. vorka. ta derga,
Kati pri grofci grozd svetin
Kito roka, se govri.

Ž toba grofca ž. laska slajaj
Slajki, kati nje ima kar dala
Kader Lohpad, perhajar,
Nam ditiš tač i. kad.
Toli Niktar je pripravljen
Toli Otkar i. ž.
Namis vrdno to postavljen
Laj kati slati ta predter.

Historic ali Dogodivšine Stajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence. Vknjupravil ino vundal Anton Kreml. Farmešter per mali Nedil' v slovenjih Gorcah.

UK Mrb Ms 117, str. 217

Prvi, ki je na Štajerskem narodni misli dal izraza v verzih, je bil Štefan Modrinjak, čigar poslanica prijatelju Cvetku iz leta 1813 predstavlja odločno narodno izpoved in hkrati ostro obsodbo odpadništva (Zadji človik je na Sveti, / Ki svoj Rod za nič derži; / ... Med Slovence naj nehodi / Ki je prav Slovenec né). Enako osebni je Modrinjak v svojih intimnih izpovedih, v ljubezenskih tožbah, ki kažejo, da bi bil lahko postal pomemben pesnik, če bi ga ne bila dušila okolje in premalo izčiščen, neštajerskemu Slovincu tuj jezik.

Medtem ko Modrinjak v poslanici o narodu ostaja vseskozi na realnih tleh, Kremppl realnost meša in lepša s sanjami. Kitice, ki jih v Dogodivščinah (rokopisnih) naslavlja na češkega kralja Otokarja II., ki je prehodno vladal tudi na Štajerskem, so prava apoteoza. Pozdravlja ga kot narodnega vladarja in ga z zanosnimi besedami vabi, naj pride k nam, v Slovenske gorice, in naj se tu napije moči za boj proti tujcem:

Z' slavnim vencom 'z Praga pridi
K' štajerskim Slovincem sem,
Tvojo oko naj 'tu vidi
Lotmerški Jeruzalem:
Glej, kak z' tersjom ves opleten
Verh se verha tu derží,
Kak pri grozdi grozd ocveten
Hitro rase, se zori.

'Z tot'ga grozdja žlahtna slaja,
Slajša, kak njo 'ma ker (=kak) sad,
Kader Listopad perhája,
Nam dišečo teče v' kač.
Toti Nektar je pripravljen
Tabi Otokari že,
Slavno serčno bo postavljen
Lep kak zlato tu pred te.

Njeg'va skrivna moč bo tekla
Lubo t'i po životi,
No segurno bo t'i rekla:
V' me tvoj meč namoči si.
Ja, o Otokar slaviti!
Z' menom brusi si tvoj meč,
Kajti Nemci nam serditi
Že t'i jemlejo tvoj Beč. —

Teh kitic, v katerih se je Kremplovo siceršnje verzifikatorstvo v ognju domovinske ljubezni približalo pesniški besedi, v tiskani izdaji Dogodivščin ni; ostale so v rokopisu in zato javnosti neznane.

Enako gorečo ljubezen do slovenskega naroda in materine besede izpričujejo »nagovori« mladega Slomška, s katerimi je uvajal gojence v celovškem bogoslovju v študij slovenskega jezika, najprej, ko je bil gojenec še sam, pozneje kot spiritual, in jim je s pripravljanjem pesmi za rokopisno antologijo Pesme za pokušno (1832—1838) pomagal likati domačo besedo. Da bi se za jezikovno mentorstvo čimbolj usposobil, si je sam sestavil slovnico slovenskega

v ljudskem duhu in v narečju (muropoljskem), jim je pridružen Peter Skuhala iz Cvena pri Ljutomeru, avtor ponarodele Gda sen mali bijo.

Na začetku petdesetih let stoji takratni organizator slovenskega literarnega življenja Korošec Anton Janežič, s posvetilom knjige Cvet slovenske poezije dr. Bleiweisu. Pozornost zasluži v tem času še en Korošec, Jožef Stefan, poznejši znameniti fizik dunajske univerze, v mladih letih pesnik. Pismo Bleiweisu iz l. 1854 ga kaže v dilemi med poezijo in znanstvenim delom (»Jaz sam spoznavam, da za pesništvo nisem na svetu, in prej ko ne bojo z mladimi leti . . . te majhine poskušnje pošle«), njegova pesem Žalibog, tudi iz tistih let, pa trezno, a z grenkobo in trpkostjo, ugotavlja brezizglednost v tesnih domačih razmerah:

Sinov si rodila mnogo,
Vender ko za hrano, mati,
Smo prosili te ubogo,
Nisi mela kaj nam dati.

Jo pri tujih smo iskali,
Jo pri tujih smo dobili,
Vender tuji smo postali,
Med seboj si tuji bili.

Eden izmed vzrokov, da se je Stefan poeziji odrekel, je gotovo bila potreba po koncentraciji, potreba, da bi lahko delal osredotočeno, intenzivno. Nasproten tip delavca je bil Davorin Trstenjak: mnogostranski, ekstenziven, v eni osebi politik, literat, organizator — po svoji agilnosti ena vodilnih osebnosti svojega časa in svojega okolja; ni pa segal v globine. Njegovo delo je pač dajalo pobude, ostajalo pa je na ravni poskusov. V pismu, ki je razstavljeno in ga je leta 1872 pisal sodelavcu pri Zori, »dragemu mlademu prijatelju« Antonu Kodru, sam označuje Zoro kot poskus: »Zora je še le »arena«, za nekoliko let še le vtegnejo mladi dušni gladiatori iz nje zmagonosno izhajati.« A preden se je to uresničilo, »arene« že ni bilo več.

Aškerc je kot pesnik predstavljen samo z dvema lirskima pesmima, ki imata v Novih poezijah 1900 naslov Kaj bi te vprašal in Model, v prvem natisu v zagrebški Mladosti 1898 pa sta izšli pod skupnim naslovom Grešni verzi in s psevdonimom Dušan; razstavljen je rokopis za zagrebško objavo, vendar samo v fotokopiji (izvirnik hrani študijska knjižnica v Celju). Obsežnejše in pomembnejše je gradivo, ki je vzeto iz Aškerčevih pisem: dr. Ivanu Zmavcu obvestila iz let, ko je pesnik menjal poklic in bil urednik Ljubljanskega zvo- na, Ljudmili Poljančevi razne literarne izjave: o njenih pesmih pozitivne, a nekoliko zadržane, o ženski poeziji na splošno skeptične, o »kritičkih drvarjih« pa osorne in jedke.

Veliko hrani knjižnica Meškovih rokopisov. Poklanjal jih je od l. 1923 naprej večinoma pisatelj sam — rokopise knjižnici, korespondenco arhivu. Tako se je odločil, ker je v svoji tenkočutnosti želel ustreči obema. Razstavljenih je samo nekaj značilnih besedil, večinoma starejših: iz povesti Na Poljani, iz obeh redakcij Slik (pred prvo vojno in po njej), iz zbirke Volk spokornik, drama Pri Hrastovih, spominski članek o Aškercu, iz zadnjih let črtica Tik ob smrti, napisana s tresočo se roko, že komaj čitljivo.

Pro domo govori Vladimir Levstik v pismu dr. Antonu Dolarju l. 1909, ko zavrača očitek, da v svoji prozi posnema Cankarja. »Če me je že treba učiti, se rajši učim od Dostojevskega, Maupassanta itd. . . . Že svojih 6 let ne berem

skoraj nobene domače reči razen Zupančiča in Luke Pintarja, Cankarja pa — lahko rečem, skoraj sploh ne, in še kadar slučaj nanese, da prelistam kakšno stvar, jo z največjo antipatijo. Menim, da protiburžoazno stališče še ni bistvo Cankarjanstva; in če se razen njega še jaz postavljam nanj in tuintam narezem gnojni tvor naše inteligenčne psihe, to ni znak njegovega vpliva name, nego gol dokaz, da izziva ničevnost iste dobe v dveh stvarjajočih sodobnikih isti protest.«

Kar hrani knjižnica od Prežihovega Voranca, so povečini samo tipkopisi, zato njegov delež na razstavi ni tak, kakor bi moral biti. Razstavljeno je pismo, pisano (z roko) dr. Marji Boršnik 4. februarja 1949, dobro leto pred smrtjo. Začetek se glasi: »Težko pišem, ker mi smrt sedi na vratu.«

O eksponatih, ki niso neposredno uvrščeni v skupno literarno razvojno linijo, ampak so lokalnega značaja, sem že govoril in jih na splošno označil. Dopolniti je treba to označitev vsaj glede gradiva, ki se tiče Maribora.

Nekaj posameznih eksponatov, nanašajočih se na Maribor, je bilo že navedenih: Bernardov Dictionarium 1760, Vrazovo spodbudno posvetilo gimnazijski »mladeži« 1836, Trstenjakov zagovor Zore 1872, Župančičev Zemljevid 1908. Strnjeno je mariborsko gradivo zbrano (zaradi tesnega prostora seveda samo najnujnejše) v zadnjih dveh vitrinah razstave. Zadnja je v celoti posvečena dijaškim listom, predzadnja vprašanju, kako se je Maribor, prej kot jezikovni otok sredi slovenske zemlje izoliran, s to zemljo narodnostno spojil in postal njeno središče.

Zavedno se je ta proces začel s prvo organizacijo mariborskih Slovencev, s Slovansko čitalnico, ustanovljeno l. 1861. Bila je med prvimi na Slovenskem, pred njo je bila ustanovljena samo čitalnica v Trstu, ljubljanska je sledila šele kot tretja. Na razstavi je prikazana Čitalnica s prvimi pravili, s Tomanovo pesmijo Mar-i-bor, ki ime mesta tolmači kot geslo (delo in boj) in z delovnim načrtom za sestanke (»besede«), ki ga je sestavil Slomšek in je potem veljal za vzorec bolj ali manj vsem čitalnicam.

Nadaljnji razvoj je le skopo nakazan: še v okviru Čitalnice so zaživele prve gledališke igre, v njenem okviru je nastala tudi prva večja slovenska knjižnica v mestu, vendar zaprtega tipa, poleg te splošno dostopna ljudska knjižnica šele pozneje (1906), na pobudo in s pomočjo višjegimnazijcev. L. 1903 je bilo ustanovljeno Zgodovinsko društvo, prva organizacija z znanstvenimi cilji, z znanstveno revijo in strokovno knjižnico, iz katere se je deset let pozneje razvila študijska knjižnica, predstavljena na razstavi z zapisnikom njenega kuratorija od 1923 naprej. Odločujoča zarezava v tem razvoju je prevrat leta 1918, nakazan z Maistrovim gradivom in z zapisnikom o prevzemu mestne uprave v Mariboru 2. januarja 1919, s podpisi dotakratnih in novih gospodarjev. To je temeljni zgodovinski dokument slovenskega Maribora, njegova Magna charta. Od razvoja zadnjih desetletij so nakazani samo še začetki na področju kulture: slovensko gledališče (Nučičeva pogodba z mestno občino, Rasbergerjevi Spomini, intervju Milana Skrbinška) in prizadevanje za organiziranje literarnega dela (Maistrova pobuda). Kot naslednja stopnja in vrh bi spadalo na razstavo še mariborsko višje in visoko šolstvo, vendar to ni več zajeto, ker sodobnost v razstavo ni vključena.

Vsekakor pa razstava kaže, da ima Maribor ob dvestoletnici, kar se je prvič v njem oglasila pisana slovenska beseda (Bernardov Dictionarium), in ob stoletnici prve slovenske organizacije v njem (Čitalnice) za seboj pomembno in uspešno razvojno pot. Opremljen je z atributi samostojnosti bolj ali manj na vseh področjih in organsko raste iz lastnih tal.

Izbor rokopisov VŠK v Mariboru

Razstava, pripravljena za Prešernov teden 1974, je bila odprta od 6. februarja do 20. marca. Pripravil jo je prof. Janko Glazer

I. Rokopisi do 1800

1. Prekmurska pesmarica — starejša. 17. stol. (Ms 56, F 47)
2. Kalobski rokopis. 1651. (Ms 122, F 147)
3. Prekmurska pesmarica — mlajša. 18. stol. (Ms 57)
4. Ruška kronika (Notata Rastensia). Sreda 18. stol. (Ms 77)
5. Leški rokopis. Sreda 18. stol. (Ms 115)
6. P. Bernard Mariborčan: Dictionarium Germanico-Slavonicum. 1760. (Ms 195)
7. Grebelnik Jožef in drugi: Knjiga pesmi (prepisi). Konec 18. stol. (Ms 158)

II. Razsvetljenstvo in začetki romantike

8. Pesem od resuetleniga svejta. Okr. 1785. (Ms 228)
9. Lipold Jožef: Pesmi. I. pol. 19. stol. (Ms 32, I. knjiga)
10. Šef (Schöff) Ivan: Cantuale Ecclesiasticum. 1810—1813. (Ms 104)
11. Peissem od zapeliviga ženskega spola. B. I. (Ms 96)
12. Dobnikar (Dobnigger) M.: Zdravica. 1826. (Ms 36)
13. Volkmer Leopold: Pesme k Božji Službi. 1805. (Ms 47)
14. Volkmer Leopold: Pange lingua. 1813. (Ms 43/4)
15. Volkmer Leopold: Zmes za pevca. 1814. (Ms 43/5)

III. Romantika

16. Antikrist. I. pol. 19. stol. (Ms 81)
17. Modrinjak Stefan: Pesmi. (Ms 45/1)
18. Modrinjak Stefan: Poslanica Cvetku za primicijo 1813. (Ms 45/2)
19. Dajnko Peter: Hodierni Vinidi in Styria. 1836. (Ms 48)
20. Povoden Simon: Bürgerliches Lesebuch. Pettau 1820. (Ms 3)
21. Krempf Anton: Historie ali Dogodivšine Stajerske zemle. (1836—1844). (Ms 117)
22. Slomšek Anton Martin: Napelvavni govor k' slovenskimu zboru. 1821. (Ms 11/1)
23. Slomšek Anton Martin: Inbegriff der slowenischen Sprache. (Ms 167)
24. Pesme za pokušno. Celovec 1832—1834—1838. (Ms 124)
25. Vraz Stanko: Posvetilo Gajeve Danice Ilirske 1836 »mladeži« klasične gimnazije v Mariboru. (II 2/2)
26. Miklošič Franc: Pismo dr. J. Bleiweisu. 1849. (Ms 221, ovoj 4/1)
27. Čolnik Dominik: Spominski listi. (Ms 41)
28. Ploj (rodbina): Knjiga za spomin. (Ms 443)

IV. Samorastniki in ljudski peveci

29. Šuster-Drabosnjak Andrej: Izgubljeni sin. Fotokopija. (F 80)
30. Vodovnik Jurij: Avtobiografska pesem (Pesem od Jurija Vodounika). Fotokopija. (F 48)
31. Vodovnik Jurij: Romarska pesem (Pesem od Matere Božje na brinjovi gori za romarje. 28. Junj 1846). (Ms 68, ovoj 17/2)
32. Pleining Johann: Pismu Ženuvainsko. 1844. (Ms 527, ovoj 1)
33. Miklavec-Podravski Peter: Curriculum vitae. 1908. (Ms 394)
34. Skuhala Peter: Gda sen mali bijo. (Ms 30, II, ovoj 1/1, str. 1)
35. Skuhala Peter: Spjmo do dna. (Ms 30, II, ovoj 1/1, str. 20)
36. Belec Matija: Pesml. (Ms 254)
37. Lobnik Anton: Za slovo. 1932. (Ms 300)

V. Slovenski glasnik — Zvon — Zora — Kres

38. Janežič Anton: Posvetilo knjige Cvet slovenske poezije. 1861. (20935)
39. Jenko Simon: Moj zlati Vekoslav! 1854. (Ms 353, III, ovoj 1)
40. Stefan Jožef: Pismo dr. J. Bleiweisu. (Ms 221, ovoj 7)
41. Stefan Jožef: Zalibog. (Ms 221, ovoj 7, pril. 2)
42. Stritar Josip: Pismo F. S. Seguli 1913. (Ms 193, VI, 2)
43. Stritar Josip: Najlepše. (Ms 156, 1)
44. Stritar Josip: Wahre Philosophie. (Ms 172/4, str. 4)

45. Stritar Josip: De profundis. (Ms 193, IV, ovoj 1/12)
46. Stritar Josip: Za slovo (dr. A. Primožiču). Pesem na brezovi skorji. Fotokopija. (Ms 193, VIII, 13)
47. Ščgula F. S.: Josip Stritar in njegova Dela. (Ms 193, I11)
48. Mencinger Janez: Pismo nečakinji Emiliji. 1909. (Ms 549, ovoj 5/1)
49. Jurčič Josip: Beležka o nameravani povesti iz l. 1875. Fotokopija. (F 53)
50. Trstenjak Davorin: Pismo A. Kodru 1872. (Ms 268, I11, ovoj 8/2, št. 1)
51. Turner Pavel: Dnevnik. (Ms 71/1)
52. Koder Anton: Pismo V. Holzu 1875. (Ms 237/9)
53. Vošnjak Josip: Lepa Vida. 1891. (Ms 103, ovoj 7)
54. Flegerič Božidar: V spomin Štefanu Modrinjaku. (1881). (Ms 142/6)
55. Sket Jakob: Pismo A. Kodru 1880. (Ms 268, III, ovoj 8/1, št. 1)
56. Levec Fran: Pismo dr. J. Tominšku 1905. (Ms 216, II, ovoj 6)

VI. Aškerc — naturalisti — Meško

57. Aškerc Anton: Grešni verzi. Fotokopija. (F 79/1)
- 58—60. Aškerc Anton: Pisma dr. I. Žmavcu 1896, 1896, 1900. (Ms 181, ovoj 1/1, 3, 20)
- 61—63. Aškerc Anton: Pisma Ljudmili Poljanec 1900, 1004, 1906. (Ms 224/1, 10, 17)
64. Govekar Fran: Pismo Mešku 1903. (Ms 268, I11, ovoj 12/1, št. 5)
65. Sorli Ivo: Pismo dr. A. Dolarju 1905. (Ms 302, ovoj 17)
66. Pugelj Milan: Pismo J. Kostanjevcu 1920. (Ms 390, ovoj 7)
67. Kostanjevec Josip: Križišča. 1928. (Ms 389)
68. Kveder Jelovšek Zofka: Pismo Anici Bregant Lušin 1907. (Ms 537)
69. Levstik Vladimir: Pismo dr. A. Dolarju 1909. Fotokopija. (F 31)
70. Meško Fran Ksaver: Na Poljani. (Ms 65, str. 114)
71. Meško Fran Ksaver: Mož z raztrgano dušo. (Ms 63)
72. Meško Fran Ksaver: O ptičici, ki je monila preganjala. (Ms 64, ovoj 13)
73. Meško Fran Ksaver: Njlva. (Ms 131)
74. Meško Fran Ksaver: Pri Hrastovih. (Ms 196)
75. Meško Fran Ksaver: Anton Aškerc. (Ms 188/5)
76. Meško Fran Ksaver: Tik ob smrti. (Ms 542)

VII. Moderna in novejši čas

77. Cankar Ivan: Mimo življenja. (Ms 268, V, ovoj 2)
78. Cankar Ivan: Posvetilo knjige Za križem Lojzki Štebijevi. (22614)
79. Cankar Ivan: Dopisnica dr. J. Štebingerju 1910. (Ms 268, II, ovoj 1/2)
80. Zupančič Oton: Zemljevid. (Ms 187)
81. Zupančič Oton: Dopis J. Kostanjevcu 1917. (Ms 390/12)
82. Golar Cvetko: Pismo dr. A. Dolarju 1910. (Ms 302, ovoj 1/1)
83. Peterlin Petruška Radivoj: Posvetilo knjige Popotne pesmi. (Ms 260)
84. Poljanec Ljudmila: Kje je tista tiha pot. (Ms 210, ovoj 1, str. 255)
85. Špindler Vekoslav: Primer verzov in proze iz gimn. let. (Ms 367, ovoj 2, str. 5)
86. Novačan Anton: Pismo dr. A. Dolarju 1909. (Ms 302, ovoj 12/2)
87. Cankar Izidor: Pismo M. Štupci 1915. (Ms 340, ovoj 2/4, pril.)
88. Cankar Izidor: Pismo dr. D. Šandi 1917. (Ms 540, III B, ovoj 4/3)
89. Majcen Stanko: Pasjon. (Ms 268, V, ovoj 5/2)
90. Majcen Stanko: Intervju ob 80-letnici 1969. (Ms 460)
91. Golja Pavel: Pismo A. Ingojiču 1951. (Ms 249, ovoj 2/1)
92. Golja Pavel: Zelezne dveri. (Ms 249, ovoj 2/2)
93. Prežihov Voranc: Pismo dr. M. Boršnikovi 1949. (Ms 317)
94. Jarc Miran: Pismo uredništvu Obzorij 1940. (Ms 518)
95. Taufer Vida: Pismo dr. D. Šandi 1921. (Ms 540, III B, ovoj 35/1)
96. Kosovel Srečko: Pismo dr. D. Šandi 1924. (Ms 540, III B, ovoj 13/6)

VIII. Darovalci celotnih zapuščin

97. Šanda Dragan: Grofov Celjskih pentalogija. I.—V. (Ms 540, I, ovoj 3/1—5)
98. Šanda Dragan: Pokolenje, rod in slovenstvo grofov Celjskih. (Ms 539, 8/1)
99. Šanda Dragan: Volkmerjeva pesniška individualnost. (Ms 540, I, ovoj 9/4)
100. Šanda Dragan: Načela estetske kritike za lirske proizvode. (Ms 540, I, ovoj 13)
101. Šanda Dragan: Lepa Vida 1922. (Ms 540, IV, ovoj 5)
102. Tanc Anton: Trpki sudovi I (Začetki) in II. (Ms 205, IV, ovoj 1—2)
103. Tanc Anton: Slučaj Kumberger. (Ms 205, V, ovoj 1)

104. Tanc Anton: Dogodek v hotelu »Gratis«. (Ms 205, V, ovoj 5/5)
 105. Tanc Anton: Slovenske gorice. (Ms 205, IV, ovoj 6/4)
 106. Tanc Anton: Moj prvi Prvi Maj. (Ms 205, VII, ovoj 12)
 107. Rakuša Rudolf: Listina slovenske stenografije. Sistem 1949. (Ms 523, III, ovoj 9/a)
 108. Rakuša Rudolf: Program za lektorat stenografije. (Ms 523, III, ovoj 4/a)
 109. Rakuša Rudolf: Iz zgodovine slov. stenografije. (Ms 523, II, ovoj 7)
 110. Rakuša Rudolf: Primerjava sistemov Novak in Rakuša. (Ms 523, III, ovoj 4/b-1, pril.)

IX. Maribor zadnjega stoletja

111. Pravila društva narodne slovanske čitavnice v Mariboru 1861. (Ms 201)
 112. (Toman Lovro): Mar-i-bor. Prepis iz l. 1861. (Ms 201)
 113. Slomšek A. M.: Naznanilo Besede za slovensko Čitavnico v Maribori. (Ms 201)
 114. Ljudska knjižnica v Mariboru — izpis iz zapisnikov 1005, 1906, 1931. (Ms 201)
 115. Kejžar Ivan: Pismo dr. D. Šandi 1914. (Ms 540, III B, ovoj 10/2)
 116—118. Kovačič Fran: Dopisi dr. J. Slebingerju 1903. (Ms 268, II, ovoj 6/3-6)
 119. Stegenšek Avguštin: Pismo dr. D. Šandi 1905. (Ms 540, III B, ovoj 31/1)
 120. Zapisnik sej kuratorija SK v Mariboru. (Ms 334)
 121. Maister Rudolf: Okrožnica za zbiranje gradiva o prevratu 1918. (Ms 258, ovoj 13/1, pril.)
 122. Baš Franjo: Pripombe k vrednotenju prevrata v Mariboru. (Ms 406, pril.)
 123. Zapisnik o prevzemu mestne uprave v Mariboru 2. jan. 1919. Fotokopija. (F 15)
 124. Pogodba med mestno občino in H. Nučičem o gledališkem posloppju 1919. Fotokopija. (F 81)
 125. Rasberger Pavel: Moji spomini na mariborsko narodno gledališče. (Ms 274)
 126. Skrbinšek Milan: Intervju ob 60-letnici. (Ms 351)
 127. Maister Rudolf: Vabilo na posvetovanje o ustanovitvi društva slov. pisateljev in leposlovne revije v Mariboru 1929. (Ms 390, ovoj 5/1)

X. Dijaški listi (mariborski)

128. Sprotuletna Vijolica. 1846. (Ms 133)
 129. Šestošolec. 1881/82. (Ms 203)
 130. Kolo. 1882/83 ali 1883/84. (Ms 86, ovoj 1)
 131. Iskrica. 1893/94. (Ms 66)
 132. Mladika. 1895. (Ms 287/1)
 133. Zarja. 1896. (Ms 242)
 134. Bratje. 1897. (Ms 243)
 135. Brst in cvet. 1897. (Ms 199)
 136. Slovenski učiteljiščnik. 1910/11. (Ms 320)
 137. Vaje. 1919. (Ms 465)
 138. Nekaj misli ob izidu (Ledine). Verjetno 1941. (Ms 333, I, ovoj 5 a)

Kot dopolnitev sta na steni razstavnega prostora bili obešeni dve povečani fotokopiji — dva odlomka Krempljevih verzov v Dogodivščinah (Ms 117, str. 155).

V celoti je bilo razstavljenih 138 rokopisov, med njimi 35 pisem in 3 posvetila knjig. Ker je izbor bil prirejen za Prešernov teden, je razumljivo, da so v njem prevladovali slovenski rokopisi; teh je bilo 127, nemških 6, hrvatski 3, latinski 1, večjezični 3. Večina gradiva je bila razstavljena v izvornikih, 11 enot v fotokopijah.

Vse gradivo je dala na razpolago VŠK, 3 enote (knjige s posvetili) iz svojega knjižnega fonda, vse drugo iz rokopisnega oddelka.

Ko je razstava rokopisov v Visokošolski in študijski knjižnici (VŠK) v Mariboru bila odprta, je Janko Glazer napisal za radio Maribor poročilo, ki je bilo objavljeno v Kulturni paleti 7. februarja 1974:

Za letošnji Prešernov teden razstavlja VŠK izbor svojih rokopisov. Povod za tak izbor je do neke mere osebnega značaja. Končujem delo, ki sem ga opravljal v rokopisnem oddelku knjižnice — in ko človek neko delo končuje, je prav, da si napravi nekoliko obračuna. Pa še nekaj je. Z obdelavo so rokopisi postali splošno dostopni in uporabni, zato je prav, da morebitni interesenti za to zvedo. Tudi to je med vzroki, da smo razstavo posvetili rokopisnemu gradivu.

Razstavljenih je nekaj čez sto eksponatov. Razvrščeno je gradivo v glavnem kronološko, vendar tako, da vsaka vitrina predstavlja zaključeno vsebin-

sko enoto. Najstarejši točno datirani rokopis (Kalobski rokopis) je iz l. 1651, eden zadnjih (Goliova hvalnica ljutomerskemu vinu Železne dveri) je iz l. 1951. Tako časovni razpon znaša točno tristo let.

Ekspoziti so opremljeni s potrebnimi pojasnili, tudi s podatki, kdaj in kako so prišli v knjižnico. Mnogo jih je knjižnica prejela kot dar, zlasti v prvih letih (1903—1923), ko je njene posle opravljalo še Zgodovinsko društvo, iz katerega se je študijska knjižnica razvila šele pozneje. Večina teh darovalcev ne živi več, prav pa se mi zdi, da se jih spomnimo. A naša zahvala naj ne velja samo darovalcem, tudi tistim, ki so na drug način, z opozorili na neznano gradivo, pomagali pri našem delu. Rokopisi niso trgovsko blago, po katerega človek stopi v trgovino in ga kupi. Večinoma je odvisno od srečnega naključja, da bibliotekar zanje sploh zve. Velik del tega, kar razstava prikazuje, je prišlo v knjižnico s pomočjo in sodelovanjem kulturne javnosti. Naj v tem pogledu razstava ne bo samo pogled nazaj, ampak hkrati prošnja, da bi sodelovanje, ki je omogočilo dosedanje uspehe, ostalo živo in plodno tudi v bodoče.

6. febr. 1974.

TO THE EXHIBITION OF MANUSCRIPTS AT THE HIGHER SCHOOLS AND RESEARCH LIBRARY IN MARIBOR

Summary

This paper has been written with the aim to serve as a guide through the Exhibition of Manuscripts at the Higher Schools and Research Library in Maribor (now University Library). The Exhibition had been prepared by the late Curator of the Manuscript Department, Janko Glazer, for the Prešeren Week in February, 1974. But although the paper was initiated from the outside and deals with manuscripts that are not related within and have been selected for the particular occasion, it does bear a momentum of its own: it informs the public of the essential manuscripts up to the recent time housed in the Library; it also points out some of the gems lost during World War II, like Prešeren's manuscript. At the same time the paper tackles two more problems to which the author paid great attention during a great part of his life: the principles, included in the paper, according to which the manuscripts should be collected in the central library as well as in regional libraries, are among his theoretical contemplations on the work and tasks of research libraries in this country; the arrangement of the subject matter at the Exposition and the above explanation of this subject evidence his intention to point out how Slovene cultural creativity in North-East Slovenia manifested itself first as an isolated effort but eventually, increasingly with the greater impact and more continuously and how, together with it, Maribor too developed to a Slovene cultural and scientific centre of this region.

DISTRIBUCIJA SLOMŠKOVE KNJIGE BLASHE INO NESHIZA

Jakob Richter*

UDK 930.85(497.12):371(091):886.3.09:92 Slomšek

RICHTER Jakob: Distribucija Slomškove knjige Blashe ino Neshiza. (La distribution du livre de Slomšek »Blashe ino Neshiza«.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 283—297.

Izvirnik v sloven., povzetek v franc., izvleček v sloven. in angl., 1 faksimile.

Slomšek, ki je v času izdaje svoje vzgojne knjige služboval v Vuzenici, je to knjigo širil nekaj sam, večinoma pa s pomočjo svojih sodelavcev, zlasti Matije Voduška. S sodelavci je bil v stalnem pismenem stiku glede tiska, vezave in prodaje knjige, ki je morala biti čimbolj poceni, da bi bila dostopna vsem. Obširna korespondenca pokaže Slomška — pedagoga, ki ima namen prosvetljevati slovenski narod s knjigo v materinskem jeziku.

UDK 930.85(497.12):371(091):886.3.09:92 Slomšek

RICHTER Jakob: The Distribution of Slomšek's Book »Blashe Ino Neshiza«. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 283—297.

Orig. in Slovene, summary in French, synopsis in Slovene and Engl., 1 facsimile.

Slomšek being employed at the issue of his educational book at Vuzenica was only partly occupied by the distribution of this book by himself, however he was helped mostly by his collaborators especially by Matija Vodušek. He held a constant correspondence with his collaborators concerning the printing, the binding and the sale of the book, which had to be sold at a most reasonable price to be available to all. The extensive correspondence shows Slomšek — the pedagogue, who has the intention to enlighten the Slovene people by a book in their mother tongue.

Pri urejanju arhiva nadžupnije Vuzenica smo med spisi, ki se nanašajo na šolske zadeve, našli na obsežno dokumentacijo (22 pisem), ki nam prikazuje distribucijo Slomškove knjige Blashe ino Neshiza v nedeljski sholi. Nedvomno je ta pisma odložil v sveženj iz l. 1842 avtor knjige sam. Vsi najdeni spisi se nanašajo na prvo izdajo tega pomembnega dela, ki je bilo prvič natisnjeno v Gradcu v prvi polovici leta 1842.¹ Ohranjeni spisi in pisma nam zanimivo dopolnjujejo sliko kulturnih razmer tedanjega časa v slovenskem prostoru.

Snovi, o kateri govorijo najdena pisma, se je dotaknil akademik dr. Ivan Grafenauer v svoji razpravi Arhivski doneski k podobi Slomška pedagoga.² Objavil je pisatelj načrt za razpis naročila tega priročnika za nedeljske šole

* Jakob Richter, škofljski arhivar v Mariboru, † 23. 11. 1975.

¹ Vinko Brumen pravi v svoji izdaji Blaža in Nežlec, Ljubljana 1943, 11., da je to delo prvič izšlo v drugi polovici l. 1842.

² Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razprave II., Ljubljana 1956, 210—216.

v originalu. Ta načrt, ki ga je avtor knjige predložil višjemu škofijskemu šolskemu nadzorniku Žigi Juvančiču, ni bil razposlan, pač pa je nadzornik na podlagi Slomškovega poziva izdelal v službenem slogu oblikovano okrožnico, ki jo je razposlal vsem slovenskim dekanijskim uradom v škofiji. Grafenauer je koncept te okrožnice imel v rokah in jo je ocenil za močno poslabšan in okrajšan povzetek Slomškovega načrta. Prav tako je v dodatku svojega spisa omenil 12 spremnih pisem dekanijskih šolskih nadzornikov, s katerimi so poslali seznam prednaročnikov knjige v Št. Andraž. V originalu objavlja tudi Juvančičevo sporočilo Slomšku o uspehu subskripcije. Uporabil je gradivo, ki ga je našel v škofijskem arhivu v Mariboru. Nihče ga pa ni opozoril, da so morda v Vuzenici, kjer je Slomšek v času izida knjige služboval, spisi, ki bistveno osvetljujejo Slomškovo prizadevanje, da bi njegovo delo prišlo v prave roke.

Kakor je znano, je bila Slomškova knjiga Blaže in Nežica namenjena za nedeljske šole, to je za tisto slovensko podeželsko mladino, ki »nemških« šol ni obiskovala, v nedeljskih šolah pa se je vendar učila branja, pisanja in računanja v materinskem jeziku. Slomšek sam je dobil prvo izobrazbo v taki šoli in zato so mu bile nedeljske šole posebno pri srcu. Kot šolski nadzornik v Vuzenici je npr. 14. marca 1839 razposlal šolskemu osebju svojega področja naslednji poziv: »Posebno priporočam dušnim pastirjem in učiteljem primerno skrb za vzdrževanje slovenskih nedeljskih šol, da bo doraščajoča mladina našega goratega šolskega okoliša, ki ne more obiskovati vsakdanjih šol, imela priložnost, da se nauči vsaj čitanja v svojem materinem jeziku. To znanje je v naših krajih tem bolj potrebno, ker je obisk župnijske božje službe posebno pozimi večkrat nemogoč. Podpisani okrajni šolski nadzornik bo z vsakoletnimi kanoničnimi vizitacijami združil tudi skušnjo obiskovalcev slovenskih nedeljskih in prazničnih šol, da se bo o uspehih osebno prepričal.«³

Za pouk v branju so tedaj v slovenskih nedeljskih šolah imeli na razpolago drobno knjižico Navod v branje sa mladost nedeljskih škol. Slomškova knjiga Blaže in Nežica naj bi bila nadaljevanje tega Navoda in naj bi v obliki povesti naučila kmečko mladino, kar ji je bilo za življenje potrebno in koristno. Ko je pisatelj oddal svoje pedagoško delo v tisk, se je gotovo zaradi kritja tiskovnih stroškov obrnil na škofijsko šolsko nadzorstvo v Št. Andražu s prošnjo, naj knjigo priporoči voditeljem nedeljskih šol in jih spodbudi, da bodo delo naročili v subskripciji. Na podlagi subskripcije je hotel ugotoviti, kako visoka naj bi bila naklada.

Škofijski šolski nadzornik v Št. Andražu je bil tedaj Žiga Juvančič.⁵ Čeprav je bil zaveden Slovenec in je sam sestavljal slovenske spise, je vendar okrožnico za nabiranje naročnikov na Slomškovo knjigo razposlal v tedaj običajno občevalnem nemškem jeziku, in sicer vsem šolskim nadzornikom na Slovenskem Štajerskem, ki so spadali pod lavantinsko škofijo. Okrožnica nosi

³ Vuzenški župnijski arhiv, Šolske zadeve 1839.

⁴ O Navodu v branju in Navodu sa nedeljske šole glej razpravo I. Grafenauerja Arhivskl doneski 150—171. Grafenauer loči na podlagi dr. A. Medveda pripombe v knjigi o Slomšku (Celovec 1900, str. 138) Navod sa nedeljske šole in Navod v branje. Prvega pripisuje S. Rudmašu, drugi Navod pa je dokumentarčno delo P. Musija. To mnenje sta sprejela I. Andošek v knjigi Naš začetni bralni pouk (Ljubljana 1960, 109) in J. Logar v biografiji S. Rudmaša (SBL, 9 zv. 153). Žal, ni ohranjen noben izvod Rudmaševega Navoda. Simon Rudmaš (1785—1858) je bil vodja glavne šole v Celju, nato ravnatelj normalke v Trslju, v l. 1851—1858 pa nadzornik ljudskih šol za Koroško v Celovec. (SBL, 9. zv. 185—59). Peter Musl (1799—1875) je bil privatni učitelj na graščini v Smarju pri Jelšah, nato učitelj v Skoceanu na Koroškem, nazadnje pa nadučitelj v Sošanju (SBL, 6. zv. 184—85).

⁵ Žiga Juvančič (1799—1845) je bil rojen v Sl. Konjicah, kol kaplan je služboval v Celju, bil nato tajnik škofa I. Zimmermanna, v l. 1829—43 pa višji šolski nadzornik v Št. Andražu (SBL, 3. zv. 419).

datum 31. julija 1841. Enak poziv na naročbo so verjetno na Slomškovo prošnjo dobili mesec dni pozneje trije slovenski dekanati na Koroškem, Dobrla vas, Pliberk in Velikovec, ki so tudi spadali v Juvančičevo področje. (To okrožnico kakor vse ostale zadevne spise, najdene v vuzeniškem arhivu, bomo prinesli v domačem jeziku, da omogočimo njih razumevanje čim širšemu krogu bralcev.)

Juvančičeva okrožnica se glasi:

»Vsem šolskim nadzorstvom. Večkrat je bila že izražena želja, da bi Navod v branje za slovenske nedeljske šole dobil nadaljevanje. To je napotilo zaslužnega sestavljavca slovenskih ljudskih in mladinskih spisov, gospoda konzistorialnega svetnika in nadžupnika Antona Slomška, da je pripravil slovensko ljudsko knjigo, ki ne bo koristila samo za dobro uporabo pri branju že vpeljanim slovenskim učencem, temveč vsebuje v svoji iz ljudskega življenja vzeti zgodbi najrazličnejši koristni pouk. V zgodbo so vpleteni v smotrnem redu tehnični šolski predmeti, katerih znanje je potrebno preprostemu človeku. Vsebina je razdeljena na 52 odstavkov in bo ustrezala ravno tolikim nedeljam v letu za vajo pri branju in za ostalo poučevanje. Tistim dušnim pastirjem in učiteljem, ki se trudijo s slovenskimi nedeljskimi šolami, bo gotovo zelo dobrodošel in prijeten priročnik, ki jim bo pomagal pouk podeželske mladine napraviti prikupen in koristen. Saj ga bodo razširili na različne predmete, ki ustrezajo potrebam preprostega ljudstva. Ta poučni priročnik bo izšel pod naslovom Blashe ino Neshiza v nedeljski sholi in bo obsegal okoli 15 tiskanih pol. Da bi bila ta knjiga čimbolj poceni in da bi jo čimbolj uporabljali, se želi gospod pisatelj izogniti knjigotrštvu in bo poskusil doseči kritje tiskarskih stroškov za sedaj s subskripcijo. Če bo ta poskus uspel, bo prodajo in vse razpečevanje knjige prepustil okrožni glavni šoli v Celju. Z izkupičkom namerava kriti najprej tiskovne stroške, ostanek bo pa pripadal tamkajšnji učiteljski šoli (Präparanden-Lehranstalt) za nabavo koristnih knjig, muzikalij in podobnega. Tako bo njegovo delo koristno na dve strani.

Cene te knjige za zdaj še ni mogoče točno določiti. Če bo subskripcija uspela, če se bo javilo zadostno število prednaročnikov, ne bo presejala 20 do 24 krajcarjev. Pri večjem naročilu bo mogoče dodati tudi nekaj gratis izvodov. Sedaj naročene izvode bo treba plačati šele po prejemu knjig ali vsaj v primernem roku, in sicer ravnateljstvu celjske glavne šole.

V zvezi s tem kratkim naznanilom pošiljamo okrajnim šolskim nadzorstvom obrazce za subskripcijo s spoštljivim pozivom, da začnejo zbirati naročnike pri gospodih dušnih pastirjih in učiteljih. Seznam prednaročnikov pa naj nam vrnejo do konca septembra, da ga bomo mogli pravočasno izročiti gospodu pisatelju v nadaljnje poslovanje.«

Za boljše razumevanje te akcije naj navedemo v kratkih potezah tedanje stanje nižjega šolstva v naših krajih. L. 1774 je bil izdan Splošni šolski red (Allgemeine Schulordnung), ki je odredil v vseh mestih, trgih in župnijah vzpostavitev trivialnih šol, v katerih naj bi se otroci poleg verouka naučili branja, pisanja in računanja. Ta odlok je bil sad prosvetljske dobe, pa tudi naraščajoče trgovine, obrti in industrije. Na novo ustanovljene trivialke so prevzele dotodanje župnijske šole, kolikor so obstajale. Splošne šolske obveznosti terezijanski šolski red še ni uvedel. V okrožnih mestih so ustanovili glavne šole, ki so imele tri ali štiri razrede. Tem glavnim šolam so dodali tri- ali šestmesečne učiteljske tečaje (Celje, Maribor), ki so izobraževali in pripravljali učitelje za vsakdanje podeželske šole. Vodstvo in dejansko nadzorstvo šol je bilo dodeljeno Cerкви do l. 1869. Ker učitelji niso imeli državnih plač, so se preživljali s cerkovništvom in orglanjem. — L. 1795 je bila ustanovljena dvorna šolska komisija, ki je po desetletni pripravi izdala l. 1805

Politično ustavo nemških šol (Politische Verfassung der deutschen Schulen). Ta ustava ni bistveno spremenila šolskega ustroja. Ostale so trivialne in glavne šole. Zadnje so se začele imenovati tudi normalke in vzorne glavne šole. Upravo šol si je pridržala država, nadzorne organe je dajala še vedno Cerkev. Ponekod so začeli ustanavljati poleg farnih tudi občinske šole, za katere so skrbele občine in zemljiške gosposčine. Izdajati so začeli tudi šolske knjige, večinoma le v nemškem jeziku. Šolo je obiskovala samo tretjina otrok. Vzrok slabega obiska je bila revščina prebivalstva — otroci so morali plačevati šolnino — zaposlenost otrok in v naših krajih tudi odpor do nemškega značaja šol. Uspeh teh šol nam pokaže naslednji primer: Oroslav Caf, doma v Gradišču v Sl. goricah, je pisal kot dijak svojim domačim pisma v slovenščini, toda z — gotsko pisavo. Mnogi vzgojitelji in ljudski pedagogi so na svojo pobudo začeli osnovati slovenske nedeljske šole, v katerih so otroke in odrasle poučevali brezplačno v elementarnih naukih. Zanimivo je, da so bili uspehi v teh šolah boljši kakor v vsakdanjih »nemških« šolah. Poleg teh začetnih nedeljskih šol so obstajale še nedeljske ponavljalne šole za šoli odraslo mladino. Teh dveh vrst šol ne smemo zamenjavati. Slovenske nedeljske šole so temeljile na prostovoljni osnovi. Nedeljske ponavljalnice pa so bile obvezne za tisto mladino od 12. do 15. leta, ki je predtem obiskovala vsakdanje šole. V teh ponavljalnicah niso poučevali v materinščini.

Celjska glavna šola, o kateri govori Juvančičeva okrožnica, je začela pouk 5. maja 1777.⁷ Škof. arhiv Maribor, šol. zadeve. Otvoril jo je p. Mansvet Zangerl, minorit, po rodu iz Gradca, ki je postal njen ravnatelj in prvi učitelj. O njegovih sposobnostih je v spisih polno laskavih pohval. Vodil jo je do konca oktobra l. 1810, ko je bil prestavljen v Ptuj. V času, ko je izšla Slomškova knjiga Blaže in Nežica, je bil ravnatelj celjske šole Matija Vodusek,⁸ zaveden Slovenec in Slomškov prijatelj. Poznala sta se od mladosti, bila sta v stalnih pisemskih zvezah⁹, Slomšek mu je lahko mirno zaupal distribucijo svoje knjige.

Lavantinska škofija, ki je tedaj obsegala poleg Labotske doline še velikovško in celjsko okrožje, je bila razdeljena na 20 dekanij. Imela je ravno toliko okrajnih šolskih nadzornikov. Tri dekanije, Št. Andraž, St. Leonhard in Wolfsberg, so imele pretežno nemško prebivalstvo. Na področju teh zato niso zbirali naročnikov za Slomškovo knjigo. Prav tako ne v slovenskih krajih na levi strani Drave in na Dravskem polju, ker so ti kraji pripadali tedaj sekovski škofiji. Dne 5. novembra 1841 je javil škofijski nadzornik Juvančič Slomšku, da se je prijavilo 1668 naročnikov. To je bilo za tedanji čas in za ta omejeni teritorij gotovo razveseljivo dejstvo. Zanimiva so naročila iz koroškega dela škofije. Dekanat Pliberk je naročil 110 izvodov, dekanat Dobrla vas 22, dekanat Velikovec pa 30 izvodov. Juvančič je v svojem dopisu Slomšku dostavil: »Glede izdaje knjige torej ni nobenega pomisleka, posebno, ker lahko pričakujemo, da bodo tudi sosednje škofije segle po njej. Najštevilnejši odjemalci pa se bodo verjetno javili po izidu knjige iz vrst slovenskih obiskovalcev nedeljskih šol in njihovih učiteljev.

Po izvedeni subskripciji je dal pisatelj svojo knjigo v tisk. Čudno, da ni med ohranjenimi spisi nobenega sledu o tem, da bi bil poskusil s prednaroči-

⁷ O tedanjem ustroju šolstva glej V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, Ljubljana 1963—64. Kratak pregled o nižjem šolstvu je tudi: A. A. Klein, Das Niedere Schulwesen der Steiermark (Blätter für Heimatkunde, Graz 1969, 2. zv. 61—71).

⁸ Škof. arhiv Maribor, šolske zadeve. O celjski glavni šoli glej članek Fr. Ostanka v Zborniku za historijo šolstva i prosvjete V. (l. 1969/70).

⁹ Matija Vodusek (1802—1872), rojen v Draminjah, služboval v Konjicah, Pišecah, na Ponikvi in Siadki gori, bil župnik v Spitalcu, v l. 1839—47 pa ravnatelj glavne šole v Celju. Urejeval je nekaj časa Slomškove Drobntince. (Škof. arhiv Maribor, Službeni list).

¹ Glej Arhiv za zgodovino in narodopisje 1, Maribor 1930—32, 85—188.

lom na knjigo tudi v ljubljanski in celovški škofiji. Spomladi l. 1842 je sicer navezal stike s knjigarnarjem Leopoldom Kremžarjem v Ljubljani in Janezom Leonom v Celovcu, ki jih obvešča o tiskanju svoje knjige, toda o subskripciji v teh dopisih ni govora. Značilno pa je, da je 21. februarja 1842 pisal goriškemu narodnemu preporoditelju, višjemu šolskemu nadzorniku Valentinu Staniču¹⁰, naj mu pove svoje mnenje o njegovi knjigi in pomaga pri prodaji. Znano je, da je Stanič l. 1840 sam osnoval svoje knjigotržiško posredništvo v Gorici, v katerem je prodajal slovenske knjige. Slomšek se je z njim seznanil l. 1835, ko sta skupaj potovala v Oglej. Da sta bila tudi v pisemski zvezi, doslej ni bilo znano. Navedli bomo zato Staničev odgovor na Slomškovo pismo v celoti: »Gorica, 24. marca 1842. Prečastiti gospod dekan, velespoštovani prijatelj! Vaše cenjeno pismo od 21. prejšnjega meseca me je zelo razveselilo, posebno zaradi tega, ker se vi mene spominjate. Obenem pa mi vzbuja očitek, da sem s pisanjem prepočasen. Sicer pa moram pripomniti, da vi moje delovanje zelo zelo precenjuate. Z vso skrbnostjo izgubljam svoj čas pri šolstvu, toda povečini brez uspeha, ker pri nas ni mogoče izvajati predpisov politične šolske ustave. Tudi ni volje za to, Prav tako sem doslej celo sam v tem pogledu prav malo dobrega storil. Moje maloštevilne pesmi, ki sem jih dal tiskati, zelo malo berejo. Zato tudi drugih, že sestavljenih, ne dam v tisk, še manj pa, da bi nove sestavljaj. Ob smrti Franca I.¹¹ sem spesnil več kitic dolgo žalostinko, prav tako ob nastopu vladarja Ferdinanda I. daljšo pesem. Pirker¹² mi je pisal: »Vaša pesem je polna lepih misli in sega do srca, ker prihaja iz srca. Marsikaj bi bilo mogoče drugače povedati, toda to ni glavna stvar!« Vseeno pa niso dovolili tiska ne v Gorici ne v Trstu ne v Gradcu ne na Dunaju. Tu in tam bi bilo seveda dobro kaj opiliti. Toda zakaj cenzura ne črta takih pomanjkljivosti?

Izdaja knjige Blaže in Nežica je zelo razveseljiva. Ker je vsebina dokaj raznovrstna, bodo nekateri sestavki, žal, prekratko obdelani. Posebno bi želel, da bi bilo o mučenju in varstvu živali mnogo povedanega.¹³

Pri nas ni sledu o nedeljskih šolah, ker vse spi. Z veseljem bom po svojih močeh pomagal pri prodaji vašega Blažeta. Toda ne s predplačili, ker bi mogoče ta denar dolga leta ležal mrtev, kakor se pri prodaji knjig skoraj vedno dogaja. Pošljite mi vi ali gospod ravnatelj v Celju kakih sto ali več predvsem vezanih izvodov. Toda v Celovcu in Celju vežejo knjige večinoma zelo slabo, medtem ko je v Ljubljani in posebno v Gradcu to popolnoma drugače. Odplačeval bom prodane izvode nekako polletno.

Ker se tukaj s slovenskimi knjigami nihče ne ukvarja, sem se jaz lotil tega posla. Z Ljubljano ni bilo mogoče tokrat ničesar doseči. Pri meni je pa znaten promet, kar me iz srca veseli (mit Herzen Geiger). Vendar začenjajo Ljubljanci in Celovčani v nekaterih primerih cene preveč navijati: npr. Shviljenja srezhen Pot¹⁴, popolnoma preprosto trdo vezana knjiga, po 48 krajcarjev. Ali Sv. Pismo okrajshano 2. in 3. del, v enem vezku mehko vezano, po 1 f. 20

¹⁰ Valentin Stanič (1774–1847), narodni preporoditelj, pesnik, planinec, ustanovitelj gluho-nemalcev v Gorici. Bil je rojen v Bodrežu ob Soči, služboval je na Danjšicah in v Ročinju, bil kanonik in višji šolski nadzornik v Gorici. Imel je svojo tiskarno in prodajalno knjig. (SBL, 10. zv. 439–42).

¹¹ L. 1804 je cesar Franc II. vzel naslov dednega avstrijskega cesarja kot Franc I. a l. 1806 je odložil krono svetega rimskega cesarstva.

¹² Franc Pirker je bil učitelj v Postojni (SBL, 7. zv. 360).

¹³ V. Stanič je prvi v tedanji Avstriji ustanovil v Gorici Društvo za varstvo živali in izdal o tem nemško poročilo (SBL, 10. zv. 441).

¹⁴ Shviljenja srezhen pot je Slomškova mladinska knjiga, izšla v Celovcu l. 1837 in doživela 6 natisov (Simonič, Sl. Bibl. 475–76).

Kershanski Vertnar¹⁵ je popolnoma pošel, ker je nespreditni založnik dal tiskati samo 500 izvodov.

Gotovo poznate moj Drugi perstavik I. Zerkvene Pesme, kjer je prva pesem »Na kolen pokleknilimo« in ima 48 strani in stane obrezan 7 krajcarjev. Če poznate tudi II. Pesme sa kmete in mlade ljudi, kjer je prva (od Hölytyja) »Poshten in svest mash vselej bit«, potem poznate vse, kar je mojega. Zadnja knjiga ima 78 strani in okoli 60 pesmi, med katerimi je tudi tistih 24, ki so bile l. 1822 tako slabo tiskane.¹⁶ Po l. 1838 nisem dal ničesar tiskati.

Vi pravite, da ste se odtujili slovenskemu slovstvu, ko nas vendar razveseljujete s tako posrečenimi knjigami. Bog naj vam daje moči in vas ohranja pri zdravju, da bo naša slovenska mladina po vaših delih sprejemala njej tako potreben pouk.

Pošiljki navedenih 100 ali več izvodov, izmed katerih naj bo četrtnina bolj vezanih, priložite, prosim, če mogoče, tudi spise, ki sem jih jaz prezrl. Po enem mesecu bom tako ali tako poslal gospodu Geigerju¹⁷ njegov denar. Mogoče bo gospod ravnatelj celjske normalke tako dober, da bo on poslal zaproseno pošiljko.

Pred skoraj dvema letoma me je naprosil naš gospod Jarnik¹⁸ za natančnejša poročila glede Slovanov v Dalmaciji in videmski (Udine) škofiji za gospoda dr. Safarika.¹⁹ Ker nimam drugih tamkajšnjih znancev, sem se zaradi Dalmacije obrnil na gospoda okrožnega glavarja v Zadru, zaradi Vidma pa na nekega župnika v slovenskem predelu te dežele. Uspeh teh poizvedb pa je bil zelo pičel. Povrh sem medtem menjal svoje bivališče. Dalje časa so bili listki z odgovori založeni. Zato mislim, da bodo moja obvestila sedaj prepozna. Če pa to delo še ni izšlo in bi bilo moja skopa poročila mogoče uporabiti, non recuso labore (ne odklanjam truda).

Če bo mogoče pred mojo smrtjo ali oslabelostjo dograjena železnica, bo najin medsebojni obisk mnogo lažji, saj bo Gorica od nje oddaljena samo eno pošto postajo.

Iz priloženega seznama »Perporozhenja vredne« boste dobili vpogled, kakšne knjige imam (v prodaji). Če je cena tu in tam visoka, je zaradi vezave ali pa zaradi tega, ker sem jih mogel dobiti le po višji ceni in ker pri tem ostane glavnica dalje časa mrtva. Poleg navedenih (knjig) imam tudi: Dvoje Fantov — Premislovanje in Molitve sa Bolnike (z veliki črkami po 1 f, 20 kr.) — Perstavik pesmi od Svetnikov etc — Stoletna Pratika — Bilje al zherna masha — Perpravljanje h smerti — Aloisi — Jesus moje poshelenje — Dushni vishar — Shkerbinz — Sgodna Daniza — S. Pismo okraishano 1—3 snopič — Genovefa — Pesme od fran. Svetnikov.

Če obstajajo še druge, prosim zanje.

Sem vaš služabnik z najpopolnejšim spoštovanjem

Valentin Stanig, Scholast*

¹⁵ Simonič navaja molitvenik Vertnar svetl brez navedbe avtorja. (576). Simšek pa pravi v pismu M. Stojanu (Arhiv za zgodovino in narodopisje 1, 26), da namerava Jož. Zabukošek izdati knjigo asketične vsebine z naslovom Kershanski vertnar, na drugem mestu (55) pa govori o Zabukoškovi knjigi Vertnar svetl. Verjetno gre za isto delo, ki je od ene izdaje do druge spremenilo naslov. Jožef Zabukošek (1804—1870) je bil rojen v Bistrici ob Sotli, služboval je na raznih krajih, nazadnje kot župnik na Bizeljskem. Poleg te je izdal še druge vzgojne in nabožne knjige (SAMrb, službeni list, Simonič 582).

¹⁶ Stanig je l. 1822 prvič izdal Pesme za kmete ino mlade ljudi, ki jih je l. 1848 pridružil obširnejši izdaji.

¹⁷ Jožef Geiger je bil knjigarnar v Celju (SBL, 2. zv. 207).

¹⁸ Urban Jarnik (1784—1844) je bil koroški pesnik, pisatelj, narodopisec in jezikoslovec (SBL, 3. zv. 386—399). O njem bo založba Obzorja izdala obširnejšo študijo dr. Eriha Prunča.

¹⁹ Pavle Josip Safarik (1795—1861) je bil profesor in ravnatelj v Novem Sadu, nato bibliotekar Češkega muzeja v Pragi (1833—1861), buditelj slovanske zavesti in vseslovske vzajemno-

Pismu je poleg tiskanega kataloga dodan še listek, na katerem je zapisal: Želim, da pošiljki Blasha ino Neshiza priložite še naslednja dela:

- 3 izvode Shvaba Pridge 2 dela vezano
- 3 izvode Dushna pasha a 50 kr vezano
- 3 izvode Ekserzizje von Hofmann
- 50 izvodov Navod v branje
- 5 izvodov Srezha v nesrezhi
- 5 izvodov Filotea — pregleдал Slomshok.

Katalog Perporozhenja vredne Dobre bukvice sa Slovenze in pripisan doatek kažeta, da je imel Stanič v evidenci skoraj vso tedanjo slovensko tiskano besedo. Pismo pa nam dalje spričuje njegovo delavnost na različnih področjih. Ker je bil tedaj star že 68 let, je razumljivo, da ne omenja več svojega velikega veselja do planin. Čeprav je vedel, kake težave prinaša knjižni trg, je vendar naročil 100 izvodov Blateža, prav tako tudi l. 1846 100 iztisov Drobtinice. Pismo je dalje zanimiva priča, kako so bili tedaj slovenski prosvetitelji med seboj povezani in kako so si med seboj pomagali. Slomšek se je Staniču hvaležno od-dolžil za njegovo sodelovanje l. 1848 z lepim življenjepisom v Drobtinica, v katerem pripoveduje, da sta l. 1835 v Ogleju skupaj iz visokega starega stolpa občudovala znamenito pokrajino.

Slomšek je dal svojo knjigo tiskati v Gradec dedičem A. Leykama. Za ko- rektorja je naprosil svojega znanca, slovničarja Antona Murka,²⁰ ki je tedaj služil kot vzgojitelj otrok pri štajerskem guvernerju grofu Wickenburgu. Ta pa je v začetku l. 1842 zbolel in zaradi njegove bolezni se je tisk knjige zavle- kel. 31. marca 1842 je pa pisal Slomšku:

»Prečastiti gospod! Zelo cenjeni prijatelj!

Ker sem hvalabogu zopet vstal iz postelje, zato pohitim in vam pošiljam naslednje pole 6—14. Bodo še štiri, največ pet pol, brez naslovne strani in kaza- la. Petnajsto polo imam ravnokar v popravku. Tako bo celotna korektura ver- jetno kmalu končana.

Moja slovnica je do sedaj počivala.²¹ Danes bom zopet začel delati z njo. Gospod profesor Robič²² nima skoraj nobenega upanja. Kakor pripovedujejo, ga je ordinariat postavil na šesto mesto. Horribile dictu! Vendar ni znanega še nič gotovega. Če se na zelenem lesu to godi, potem se bom jaz smel javiti na župnijski razpis šele po dvajsetih ali tridesetih letih. Vsi imamo eno napako: de smo Slovenci.²³ Glaser²⁴ se bolje počuti, a še vedno ga prijemlje kašelj

stf. Napisal je Illyrische Literaturgeschichte, Spomenike stare književnosti Jugoslovanov, Slo- vanske starine itd. L. 1845 je izdal Slovanski Narodops, za katerega je iskal podatke tudi pri U. Jarniku.

²⁰ Anton Murko (1809—71), slovničar, rojen 8. jun. 1809 v St. Rupertu v Sl. goricah, promo- viral 1843 v Gradcu, služboval v Gradcu, Stadlu, Zavrču in Izočah. Izdal je poleg slovenske slovnice slovensko-nemški in nemško-slovenski slovar ter Volkmerjeve pesmi. Potegoval se je za slovensko stolico na graški univerzi, a je prolil K. Kvaso propadel. (SBL, 8 zv, 156—69)

²¹ Murkova slovnica Theoretisch praktische Slowenische Sprachlehre, Gradec 1832. Je za- dala smrtni udarec dajščel. S tem svojim delom je Murko pravopisno združil Slovence. Slov- nica, ki jo v svojem pismu omenja, je predelana in razširjena izdajati prve. Izšla je l. 1843 že v gajlet (Simonič 327).

²² Matija Robič (1802—1892), profesor cerkv. zgodovine na teol. fakulteti v Gradcu. Rojen 21. avg. 1802 na Pobrežju v Mariboru, doktoriral 1833 na Dunaju, bil dvakrat rektor graške uni- verze, predaval v slovenščini retoriko in katehetiko bogoslovcem v Gradcu, napisal več zgo- vinskih članov in knjig. Antonu Murku je bil dobitnik in mentor. (SBL, 9 zv, 113—14)

²³ Te besede so v nemškem pismu napisane v slovenščini.

²⁴ Marko Glaser (1806—1889) je bil rojen na Smolniku pri Rušah. V tem času je bil škofljski tajnik v Gradcu. Izdal je razne nabožne spise, npr. molitvenik Dushni višhar. Bil je Slomšku desna roka ob prestavitvi škofljskega sedeža v Mariboru. (Simonič 124—25, SBL, 2. zv. 216—17, SAM, služ. list.)

s krvavimi izmečki. Najbrž bo prosil (kompetiral) za Št. Lenart v Slov. goninah. Ne vem, ali bo prav storil. Zdi se mi, da taka slaba, kmečka župnija ni zanj.

Zdravstvujte in spominjajte se
v ljubezni in prijateljstvu

Gradec, 31. marca 1842

svojega odkritega častilca
Anton Murko»

Tiskanje Slomškove knjige je torej spomladi l. 1842 šlo h koncu. Določiti je bilo treba višino naklade. Slomšek je s svojo roko napisal kalkulacijo kar na zadnji strani Murkovega pisma. Predvideval je za Celje 2000 vezanih in 900 nevezanih iztisov. Tu je gotovo vštél tudi prednaročnike. Za Gorico je določil 100 vezanih izvodov, kakor jih je naročil Stanič, za Celovec 200 nevezanih, za Ljubljano 500 nevezanih, za Maribor 200 vezanih in za Gradec 100 iztisov. Ta kalkulacija mu je pokazala, da mora v tiskarni naročiti 4000 izvodov. Pod ta račun si je napisal še pregled razpečevanja, ki ga bo moral sam opraviti, in sicer za Pliberk 110, za Velikovec 27, za Dobrlo vas 22 in za Stari trg 126 izvodov. Čeprav je predvideval, da bo Blaže in Nežica postala neobvezna šolska knjiga, je bila vendar ta naklada za tedanji čas razveseljivo visoka.

Razprodajo knjige v Ljubljani je pisatelj ponudil knjigarnarju Leopoldu Kremžarju. Ta mu je 25. aprila 1842 odgovoril, da je to »dragocena ponudba«, toda knjigo lahko sprejme samo v komisijo z gotovim rabatom. Dostavijo naj mu nekaj kosov s celovškim vozom. Potrudil se bo, da jih bo razpečal. Pismo je pisano z običajno trgovsko vljudnostjo — Slomška imenuje celo von Slomschek — vendar je bil odmev na to knjigo iz središča Slovenije dokaj hladen.

Slomškova knjiga je medtem izšla, kajti knjigarnar Janez Leon piše pisatelju 20. maja iz Celovca, da je pred tremi dnevi dobil od Leykama iz Gradca pošiljko 200 kosov njegovega dela. Ostala vsebina Leonovega pisma pa je vse prej kot vesela. Leon sporoča, da sta se med vožnjo dva zavoja (bali) raztrgala, da je nekaj izvodov popolnoma nerabnih, 30 do 40 pa premočenih tako, da je moral polo za polo obesiti, sušiti in zopet zložiti, kar mu je povzročilo veliko dela. Prodajal bo najprej nepoškodovane izvode, zato mu naj Slomšek sporoči ceno. Kadar bo prišel pa sam v Celovec, mu bo pokazal to »malopridnost«, ki jo je zakrivil dostavljajč. Dalje ga prosi, naj oskrbi za knjigo oglase v časopisju.

Drugi del pisma je zasebnega značaja. Leon piše Slomšku, da je bilo prejšnji dan javno razglašeno, da je krški škofijski sedež zopet zaseden.²⁵ Imenovanje ni razveselilo niti duhovščine niti ostalega prebivalstva. Imenovan je namreč Poljak Adalbert Lidmanky, star 36—37 let, ki je bil doslej gubernialni svetnik in kanonik v Pragi. Celovčanom je popolnoma neznan, nobena duša ne ve nič o njem.

V konvolutu je zraven Leonovega sporočila pismo, napisano na veliko noč l. 1842 v Celovcu. Pisal ga je Slomšku celovski kanonik Henrik Hermann,²⁶ avtor obsežne zgodovine »Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten«. Tudi ta pravi Slomšku, da je njegov »sincerus amicus« (iskreni prijatelj). V tem pismu se Slomškovo delo posebej ne imenuje. Verjetno pa se nanj nanaša začetni odstavek: »Da vašo željo takoj izpolnim, brez obremenitve pošte (ohne

²⁵ 24. okt. 1841 je umrl krški škof Fr. A. Gindl. Njegov naslednik je bil imenovan šele 13. maja 1842, in sicer Adalbert Jožef Lidmanky (Krški šematizmi).

²⁶ Henrik Hermann, zgodovinar, roj. 9. nov. 1793 v Celovcu, služboval v Št. Vidu na Glini, v Gmündu in Celovcu. Slomšek ga je imenoval za lavantinskega kanonika in profesorja bogoslovja v Št. Andražu. Ob preselitvi škofije v Maribor l. 1859 se je vrnil v krško škofijo. Objavljal je svoje razprave v Carinthii, po smrti Gotlieba v. Ankershofena pa je nadaljeval obsežno delo Handbuch der Geschichte Kärnthens. (Wurzbach, 8 zv, 384)

Postbeschwerung), vam pošiljam pobotnico, ki sem jo podpisal.« Slomšek bi tega pisma ne bil odložil med spise, ki so v zvezi s knjigo Blaže in Nežica, če se ne bi na njo nanašalo. Glavni del tega pisma obravnava krške duhovniške zadeve. Iz njega izvemo, da je bil kandidat za krškega škofa tudi znani Anton Stelzich,²⁷ ki pa je imel mnogo nasprotnikov. V žalostni luči slika krško škofijsko gospodarstvo. O Matiji Majerju²⁸ pravi, da je odklonil postne pridige v Celovcu, da je še vedno v Rožeku in da si zasluži boljše mesto.

Gotovo je torej, da je bila meseca maja 1842 Slomškova knjiga v Gradcu natisnjena in da jo je tiskarna Andreja Leykama dediči začela razpošiljati. To podjetje je 21. maja t. l. poslalo Slomšku tudi fakturo in dopis o stroških. Iz fakture je razvidno, da je poslala tiskarna knjigarnarju Leonu v Celovec 200 izvodov, Valentinu Staniču v Gorico 100 izvodov, L. Krepušu (?) v Ljubljano 500 izvodov. A Ferlincu v Maribor 200 izvodov, 900 izvodov pa ravnateljstvu normalke v Celju. 2000 iztisov so dostavili knjigovezu Jožefu Sirolli v Gradcu. 100 izvodov na boljšem papirju je pridržala tiskarna za pisatelja, da lahko on z njimi razpolaga. V celoti je bilo tiskanih torej 4000 iztisov. Za papir, tisk in razpošiljanje je tiskarna zaračunala 1064 fl, 40 kr. Takse za objavo tiskarna ni stavila v svoj račun, ker jo je plačal Anton Murko.

Od knjigoveza Jožefa Sirolla iz Gradca, ki je po obvestilu tiskarne sprejel 2000 iztisov knjige v vezavo, so v svežnju trije dopisi. V prvem, 18. maja, poroča Slomšku, da delo po njegovem naročilu lepo napreduje in da mu pošilja 30 vezovanih izvodov, 100 izvodov pa bo v kratkem sledilo. Pošiljki je priložil 6 izvodov knjige Mesez Marije in 2 izvoda Slatih Bukviz. Obvešča ga, da je (gospod) Murko vzel samo 10 iztisov, in ga zato sprašuje, ali naj ostale za njega določene pošlje v Celje. Zadnji ostanek tiskanih pol je prejel šele v tem tednu iz tiskarne. — Po desetih dnevih je sledilo drugo pismo in pošiljka 100 iztisov knjige. Piše mu tudi, da je gospod Murko dal razglas o knjigi v časopisje. Ni si bil dalje na jasnem, ali naj ostalo zalogo, ki je bila pri njem, pošlje Slomšku ali naravnost v Celje. — V zadnjem sporočilu, 6. junija, pa pravi, da je knjigo razposlal po dostavljenem seznamu, 100 izvodov pa je pridržal, ker jih bo sam razpečal v Gradcu.

Prvi odmev na vsebino knjige je med spisi zopet od višjega šolskega nadzornika Žige Juvančiča. V pismu, napisanem 9. junija v Št. Andražu, potrjuje sprejem Slomškovega dopisa in pravi:

»Potem ko sem vse prijazno dostavljene izvode Blasha takoj razdelil med označene gospode, sem izročil zadnjega tudi gospodu stolnemu proštu Francu Friderichu,²⁹ ki se je ravno dobro razpoložen vrnil v spremstvu dravograjskega prošta Račiča iz Rogaške Slatine. Naj sledi vsestranska zahvala in zagotovilo, da so razni, ki so knjigo že prelistali, zelo zadovoljni z obilno in raznovrstno vsebino, ki bo dobro služila svojemu namenu. Čeprav so nekateri odstavki, kakor npr. o tovarštvu (Bruderschaft), preveč poudarjeni, ne bo imelo to nobenih slabih posledic. Preprostemu ljudstvu in tudi marsikomu drugemu bodo verjetno ravno asketične razprave posebno ugajale. Kdor se pa z njimi ne bo popolnoma strinjal, pa naj sledi opozorilo v uvodu in to, kar se mu zdi

²⁷ Anton Stelzich (1791—1858), po rodu Ceh, gubernialni svetnik v Ljubljani, tiskovni cenzor, tarča Prečernovi satiri (SBL, 11 zv, 468—69).

²⁸ Matija Majer (1809—1892), koroški, jugoslovansko usmerjeni narodni buditelj in narodopisec. Za Hermannovo zgodovino je napisal članek Volkssagen und Volkslieder der Kärntner Slowenen. (SBL, 5 zv, 15—19)

²⁹ Franc Friderich (1788—1865), lavant. stolni prošt, rojen 3. sept. 1788 v Kostrivnici, bil višji šolski nadzornik v Št. Andražu (1818—19), bil trikrat administrator škofije po smrti Ig. Zimmermanna, Fr. Kutnarja in A. M. Slomška. (SAMrb, službeni list)

odveč, preskoči. Izraza z h u d e n e b e s e d e (Kunst-Ausdrücke) se zdi nekaterim res 'zhuda' beseda. Menim pa, da je uporabljanje takih umetnih besed v veliko korist za ohranitev slovenskih šol in da bodo tovrstni izrazi prešli v celoti tudi v nemško-slovenske delavniške šole. Zdi se, da ste namenoma med mnogimi razpravami, ki bodo v prid podeželskemu ljudstvu, iz svojega načrta izpustili č e b e l a r s t v o, ker se o njem s kratkimi besedami ne da mnogo temeljitega in popolnega povedati. Sicer pa nisem imel časa, da bi vso knjigo zdržema pregledal. Zato bom ustregel vaši želji kdaj pozneje in vam sporočil svoje mnenje o njej. Za sedaj moram priznati samo svoje slabo znanje slovenščine, ker lahko razumem nekatere besede samo iz besedne zveze (konteksta) ali pa s pomočjo slovarja. Pod rubriko zhudne besede so pa večji del samo tehnični šolski izrazi.«

V drugem delu pisma pa pripoveduje, da se škof Ignac Zimmermann³⁰ zdravstveno dobro počuti, in pove, kdaj bo ordiniral bogoslovce in imel vizitacijo škofije. Potem se bo podal v zdravilišče Gastein. Stolnj prošt je prinesel iz Rogaške Slatine od dunajskih gostov o škofu Lidmanskem zelo ugodne vesti. Izredno živahno in barvito je pripovedoval o narodnostnem boju med ilirci in madžarofili na volitvah v Zagrebu.

Po omembi nekaterih duhovniških zadev končuje nadzornik pismo s ponovno zahvalo za poslane knjige in zagotavlja naslovljencu svoje prijateljstvo in uslužnost.

Skoraj nerazumljiva je v tej nadzornikovi oceni knjige trditev, da je v njej vzgojnih (asketičnih) razprav preveč. Saj je bil vendar v prosvetljeni dobi moralni pouk neizobraženega ljudstva — prva stvar. Da ni razumel vseh besed, se nam ni treba čuditi, saj je imel Slomškov jezik svoje posebnosti, izredno mnogo izposojenk in narečnih oblik.

Iz celotnega gradiva je razvidno, da Slomšek ni iskal založnika za svoje delo. Sam pa v tedaj odmaknjeni Vuzenici tudi ni mogel prevzeti bremena razpošiljanja in prodajanja knjig. Iz njegove beležke 31. maja 1842 sicer sledi, da je dostavo knjige za vuzeniško dekanijo in za koroški del škofije prevzel sam. Prav tako je oskrbel sam knjigo sosednjim župnijam v sekovski škofiji npr. Radljam 10 izvodov, Selnici ob Dravi 10 izvodov itd. Za dostavo na ostali teritorij pa se je dogovoril s svojim prijateljem, ravnateljem glavne šole v Celju Matijem Voduškom, da šola prevzame distribucijo, izkupiček pa pripade učiteljskim pripravnikom na šoli za knjige, muzikalije in podobne potrebščine. Voduškova korespondenca s Slomškom zaradi razpečevanja knjige je obilna. Nekatera njegova značilna pisma bomo vključili v celoti, druga pa samo po vsebini.

Prvo Voduškovo pismo v zadevi Blaža in Nežice nam kaže tudi njegov očetovski odnos do učiteljskih pripravnikov. Zato ga bomo navedli v celoti.

»Prelubi moj Anton! (Op. p. Ta nagovor je slovenski, ostalo pismo je pisano v nemščini.) Odgovarjam ti na tvoje drago pismo z dne 17. t. m. Uporabljam priliko, da ti odgovor pošiljam po Janezu Migliču iz Ribnice (na Pohorju), ki se bo za praznike vrnil domov, kjer se mu bo ob veliki noči tako godilo kakor tistemu kamnoseškemu sinu v Schmidovih Pisankah.³¹ Jokal bo namreč

³⁰ Ignac Zimmermann (1777—1843), prvi lavant. škof slovenske narodnosti (Fr. Kovačič, Zgodovina lavant. škofije, Maribor 1928, 359—361).

³¹ Krištof Schmid (1768—1854), nemški mladinski pisatelj, šolski nadzornik. Njegove spise so prevajali v razne jezike. Za Slomškovo knjigo Dve lepe reči za pridne otroke (Celovec 1838) je M. Vodušek prevedel Schmidovo povest Velikonožna pisanka ali pirh.

za svojim umrlim očetom, in kakor on bo tudi ta le od daleč gledal velikonočno veselje. — Silno smo se tukaj razveselili tvoje pisemske priloge. (Op. p. Bil je gotovo iztis Blaža in Nežice.) Vsi smo kar planili nanjo in jo z velikim zadovoljstvom pregledovali. Oblika ustreza obsegu knjige, tisk je lep in brezhiben. Upam, da bodo s tem delom vsi zelo zadovoljni. Tiskovni stroški so preslegli preliminirani znesek. Podražitev za nekoliko krajcarjev bo vseeno dala načrtovani dobiček. Iz priloženih treh knjigoveških ponudb boš spoznal, da bi bilo najbolj primerno, da bi celotno naklado, kolikor si je namenil za vezavo, vezali takoj v Gradcu že zaradi enake cene in pa zaradi boljše izdelave, kakor jo imamo pričakovati v Celju. Poleg tega se s tem tukaj izognemo dvojnemu prekladanju. Predlagam ti, da daš knjigo vezati Sirolli ali Mayerju ali pa vsakemu polovico in jima natančno določiš zaželeno kvaliteto vezave. Prosim te tudi, da mi sporočiš točno ceno, po kateri smem knjigo posamič ali v skupinah (balah) prodajati. Ti imaš več vpogleda in izkušnje v takih zadevah, jaz se želim pri tebi šolati. Gospod referent (op. p. Žiga Juvančič) bo ostrmel, ko bo slišal, da znašajo tiskovni stroški 1068 fl. Res ni priporočljivo delati račun brez krčmarja.

Želim ti veselo alelujo in ti zagotavljam svojo ljubezen in spoštovanje —
vedno tvoj Matija.«

Celje, 26. marca 1842

22. maja pa sporoča ravnateljstvo glavne šole v Celju uradno Slomšku, da je končno prispelo od Leykama iz Gradca 5 zavojev (bal) njegove knjige. V zavojih je 900 nevezanih iztisov. Tovornino 4 fl, 9 kr. je plačala šola. Ravnatelj prosi za navodilo, ali naj da dospele izvode vezati v Celju ali pa naj nevezane pridrži za razpošiljanje zunaj škofije. Slomšek naj takoj pošlje navodilo, kam, kako in v kakšne skupine naj razdeli in dostavi to pošiljko. Ravnatelj je dalje v zadregi, kam naj odvaža denar, ki ga bo sprejel za pošiljke.

Še bolj pa je vznemirjen Vodušek v dopisu 28. maja: »Željno pričakujem navodil, kaj naj napravim z ljubim Blažem. Mogoče bo danes prinesel sel iz Puhenštajna³² kak odgovor na moje dvojno pisanje. Pošiljam nekaj kosov nevezane knjige na vpogled in svetujem: 1. Škoda za to krasno delo, za to opremo, lep tisk in vsebino, da bi knjigo razpečevali broširano. Knjiga mora dobiti vsaj trde platnice, čeprav bo nekaj krajcarjev dražja. 2. Neznano mi je, po kakšni ceni naj oddajam nevezane izvode in koliko smem dovoliti popusta. Ali naj se držim prejšnjega dogovora in naj naprej naročenih vezanih izvodov ne dajem pod 24 krajcarjev, tržna cena pa naj ne bo pod 40 krajcarjev? 40 krajcarjev za nevezan iztis se mi zdi pa le preveč. Zakaj bi to splošno koristno knjigo prodajali revni podeželski mladini tako drago, dražje, kakor je skrajna potreba? Zakaj bi dajali prednost obdarovanim učiteljskim pripravnikom pred ljubim podeželskim ljudstvom, za katerega je knjiga namenjena? Po naprej določeni ceni bi znašali vsi dohodki 2000 fl in bi od tega odpadlo na učiteljske pripravnike kar 800 fl. Ali ne bi bilo bolj pravično, da bi dobila polovico tega izkupička kmečka mladina (o. p. zaradi znižane cene), ostalo polovico pa učiteljski pripravniki?

Zato predlagam, da dajemo prednaročnikom knjigo po 24 krajcarjev, ostalim kupcem pa po 30 kr. vezan izvod. S to ceno bomo popolnoma krili iz-

³² Puhenštajn je graščina pri Dravogradu, nekdanj sedež zemljiške, okrajne in sodne go-spoščine.

datke, preparandom pa bo še pripadel dobiček okoli 400 fl. — Če pa imaš razloge za višjo ceno, potem naj knjiga v trgovini ne stane nad 36 krajcarjev, saj bo gotovo potrebna še druga izdaja. Boljši je manjši zaslužek, pa večkrat! Zakaj bi bili bolj oderuški za obdarovance, kakor je velikodušni pisatelj za sebe? Karkoli pa nameravaš storiti, stori brž in pošlji mi takoj ključ za razprodajo lepega Blaža in Nežice.«

Na koncu pisma ga obvešča, da veže novi knjigovez v Celju Baumgartner bolj solidno in ceneje kakor pa Geiger. Zato mu je dal na svoj račun vezati 100 izvodov. Geigerju bo pa prodal kakih 50—100 nevezanih iztisov proti gotovemu plačilu.

Tri dni pozneje, 31. maja, pa Vodušek z dolgo poslanico v imenu glavne šole potrjuje, da je prejel težko pričakovana navodila glede prodajanja knjige, glede cene, dalje seznam prednaročnikov in dispozicijo za nagradne izvode. Obenem mu sporoča, da Sirolla še ni poslal vezanih knjig. Nato dodaja svoje »neodločilne« pripombe zaradi prodaje. Ponovno poudarja, da je škoda te lepe knjige, da bi jo nevezano delili med ljudi. Zato predlaga, naj Sirolla trdo veže vseh 2000 kosov, ki so še pri njem. Če ne bo zadovoljen s 6 krajcarji za vsak izvod, potem naj pošlje vso zalogo v Celje, kjer bodo po tej ceni opravili vezavo. Po Voduškovem mnenju je knjiga zaradi bogate vsebine več vredna kakor 1 fl. Vendar se mu — zaradi splošne koristi knjige — zdi tržna cena previsoka. Ne more razumeti, iz kakšnega nagiba je bila cena povišana. Saj se je pisatelj velikodušno odrekel vsakemu osebnemu dohodku. Stroški bi bili pa kriti, če bi prednaročniki plačevali 24 kr., drugi pa 30 kr. za izvod. Učiteljišče bi dobilo za svoje učence še vedno okoli 350—400 fl. Pisatelj je napisal knjigo iz ljubezni do slovenske podeželske mladine, knjiga je namenjena za najrevnejše sloje prebivalstva, zato terja splošna korist, da bi bila čimbolj poceni. Blaže naj bi bil nadaljevanje Navoda, ki je smešno poceni (6 kr.). Med cenami teh dveh knjig je »čarobna« razlika. Navod ravno zaradi nizke cene uporabljajo vsepovsod. Bilo bi dalje primerno, če ne naravnost pravično, da bi prebivalcem domače škofije bila knjiga cenejša kakor odjemalcem v drugih škofijah. Saj domačim otrokom odrežemo tudi večji kos kruha kakor tujim. — Ali ne bi bilo mogoče tržno ceno znižati na 30 ali vsaj na 36 krajcarjev? — Voduškovo razburjenje zaradi cene se še stopnjuje v naslednjem odstavku: »Ne bom prodal niti enega izvoda poprej, dokler ne bo pisatelj blagovolil znižati cene ali pa ponovno in izrecno potrdil sedanje povišanje.«

Na koncu pisma dodaja še obvestilo, da se vezanje knjige nadaljuje, in vpraša, koliko popusta sme dovoliti obema knjigovezoma za prodajo po 100 izvodov.

Meseca junija sledijo še tri Voduškova pisma Slomšku v isti zadevi. V prvem, 7. junija, ga prosi, naj se ne jezi nanj, saj se bo vse lepo uredilo. Njega je vznemirila pošiljka nevezanih knjig iz Gradca in pa nepotrebno visoka cena, ki bi lahko povzročila, da tisti, ki jim je knjiga namenjena in jim lahko največ koristi, sploh ne bodo prišli do nje. Slomšek mu je medtem poslal 3 pisma (28. maja, 2. in 6. junija), v katerih mu je pojasnil vprašanje cene. Zato mu odgovarja, da je zadnjo nedeljo začel z veseljem prodajati Blasha in Neshizo, in sicer po 10 kosov skupaj, katerim dodaja 3 gratis izvode. V taki skupini stane 13 izvodov 7 fl, 58 kr., posamezen vezani primerek torej 36 kr.³³ Prodajo na drobno bo oskrboval šolski sluga, ki bo dobival iz zaloge po 13 izvodov in jih posamič prodajal po 36 kr. Tudi 10 nevezanim izvodom bo dodajal tri izvode za nagrado. Prav tako bo oddajal obema celjskima knjigarnarjema knji-

³³ Goldinar ali forint (fl) je od l. 1857 veljal 60 krajcarjev.

go v skupinah. Oba se bosta pa morala držati cene, ki je v drugih knjigarnah, to je 48 kr. za vezan izvod. Sicer je prepričan, da knjige v Celju ne bodo razprodali. Zato jo razpošilja na vse strani v skupinah po 13 iztisov vsem znanecem in prijateljem, duhovnikom in učiteljem s prošnjo, da knjigo prodajajo brez popusta. Tako je »odjadralo« iz Celja že 92 vezanih in 52 nevezanih izvodov.

Njegova težnja je, da bi knjiga prodrla v nedeljske šole kot nadaljevanje Navoda. Zato je tudi pritiskal na čim nižjo ceno. Prednaročba daleč ne bo krila potreb, ki jih imajo nedeljske šole. Čeprav mu je Slomšek pismeno dovolil, da sme znižati ceno celo na 30 kr., bo tako dolgo prodajal knjigo po 36 kr., dokler bo šlo. Za znižanje je še vedno dovolj časa.

Zaradi poročta in vplačil pa naj si ne dela skrbi. Edina ovira, ki lahko nastopi, je visoka cena. Skoraj vsi pravijo: »Lepo, zelo lepo, toda predrago.« Žal mu je, da se nista srečala v Slovenjem Gradcu, saj bi potem mnogo pisarjenja odpadlo. Sirolla še vedno ni poslal tistega dela naklade, ki je pri njem. Vodušku je sedaj vseeno, če Sirolla opravi vso vezavo ali pa del izvodov odstopi Celju. Ostal bo pri ceni 36 kr., dokler bo šlo. Če bo videl, da bi bilo boljše, da ceno zniža na 30 kr., bo to storil samo zaradi splošne koristi. O kaki izgubi pa ni govora. Slomška vabi v Celje, da si bo ogledal, kako napreduje prodaja. Sicer mu bo pa od časa do časa poročal o stanju. Denar bo pošiljal v Gradec, kadar se bo nabrala primerna vsota.

Še enkrat ga prosi, naj mu ničesar ne zameri, saj ostane vedno njegov

Matija.

Kako se je Vodušek navdušil nad prodajo knjige, se vidi iz tega, da je Slomšku pet dni pozneje zopet sporočil, da je razposlal že nad 200 izvodov po 13 kosov. Denarja seveda še nima, a knjigo zaupa samo zanesljivim osebam. Znanci in prijatelji, duhovniki in učitelji bodo postali založnikoví namestniki. Do sedaj je dal vezati samo 300 izvodov, ker čaka na mnenje in ocene tistih, ki so knjigo že dobili. Dekan Orešnik (op. p. iz Velikovca) in šolski nadzornik Stanič sta mu poslala že akontacije, skupno 37 fl. Če Slomšek ne bo drugače odločil, bo pošiljal Leykamu po 100 in 100 fl. Sirolla še vedno ni dal ničesar od sebe. V Celju pričakujejo referenta Juvančiča, ki bo nadziral glasbeno šolo.

Ta pogostna Voduškova pisma so odsev tedanje dobe. Slomšek in Vodušek sta imela isti cilj. Hotela sta pomagati preprostemu človeku do primerne izobrazbe. Zaradi medsebojne oddaljenosti in tedanjih slabih zvez pa je bilo treba težave, ki so nastajale pri komplicirani prodaji knjige, reševati pismeno. Iz pisem, ki so se nam ohranila, izžareva ves kulturni idealizem narodnih prosvetiteljev tedanjega časa in njihov čut za potrebe tistih narodnih slojev, iz katerih so izšli.

23. junija se Matija, kot se je podpisoval, zopet zahvaljuje Slomšku za njegovo pismo in ga obvešča, da je knjigarnarju Frideriku Leyrerju³⁴ v Maribor že poslal 50 nevezanih iztisov knjige po 40 kr. z desetodstotnim popustom. Poleg tega je 18. junija sprejel od Sirolle iz Gradca zaboj s 854 kosi Blažeta. Poravnal je tovarnino v iznosu 5 fl, 30 kr. Takoj po prejemu Slomškove pošiljke je razdelil vsebino na manjše zavitke in jih razposlal v dekanijah Celje, Nova cerkev, Slovenska Bistrica, Šmarje in Kozje. Nekateni so dostavljene knjige že plačali. Posamično prodajo je trenutno ustavil, da bo imel na razpolago dovolj izvodov za tiste dekanije, ki pni prednaročilu niso sodelovale. Vendar se mu zdi, da bo pri

³⁴ Friderik Leyrer je bil knjigarnar v Mariboru (SBL, 4. zv. 661).

skupinskih prodajah morali znižati ceno na 30 kr. za izvod. Denarni uspeh bo sicer manjši, a bolj zanesljiv, koristnost dela pa bo večja. Učiteljski pripravniki bodo največ pridobili s tem darilom, če si bodo prisvojili duha in taktiko metodične knjige ter jo bodo uporabljali pri pouku za priročnik.

Slomšku daje prav, da si pripombe glede knjige, tako pohvalne kakor kritične, zapisuje. On sam je naročil obema učiteljema v Celju, naj tiskovne pogrške in druge pomanjkljivosti zbereta in zapišeta na makulaturni papir. Vsi ti zapiski bodo prišli prav pri drugi izdaji knjige.

To je zadnje Voduškovno pismo, ki obravnava razpečevanje knjige. Celotna zbirka pisem nam daje kulturno sliko tedanje dobe in dopolnjuje zgodovino knjige, o kateri je bilo pri nas že mnogo napisanega in ki je med našim narodom izpolnila svoj namen. Niti Slomšek niti Vodušek nista iskala pri svojem delu koristi zase, ampak sta se oba zavedala poslanstva, ki naj ga knjiga opravi. Znano je, da je prva izdaja pošla po dveh letih.⁵⁵ Druga izdaja, natisnjena v gajici, je izšla šele 1848 v Ljubljani, tretja pa l. 1857 v Celovcu.⁵⁶ Mnogim je ta knjiga odprla pot do elementarnega znanja in jim zbudila ljubezen do branja in do šole. Kot redna šolska knjiga pa ni bila nikoli potrjena, čeprav so razni poskušali to doseči.

Težave, ki so nastajale pri distribuciji tega dela, so pa Slomšku prinesle nova spoznanja. Uvidel je, da bi razne neprijetnosti izostale, če bi bili tisk, vezava in razpečevanje knjige združeni na istem kraju. Iz izkušnje je vedel, da zasebni založniki tuje narodnosti iščejo pri knjigah le svojo korist in s tem podražujejo slovenskemu ljudstvu tako potrebno domače čtivo. Porodila se mu je zamisel, da bi po nemškem in češkem vzoru tudi za Slovence ustanovil društvo, ki bi skrbelo za izdajanje času primernih knjig. Dobro leto po izidu Blaža in Nežice je sporočil to misel Mihaelu Stojanu.⁵⁷ Podvzel je tudi vse potrebne korake za uresničenje te zamisli. Nemško usmerjena državna oblast pa je njegove načrte prekrizala. Šele po desetih letih je na njegovo pobudo oživela v Celovcu prva, najstarejša slovenska knjižna založba.

LA DISTRIBUTION DU LIVRE DE SLOMŠEK »BLASHE INO NESHIZA«

R é s u m é

En mettant en ordre les archives de l'archipresbytérat Vuzenica, on a trouvé une correspondance très étendue entre Slomšek et son collaborateur Matija Vodušek (22 lettres), concernant la distribution du livre de Slomšek »Blashe ino Neshiza v nedeljski sholi« (Blashe et Neshiza à l'école de dimanche). Publiant son livre Slomšek était archiprêtre et doyen à Vuzenica. Il ne pouvait diriger la distribution du livre lui-même excepté à Vuzenica et dans la partie Carinthienne du diocèse Lavantaine. C'est Vodušek, alors directeur de l'école de la ville à Celje, qui lui aida à ce travail. Vodušek était en communication constante avec Slomšek concernant presse, reliage, prix et distribution comme aussi la provision. Slomšek refusa tous honoraires et détermina que tout profit net de la vente du livre, qui devait être à plus bon marché, fut désigné à l'école normale de Celje comme moyens d'enseignement et papiers de musique. Slomšek et Vodušek n'avaient aucun bénéfice matériel, mais ils voulaient que le livre soit accessible aux gens du peuple, en leurs procurant l'éducation et la culture dans la langue maternelle intelligible. Cette correspondance nous présente Slomšek — le pédagogue bien sous cet aspect.

⁵⁵ Glej SBL 10 zv, 374, doslej najboljša Slomškova biografija (387—379).

⁵⁶ Simonič 472

⁵⁷ Mihael Stojan

DELEŽ UČITELJSTVA PRI SLOVENSКИH KNJIŽNIH ZBIRKAH ZA MLADINO DO LETA 1914

Tatjana Hojan*

UDK 886.3(024.7)(082.1):371.12(497.12)»18/1914«

HOJAN Tatjana: Delež učiteljstva pri slovenskih knjižnih zbirkah za mladino do leta 1914. (Der Anteil der Lehrerschaft an den slowenischen Jugendbuchreihen bis zum Jahr 1914.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 298—322.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Članek opisuje začetke prizadevanj slovenskih učiteljev, da bi mladini zagotovili primerne knjige. Te naj bi izhajale v knjižnih zbirkah. Učitelji so ustanavljali razne »knjižnice za mladino« v okviru učiteljskih organizacij, društev, zatožb, pa tudi v samozatožbah. Te prve knjižne zbirke za mladino so marsikaterega učitelja vzpodbudile k pisateljevanju in nekateri med njimi so v slovenski mladinski literaturi dosegli lepe uspehe.

UDC 886.3(024.7)(082.1):371.12(497.12)»18/1914«

HOJAN Tatjana: Teacher's Participation in Slovene Book-Collections for the Young till 1914. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 298—322.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article treats the initial endeavours of Slovene teachers in providing the appropriate books for the young in Slovenia. The books would have been published in collections. In the frame of their own organization, publishing houses and associations teachers organized the so-called «libraries for the young». Encouraged by these first book-collections many teachers began to write by themselves and some of them became well recognized juvenile writers.

Namen članka je prikazati nastajanje prvih slovenskih mladinskih knjižnih zbirk, ki so jih urejali ali izdajali učitelji, zlasti učiteljska društva, zato se ne bo spuščal v opis vsebine in ocenjevanje knjig, ki so izšle v teh zbirkah, temveč bo skušal prikazati delež našega učiteljstva pri nastajanju te pomembne knjižne zvrsti, uspehe in neuspehe njihovega prizadevanja.

Prvi si je prizadeval dati slovenski mladini knjižno zbirko učitelj Andrej Praprotnik. Rojen leta 1827 v Podbrezju, je bil učitelj in ravnatelj I. mestne šole v Ljubljani. Na področju vzgoje in izobraževanja je bil izredno delaven. Pisal je učbenike in mladinske spise ter bil prvi predsednik Slovenskega učiteljskega društva in urednik Učiteljskega tovariša, slovenskega učiteljskega lista. Že leta 1853 je hotel ustanoviti knjižnico za mladino. V ta namen je zbral okrog 100 povesti in pesmi pod naslovom: Cvetličice za slovensko mladino.¹ Prevzela

* Tatjana Hojan, bibliotekar-specialist v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani

¹ Šolski prijatelj 1853, str. 103

in založila naj bi jih Družba sv. Mohorja v Celovcu, vendar do natisa ni prišlo.

Darek pridni mladosti

Drugi Praprotnikov poizkus je bila zbirka Darek pridni mladosti, ki je izhajala od leta 1861 do 1863 in obsegala tri zvezke; izdal in založil jih je tiskar Milic v Ljubljani. V prvem zvezku je bilo na 136 straneh v šestnajsterki 21 krajših in daljših povesti in 27 pesmi. V drugem zvezku je bilo 56 sestavkov, največ pesmi, poleg njih pa med drugim tudi opisi živali, ponazorjeni z ustreznimi podobami. V tretjem zvezku je bilo 26 sestavkov, od tega petina pesmi. Namenjena je bila mladini od 6. do 11. leta. Zbirko so uporabljali zlasti za šolska darila.² Obsegala je moralnovzgojne zgodbe in poučne sestavke. Vse tri knjige so bile ilustrirane in se jim je poznal vpliv nemškega pisatelja Christopha Schmidta kot večini takratne mladinske literature.³ V tej prvi slovenski mladinski knjižnici so bile objavljene pesmi nekaterih znanih slovenskih pesnikov, npr. Vodnika, Slomška, Valjavca, Cegnarja, Potočnika, Tomana, zraven pa tudi sestavki nekaterih učiteljev, predvsem Ljudevita Tomšiča iz znane učiteljske in pisateljske družine Tomšičev iz Vinice, Janeza Sajeta in Jožefa Jančarja.

Cvetje iz domačih in tujih logov

Profesor Anton Janežič je izdajal v Celovcu kvalitetno zbirko prevodov in izvirnih slovenskih del pod imenom Cvetje iz domačih in tujih logov. Ta zbirka sicer ni bila izrazito mladinska, vendar je bila med drugim namenjena tudi srednješolski mladini. Izhajala je od 1861 do 1867 in je v njej izšlo 22 del. Sodelovali so poleg Janežiča tudi drugi slovenski profesorji, predvsem Fran Erjavec, Matija Valjavec, Ladislav Hrovat in Gregor Krek.

Zlati orehi

Naslednji učitelj, ki si je prizadeval za mladinsko knjižnico, je bil Ivan Tomšič, eden najdelavnejših učiteljev te dobe. Rojen je bil leta 1838 v Vinici, učiteljeval pa je nazadnje na ljubljanski vadnici. Pisal je mladinske spise, pedagoške članke in poljudne knjige za kmečko ljudstvo. 23 let je urejal in izdajal mladinski list Vrtec. Že leta 1866 je izšla v založbi tiskarja Milica njegova zbirka Zlati orehi. V uvodu k tej knjigi je napisal, da bo poslej vsako leto izdal po eno tako knjigo mladini v pouk in zabavo. Pisal je, da bi »bilo pač veselo, da imaš tudi TI, ljuba mladina slovenska, knjižno zbirko, kakršno imajo že davno Tvoji sosede — Nemci.« Že po naslovih se vidi namen poučnosti: Uči se pridno v mladosti, Kaznovana tatvina, Kdor se maščuje, sebi škoduje, Zlati nauki, itd. Učiteljski tovariš je deset let kasneje objavil oceno, da so bili Zlati orehi namenjeni otrokom od 6. do 14. leta in da so prenehali izhajati zaradi tega, ker so se mladinske knjige zelo počasi prodajale. Pri tej priložnosti je Učiteljski tovariš opozoril učitelje, da bi na tem področju lahko napravili več.⁴

² Učiteljski tovariš 1861, str. 139, Učiteljski tovariš 1863, str. 207

³ Ivan Andoljšek: Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj. 1960, str. 218

⁴ Šolska knjižnica. — Učiteljski tovariš 1876, št. 3–6, 9–13, 19, 21, 23

Gledališke igre za slovensko mladino

V svojem mladinskem listu Vrtec je Tomšič večkrat v uvodnikih poudarjal, da je namen izdajanja Vrtca tudi v tem, da se pozneje ustanovi knjižnica za slovensko mladino, ter je pozival pisatelje, naj pišejo.

Vrtec je imel tudi posebno rubriko Gledališčine igre za mladost in leta 1875 se je Tomšič odločil, da začne izdajati knjižno zbirko Gledališke igre za slovensko mladino. Prvi zvezek te zbirke, ki je izšel leta 1875, je obsegal prevod igre: Star vojak in njegova rejenka. Iz nemščine jo je prevedla takrat komaj 15-letna Barbka Höchtl, kasnejša učiteljica. Ker pa je imela igrice premalo kupcev, Tomšič tudi te zbirke ni mogel nadaljevati.

Knjižnica slovenske mladini

Prva neuspela poskusa pa Tomšiču nista vzela poguma in čez tri leta je začel pripravljati novo knjižno zbirko za mladino, ki jo je sam urejal in zalagal. Učiteljski tovariš je že ob koncu leta 1878 napovedal novo knjižnico za mladino, ki bo zelo dobrodošla, saj po mnenju članka Slovenci razen Vrtca nimamo knjige, ki bi jo mogli z dobro vestjo dati učeči se mladini v roke.⁵ Leta 1878 je tudi Hrvaški pedagoško-književni zbor v Zagrebu začel izdajati mladinsko knjižnico Knjižnico za mladež.

Nova Tomšičeva zbirka je imela naziv Knjižnica slovenske mladini. Prvi zvezek so bili Dragoljubci, ki so izšli leta 1879. Spisal jih je Ivan Tomšič in obsegajo zbirko poučnih pripovedk. Doživeli so obsežno kritiko v Dunajskem zvonu, ki jo je spisal pisatelj Josip Stritar. Ločila se je od večine dotodanjih ocen in kritik v časopisju, ki so vse nove povesti pozdravljale in nekatere pretirano hvalile. Stritar je menil, da oblika, v katero je pisatelj zavil moralne nauke, ni pedagoška in primerna. Otroci naj bi bili opisani tako, kakršni so v resnici, ne pa da govore modro kot odrasli. Ta Stritarjeva kritika je bila prvi napad na takratno mladinsko književnost, ki ji je bil edini namen mladino vzgajati k zglednemu, moralnemu življenju in ji pridigati z dvignjenim prstom. Odziv, ki ga je Stritarjeva kritika doživela v nasprotnem taboru pri zagovornikih takratne mladinske književnosti, pa jasno razkriva, kakšne zahteve so bile takrat postavljene piscem, in tudi pojasnjuje vzroke, zakaj so se knjige tako slabo prodajale in zakaj niso imele uspeha pri bralcih. Članek v Učiteljskem tovarišu ostro zavrača Stritarjevo kritiko, češ da je osnova zanjo liberalizem in prostozidarstvo. Pisec članka nadaljuje: »O le še dalje blažiti kerščanski odgojitelji nežna srca s takim in enakim pripovedovanjem! O le še vpletajte moralne nauke v svoje povesti!... Če znate vse lepo vverstiti, ne bo dolgočasno mladini. Pa če bi tudi bilo; če tudi kdo nauke preskoči, kaj zato? Če bi le to mladini pustili, kar bi rada, i kam pa pridemo?... Mladina se mora privaditi, česar še ne zna, pri tem pa se mora naučiti premagovati samo sebe, da bo hotela to, kar se ji zdi neprijetno in opustila to, kar se ji zdi prijetno. Vsekakor tirjamo, da so mladostne knjige ne le kratkočasne, marveč tudi ob enem podučne in moralne!«⁶ Verjetno je ta prispevek napisal Matej Močnik, učitelj in takratni urednik Učiteljskega tovariša.

Drugi zvezek te knjižnice je izšel leta 1880 pod imenom Peter rokodelčič. Namenjen je že bolj odrasli mladini ter pripoveduje o fantu, ki se je učil rokodelstva, mojster je fanta speljal na kriva pota, toda spoznal je zmote, se

⁵ Učiteljski tovariš 1878, str. 383—384

⁶ Učiteljski tovariš 1878, str. 313—315

vrnil na svoj dom ter postal priden in pošten. Zgodbo je prevedel Ivan Tomšič. Poslednji, tretji zvezek te knjižnice pa je popravljena izdaja Ciglerjeve povesti Sreča v nesreči in je izšla leta 1882. Nato je tudi ta knjižnica prenehala izhajati zaradi slabe prodaje.

Narodna šola

Knjižnico za mladino je nameravalo izdajati tudi društvo Narodna šola, ki je bilo ustanovljeno leta 1871, da bi podpiralo slovensko šolo, zlasti pa skrbelo za nabavo novih učil in učnih pripomočkov. Na občnem zboru tega društva leta 1881 je bilo sporočeno, da je trgovec Grubbauer iz Linza društvu obljubil, da bo svoje področje razširil na sestavo drobnih in mičnih zabavno-podučnih knjižic za šolske knjižnice in jih izdajal. Dotlej je društvo pri njem kupovalo le šolske zvezke. Kmalu je misel na to zamrla, na občnem zboru leta 1884 pa jo je učitelj Henrik Podkrajšek spet obudil. Podkrajšek je bil rojen leta 1858, bil je izredno delaven, sprva osnovnošolski učitelj, od leta 1895 dalje pa učitelj na obrtni šoli. Spisal je zelo veliko učbenikov za obrtne šole ter sodeloval s prispevki v pedagoških glasilih.

Odbor Narodne šole je na koncu šolskega leta 1883/84 razposlal slovenskim učiteljem vabilo, da bi pomagali pisati knjižnico za mladino. V vabilu je bilo tudi objavljeno, da so zlasti zaželeni naravoslovni, zemljepisni in zgodovinski spisi, zlasti iz domače zgodovine. Na občnem zboru so bila med odborniki glede knjižnice različna mnenja. Tisti, ki so se strinjali, da začne društvo izdajati knjige za mladino, so sprejeli predlog, da se imenujejo učitelji poverjeniki, ki bi po slovenskih pokrajinah nabirali prostovoljne prispevke za knjižnico, toda drugi učitelji, ki so se bali prevelikih stroškov, so na tem občnem zboru prodrli s predlogom, da naprosijo odbor Družbe sv. Mohorja, naj bi ta družba izdala vsako leto tudi po eno knjigo za slovensko mladino. Ko pa se je po občnem zboru društva spet sešel odbor, je osvojil prvi predlog in izvolil 25 učiteljev poverjenikov za nabiranje prostovoljnih prispevkov, s katerimi bi začel odbor izdajati mladinske knjige. A tudi tokrat je neki odbornik prebral prošnjo odbora Narodne šole na Družbo sv. Mohorja, da bi ta družba izdala vsako leto po eno knjigo za mladino. Vendar odbor po daljšem pogovoru ni sprejel nobenega sklepa in tudi prošnja se ni oddala. Vendar se je učitelj Feliks Stegnar zavzel za uresničitev prvotne zamisli in po njegovi zaslugi je izšla prva knjiga: Antona Funtka Prizori iz otroškega življenja. Ko je bilo po poverjenikih zbrana toliko denarja, da je bilo podjetje zajamčeno, je Stegnar sklenil z Grubbauerjem dogovor, da odstopi društvu slike, ki jih je navadno tiskal na platnice zvezkov za knjige, nato pa prosil Funtka, da je napisal tekst. Ta Funtkova knjiga je zbirka več kratkih pesmi o otrocih in živalih. Naslednje leto je Narodna šola izdala še dve knjigi, in sicer Funtkovo Zabavišče slovenskim otrokom ter Pripovedke o vetru Elize Krasnohorske, ki jo je prevedel Henrik Podkrajšek. Vendar je to leto društvo sporočilo, da nima dobička od prodane Funtkove prve knjige in je apeliralo na šole in učitelje, naj jo naroče. Dopisnik iz Slovenskih goric je v Popotniku pozval Narodno šolo, naj knjigo pošlje tudi mariborskim knjigožrcem, da jo dobe tudi štajerski Slovenci. Knjigo je pohvalil, da je lepe vsebine, moralčna in zabavna.

Leta 1888 so na občnem zboru Narodne šole zopet razpravljali o literarnem delovanju. Odbor je pojasnil, da za to delovanje ne najde dovolj spodbude, ker hodi razprodaja knjižic, ki jih je doslej izdala Narodna šola, polževo pot. In

tako so odločitev glede izdajanja spisov za mladino odložili »do večjega zanimanja«.⁷

Ljudska knjižnica

V založbi Leonove družbe v Mariboru je leta 1885 začela izhajati Ljudska knjižnica. Urejal jo je časnikar Lavoslav Kordež, ki je bil takrat tudi odgovorni urednik Slovenskega gospodarja. Ta knjižnica je bila namenjena preprostemu ljudstvu in odrasli mladini. Vsak mesec sta izšla po dva snopiča. Leta 1886 je založništvo prevzel urednik Kordež. Tega leta je izšlo 11 snopičev, nato pa je knjižnica prenehala izhajati. Vsebovala je večinoma prevode iz nemščine in češčine. Prevajali so med drugim: Janko Leban, Hrizogon Majar, Leopold Gorenjec in Vekoslav Benkovič. To so bile večinoma krajše povesti in pravljice. V pedagoških glasilih so večkrat opozarjali, da je v delih te knjižnice precej slovničnih napak in da prva povest v tej zbirki Mladi Ladis po nepotrebnem sramoti učiteljestvo.

Knjižnica za mladino

V poročilu o delu Pedagogijskega društva v Krškem v prvem letu po ustanovitvi (1887) je tudi omenjena razprava o knjižnici za mladino. Društvo je sprejelo dopis češkega književnika in narodnega buditelja Jana Lega, ki je nekaj let živel v Sloveniji in se zelo zanimal za mladinsko književnost. V pismu je pozdravil na novo ustanovljeno društvo in izrazil željo, da bi se oprijelo tudi izdajanja knjižnice za slovensko mladino po zgledu češke, ki ima že 700 zvezkov. Društvo bi po njegovem posredovanju lahko dobilo iz Prage dela za mladino in pregledalo, ali bi katero lahko poslovenili.⁸ Vendar v kasnejših poročilih tega društva ne najdemo nadaljevanje razprave o tem, pa tudi mladinskih knjig društvo ni izdajalo.

Slovensko učiteljsko društvo je leta 1886 na letnem zborovanju govorilo o posvetovanjih, ki jih je imel društveni odbor glede izdajanja knjig za slovensko mladino. Vabili so tudi pisatelje, naj pišejo, vendar se je oglasil doslej le en sodelavec. Zato so na tem zboru postavili vprašanja izdajanja mladinskih spisov na dnevni red. Ustanovili naj bi še poseben literarni odbor, sestavljen iz profesorjev, duhovnikov in učiteljev za vsako deželo. Društvo naj bi na leto izdalo najmanj pet ali šest knjig, in sicer eno za otroško zabavišče, eno s podobami za otroke s pesmicami brez slik in tri pripovedne knjige za mladino do 15. leta. Učitelj Vagaja je k temu poročilu pripomnil, da je prejšnji dan imelo občni zbor društvo Narodna šola, ki ima skoro iste člane kot Slovensko učiteljsko društvo. Narodna šola je prevzela nalogo, da izdaja knjige za mladino, zato ne kaže cepiti moči, ampak je treba delovati enotno.⁹ Jan Lego je poslal češke knjižice, ki jih je obljubil Pedagogičnemu društvu. Odbor Slovenskega učiteljskega društva je imel naslednjo sejo 4. 11. in sklenil v slovenskih časopisih objaviti, da je društvo prevzelo v področje svojega delovanja knjižnico za mladino in se bo s prošnjo za sodelovanje obrnilo na pisatelje. V objavi bo društvo poudarilo, da bo primerna dela po svoji moči nagradilo ter pisatelje v ta namen podpiralo. Pisateljev se je odzvalo le šest. Med njimi je poslal predsedniku učiteljskega društva v Ljubljani svoj rokopis učitelj iz Ljutomera Josip Freuensfeld. Toda njegov rokopis ni bil sprejet. Tudi iz Klanjca na Hrvatskem je poslal gradivo Hrizog Majar ter prosil, naj gradivo, če ga ne bodo ob-

⁷ Občni zbor Narodne šole. — Učiteljski tovariš 1889, str. 340

⁸ Pedagoški letnik 1887, str. 250—251

⁹ Občni zbor Slovenskega učiteljskega društva. — Učiteljski tovariš 1888, str. 369

javili, pošljejo uredništvu Slovenskega naroda v uporabo.¹⁰ Majar je bil nabožni pisatelj, deloval je po raznih samostanih na Hrvaškem in mnogo pisal v slovenske časopise. Izdal je tudi več molitvenikov in povesti za mladino. Ko je Jan Lego izvedel, da podjetje slabo napreduje, je daroval 7 cesarskih zlatnikov kot častno nagrado za najboljšo povest za mladino od 12. leta starosti dalje. Razpis je bil objavljen v vseh slovenskih časopisih in je imel glede povesti naslednje zahteve: »Pisatelj nam v svoji povesti naslikaj vzornega slovenskega mladeniča, okičenega z vsemi krščanskimi in državljanskimi vrlinami; od tiste dobe, ko začne v šolo hoditi, spremljaj ga do možkih let, ko stopi v praktično življenje, opiši ga živo in plastično brez moraliziranja, da bode mlada duša, videča pred seboj junaka povesti, hrepenela po njegovem vzvišenem vzgledu izpolnovati vse dolžnosti, katere narod, cerkve in država zahtevajo od poštenega moža.«¹¹ Povesti je bilo treba poslati odboru za razpis častne nagrade do konca leta 1887. V odboru so bili: župan Peter Grasseli, profesor Janez Gnjezda, profesor Fran Levec in učitelj Ivan Tomšič. Na občnem zboru Slovenskega učiteljskega društva so sporočili, da so prejeli več rokopisov, a jih nekaj ni bilo primernih za objavo, druge pa so zadržali in jih nagradili. Društvo je začelo izdajati Knjižnico za mladino, urednik pa je bil Ivan Tomšič. Prvi zvezek je izšel leta 1887 in je vseboval dve povesti: *Mladí dnevi* in *Za poklicem*. Obe povesti sta bili izvirni in opisujeta deško življenje na deželi in v mestu. Pisani sta okorno in se nista mogli ogniti starim napakam: moraliziranju in dolgovernosti. Knjiga se je izredno slabo prodajala in je tako začeta knjižnica ostala pri enem samem zvezku.

Veliko zanimanje za knjižnico za mladino je pokazalo šmarsko-rogaško učiteljsko društvo, ki je leta 1887 na svojih sejah o tem živahno razpravljalo in objavilo v Učiteljskem tovarišu svoje predloge. Ti so bili, da je društvo uvidelo nujno potrebo organizirane knjižnice za mladino in da člani tega društva prevzamejo dolžnost širjenja take knjižnice med mladino in ostalim prebivalstvom. Zato omenjeno društvo poziva vsa učiteljska društva, da zbirajo v svojih okrajih naročnike in pisatelje ter določijo, kdo bo knjižico izdajal. Za to pridejo v poštev: Pedagogičsko društvo v Krškem, Narodna šola ali Slovensko učiteljsko društvo. Poleg tega se je treba zahvaliti Janu Legu za njegovo prizadevanje za mladinsko literaturo. Prav tako društvo odsvetuje Slovenskemu učiteljskemu društvu v Ljubljani izdajanje knjižnice v posameznih zvezkih in nedoločenih obrokih. To je »neorganizovana« knjižnica. Organizirana pa bi morala delovati tako, da bi kako društvo na Slovenskem predrugučilo svoja pravila in delovanje tako, da bi izdajalo dela po načinu družbe sv. Mohorja, letno po 5 do 6 knjig, s sodelovanjem vsega učiteljstva. Lahko pa isto društvo osnuje le poseben oddelek za izdajo. Vsaka šola naj bi prispevala 2 goldinarja za naročnino za knjižnico. Društvo bi moralo dobiti tudi podporo pri državnem in deželnem zboru, deželnem šolskem svetu, družbi sv. Cirila in Metoda ter od premožnejših prijateljev šolstva in rodoljubov. Kakor hitro se bo učiteljstvo tega posla oprijelo, mu ne more več spodleteti. Učiteljska društva naj bi prirejala tudi koncerte in akademije ter poklanjala čisti dohodek za nagrado pisateljem za dobre povesti. Ob tej priložnosti omenjajo, da bi bilo lažje, če bi imeli Zvezo slovenskega učiteljstva. Vsekakor pa spada taka knjižnica v področje učiteljstva.¹²

Vendar pa je vse te načrte in predloge še isto leto pokopal preklic omenjenega poziva. V pedagoškem časopisju je bilo objavljenih še nekaj dopisov

¹⁰ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 3/4 1886

¹¹ Učiteljski tovariš 1887, str. 125—126

¹² Učiteljski tovariš 1887, str. 220—222

iz raznih krajev Slovenije, v katerih so se dopisniki vpraševali, kako je mogoče, da društvo objavi tak poziv, nato pa ga prekliče, kmalu pa je vsa stvar spet zaspala.

Verjetno bi bilo bolje, če bi učitelji podprli že obstoječa društva, ki so se pečala z mladinskimi knjigami, in manj govorili o ustanavljanju novih društev. Očitno pa je bil glavni vzrok za tolikšne neuspehe pomanjkanje primernih piscev, ki bi napisali dovolj kvalitetna dela za mladino.

Knjižnica Družbe sv. Cirila in Metoda

Istega leta je Franc Hubad poslal celjskemu učiteljskemu društvu pismo in v njem sporočil, da namerava izdati knjižnico za mladino. Društvo je sklenilo, da bo znanega pisatelja mladinskih spisov podprlo pri njegovem delu. Ker je nameraval Hubad izdati na leto najmanj štiri knjižice, je društvo upalo, da bo to zametek organizirane knjižnice, ki si jo vsi želijo. Franc Hubad je bil rojen leta 1849 v Vodicaah, v tem času pa je služboval kot profesor v Gradcu.

Uresničitev Hubadove zamisli je omogočila Družba sv. Cirila in Metoda, ki je leta 1888 izdala kot prvi zvezek svoje knjižnice Hubadov spis o avstrijskem cesarju Francu Jožefu I. ob štiridesetletnici njegovega vladanja. O tem je poročal Popotnik in končal poročilo z naslednjim pozivom: »Skrajna doba je, da se slovensko učiteljstvo vendar že zbudi iz svoje otrplosti. Po prime naj se z vso močjo te knjižnice, da bode Družba sv. Cirila in Metoda izdajala zvezek za zvezkom domovini v čast in korist.«¹¹

Tudi leta 1889 ustanovljena Zaveza slovenskih učiteljskih društev se je obrnila na Družbo sv. Cirila in Metoda in ji predlagala, naj delo nadaljuje. 13. 5. 1889 je poslala Družbi tudi dopis sklepa, ki so ga sprejeli na občnem zboru Zaveze. Na zboru je učitelj Strelec predlagal reorganizacijo knjižnice Družbe sv. Cirila in Metoda. Družba naj bi pošiljala primerno število izvodov knjig svojim podružnicam, ki bi po svojih poverjenikih zbirale naročnike. Kdor bi kupil 1 zvezek, bi ga poverjenik vpisal kot naročnika za prihodnji zvezek. Družba sv. Cirila in Metoda je o tem predlogu razpravljala in poslala Zavezi odgovor, da se z njim strinja, ter poslala za dokaz svoje pripravljenosti izvide tiskane okrožnice, ki jo je razposlala svojim podružnicam. V tej okrožnici družba opozarja, da v smislu svojih pravil lahko izdaja tudi knjige, in je tokrat začela izdajati mladinske knjižice. I. in II. zvezek so visoki deželni šolski sveti za Kranjsko, Primorsko in Štajersko pohvalili kot primerno za šolsko mladino.¹⁴

Na občnem zboru družbe, ki je bil leta 1890 v Ljubljani, je bilo podano o delovanju knjižnice naslednje poročilo: »Društvo je osnovalo Knjižnico Družbe sv. Cirila in Metoda. Večkrat se je že poskušalo dajati na svetlo tako zbirko primernih spisov, a iz raznih razlogov je to zastalo. ‚Zaveza‘ se je obrnila na nas, naj se lotimo tega podjetja. Žal uspeh do sedaj ni ugoden, kar se izkupička tiče. Da bi podjetje imelo še varnejšo podlago, neko glavnico za izdavanje dobrih spisov, je zaprosilo vodstvo kranjski deželni zbor in občinski svet deželnega stolnega mesta ljubljanskega. Ta dva sta uslišala prošnjo in visoki deželni zbor je dal za leto 1890 družbi podporo 1000 gld., mestni magistrat pa 400 gld. Do sedaj se je razpečalo po Slovenskem: I. zvezek 8000, II. 5000, III. 2000, IV. 3000 in peti 2000 izvodov.«¹⁵

¹¹ Popotnik 1888, str. 311

¹⁴ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 7/1889

¹⁵ Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda IV. 1890, str. 17–18

Knjižnica Družbe sv. Cirila in Metoda je izhajala od vseh dosedanjih še najdlje. Izšlo je 14 zvezkov, in sicer:

1. Franc Hubad: Franc Jožef I., cesar avstrijski. 1888.
2. Franc Hubad: Rudolf Habsburški, oče avstrijske cesarske rodovine. 1889.
3. Peter Bohinjec: Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik. 1889.
4. Franc Hubad: Junaki I. 1889.
5. Jernej Ravnikar: Tržaško-koprski škof Matej Ravnikar, slavni pisatelj in pedagog slovenski. 1890.
6. Franc Wiesthaler: Pesni Valentina Vodnika. 1891.
7. Franc Hubad: Junaki II. 1892.
8. Ivan Vrhovnik: Janez Cigler, slovenski pisatelj. 1892.
9. Josip Matejev: Ljubezen do mamice. 1893.
10. Ivan Mercina: Igre in pesmi za otroška zabavišča in ljudske šole. 1893.
11. Tomo Zupan: Naš cesar Fran Josip I. 1898.
12. Franc Hubad: Franc Jožef I., cesar avstrijski. 1898.
13. Janko Leban: Andrej Čehovin, slavni junak slovenski. 1898.
14. Ivan Vrhovnik: Listi nabožni slovstveni. 1902.

Največ del je spisal profesor Franc Hubad, redno pa so sodelovali tudi drugi učitelji, tako Jernej Ravnikar, Ivan Mercina, Janko Leban in profesor Franc Wiesthaler. Knjižnica se je ločila od drugih po tem, da je zajemala snov predvsem iz zgodovine, predstavljala razne junake in znane pesnike ter si že s tem pridobila bralce. Zlasti je bila zanimiva knjiga učitelja iz Gorice Ivana Mercine, ki je obsegala igre in pesmi za otroška zabavišča in je bila poleg Funtkove knjige, ki je izšla v založbi Narodne šole, prva te vrste. Nekatere knjige iz knjižnice Družbe sv. Cirila in Metoda pretirano povečujejo razne vladarje, druge vsebujejo preveč podatkov, so preobsežne in dolgotasne. Po izidu 10. zvezka je nastal daljši zastoj. Enajsti zvezek je izšel kar pet let kasneje, in še tedaj ga je izdal Tomo Zupan sam, ker je, kot je navedeno v poročilu Družbe »ob vsakem literarnem delu negotova njega prodaja ali neprodaja.«

Poleg te knjižnice je Družba izdajala tudi posamezna dela drugih zvrsti.

Knjižnica za otroke

Precej mladinskih knjig je izdal tudi založnik Giontini v Ljubljani. Leta 1890 je izdal Knjižnico za otroke, ki je vsebovala 12 povesti, tiskanih na petih straneh in bogato ilustriranih. Namenjene so bile otrokom v starosti od 6. do 8. leta. Bile so predvsem poučne, kar povedo že nekateri naslovi teh povesti, npr. Ne bodi radoveden, Ne vodi nas v skušnjava, Božje oko bdi. Ta knjižnica je izhajala le eno leto.

Pomladni glasi

Naslednje leto, to je 1891, so začeli v založbi Katoliške tiskarne ljubljanski bogoslovci izdajati zbornik Pomladni glasi, posvečeni slovenski mladini. Izhajali so do leta 1900 vsako leto. Leta 1901 so izdajanje zbornika prenehali in je kot zadnji, 11. zvezek izšel leta 1902 Almanah. Sodelovali so Franc Saleški Finžgar, Anton Medved, Matija Prelesnik, Janez Zore, Alojzij Stroj, Ivan Štrukelj, Frančišek Kralj, Evgen Lampe, Josip Volc. Vsebina teh zbornikov je bila nabožna, ponekod preveč moralizatorska in didaktična. Najboljša od vseh povesti je bila Finžgarjeva: Gospod Lovro, objavljena v 5. zvezku leta 1895.

Zabavna knjižnica za slovensko mladino

Leta 1892 je začel izdajati Zabavno knjižnico za slovensko mladino prizadevni učitelj iz Središča ob Dravi Anton Kosi. Rodil se je leta 1864 v Gode-marcih pri Veliki Nedelji ter je ves čas služboval v Središču. Napisal je veliko mladinskih spisov, pedagoških člankov, knjig s področja sadjarstva, vinograd-ništva ter nekaj glasbenih del. Že pred svojo zabavno knjižnico je več del založil sam. Njegova knjižnica je imela obliko zbornika. Poleg povesti, ki jih je sam napisal ali jih nabral po slovenskih časopisih, je objavljval tudi druge sestavke. Zbornik se je delil na pripovedni del s pravljicami, pripovedkami, legendami in pesmicami ter na poučni del, ki je vseboval koristne nasvete, pregovore, iz-reke, rebuse in kratkočasnice. Knjižnica je izhajala nepretrgoma do leta 1904 in je do takrat izšlo kar 12 zvezkov. Nato pa se je Kosi posvetil pisanju šolskih pesmaric in mu je za knjižnico zmanjkovalo časa. Izšla sta le še dva zvezka, 13. leta 1907, 14. pa leta 1910.

Poleg urednika Kosija, ki je bil najplodnejši, so sodelovali pri tej knjižnici nekateri štajerski učitelji: Ivan Strelec, nadučitelj iz Slovenskih goric, Josip Vidic, nadučitelj iz Savinjske doline, Janez Koprivnik, učitelj na vadnici v Ma-riboru, nadalje Ljudevit Černej, Janko Leban in Franc Praprotnik. Vsebina je bila zelo raznovrstna, kratka in pregledna, zato ni čudno, da je imela dovolj naročnikov in so bili nekateri zvezki celo ponatisnjeni. Kosi je sodeloval tudi v Zavezinem odboru za ocenjevanje mladinskih spisov in si že tam nabral izkušenj, kakšne naj bi bile knjige za mladino. Leta 1894, ko so znova volili odbor za ocenjevanje, se je odpovedal ponovni kandidaturi za ocenjevalca. V dopisu na načelstvo Zveze je prosil naj ga ne volijo ponovno v odbor, ker na-merava drugače delovati za mladino. Pisal bo primerne knjižice za mladino, če bo našel med učiteljstvom dovolj vsestranske podpore. Obenem je predlagal, da izvolijo v ocenjevalni odbor Janka Lebana, Mateja Kanteta in Hinka Pod-krajška.¹⁶

Njegova knjižnica je tako uspevala ne le zaradi živahne in raznovrstne vsebine, temveč tudi zaradi dobre založniške politike in prizadevnega nabira-nja naročnikov. Zanimivo je tudi, da se je na platnicah svojih del obračal na svoje mlade bralce ter jih spodbujal, da mu javno sporoče svoje želje, ker si želi prav iz ust mladine zvedeti, kaj jo zanima, in bo njene želje prav rad upo-števal. To je bil vsekakor velik napredek na področju mladinske literature, kajti dotlej se razni pisci mladinskih del niso ozirali na želje mladine, ampak so gledali predvsem na to, kaj bi po njihovem mnenju mladini koristilo, in so pisali s tega vidika. Fran Ilešič je v kritiki 11. zvezka Kosijeve knjižnice med drugim pisal, da pri nas mladinska književnost ne uspeva, ker je preveč stran-karska. Za to boleznijo — strankarstvom ta književnost umira, pravi Ilešič. Kosijevo knjižnico hvali predvsem zato, ker si utira svoja pota in ni stran-karska.¹⁷

Ko je začela leta 1895 izdajati tudi Zaveza svojo mladinsko knjižnico, ki ni imela posebnega odziva, se je v Učiteljskem tovarnišu kmalu pojavil dopis s Kranjskega, v katerem dopisnik ugotavlja, da tudi neki učitelj izdaja na Slo-venskem svojo mladinsko knjižnico, in mu svetuje, naj nabrano gradivo raje odstopi Zavezini knjižnici za mladino. Kosi je na to odgovoril, da njegov skrom-ni zbornik, ki je začel izhajati že pred Zavezino knjižnico, nikakor ne more konkurirati Gabrščkovi knjižnici. Podoben namig je naslovil nanj Učiteljski

¹⁶ Pismo Kosija slavnemu načelstvu Zveze v Gorici. — Arhiv Zveze, Slovenski šolski muzej F 13/13. 8. 1894

¹⁷ Popotnik 1903, str. 283—284

tovariš iz leta 1900 in Kosi je spet odgovoril, da je Gabrščkovo knjižnico vedno podpiral, vendar pa svoje ne namerava opustiti. Če je slaba, bo propadla sama od sebe.¹⁸

Ker je Kosijevo knjižnico od leta 1899 dalje tiskala Katoliška tiskarna, so mu očitali tudi to. Kosi je na očitke odgovoril, da mu je ta tiskarna ponudila najboljše pogoje za delo. Poudaril je, da ima med svojimi 2000 naročniki le 150 učiteljev, vsi drugi pa so ljudje raznih poklicev, največ zasebniki — starši otrok. Vendar je Kosi te očitke upošteval in je 14. zvezek svoje knjižnice tiskal v leta 1906 ustanovljeni Učiteljski tiskarni.

Kot že omenjeno, se je Kosi po letu 1904 posvetil pisanju šolskih pesmaric in je zato njegova knjižnica za mladino leta 1910 nehala izhajati. Vsekakor je imela ta knjižnica izmed vseh dotedanjih največji uspeh in največje število naročnikov. Na področju mladinske literature sicer ni dosegla kakšnih vrhunskih dosežkov, vendar pa jo je ob svojem času mladina rada prebirala, ker je bila lahkotna in hkrati nevsiljivo poučna, obenem pa je dajala mladini tudi možnost za zabavo in delo (uganke, rebusi). Bila je še najbolj podobna takratnima mladinskima listoma Vrtecu in Zvončku.

Freuensfeldova ustanova

Leta 1893 je v Pragi umrl učitelj in pesnik Josip Freuensfeld, ki je nazadnje služboval v Ljutomeru. Učitelji ljutomerskega okraja so zbirali sredstva za njegov spomenik in za to, da bi njegovo truplo prepeljali iz Prage. Iz Prage pa so sporočili, da groba ni mogoče najti, zato so učitelji na seji ljutomerskega učiteljskega društva predlagali, da bi zbrani denar porabili za osnovo Freuensfeldove ustanove za izdajanje mladinskih spisov. Poleg tega pa bi na Freuensfeldovi rojstni hiši odkrili spominsko ploščo. Predloga sta bila soglasno sprejeta, o tem, komu naj se ustanova izroči: ali Družbi sv. Mohorja, Družbi sv. Cirila in Metoda ali Zavezi, pa bi društvo sklepalo pozneje. Učiteljsko društvo celjskega in laškega okraja se je stinjalo s sklepom ljutomerskega društva glede Freuensfelda, a le pod pogojem, da se ustanova Freuensfelda izroči Zavezi. Vendar pozneje ta ustanova ni bila omenjena v nobenem poročilu ljutomerskega učiteljskega društva. Pač pa piše Andrej Gabršček iz Gorice tajniku Zaveze 9. 3. 1895 o dopisu iz Štajerske, ki je bil objavljen v Slovenskem narodu. V tem dopisu pisec priporoča, da se denar za Freuensfeldov prenos porabi za knjižnico za mladino.¹⁹

Knjižnica za mladino

Največ pa se je pečala s knjižnicami za mladino Zaveza slovenskih učiteljskih društev in zato njeno delo tudi podrobneje obravnavamo. Že na ustanovni skupščini je Zaveza leta 1888 topla priporočala takratno knjižnico za mladino, ki jo je izdajala Družba sv. Cirila in Metoda. Za njeno 5. glavno skupščino v Mariboru pa je bilo pripravljeno predavanje Janka Lebana o temi: Kako in kaj naj čita mladina. Že pred skupščino je Lebanu pisal učitelj in časnikar Andrej Gabršček iz Gorice, da je slišal o njegovem referatu na skupščini Zaveze in da meni, da bi mladini lahko dajali dobro čtivo. Na upravo časopisa Nova Soča

¹⁸ Učiteljski tovariš 1900, str. 264—265

¹⁹ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F (60/9. 3. 1895)

namreč dobiva spise za mladino, zato meni, da bi bilo treba redno izdajati spise za mladino. Ker ima svojo tiskarno za svoje liste, bi lahko deloval tudi na tem področju izdajanja knjig. Nameraval je začeti izdajati Slovansko knjižnico, toda kakor hitro je izdal naznanilo o tej knjižnici, ga je Jan Lego iz Prage opozoril, da bi bilo bolj potrebno izdajati knjižnico za mladino. Zato je sklenil, da bo za zdaj vsak mesec izdal po en zvezek Knjižnice za mladino. Urejanje bi prepustil Zavezi, če bi hotela. V tem primeru bi plačal Zavezi letno nagrado npr. do 500 naročnikov nič, nad 500 do 700 naročnikov 100 gid. itd. Prosil je Lebara, naj o tem predlogu poroča na zborovanju.²⁰ Lebar je o tem res poročal in predlagal, da Zaveza ponudi Gabrščeku uredništvo Knjižnice ter izvoli uredniški odbor za novo Gabrščkovno podjetje.

Andrej Gabršček je bil rojen leta 1864 v Kobaridu, kot učitelj pa je služboval v Bovcu, Livku in Kobaridu. Leta 1889 je opustil učiteljski poklic, ustanovil v Gorici svojo tiskarno in se ukvarjal s časnikarstvom in z založništvom.

Lebar je v svojem referatu na skupščini Zaveze vsebino strnil predvsem v tri poglavja. V prvem je govoril o tem, kaj naj mladina bere. Spisi za mladino morajo biti resnični ali vsaj verjetni, ne smejo žaliti otrokovega domovinskega, verskega ali pravnega čuta, ne smejo biti predolgi, pisani naj bodo preprosto, po obliki pa morajo biti slovnično in stilistično brezhibni. V drugem poglavju govori o tem, kako naj mladina bere. Meni, naj bere malo, a s premislekom in tako, da zna vsebino obnoviti. V tretjem poglavju govori o tem, kaj ovira razvoj mladinske književnosti. Po njegovem zavirajo razvoj pisci laiki, ki nimajo poklica za to, premajhna požrtvovalnost in brezbriznost, nedostojna in krivična književnost. Glede kritike je predlagal sledeče: »1. Kritika bodi dostojna in pravična. 2. Le pedagoško in estetiško izobraženi ljudje morejo biti vredni kritiki mladinskih spisov. 3. Zaveza naj izvoli take ljudi v odsek, ki bi mu bila naloga oceniti vse dosedanje knjige za mladino ali vsaj knjige, ki izidejo odslej.« Predlog je bil sprejet in v ocenjevalni odsek so bili izvoljeni: Jakob Dimnik, Josip Freuensfeld, Davorin Judnič, Anton Kosi in Janko Lebar kot načelnik.²¹ Ta odsek naj bi o sklepih in delu poročal na naslednjem zborovanju. Pozval je vse pisatelje in založnike, da pošljejo vse na novo izšle knjige v oceno temu odseku. Kmalu po omenjenem Zavezinem zboru je Janko Lebar v Popotniku objavil pismo svojega prijatelja Antona Bezenška iz Plovdiva, ki je predlagal: »Vaš ocenjevalni odsek naj poleg svoje zadače, da ocenjuje izišle knjižice, razpiše darilo za najboljši spis za mladino in to darilo bi dal jaz iz svojih sredstev kot darilo slovenski mladini v roke dobičnemu pisatelju 100 kron. Ako bi to rodilo uspeh, to darilo ne bi bilo zadnje.«²² Lebar je razpis pisateljske nagrade objavil v Popotniku 1894 na strani 48: »Povest naj bode poučnega sadržaja v religiozno-moralnem smislu; snov naj jej bode vzeta po mogočnosti iz domačega življenja na kmetih... Poleg obče didaktičnega cilja naj se naglašuje spoštovanje do vere, ljubezen do naroda in bližnjega. Ocenjevalni odbor Zaveze bo poslal tri najboljše spise Bezenšku, da se on dokončno odloči.« 28. 1. 1894 je Lebar tudi pisal predsedniku Zaveze Vojtehu Ribnikarju, da je že razpisal natečaj za pisateljsko nagrado 100 kron. Ko se bo podelila, bo razpisal še 5 cekinov v zlatu za najboljše pesmi za mladino. Denar bo prav tako dal Bezenšek.²³ Za nagrado se je potegovala edino povest Dva brata, ki jo je pod psevdonomom Dušan Mladinski napisal Janko Lebar. Povest je bila pisana za dečke od 12. do 15. leta. Bezenšek ni pisatelju izplačal le 100 kron, temveč mu je daroval tudi

²⁰ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

²¹ Popotnik 1893, str. 366-367

²² Popotnik 1893, str. 367

²³ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 12/28. I, 1894

rokopis. Odkupil ga je Andrej Gabršček, da bi ga natisnil kot prvi zvezek svoje knjižnice.

Ocenjevalni odsek pri Zvezi je začel delati in objavil v Popotniku svoje prvo poročilo o Zabavni knjižnici za mladino. Janko Leban, načelnik tega odseka, je večkrat poročal o delu predsedniku Ribnikarju. Ugotavljal je, da delo slabo napreduje. Do marca je dobil le 2 knjigi, in sicer Kosijevo 3. knjigo Zabavne knjižnice za mladino in pa Mercinov 4. zvezek Knjižnice Družbe sv. Cirila in Metoda. Prvo knjigo je dal v oceno Dimniku, ki se je izgovoril, da ne utegne. Judnič pa ni niti vrnil knjige niti poslal ocene. Leban je pisal, da bi se tudi on rad čimprej znebil te funkcije. V naslednjem pismu Ribnikarju 22. 4. pa je pisal, da bo poleg njega odstopil tudi Kosi in da bo on sam pošiljal ocene del le Popotniku, ker Dimnik v Učiteljskem tovarišu še ni napisal niti vrstice. Ocenjevalci sploh sodelujejo v odseku največ — z molkom.²⁴

Na šesti skupščini Zaveze 15. 8. 1894 v Gorici je o delovanju odseka za izdajanje knjižnice za mladino poročal Armin Gradišnik iz Hrastnika. Odsek se je ukvarjal s tem vprašanjem in sklenil, da se z izdajanjem prične čimprej. Stopil je v dogovor z Goriško tiskarno v Gorici. Knjižnica bo redno izhajala, vsak mesec po en snopič. Ako bo izguba, jo bo trpela tiskarna, ako bo preostanek, pa se porabi za povečanje knjižnice ali v druge »Zavezine« namene. Sklepe odseka so na skupščini sprejeli.²⁵

V odsek za ocenjevanje mladinskih spisov so bili izvoljeni novi člani: Mate Kante, Ludvik Černej in Hinko Podkrajšek, od starih članov pa ponovno Janko Leban. 7. 10. 1894 se je v Dolenjem Logatcu zbralo predsedstvo Zaveze slovenskih učiteljskih društev ter Janko Leban, načelnik ocenjevalnega odseka za mladinske spise, in Andrej Gabršček, urednik Soče, da bi pripravili vse potrebno za izdajanje mladinskih spisov v smislu sklepov Zavezine 6. skupščine v Gorici. Določili so ime knjižnice, in sicer Knjižnica za mladino. Vsak snopič bo obsegal 5 do 6 pol, izhajala bo prvega vsakega meseca. Spise bo sprejemal ocenjevalni odsek za mladinske spise. Prvi zvezek bo izšel že novembra, obsegal pa bo povest Dva brata.²⁶ Izvolili so tudi odbor, ki bo knjižnico urejal. Vanj so bili izvoljeni: Viktor Bežek, Andrej Gabršček in Ivan Mercina.

Prvi snopič je res izšel in priobčil povest Dva brata, ki jo je priredil po italijanskem izvirniku Janko Leban, in povest Milosrčna Zorana, ki jo je prav tako poslovenil iz nemščine Janko Leban. Kritika v Učiteljskem tovarišu prvega snopiča ni dobro ocenila. Odkrito priznava, da so več pričakovali. Predvsem je slab jezik. Zlasti prva povest slika ljudi brez hib, toda ne z dejanji, ampak z opisovanjem, s pobožnim premišljevanjem, moralizatorstvom, skratka z vzorcem, kakšna naj ne bi bila mladinska povest. Če pa preberemo razpis, ki ga je Bezenšek objavil in na podlagi katerega je ta povest dobila nagrado, moramo priznati, da je prav taka, kot jo razpis zahteva. Druga povest Milosrčna Zorana je nekoliko boljša in zanimivejša. Kmalu zatem je izšel drugi snopič, v njem pa spet Lebanov prevod Frischove povesti za dečke Veselje in žalost.

9. 3. 1895 je pisal Gabršček tajniku Ivanu Šegi, da bo po njegovi presoji podjetje šlo. Do zdaj je 500 naročnikov, a treba bi bilo malo več podpore. Prosi ga, naj v Popotniku objavi kakšno poročilo o podjetju.²⁷ Zaveza je res objavila v Popotniku članek »Podpirajmo knjižnico za mladino!« 3. snopič Knjižnice za mladino je obsegal Petdeset Heyevih basni za otroke v prevodu Anto-

²⁴ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 12/20. 3. 1894 in 22. 4. 1894

²⁵ Popotnik 1894, str. 312

²⁶ Iz Zaveze slovenskih učiteljskih društev. — Popotnik 1894, str. 318—319

²⁷ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60/9. 3. 1895

na Funtka ter pesmi iz mladih dni, ki jih je zložil prevajalec. Ta snopič je najboljši doslej, saj je obsegal tudi prve originalne pesmi.

4. in 5. snopič sta vsebovala prevode iz nemščine in češčine. 4. zvezek je imel naslov *Dragoljubci*, peti pa *Šest povestic*. Gabršček se je nato v časopise zopet pritožil, da Knjižnica za mladino slabo uspeva. Naročnikov je okoli 700, ki pa krijejo le polovico stroškov, seveda, če redno plačujejo. Tudi z rokopisi je slabo. Gabršček meni, da bi Zaveza lahko storila več za Knjižnico.

Na 7. skupščini Zaveze leta 1895 v Novem mestu so zopet spregovorili o Knjižnici za mladino. Poročali so, da so nastale hude ovire, in sicer: 1. razpadel je celoten ocenjevalni odbor, 2. zapustili so jo pisatelji — učitelji, 3. začele so izhajati tudi druge knjižnice — celo od slovenskih učiteljev — in 4. mlačnost učiteljev.

V letu 1895 je izšlo še 6 snopičev. Prvi od teh 6. in 7. je vseboval krajše češke povesti. Med njimi je bilo nekaj dobrih, in sicer od pisateljice Elizabete Krasnohorske. 8. snopič je zbral in uredil dr. Janko Bezjak, profesor na učiteljskišči v Mariboru, in sicer: Antona Martina Slomškega spisi, zbrani za mladino. V tem prvem snopiču so bile pesmi, ki so bile namenjene srednji stopnji šolskih otrok. Knjiga je 1. zvezek Slomških del, ki jih je začel izdajati Slomškov odsek pri Zavezi slovenskih učiteljskih društev.

9. snopič vsebuje povest češkega pisatelja Karla Zakouckega: *Plemenita srca*. Pisatelj opisuje potovanje češke družine po naših krajih. V knjigi se ponavlja stara napaka, da so otroci prepametni in afektirani.

Druga knjiga Slomškovega odseka je leta 1895 izšla kot 10. in 11. snopič Knjižnice za mladino »Antona Martina Slomškega zbrani spisi za mladino«. Ta snopič je bil namenjen otrokom višje stopnje osnovne šole.

V zadnjem, 12. zvezku sta izšli povest srbskega pisatelja Petra Despotovića *Hudoben tovariš* in Chambrierova povest *Zmrzle rože na cvetkah Marije Antoinette*. Obe povesti sta slabi.

V arhivu Zaveze je nekaj dopisov iz leta 1895, ki so jih pisali naročniki Knjižnice za mladino iz raznih krajev Slovenije. Med njimi je tudi dopis učitelja iz Leskovca Franca Ivanca, ki se je ponudil, da za knjižnico prevede nemško povest Otilie Wildermanth: *Ein einsam Kind*. Dalje dopis drugega tajnika Zaveze Ljudevita Stiasnega, ki je 10. 11. pisal deželnemu zboru Kranjske, naj bi zbor kupil večje število izvodov knjižnice in s tem pomagal podjetju, hkrati pa mladino oskrbel z dobrim berilom. Enak dopis je pisal 25. 12. 1895 na deželni zbor tudi novi predsednik Zaveze Luka Jelenc.²⁸

Po enoletnem izhajanju Knjižnice je urednik Gabršček poročal, da je stanje slabo, in sicer tako duhovno kot materialno. Vsi so ga kritizirali, a boljše ga gradiva mu ni nihče ponudil. Pisatelji so delali preveč površno in prepustili glavno delo uredniku. Poleg tega so vsi nestrpni, če v nekaj dneh ne dobe honorarja. Še slabši pa je finančni uspeh. Za leto 1896 ni prijavljeno niti 400 naročnikov, kar je dokaz, da ne stori vsak učitelj svoje dolžnosti za širjenje knjižnice.

Na svojem prvem zboru v letu 1896 je društvo za celjski in laški okraj sklenilo pomagati Knjižnici za mladino. Predsednik tega društva Anton Brezovnik je predlagal, da ustanove poseben književni odsek, ki bi imel sledeče dolžnosti:

»1. Namen književnega odseka je vsestranska društvena podpora od Zaveze slovenskih učiteljskih društev ustanovljeni Knjižnici za mladino.

²⁸ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

2. Svoj namen dosega s tem, da se vsak v njega podpisani odsek zaveže prirediti mesečno vsaj eno pisno polo izvirnega ali poslovenjenega gradiva za natis.

3. Ta obveza velja vsikdar le za jedno koledarsko leto, v katerem se je dotični podpisal.

4. Honorar se razdeljuje pri vsakoletnem glavnem zboru učiteljskega društva, in sicer tako, da dobi 10 % učiteljsko društvo za celjski in laški okraj, 20 % dobrodelna ustanova našega društva, 70 % pisatelj.

5. Denar oskrbuje društveni blagajnik, toda ločeno od društvenih računov.

6. V kateri namen in kako naj se porabi dobrodelna ustanova, to določi društvo. Porabiti se sme, kadar znaša najmanj 100 kr.

7. Ustanova se sme pred, nego je dosegla v členu 6 določeni znesek porabiti le a) ako knjižnica preneha in drugo slično podjetje ne ustanovi, b) ako preneha učiteljsko društvo za celjski in laški okraj, c) v posebnih izvanrednih slučajih, ako društvo z 2/3 glasov sklene.

8. Književni odsek voli odbor, sestojč iz treh udov, ki ima nalogo došle spise pregledovati, urediti in za tisk prirediti.²⁹

Na naslednjem zborovanju društva se je za predsednika tega odseka prostovoljno javil Anton Brezovnik.

Za to misel se je takoj ogrel tudi urednik knjižnice Gabršček, ki je menil, naj bi tudi druga učiteljska društva po zgledu celjsko-laškega ustanavljala književne odseke. Vsak član teh odsekov naj bi napisal vsaj po eno kratko povest na mesec. Na to je odgovoril učitelj in pisatelj Ludvik Černej v Popotniku.³⁰ Menil je, da so take misli prevnete in da se pisatelj razvija prosto in ne more napisati povesti kar za domačo nalogo. Černej je odgovoril predsednik celjskega učiteljskega društva Brezovnik, češ da sicer nihče ni prisiljen k pisateljevanju, da pa je le tako mogoče hitreje dobiti knjige. Černej je nato zopet odgovoril, da ni važen čas, ampak kvaliteta dela, in pristavil: »Boljši en dober spis kot 12 slabih.«

Odbor Zaveze je pisal tudi Družbi sv. Cirila in Metoda s prošnjo, naj bi pospeševala knjižnico za mladino. V dopisu z dne 20. 2. 1896 pa je družba sporočila Zavezinemu predsedniku Jelencu, da njihova družba ni za vedno prenehala z izdajanjem svoje knjižnice, ampak jo bo, ko bo imela boljše gnotne možnosti, nadaljevala. Kljub temu bodo naročili 10 izvodov njihove Knjižnice za mladino. Ne morejo pa se spuščati v to, da bi knjige pošiljali podružnicam, naj jih prodajajo. Če pa jih bodo hoteli podariti mladini v šolah ob jezikovni meji, bodo naročili še več izvodov.³¹

V Popotniku je urednik Gabršček poročal o uspehu okrožnice, ki so jo v podporo Knjižnici za mladino poslali posojilnicam in županstvom. Doslej so poslali podporo posojilnice v Žalcu, Črnomlju, Framu in Gorici, županstva pa iz Mirna in Št. Ferjana pri Gorici. Mestna posojilnica v Ljubljani je prošnjo odklonila, češ da ji pravila tega ne dopuščajo. Hkrati Gabršček opozarja učitelje, naj še oni store svojo dolžnost in skrb za naročanje knjižnice, kajti za leto 1896 je le 350 naročnikov in še med temi jih je največ na Goriškem, kajti le trije okrajni šolski sveti so naročili 130 izvodov.³²

Na 11. glavni skupščini Zaveze 14. junija 1896 v Opatiji je poročal odbornik Jakob Dimnik o tem, kako bi pomagali Knjižnici za mladino. Naštel je najprej naloge, ki jih ima ta knjižnica. To so: dajati slovenski mladini intelektualno

²⁹ O zborovanju učiteljskega društva za celjski in laški okraj. — Popotnik 1896, str. 57—58

³⁰ Neka] o Knjižnici za mladino. — Popotnik 1896, str. 56—57.

³¹ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej I^a 60

³² Knjižnica za mladino. — Popotnik 1896, str. 130

in moralno vzgojo, izobraževati mladini značaj in utrjevati narodni čut. Predlagal je, da se na skupščini zbrano slovensko učiteljstvo s sklepom obveže, da z združenimi močmi gmotno in moralno podpre knjižnico. Predlagal je tudi, kakšna naj bi bila ta gmotna podpora:

1. Vsak šolski vodja mora v svoji šolski občini poskrbeti za to, da bo vsaka šola naročena na knjižnico.

2. Pridni učenci naj dobe ob šolskih praznikih v dar Knjižnico za mladino.

3. Knjižnico za mladino naj naroči vsako bralno društvo, čitalnica in ljudska knjižnica.

4. Založnik naj določi, koliko dobička bo odstopil Zavezi, če razpeča a) 800, b) 1000, c) 1200 in č) 1500 izvodov. Zavezati se mora, da bo plačal pri drugi in naslednjih izdajah vsakega zvezka polovico predpisane ali določene nagrade pisatelju, drugo polovico učiteljskemu konviktu na Kranjskem, če je pisatelj s Kranjskega, če pa je z druge pokrajine, pa tamkajšnjemu.

Zavezina skupščina je sklenila, da prejme Dimnikov predlog ter da se spet ponatisne okrožnica in pošlje deželnim, okrajnim in krajevnim šolskim svetom, šolskim vodstvom in vsemu učiteljstvu, posojilnicam, čitalnicam in bralnim društvom.³³

V letu 1896 so izšli naslednji snopiči Knjižnice za mladino:

13. in 14. Andrej Praprotnik: Pesmi cerkvene in druge. To je bil 2., pomnoženi natis teh pesmi.

15. Franz Wiedermann — Anton Brezovnik: Zeleni listi.

16. Antona Martina Slomška spisi zbrani za mladino, ki jih je odbral Janez Koprivnik.

17. in 18. zvezek: Josip Ehrenberger: Tatarji na Moravskem ali Bog ne zapusti svojih služabnikov, prevedel Simon Gregorčič mlajši, ter Antona Žagerja: Gozdne cvetke.

19. Jakob Dimnik: Slavoj in Ljudmila. Zbirka kratkočasnih in poučnih pogovorov o živalih.

20. Ljudevit Černež: Bogdančkova mlada leta.

21. Engelbert Gangl: Pisanice slovenski mladini.

22. in 23. Janko Leban: V domačem krogu. Zbirka izvirnih povesti ter prevedenih iz hrvaščine, italijanščine in nemščine.

24. Savinjski glasi.

Vsekakor je vsebina tega letnika knjižnice nekoliko boljša od vsebine prejšnjih, saj je v njej tudi več izvirnega gradiva. Vendar gre tudi tukaj za nekaj ponatisov starejših mladinskih avtorjev, npr. Praprotnika in Slomška, ki sta pisala preveč didaktične spise. Tudi Dimnikove povesti so imele napake, da so preveč moralizirale in poučevale. Tedanja kritika v Ljubljanskem zvonu je najbolj pohvalila Černeževa Bogdančkova mlada leta, ki jih imenuje biser med našimi mladinskimi deli, ker so zajeta iz življenja, ki ni skrpano iz napačnih nazorov, ki si jih odrasli ustvarjamo o otroški dobi. To delo je bilo res eno najboljših v tej zbirki, namenjeno pa je bilo otrokom prvih razredov osnovne šole. Izmed prevodov so bili nekateri zelo slabi, še najboljše so bile Wiedermannove povesti. Zanimiv je zadnji zvezek te zbirke Savinjski glasi. Ti so bili plod dela književnega odseka učiteljskega društva za celjski in laški okraj, ki je bil izvoljen 2. 2. 1896. Zbornik je poskušal po obliki posnemati Zabavno knjižnico za slovensko mladino. Vseboval je nekaj pravljic iz nemščine, prevedeni naravoslovni črtici, nekaj poučnih sestavkov in na koncu še otroško

³³ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

igro. Največ je napisal predsednik društva Anton Brezovnik, sodelovala pa sta še učitelja Armin Gradišnik in Ivan Koprivnik.

Vendar kljub vsemu prizadevanju Knjižnica za mladino ni mogla izhajati naprej. Če si ogledamo sodelavce Knjižnice za mladino v letih 1895 in 1896, vidimo, da so sodelovali večinoma učitelji, čeprav najdemo med prevajalci tudi nekaj drugih avtorjev. Največ je sodeloval Janko Leban, za njim pa Anton Funtek, dr. Janko Bezjak, Anton Brezovnik, Ivan Koprivnik, Anton Žager, Jakob Dimnik, Ludvik Černej in Engelbert Gangl.

S 24. zvezkom je knjižnica prenehala izhajati. Urednik Gabršček je pisal Zavezi, da bo podjetje začasno ustavil, »kajti brezbriznost do njega je bila tolika, da se lahko le čudi.«³⁴

Meščanskošolski učitelj in mladinski pisatelj Josip Brinar je po prenehanju te knjižnice pisal, da je veliko pisateljev, ki so pri njej sodelovali, zgrešilo pravi namen, to je zabavati in navajati k dobremu in lepemu. Menil je, da želi mladina zanimiv tekst, poln dogodkov, opisuje pa naj sončne in senčne plati življenja. »Dokler ne bo v mladinskih spisih psihologično resničnega razpletanja in zanimivega pripovedovanja, dokler bodo glavne osebe moralizujoči pedanti in ščebetajoči otroci, a ne vzorni možje in idealni mladeniči, dotlej ne bo dobrih mladinskih spisov!«³⁵

8. 5. 1898 je pisal Andrej Gabršček Zavezi, da znaša deficit pri Knjižnici za mladino še 600 fonintov, blaga pa je še za 1600 goldinarjev. Vendar bo vseeno poslal Zavezi 20 gld. nagrade. Piše, da bi knjižnico lahko še izdajal, a moralo bi biti vsaj 800 naročnikov. Odkupljeno ima namreč že večje število rokopisov. 31. 7. 1900 pa je naznanil, da izide Knjižnica za mladino ponovno že konec oktobra. Pri 1000 naročnikih se zaveže dajati 10 % bruto dohodka Zavezi. Obenem obvešča, da je na Goriškem že 250 naročnikov. Knjižnica naj bi izhajala le štirikrat na leto. Vendar se zaradi majhnega odziva Gabršček ni upal začeti izdajati knjižnico v napovedanem roku, temveč so naslednji zvezki izšli šele leta 1902. Urejal jih je Engelbert Gangl, učitelj, ki je takrat urejal tudi Učiteljskega tovariša in mladinski list Zvonček. V letu 1902 so izšli trije zvezki Knjižnice za mladino, in sicer 25., 26. in 27.—28. Vsi trije so bili zbirke krajših povesti ter originalnih in prevedenih pesmi. Sodelovali so učitelji: Engelbert Gangl, Rado Knaflič, Fran Rakuša, Marica Strnad, Andrej Rape, Ivan Stukelj, Ivo Trošt in Anton Zager. Knjižnica tudi to pot ni uspela in Gabršček je v Učiteljskem tovarišu objavil točno število naročnikov: skupaj jih je bilo 325, in sicer na Goriškem 101, v Trstu in okolici nobenega, v Istri 2, na Kranjskem 51, na Štajerskem 73 in na Koroškem 3.³⁶ Za leto 1903 so Gabrščku ponudili nagrajeni spis Zaveze Strahovi in duhovi, ki ga je spisal učitelj Rudolf Vrabl. Vendar Gabršček rokopisa ni sprejel, ker je hotel počakati, da vidi, kako bo s Knjižnico za mladino, kajti najbrž bo morala prenehati. Zaveza je na seji vodstva 27. 12. 1902 o tem razpravljala in menila, da naročnikov na Kranjskem ni tako malo, kot trdi Gabršček, kajti če že ni mnogo naročnikov, je pa zato več kupcev knjižnice. Vendar je Gabršček na ta dopis odgovoril, da je res pošlo mnogo zvezkov Knjižnice za mladino, vendar se jih je zelo malo prodalo, saj so jih otroci iz Gorice in krajev ob meji dobili 1500 izvodov zastonj.³⁷

Leta 1904 je po dolgi prekinitvi izšla 29. knjiga Knjižnice za mladino, in sicer povest nemškega pisatelja Jul. Thetterja: Milutin Oblokar, ki jo je prevedel Janko Leban. Založnik je poskrbel, da je narodni sklad v Gorici kupil

³⁴ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60/29. 8. 1897

³⁵ Josip Brinar — Brinjós: Mrvlca o mladinskih spisih. — Popotnik 1897, str. 55

³⁶ Učiteljski tovariš 1902, str. 71—72

³⁷ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 7, seje upravnega odbora

za šole gradiščanskega okraja za 300 kron knjig, Trgovska obrtna zadruga pa otrokom v Gorici za 300 kron. Ohrabren s to podporo, je sklenil vnovič poizkusiti srečo. V časopisju je opozoril, da bi knjižnica lahko v redu izhajala, če bi bila nanjo naročena vsaj vsaka šola. Predlagal je, naj se izda seznam vseh šol, ki so naročene na knjižnico od začetka, seznam šol, ki imajo vse knjige te knjižnice, čeprav niso naročnice, ter šol, ki sploh niso naročene na knjižnico niti teh knjig nimajo. Za Knjižnico za mladino se je v tisku zelo zavzemal tudi pisatelj in učitelj Ivo Trošt. Za njen 30. zvezek, ki je izšel leta 1905, je napisal povest V globini srca, za 31. zvezek, ki je izšel leto pozneje, pa Kitico pripovednih spisov. V tem poslednjem zvezku te knjižnice sta priobčeni tudi deli Frana Žgurja: Semena padajo in Otroške pesmi. Tudi ta snopič ni imel kaj več sreče od prejšnjih. Največ naročnikov je bilo na Goriškem, za silo tudi na Štajerskem, najslabše pa je bilo na Kranjskem, v Istri, v okolici Trsta in na Koroškem. Založnik je ob tem neuspehu pisal, da bi bilo lahko 3000 naročnikov, če bi bile na Knjižnico naročene vse šole, ne pa le 300. Učitelji so knjižnico ustanovili, učitelji jo urejajo, a ne podpirajo. Tako je knjižnica za mladino prenehala obstajati. V spominskem spisu, ki ga je ob 25-letnici izdala Zaveza slovenskih učiteljskih društev, je bilo objavljeno, da Knjižnica za mladino ni uspevala zato, ker je bila predraga, ker je izhajala neredno, bila brez reklamne oblike in ni bila popularna.³⁸ Vendar so to predvsem tehnični vzroki, glavni pa je bil prav gotovo ta, da v svojih zbirkah ni imela dovolj kvalitetnih del. Čeprav so nekateri pisatelji, zlasti učitelji, poskušali pisati in prizadevno prevajati mladinska dela, jim to zaradi premajhnega talenta in rutine ni uspelo. In čeprav so v raznih referatih o mladinskih spisih pravilno ocenjevali, kakšna naj bi bila dobra mladinska knjiga, je sami niso bili zmožni spisati.

Mladinska knjižnica

Med tem časom je začela Zaveza izdajati Mladinsko knjižnico. Povod za njo je bilo pismo znanega pobudnika slovenske mladinske književnosti Jana Lega z dne 31. 3. 1899. Pisal je direktoriju Zaveze, da je Češko-slovenski spolek v Pragi sklenil, da bo podpiral slovensko mladinsko književnost. V ta namen je določil dve častni nagradi po 100 kron in 50 kron in naprosil Zavezo, naj razpiše nagradi za dva najboljša spisa. Lego je nato nadaljeval: »Da se torej vsa ta naloga izvrši, blagovolite poprositi odlične slovenske pedagoge, da se zberejo v odbor, ki bi določil: 1. koliko pol naj natisnjeni spis obseže, 2. pravila, po katerih naj se pisatelj ravna, kar se tiče predmeta in pa oblike svojega pripovedovanja, in 3. rok, do katerega naj se tekmujoči spisi določijo. Kar se tiče roka, želimo si takega, da bi oba spisa vsaj pred letošnjim božičem, če ne prej, na svetlo prišla. Obe častni nagradi bode se izplačali takoj po razglasu, komur sta bili prisojeni. Založnika oziroma tiskarja naj slavno predsedništvo Zaveze samo izbere...«³⁹

Takoj po tem pismu je Zaveza objavila razpis častnih nagrad po vseh listih. Določila je, naj bodo spisi izvirni in primerni otroškemu duhu, obsegajo pa naj najmanj po 2 in pol tiskovne pole. Svoja dela so poslali naslednji učitelji: Ljudevit Černej: Kako je Slavko postal učitelj, Ivo Trošt: Na rakovo nogo, Josip Brinar: Čukova gostija in Medvedji lov ter Janko Leban: Vrbovčev Grog. Leban je priložil tudi pismo, v katerem predsedniku Zaveze piše, da njegova povest ni izvirna in da so se doslej vse izvirne povesti pri nas pone-

³⁸ Zaveza za mladinsko slovstvo. — Petindvajsetletnica Zaveze ... 1913, str. 74

³⁹ Popotnik 1899, str. 124

srečile. Meni, da je boljši dober prevod, kot slab izvirnik.⁴⁰ V arhivu so ohranjena tudi poslana dela učiteljev: Ivana Štuklja iz Svetine: Bog in delo, Josipa Petriča: Mladji tolovaj, Ivana Klemenčiča iz Rečice: Seljanovi otroci, ki pa niso prišla v ožji izbor.

Na seji direktorija Zaveze dne 28. 9. 1899 so določili ocenjevalni odsek mladinskih spisov za nagrado. Imenovani so bili: Engelbert Gangl, Josip Kostanjevec iz Litije in Lovro Letnar, nadučitelj iz Mengša.⁴¹ Poslednji je prosil, da ga zaradi bolezni razrešijo te dolžnosti. Mesto njega je bil v odsek imenovan Anton Funtek. Ocenjevalci so določili prvo nagrado Brinarjevemu spisu: Čukova gostija in Medvedji lov, drugo pa Troštovemu spisu: Na rakovo nogo. Zaveza je sklenila, da zaradi prevelikih stroškov knjig ne založi sama, ampak jih je dne 25. 3. 1900 ponudila založniku Schwentnerju v Ljubljani pod naslednjimi pogoji: »1. Zavezi plačate pri prvi izdaji 200 kron. 2. Pri vsaki novi izdaji teh spisov plačate Zavezi po 40 kron od vsakih 1000 izvodov ponatisa njegega spisa. 3. Pri prvi izdaji oddaste od vsakega zvezka po 10 izvodov Češko-slovenskemu spolku v Pragi, obema pisateljema pa po 5 izvodov njunih spisov in Šolskemu muzeju v Ljubljani po 2 izvoda. 4. Skrbeti morate za dober papir in lično vezavo. 5. Na knjižnicah mora biti napis 'Mladinska knjižnica' ter da jo izdaja Zaveza slovenskih učiteljskih društev ter da jih je nagradil Češko-slovenski spolek v Pragi. 6. Zaveza bode spise priporočala v svojih listih.«⁴²

Leta 1900 sta res izšla pri Schwentnerju oba spisa. Lebanova knjiga »Pri Vrbovčevem Grogju«, ki jo je tudi poslal na natečaj, pa je izšla leta 1901 pri Giontiniju. Obe nagrajeni povesti je kritika še dokaj pohvalno ocenila. Brinarjeva povest Medvedji lov je zanimiva zlasti zato, ker je šaljiva, kar je bila dotlej v mladinskih spisih redkost. Opisuje, kako dva lovca lovita medveda. Druga povest »Čukova ženitev« pa je povzeta po narodni pravljici o brezsrčnem graščaku in revni ženi. Povest Iva Trošta »Na rakovo nogo« opisuje življenje revnega dečka, ki se izučil za ključavničarja in že od malega poskuša izumiti nekaj novega. Šele mojster ga pregovori, da se loti resnega dela, s katerim se sčasoma povzpne na položaj poslovodje znanega podjetja v Ljubljani. V tej povesti je opis dogodkov sicer zanimiv, vendar avtorju ni uspelo povsem izogniti se moraliziranju in gostobesednosti. Kljub vsemu je namreč pri nas še vedno prevladovalo mnenje, da je treba v mladinskih povestih predvsem poučevati. Kritika v Slovenskem učitelju, glasilu krščanskih vzgojiteljev, je na primer prvi Brinarjevi povesti očitala: »Po našem mnenju ni naloga mladinske knjižnice le zabavati ter kratkočasiti, ampak naj bi mladinski spisi blažili srce, vedrili razum in budili čut čednosti. Prvi zvezek pa kaj takega ne kaže.«⁴³ To glasilo je tudi sicer nasprotovalo publikacijam, ki jih je izdajala Zaveza, ker so se mu zdele preveč liberalne.

Schwentner je knjižici kmalu razprodal, vendar Zavezi dolgo časa ni nič plačal. To je bilo sporočeno 31. 3. 1902 na seji upravnega odbora Zaveze, v tajniškem poročilu Zaveze z dne 7. 4. 1903 pa je bilo določeno, da Schwentnerja tožijo, nakar je ta le izplačal 200 kron. Zaveza je leta 1901 dvakrat objavila razpis častnih nagrad, vendar razpisa nista uspela. Na prvi razpis so prišli trije spisi, in sicer povest neznanega avtorja Slabota, povest Iva Trošta Ali bo? ter povest Ludvika Černeja Brat in sestra. Ocenjevalna komisija ni nobene izmed njih izbrala za nagrado.

⁴⁰ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60/25. 9. 1899

⁴¹ Zapisnik seje direktorija Zaveze. Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 7/26. 9. 1899

⁴² Arhiv Zaveze: Pismo Zaveze Schwentnerju 25. 3. 1900, Slovenski šolski muzej F 60

⁴³ Slovenski učitelj 1901, str. 57–58

Leta 1902 je bila nagrada ponovno razpisana. Ocenjevalci so dobili tri spise, in sicer Selimina svetinja, Slavkove sanje ter Strahovi in duhovi. Slavkove sanje je poslala učiteljica Otilija Feigel iz Slovenske Bistrice, Strahove in duhove pa učitelj Rudolf Vrabl iz Ljubljane, ki je imel že prej objavljenih nekaj del. Za nagrado so predlagali Vrablov spis in mu izplačali nagrado v znesku 100 kron. V tisk so ga ponudili Gabrščku, da bi ga izdal v svoji Knjižnici za mladino, vendar je le-ta okleval zaradi premajhnega števila naročnikov. Vrabl je 18. 11. 1903 pisal Zavezi, da sta njegovo delo Strahovi in duhovi Kostanjevec in Funtek ocenila dobro, proti pa je bil Gangl.⁴⁶ Delo so zato poslali še Viktorju Bežku v oceno. Ta je menil, da je od poslanih del sicer najboljše, a za tisk je kljub temu docela nezrelo.⁴⁵ Zaradi takšnih ocen Vrablova povest ni izšla.

Češko-slovenski spolek v Pragi je leta 1903 spet poslal Zavezi 160 kron za nagrado za dva najboljša slovenska mladinska spisa. Razpisali so natečaj, vendar je prišel en sam spis, in sicer povest učiteljice Otilije Feigel: Vladkove sanje. Ocenjevali so ga tokrat Engelbert Gangl in nova člana ocenjevalne komisije nadučitelja Franc Cernigoj z ljubljanske šole na Barju in Vekoslav Strmšek iz Medvedjega sela. Ganglu je povest še dokaj ugajala, a ostala dva sta jo ocenila za »slabo zbirko otroških spisov, enolično, suhoparno in prisiljeno.«⁴⁶ Tako tudi na ta razpis ni bila priznana nikakršna nagrada.

Podobno je bilo tudi z razpisom leta 1905. Ocenjevalci so prejeli tri povesti, in sicer Vzgoj Iva Trošta, V težkih dneh, spis iz delavskega življenja, ki ga je spisal učitelj iz Škednja pri Trstu Ferdo Kleinmayer, ter Doživljaj junaka Bogomilčka, ki ga je spisala Lea Fatur, takrat že znana pisateljica, ki je obenem pisala Zavezi, da je za mladino pisati najtežje, zato dvomi, da bi njen spis ugajal.⁴⁷ Mnenja komisije za ocenjevanje so bila različna, vsi ocenjevalci pa so se strinjali, da so spisi precej slabi, zlasti slovnično, in že zato ne zaslužijo nagrade.

Zabavni listi za slovensko mladino

Medtem je izdalo Društvo za zgradbo Učiteljskega konvikta prvi zvezek knjižnice Zabavni listi za slovensko mladino. Sklep glede izdaje so sprejeli na 3. občnem zboru društva 1898. leta. Ta knjižnica naj bi izhajala poljubno, kadar bi bil razprodan prejšnji zvezek. Namen izdajanja je bil, da bi nekoliko omilili veliko pomanjkanje pripovednega slovstva za mladino in da bi društvo s tem kaj zasluži. Za založnika so pridobili Rudolfa Milica iz Ljubljane. V primeru, da prvi zvezek ne bi bil razprodan, bo izdajanje zabavnih listov ustavljeno in Društvo ne bo trpelo škode. V prvem zvezku je bila natisnjena povest Iva Trošta Pri stricu. Že na prihodnjem občnem zboru Društva, leta 1899, so sporočili, da prodaja knjige slabo napreduje, na 5. občnem zboru leta 1900 pa je bilo sklenjeno, da knjižnica preneha, ker zanjo ni bilo kupcev. Učiteljstvo tudi tokrat ni storilo svoje dolžnosti, ker je kupovalo premalo knjig za šolske knjižnice.

Pozneje je med leti 1909 in 1913 Društvo učiteljskega konvikta izdajalo več mladinskih del. Pisali so jih učitelji: Andrej Rape, Jože Ribičič, Engelbert Gangl, Pavle Flere in Julij Slapšak. To so bila povečini zbrana dela teh pisateljev in niso izhajala v urejenih knjižnih zbirkah.

⁴⁶ Pismo Rudolfa Vrabra 17. 1. 1905, Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

⁴⁵ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

⁴⁶ in ⁴⁷ Ocenjevanje mladinskih spisov, Arhiv Zaveze, SSM F 60

Legova mladinska knjižnica

17. 9. 1906 je umrl znani prijatelj slovenske mladinske književnosti Jan Lego. V njegov spomin je ljubljanski mestni magistrat razpisal »za Jana Lega mladinsko knjižnico dvoje častnih nagrad v znesku 300 kron in 200 kron najboljšima mladinskima spisoma, namenjenima kot primerno čtivo ljudskošolski mladini od 10. do 14. leta. Snov bodi spisoma zajeta iz domačega življenja. Pripovedovanje bodi veselo in živahno, brez sentimentalnosti...«⁴⁸

Ocenjevalni odsek je določil za prvo nagrado povest Andreja Rapeta Dane, za drugo pa povest Julija Slapšaka Turki pred sv. Tilnom. Zavezino vodstvo se je odločilo, da ustanovi v spomin na Jana Lega Legovo mladinsko knjižnico. Od ljubljanskega magistrata je prevzelo leta 1908 Rapetovo povest Dane. Rape je 14. 10. 1908 pisal Zveze, da izroča nagrajeno povest Dane v popolno last Zaveze, izgovarjajoč si le pisateljsko nagrado od tiskane pole po 30 kr. Po prejemu omenjene nagrade pa se odreka vsem pravicam do imenovane povesti, takisto tudi nagradi v primeru druge izdaje te knjige.⁴⁹ Andrej Rape je bil učitelj v Ljubljani ter je že dotlej sodeloval z mladinskimi spisi v mladinskih listih in tudi v Knjižnici za mladino. »Dane« opisuje kmečkega dečka, ki pride v mesto in se izuči za strojevodjo na železnici.

Naslednje leto je magistrat z dopisom 15. 2. 1909 poslal odboru Zaveze tudi rokopis Julija Slapšaka, ki je izšel leta 1910 kot drugi zvezek Legove knjižnice. Slapšakovo povest je ilustriral Maksim Gaspari. Obe povesti sta bili v tisku pohvalno ocenjeni. Slapšakova povest je bila zgodovinska, dogajala se je na Slovenskem in se je dokaj dobro prodajala. Na shodu zaveze je tajnik poročal, da je Rapetova knjiga izšla v 2500 izvodih, prodanih pa je bilo 1339, Slapšakova je bila tiskana v 1500 izvodih, prodanih pa je bilo 1191. Julij Slapšak je bil v tem času učitelj v Vodicach nad Ljubljano. 1. 11. 1914 je Učiteljska tiskarna pisala predsedniku Zaveze Jeleneu, da je knjiga Turki pod sv. Tilnom skoro popolnoma pošla. Zato bi bilo dobro, da bi jo še enkrat založili, ker je po njej veliko povpraševanje.⁵⁰ Slapšakovo knjigo je nato 1915 založila založba Kleinmayer & Bamberg.

Kot tretji zvezek Legove knjižnice je izšla leta 1912 povest Josipa Ribičiča Kraljestvo čebel. V dopisu Zavezni avtor piše, da je spis, ki ga pošilja, poučno-zabaven ter je na šoli v Rojanu, kjer je bil prebran, žel obilo uspeha.⁵¹ Jelencu je pisala tudi njegova nekdanja učenka Roza Arrigler, učiteljica iz Doline pri Trstu, bodoča žena Josipa Ribičiča. Prosila ga je za odkrito sodbo o delu Kraljestvo čebel ter omenila, da ga je prebrala v šoli otrokom, ki so ga z zanimanjem poslušali. Ribičičevo delo je ocenil Engelbert Gangl, Ribičič pa je nato poslal popravljen delo s pripombo, da je imel pri pisanju pred očmi leposlovnostno delo, in ne učno knjigo.⁵²

Ribičičevo delo je bilo lepo sprejeto in je prvo delo tega avtorja, ki se je razvil v enega najboljših slovenskih mladinskih pisateljev.

Poljudnoznanstvena knjižnica

Knjižnico za mladino je sklenila ustanoviti tudi Slovenska šolska matica, ki je bila ustanovljena leta 1899 z namenom, da izdaja pedagoške knjige. Na občnem zboru leta 1901 je bilo med drugim sklenjeno, da bo Matica pospeše-

⁴⁸ Razpis častnih nagrad. — Učiteljski tovariš 1907, str. 198

⁴⁹ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

⁵⁰ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 32/XVI

⁵¹ Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

⁵² Arhiv Zaveze, Slovenski šolski muzej F 60

vala tudi knjižnico za srednješolsko mladino, in sicer izdajanje šolskih klasikov s posredovanjem drugih založnikov. Profesor Viktor Bežek je prevzel nalogo, da dobi od Dramatičnega društva rokopise in starejše izdaje, primerne za srednješolsko mladino. Istega leta so sklenili dogovor z založnikom Gabrščkom, kateremu bi priskrbeli rokopise in prevzeli založništvo nad njegovo Knjižnico za mladino. Vendar nobeden teh dogovorov ni bil uresničen. Na občnem zboru društva leta 1902 je bil govor predvsem o zemljepisnih, naravoslovnih in zgodovinskih knjigah, ki naj bi jih objavljali v Knjižnici za mladino. V naslednjih dveh letih so razpravljali o raznih predlogih v zvezi s to knjižnico, leta 1906 pa so prejeli dopis Društva slovenskih profesorjev, ki je predlagalo, da bi Matica skupaj z društvom izdajala popularno-znanstveno knjižnico in komentirane šolske klasike. Sprejet je bil sklep:

1. Slovenska šolska matica prevzame izdajanje popularnoznanstvene knjižnice, in sicer po 1 zvezek na leto. Društvo slovenskih profesorjev se naproša, da priskrbi rokopise do konca julija in prevzame redakcijo.

2. Za določitev vsebine se nasvetuje poseben odsek, sestojč iz treh članov Slovenske šolske matice in treh članov Društva slovenskih profesorjev. Matični člani naj bi bili: Henrik Schreiner, dr. Janko Bezjak in dr. Josip Tominšek.

3. Slovenska šolska matica prevzame založništvo komentiranih šolskih klasikov, njih redakcijo pa Društvo slovenskih profesorjev.

4. Ti klasiki se bodo prodajali članom Slovenske šolske matice. Poljudno-znanstvena knjižnica naj bi začela izhajati leta 1908, prvi zvezek komentiranih šolskih klasikov, in sicer Prešernov Krst pri Savici, pa naj izide že leta 1907.⁵³

O tej knjižnici je poročal tudi Popotnik. Poročevalec je menil, naj bi knjižnica objavljala poljudno, znanstveno in kolikor mogoče zanimivo sestavljene spise iz znanstvenih panog, zlasti prirodopisa in zemljepisa. Vsak zvezek naj bi obsegal 6 do 8 tiskovnih pol. Spisi bodo namenjeni predvsem učeči se mladini srednjih in sorodnih šol. Henrik Schreiner, predsednik Slovenske šolske matice, je v tem dopisu povabil vse, ki čutijo za to sposobnost in veselje, da sporoče svoje sodelovanje.⁵⁴

Tudi Društvo slovenskih profesorjev je na občnem zboru za leto 1906/07 razpravljalo o tem in se strinjalo z ustanovitvijo poljudnoznanstvene knjižnice, ki bo prinašala izvirne spise. Kot sodelavci so bili prijavljeni naslednji pisatelji: Pavel Grošelj, dr. Gvido Sajovic, dr. Matija Heric, dr. Ljudevit Pivko, dr. Čadež, dr. Capuder in dr. Pestotnik. Urednik knjižnice bi bil Schreiner, urednik šolskih klasikov pa dr. Janko Bezjak.

V tej Poljudnoznanstveni knjižnici so izšle: 1. zvezek z razpravo dr. Frana Čadeža: Skrivnosti radioaktivnosti, leta 1908, drugi zvezek z delom dr. Ljudevita Pivka: Zgodovina Slovencev, in sicer leta 1909 1. snopič, 1910 2. snopič in 1911 3. snopič. Leta 1911 je izšla v tej knjižnici tudi knjiga profesorja Jakoba Zupančiča: Črtice o zrakoplovstvu in aviatiki, leta 1912 pa knjiga Glowackega Flora slovenskih dežel.

Glede izdaje šolskih klasikov pa je bilo na občnem zboru leta 1912 ugotovljeno, da jih že izdaja Družba sv. Mohorja in je zato Slovenska šolska matica zadevni načrt opustila.

Leta 1913 je predsednik Slovenske šolske matice Henrik Schreiner predlagal, da začne društvo izdajati Realno mladinsko knjižnico, in je bil v ta namen res izvoljen odbor, ki so ga sestavljali Schreiner, Krulec in Černej. Naslov knjižnice naj bi bil Poučno-zabavna knjižnica za mladino. Namenjena bi bila

⁵³ Poročila o delovanju Slovenske šolske matice. — Pedagoški letopis 1901—1907.

⁵⁴ Poljudnoznanstvena knjižnica. — Popotnik 1907, str. 88

srednješolski mladini, učencem višje stopnje ljudske šole ter odrasli mladini. Za uvod k zbirki naj bi izšla knjiga profesorja Tuška Štirje letni časi, predelana izdaja, prva knjiga zbirke pa bi bila knjiga Josipa Ogrinca Obrazi prirode. Knjižnica naj bi izhajala v enem ali dveh snopičih letno. Vendar pa je med temi pripravami izbruhnila prva svetovna vojna, ki je okrnila delo Slovenske šolske matice, zato knjižnica sploh ni zaživela, saj ni izšel niti Tuškov prevod niti Ogrinčeva knjiga.

Knjige, ki so izšle pri Slovenski šolski matici v Poljudnoznanstveni knjižnici, so imele bolj značaj učnih kakor leposlovnih del.

Slovstvena knjižnica

O sodelovanju Družbe sv. Mohorja pri knjižnici za mladino je učiteljstvo že večkrat razpravljalo. V Učiteljskem tovarišu je že leta 1891 učitelj Ivan Zupanec iz Velikih Poljan predlagal, da bi Družba sv. Mohorja, ki ima včlanjene skoro vse šole, ponatisnila nekatera svoja prejšnja dela za mladino in tako ustanovila Knjižnico za mladino. Tako kot izdaja večernice, bi lahko izdajala vsako leto snopič za mladino. Ponatisne naj nekatere že znane in pridobiva nove spise. Vsako leto naj izda en snopič Knjižnice za slovensko mladino.⁵⁵

Mohorjeva družba je sicer od časa do časa izdala posamezna dela za mladino, vendar ne v kaki zbirki. Leta 1913 je začela izdajati komentirane izdaje klasikov, ki jih je nameravala izdajati že Slovenska šolska matica z Društvom slovenskih profesorjev. Tega leta je izšla prva knjiga: Komentar k Prešernovim poezijam. Sestavil jo je dr. Avgust Žigon. Podal je kronološki pregled prvih tiskov ter glavnih ugotovljenih podatkov o razvoju in poteh poetovega dela. Druga knjiga Slovstvene knjižnice France Prešeren poet in umetnik, ki jo je prav tako spisal dr. Avgust Žigon, je izšla leta 1914. Prvi snopič prve knjige pa je izšel šele leta 1915. To je bila Prešernova čitanka v dveh knjigah, ki jo je prav tako priredil dr. Avgust Žigon. Tako kot izdajo Slovenske šolske matice so tudi te imele bolj značaj učnih knjig ali priročnikov kot leposlovnih del.

Leta 1907 so se pojavili v časopisu Popotnik članki o osebni polji, ki naj bi jo uporabljali učitelji za boljše spoznavanje učencev. Učitelj Franc Fink je dejal, da bi zlahka ugotovili priljubljenost posameznih knjig v mladinskih knjižnicah prav s pomočjo pol, v katere bi otroci vpisovali tudi svoje pripombe o prebranih knjigah.⁵⁶ Pedagogi so se namreč vedno bolj zavedali, da mora mladinska knjiga predvsem ugajati otrokom in da je v tem njena največja vrednost. Za mladinsko književnost se je zelo zavzemal tudi učitelj Pavle Flerer, ki je sprva služboval v Sv. Štefanu pri Šmarjah pri Jelšah. 4. 6. 1911 je pisal odborniku Zaveze učiteljskih društev Šijancu, da namerava na skupščini Zaveze dati nekaj predlogov glede mladinske knjižnice in organizacije mladinske knjižnice in organizacije mladinskega pisateljevanja. Na Zavezinem zborovanju istega leta v Trstu je res predlagal, da naj Zaveza sestavi odsek, ki naj določi, kaj naj dobi v roke mladina in česa ne. Tak odsek naj bi bil stalen, ocenil naj bi vsako mladinsko knjigo, ki na novo izide. Najprej pa bi bilo treba pregledati staro zalogo mladinskih knjig ter jo razvrstiti po starostnih stopnjah in sestaviti katalog. Fleretov predlog, ki sicer ni bil nov, saj je ta odsek že nekaj časa deloval, so na tem zborovanju le delno osvojili, sprejeli so le sklep, da pozovejo mladinske pisatelje, da začnejo sestavljati katalog mladinske

⁵⁵ Iz Velikih Poljan. — Učiteljski tovariš 1891, str. 234

⁵⁶ Franc Fink: Se enkrat osebna pola. — Popotnik 1907, str. 257—259.

skih del, glede odseka pa so menili, da bo po novih Zavezinih pravilih tako ustanovljen odsek za pedagoško-didaktične naloge.

Pavle Flere je v Popotniku zelo obširno ocenjeval mladinske knjige, prav tako pa tudi meščanskošolski učitelj Josip Brinar v Pedagoškem letopisu.

Delež učiteljstva pri prvih knjižnih zbirkah za mladino je bil pomemben, saj so le-ti prvi uvideli potrebo takih zbirk. Predvsem je treba ponovno omeniti zavzetost in delavnost učitelja Ivana Tomšiča, ki si je zelo prizadeval za mladinsko knjižnico v samozaložbi in v okviru učiteljskega društva, vendar mu to ni nikoli uspelo. Mladinska književnost, kolikor je bilo, je bila pod močnim vplivom nemške, saj imamo iz nje tudi največ prevodov. Gotovo je bila vzrok za neuspehe pri ustvarjanju slovenske mladinske književnosti poleg premajhne podpore ostalih učiteljev in šol tudi prva zapoved takratne dobe za mladinsko književnost: poučevati, vzgajati. Precej kasneje so dodali še: zabavati. Posebej je omeniti tudi nekritičnost, s katero so sprejemali nove mladinske knjige. Vse po vrsti so bile pohvaljene in priporočane. Morda je nekaj krivde za slabe uspehe tudi v razdrobljenosti dela učiteljev za mladinsko knjižnico, saj je celo v okviru Zaveze izhajalo več knjižnic obenem, a nobena ni imela posebnih uspehov. Bolje bi bilo prizadevanja pisateljev mladinskih del osredotočiti na eno samo knjižno zbirko, ki bi z združenimi močmi verjetno bolje uspevala. Največ uspeha sta imeli Hubadova Knjižnica družbe sv. Cirila in Metoda in Kosijeva Zabavna knjižnica za mladino, ki sta izšli v 14 zvezkih. Prva je uspela predvsem zaradi svojih del iz zgodovine, druga pa zaradi prizadevanja avtorja Kosija, da si pridobi čimvečji krog bralcev ter po tem prilagodi svoja dela. Glede Zavezine knjižnice za mladino je treba omeniti prizadevnost urednikov Andreja Gabrščka in Engelberta Gangla, v zvezi z njima pa tudi najbolj prizadevnega pisca, ki se je zelo trudil za napredek mladinske književnosti, Janka Lebana, ki pa, žal, na leposlovnem področju ni žel velikih uspehov. Morda so pisci učitelji nekoliko podcenjevali pisanje za mladino ali pa so se zavedali, da je pisati to zvrst zelo težko, saj se je raznim natečajem odzvalo izredno malo pisateljev. Pomen prvih knjižnic za mladino je prav gotovo tudi v tem, da so spodbudile marsikaterega učitelja, da je sploh začel pisati, in marsikateri izmed teh je dosegel v slovenski literaturi lep uspeh, tako Josip Ribičič, Ivo Trošt, Pavle Flere, Josip Brinar, Ljudevit Černež, Engelbert Gangl. Seveda pa so pisatelji učitelji v tej dobi sodelovali s svojimi mladinskimi deli tudi pri drugih založnikih, in ne samo v okviru organiziranih knjižnih zbirk za mladino, to pa ne spada več v okvir tega članka.

Proti koncu obdobja, ki ga obravnava članek, so bile vedno številnejše objektivne učiteljske kritike mladinskih del in vedno več je bilo tehtnih razprav o mladinskih spisih. Te so pisali zlasti Pavle Flere, Josip Brinar in dr. Fran Ilešič.

Za srednješolsko mladino ni bilo po zbirki Cvetje iz domačih in tujih logov nobene posebne leposlovne knjižnice več, pač pa so bili pomembni začetki poljudnoznanstvene knjižnice, ki jo je začela izdajati Slovenska šolska matica.

Ob prizadevanju učiteljev za mladinsko književnost pa je treba posebej opozoriti na češkega narodnega buditelja in književnika Jana Lega, ki je več let živel v Sloveniji, po vrnitvi na Češko pa je tam gojil veliko zanimanje za Slovenijo. V Pragi je ustanovil Češko-slovenski spolek, ki je sklenil, da bo pospeševal slovensko mladinsko književnost, pošiljal je razne denarne nagrade za slovenske spise, ki jih je izdajala Zaveza, ter pošiljal tudi češka mladinska dela, ki so jih pri nas prevajali in so izšla v knjižnici Narodne šole in v Knjižnici za mladino. Zaradi premajhnega števila kvalitetnih del je ostalo več razpisov, za katere je Lego priskrbel denarne nagrade, brez uspeha.

Splošna literatura

1. Učiteljski tovariš 1861—1914
2. Popotnik 1880—1914
3. Pedagogiški letnik 1887—1896
4. Letopis Slovenske šolske matice 1901—1914
5. Slovenski učitelj 1872—1877
6. Slovenski učitelj 1899—1944
7. Zvonček 1900—1914
8. Vrtec 1871—1914
9. Ljubljanski Zvon 1881—1914
10. Vestnik šolske družbe sv. Cirila in Metoda 1887—1914
11. Slovenski biografski leksikon 1925—1932, 1933—1952, 1960, 1967, 1971.
12. Zaveza za mladinsko slovstvo. — Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev. 1913, str. 73—75
13. Anica Cernej: Slovensko mladinsko slovstvo. — Dečja knjiga 1933, str. 24—26.
14. Ivan Andoljšek: Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj (1551—1869). Ljubljana 1960.
15. Karol Glaser: Zgodovina slovenskega slovstva I—IV. Ljubljana 1894—1898.
16. Arhiv Zaveze v Slovenskem šolskem muzeju.

DER ANTEIL DER LEHRERSCHAFT AN DEN SLOWENISCHEN JUGENDBUCHREIHEN BIS ZUM JAHR 1914

Zusammenfassung

Der Anteil der Lehrerschaft an den ersten Jugendbuchreihen war erheblich, die Lehrer waren ja die ersten, die sich der Wichtigkeit solcher Buchreihen bewusst waren. Als erster wollte der Lehrer Andrej Praprotnik bereits im Jahr 1853 eine solche Bibliothek gründen, doch ging sie nicht in Druck. Im Jahr 1861 begann er abermals, eine Buchreihe herauszugeben, »Darek pridni mladosti« (Ein kleines Geschenk für die fleissige Jugend), es erschienen jedoch nur drei Bände. Auch der Lehrer Ivan Tomšič bemühte sich sehr um eine Jugendbibliothek, zunächst im Selbstverlag, später im Rahmen der Lehrerorganisation, doch kam dies nicht zustande. Seine eigenen Versuche waren die Reihen: »Zlati orehi«, »Gledališke igre za slovensko mladino«, »Knjižnica slovenski mladini« in »Knjižnica za mladino« (Goldene Nüsse, Theaterstücke für die slowenische Jugend, Bibliothek für die slowenische Jugend und Bibliothek für die Jugend). Der Misserfolg beim Schaffen einer slowenischen Jugendliteratur ist ausser in der zu kleinen Unterstützung seitens der übrigen Lehrer gewiss auch im ersten für die Jugendliteratur jener Ära geltenden Gebot begründet: unterrichten und erziehen. Erst viel später setzte man hinzu: unterhalten. Vielleicht hatte einige Schuld am geringen Erfolg auch die Zersplittertheit der Bestrebungen der Lehrer um eine Jugendbibliothek. So gab seine eigene Bibliothek der Verein Narodna šola (Nationale Schule) heraus, die Zaveza (Der Bund) aber einige Zeit sogar zwei Jugendbuchreihen, und zwar: »Knjižnica za mladino« in »Mladinska knjižnica« (Bibliothek für die Jugend und Jugendbibliothek). Nach der Auflösung dieser zwei Buchreihen begann die Zaveza noch Jan Legos Jugendbibliothek herauszugeben. Grossen Eifer zeigten bei diesen Bibliotheken die Redakteure Andrej Gabršček, Engelbert Gangl sowie der tschechische Vorkämpfer für nationale Unabhängigkeit und Schriftsteller Jan Lego, der sich sehr für den Fortschritt der slowenischen Jugendliteratur einsetzte. Am erfolgreichsten waren noch Hubads »Knjižnica sv. Cirila in Metoda« (Bibliothek des hl. Kyrellus und Methodus) und die »Zabavna knjižnica za mladino« (Unterhaltungsbibliothek für die Jugend), herausgegeben vom Lehrer Anton Kosi in Središče an der Drava. Von beiden erschienen 14 Bändchen. Die erste war vor allem wegen ihrer historischen Geschichten erfolgreich, wogegen der Erfolg der zweiten vornehmlich den Bemühungen des Redakteurs zuzuschreiben ist, einen möglichst grossen Leserkreis zu gewinnen und ihm seine Werke anzupassen.

Die Bedeutung dieser ersten Jugendbuchreihen liegt sicher darin, dass sie manchen Lehrer dazu anregten, dass er überhaupt für die Jugend zu schreiben anfing. Einige von diesen Autoren errangen später in der Jugendliteratur beachtliche Erfolge, wie z. B.: Josip Ribičič, Ivo Trošt, Josip Brinar, Ljudevit Cernej und Engelbert Gangl.

Für die Mittelschuljugend gab es nach der Buchreihe »Cvetje iz domačih in tujih logov« (Blüten aus einheimischen und fremden Hainen), die in den Jahren 1861 bis 1867 von Prof. Anton Janežič herausgegeben wurde, keine belletristische Bibliothek

mehr. Dagegen waren bedeutsam die Ansätze einer populär-wissenschaftlichen Bibliothek, welche der zentrale pädagogische Verein Slovenska šolska matica im Jahr 1908 zu veröffentlichen begann.

Für die erwachsene Jugend war auch die »Slovstvena knjižnica« (Literaturbibliothek) bestimmt, die im Jahr 1913 die Buchgemeinschaft Družba sv. Mohorja herauszugeben begann. In dieser Reihe erschienen drei Bände von kommentierten Ausgaben slowenischer Klassiker. Wie bei der Populär-Wissenschaftlichen Bibliothek hatten auch die Bände dieser Bibliothek eher den Charakter von Lehr- bzw. Handbüchern als den von belletristischen Werken. Weitere Pläne in Verbindung mit den Jugendbuchreihen wurden durch den Ersten Weltkrieg vereitelt.

Für die Zeit vor dem Jahr 1900 ist kennzeichnend ein höchst unkritisches Verhalten bei der Bewertung der Bücher für die Jugend. Alle Werke wurden der Reihe nach gelobt und empfohlen. Nach dem Jahr 1900 begannen aber in unseren pädagogischen Veröffentlichungen immer zahlreicher objektive Besprechungen von Jugendbüchern seitens der Lehrer zu erscheinen und es wurden immer mehr gewichtige Abhandlungen darüber geschrieben, wie ein Buch für die Jugend beschaffen sein soll. Mit diesen Fragen befassten sich besonders Pavle Fiere, Josip Brinar und Dr. Fran Ilešič.

GLAS PRAVICE — PRVI SLOVENSKI ČASNIK NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM PO PLEBISCITU

Tone Zorn*

UDK 07(091)Glas pravice:323.15(436.6=863)»1921«

ZORN Tone: Glas pravice — prvi slovenski časnik na avstrijskem Koroškem po plebiscitu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, str. 323—329.

Izvirnik v sloven., izvleček v sloven. in angl.

Avtor analizira pisanje lista »Glas pravice«, ki je izhajal na avstrijskem Koroškem v prvi polovici leta 1921. Pri tem opozarja na motive, ki so vodili do njegovega izhajanja ter na njegovo narodnostno in politično usmeritev. Avtor opozarja, da predstavlja »Glas pravice« (ob pomanjkanju ali nedostopnosti drugih virov) vir prve vrste za spoznavanje problematike slovenske manjšine v mesecih neposredno po znanem koroškem plebiscitu (10. oktober 1920).

UDC 07(091)Glas pravice:323.15(436.6=863)»1921«

ZORN Tone: »Glas pravice« (»Vols of Justice«) — the First Slovene Paper after the Plebiscite in Austrian Carinthia. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 46=11(1975)2, p. 323—329.

Orig. in Slovene, synopsis in Slovene and Engl.

The author analyses the contents of »Glas pravice«, a paper issued in Austrian Carinthia during the first half of the year 1921. He calls attention to the motives that led to the issuing of the paper and its national and political orientation. The author estimates »Glas pravice« an extremely important historical source (bearing in mind that other sources are lacking or inaccessible) for the research of the Slovene minority's problems during the first few months after the well-known Plebiscite in Carinthia (Oct. 10, 1920).

Znano je, da je izšla slovenska politična in kulturna organizacija, Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem, iz plebiscita leta 1920 razbita. V plebiscitni coni A, do tega časa v jugoslovanski upravi, je še leta 1919 prevzel nalogo politične organizacije slovenski nadstrankarski Narodni svet, sestavljen iz predstavnikov vseh treh takratnih slovenskih političnih strank, Slovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialne demokracije. S plebiscitno odločitvijo je moral Narodni svet prenehati z delovanjem. V plebiscitni coni B (cona je bila v avstrijski upravi) pa koroško-nemška stran ves čas plebiscitnega dogajanja ni dopuščala Slovencem politične ali siceršnje aktivnosti.

Tako zasledimo prvi poskus obnove slovenske politične organizacije šele v začetku leta 1921. Gre za dokaj smel poskus, saj je bil to čas priostrenega

* Dr. sc. hist. Tone Zorn, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani.

nastopanja nemškega koroškega nacionalizma do slovenske skupnosti, uokvirjenega v takratni Kärntner Heimatdienst, v enega predhodnikov današnje protislovenske organizacije z istim imenom. Razbitost Političnega in gospodarskega društva sta z javnim nastopom skušala tedaj odpraviti (ali vsaj ohrabriti manjšino) znana Slovenca Valentin Podgorc in Jurij M. Trunk z izdajanjem novega slovenskega lista imenovanega Glas pravice. Nedvomno je bilo tudi izdajanje tega lista vzrok, da je moral Turk za vedno zapustiti Koroško in Avstrijo ter se preseliti v ZDA, kjer je nedavno umrl v starosti nad sto let. Namen lista, ki ga je izdajal skupaj s Podgorcem, je bil usmerjati Slovence v novi avstrijski stvarnosti.

Svetovnonazorsko je bil njun list blizu krščanskocialni stranki, vendarle ne tako, da bi popustil njenim prizadevanjem ter celovškemu ordinariatu po utopitvi Slovencev v to avstrijsko meščansko stranko. Več kot očitno je, da sta se Podgorc in Trunk zavedala potrebe samostojnega slovenskega nastopanja za ohranitev narodne zavesti tistega dela slovenske skupnosti, na katerega sta se predvsem naslanjala. To pa je bil majhen in srednji kmečki človek. Hotela sta z listom, ustanovljenim leta 1921, opozarjati na krivice, ki jih Slovenci doživljajo na Koroškem. Od tu tudi ime listu Glas pravice. Vendar je bil njegov glas že v začetku omejen v nastopanju, saj so morali list tiskati na Dunaju, medtem ko na Koroškem radi nemško-nacionalnega pritiska ni bilo mogoče najti primerne tiskarne. To pa se ni godilo le Glasu pravice, ampak tudi prihodnjemu glasilu obnovljene slovenske politične organizacije, to pot imenovane Politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem. Glasilo Političnega in gospodarskega društva, Koroški Slovenec, je še isto leto nadomestil Glas pravice.

Značilno je, da se je Glas pravice do julija 1921, ko je prenehal izhajati (izšlo je vsega 11, tudi dvojnih števil) selil iz tiskarne v tiskarno. V tretji številki z dne 30. marca o tem beremo: »Glas pravice ni mogel redno izhajati. — Danes se izdeluje že na petem mestu! Najprej smo se morali izseliti iz Celovca. Znane tvrdke so bile takoj voljne tiskati naš listič. A vrne ga (tiskarna op.) Fromme, zatem ga zavrne Tyrolia, zdaj se izdeluje pri tvrdki ‚Melantrich‘ in upamo, da resnih ovir ne bo«. Maja 1921 je Glas pravice kot »katoliški, politični in socialni list« izhajal v nakladi 1500 izvodov.¹

Med sestavinami programa Glasu pravice najdemo (očitno v skladu s posledicami plebiscita) določeno poudarjanje koroškega regionalizma. List je poudarjal naravno celovitost Koroške obdane »okrog in okrog z visokimi planinami« pa tudi gospodarsko navezanost slovenskega dela dežele na Celovec in »Celovca na naše kmete«. Radi nemškonacionalnega označevanja narodno trdnih Slovencev za iredentiste, nasprotno »svobodni in neodvisni Koroški«, je list poudarjal, da je bilo politično in narodno delovanje med koroškimi Slovenci že ves čas bolj ali manj samostojno. Zdaj pa »popolnoma odpade vsakateri vpliv iz Ljubljane in vedeti moramo sami, česa treba«. Ob dilemi prihodnjega nastopanja Slovencev je Glas pravice poudarjal potrebo samostojnega nastopanja, češ da »mora vsakdo paziti na svoje pravice in jih znati braniti«. Poudarjal je, da poleg narodnega boja čakajo Slovence tudi gospodarski in verski boji. Očitno je, da ni le krščanska pogojenost, ampak tudi nemška naglašena avstrijske socialne demokracije, vodila Glas pravice proti »socialističnim nakanam« ustvariti socialistično državo (»da bomo... le še hlapci socialistične države«). Temu se je treba staviti v bran; delavce je treba tudi prepričati »da zapademo skrajni bedi do propada vse naše kulture, ako odpravimo zasebno last in odpravimo družino, tako da bi država naprej redila

¹ Glas pravice (GP), 27. maja 1921, št. 7/8.

vse ljudi enako...«. Rdeči delavci so dalje sovražniki cerkve, verskega pouka v šolah ter sovražniki krščanskega zakona. Zato je tudi treba verni slovenski narod »poučevati, svariti, voditi« ter »našim ljudem povedati, kako naj se branijo«. To je naloga novega časnika, brez katerega koroški Slovenci ne morejo biti: »Potreben nam je kakor vsakdanji kruh... ker brez pouka je ljudstvo slepo in ne ve ne kod ne kaj«. Predvsem pa mora biti Glas pravice register vseh krivic, ki jih doživlja manjšina: »Na dan mora vsaka krivica, ki se godi našim ljudem! Javnost je nehote nek pravičen sodnik, krivice obsojuje in vsakdo se le boji priti ob pošteno ime. Zato naši ljudje, če se jim godi krivica, naj vzamejo (pero) in sporoče resnico uredništvu. Tako se bomo branili najuspešneje in ustvarili mir in red v slovenskem delu Koroške«.²

List je poudarjal, da morajo Slovenci biti dobri avstrijski državljani, vendar se bodo za narodnostne pravice še nadalje borili.³ Ko se je dotikal plebiscita, je Glas pravice opozarjal, da so pri tej priložnosti koroški Slovenci »pridobili svojemu narodu le to, česar potrebuje vsak narod za napredek«. To pa naj bi bilo: domači učitelji, vzgoja otrok na podlagi materinščine, domači uradniki in orožniki, pa tudi domači vojaki. Ob napadih, da so skušali Slovenci »razbijati Koroško« je list odgovarjal, da se je moralo ob razpadu stare monarhije »iskati nova narodna (očitno v smislu državna op.) meja tudi na jugu«. Beremo tudi zagotovilo, da Slovence radi te težnje »ne peče vest, ker so se borili za pravično stvar«.⁴

Da bi se nemško govoreči bralec mogel poučiti o slovenskih stališčih, je Glas pravice izhajal s programskimi članki tudi v nemškem jeziku. Nemško večino v deželi je opozarjal na znano izjavo koroškega deželnega zbora z dne 28. septembra 1920 o zagotovitvi jezikovne in narodnostne »posebnosti« slovenskim deželanom ter enako ravnanje s Slovenci kot z nemškim prebivalstvom dežele. V imenu Slovencev, ki so 10. oktobra 1920 glasovali za Jugoslavijo, je poudarjal, da Slovenci sprejemajo obljubo deželnega zbora; »dogodki« (t. j. plebiscit op.) so koroške Slovence tudi »odkazali« severu in ne jugu. Na političnem področju se bodo Slovenci tudi v prihodnje »odgovarjajoče... novemu takoimenovanemu demokratičnemu času posluževali svojih političnih pravic«. V gospodarskih vprašanjih bodo Slovenci nasprotni komunističnemu (očitno v smislu socialnodemokratičnemu) delavstvu. Pri tem je poudarjal, da Slovenci »ne bomo govorili (o) kmečki razredni politiki«, vendar pa da ima manjšina za nedotakljivo pravico do privatne lastnine. Tako kot slovenskemu je Glas pravice tudi nemškemu človeku poudarjal katoliška izhodišča. Glede odnosa z drugimi političnimi strankami v deželi pa je Glas pravice menil, da bo najmanj trenj med Slovenci in krščanskimi socialci. Toda tudi tu so — je opozarjal list — razlike s katerimi mora manjšina računati, in ki jih »ne moremo vedno mirno prenesti«; med take razlike je Glas pravice prištel dejstvo, da se vedno znova skuša Slovence (»često morda nezavedno«) imeti za manj vrednega.⁵

Ko sta pozivala Slovence okrog svojega lista, sta izdajatelja poudarjala, da je plebiscit mnoge Slovence »iznenadil«. Vsekal jim je hude, skorajda smrtno rane in mnogi mislijo, da je napočila noč narodne in politične smrti. Vendar ni tako! Zadnji dogodki so le navidezno izgubljene bitke, so le »faza«, »odlomek« v življenju koroških Slovencev. Njun list je pisal, da bo »zgodovina... te dogodke zbrisala... a življenje bo ostalo. Ne umreti, živeti hočemo«. Slovensko narodno telo je sicer oslabeło, zato potrebuje »krepke duševne hrane«,

² GP, št. 1, 1921 (brez datuma).

³ GP, 4. februarja 1921, št. 4.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

da se bo po žilah začelo pretakati novo življenje. To pa je koroškim Slovincem kot manjšini zagotovljeno, saj imajo zajamčene pravice (mišljena je bila senžermenska mirovna pogodba in njeni podpisniki, na katere se manjšina lahko sklicuje). Pač pa preti manjšini nevarnost s strani »zakletih sovražnikov«, med katere so bili očitno prišteti velikonemci z nemško socialno demokracijo vred; teh se je treba ubraniti.⁶ List se je ob tem še posebej stavil v bran napadanih slovenskih duhovnikov in učiteljev. V odgovor na napade iz Gradca (list Grazer Tagblatt) je Glas pravice nakazoval recipročnost manjšinskega vprašanja v Avstriji in Jugoslaviji v tem smislu, da bo »uporabljeno nasilje nad Slovence« imelo za posledico »nasilna dejanja proti Nemcem« v Jugoslaviji.⁷

S pričetkom izhajanja Koroškega Slovenca (pomlad 1921) je Glas pravice napovedal, da bo v prihodnje zagovarjal »verske in gospodarske koristi« manjšine, »ker smo mi tu navezani na Nemce in ker narodni radikalizem dela le združbo«. Dalje hoče zagovarjati in braniti »tudi vsaktero naših narodnih pravic. In ako hočemo napredovati v gospodarstvu, se braniti proti kakršnikoli krivici, potem moramo imeti lasten list«.⁸ Že v prihodnji številki lista najdemo odločno zavrnitev vsega, kar bo spodkopavalo temelje krščanskega življenja; pri tem se list ni obračal le proti ideji socializma, ampak tudi »svobodomiselstva«. V nevarnosti ni le cerkev, ampak tudi krščanski red in blagor Slovencev, ki sloni na krščanskem redu. Zato je potrebno, da se »družimo, poučujemo (in) da poživimo versko življenje, ki naj bo v bodoče bolj pestro in jedernato kakor do zdaj«.⁹

Povzeti uvodnik je izšel tik pred takratnimi občinskimi volitvami, ki so bile razpisane le za območje nekdanje plebiscitne cone A. Gre za čas, ko se je slovenska politična organizacija šele obnavljala. Kot je znano, je izšla iz teh volitev avstrijska socialna demokracija kot zmagovalec. Njen prodor je našel odmev tudi v Glasu pravice. Tako beremo, da se je zgodilo pričakovano, tako, da je v večjem ali manjšem obsegu in z manjšimi izjemami vstopil v občinsko dvorano »socializem« in to, povsod tam »kjer je v občini več delavcev in kjer se je več ali manj teptalo versko življenje.« Manjši prodor socialnodemokratske stranke pa je bil tam »kjer se domače ljudstvo drži svojega župnika in svoje cerkve. Naravnost bi človek trdil — je pisal list —, da je slab izid teh volitev kazen, ker se je ponekod tako grdo ravnalo z duhovniki«. List je pisal, da so pripadniki Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem nastopali na volitvah v okviru slovenske »Gospodarske stranke«, deloma pa so abstinirali; volivna agitacija za Slovence pri teh volitvah tudi »ni bila mogoča«. V nadaljevanju najdemo več opozoril o izidu volitev, pri čemer gre za podatke, ki jih med ostalo dostopno dokumentacijo ni najti. Za občino Zrelec poročilo pravi, da so v tem kraju »s skrajno mržnjo« gledali Slovence. Slovenci v tej občini tudi niso nastopili samostojno na volitvah, pač pa je bilo v tej občini izvoljeno osem socialnih demokratov. V Vetrinju je bilo izvoljeno deset socialistov; v tej občini so na socialistično listo postavili tudi Slovence. Borovlje je po volitvah prevzela socialna demokracija. V Pokrčah so izvolili deset socialnih demokratov. Podobno je socialna demokracija zmagala tudi v Svetni vasi. Iz poročila lahko razberemo, da so bile slovenske liste postavljene vsaj v občinah Sele, Zgornja Vesca, Blato, Slovenji Plajberk, Ruda in Otok. (»Zelo vrolo so se držale nekatere naših slovenskih občin... Ruda v težavnih razmerah, tako tudi Otok«). Beremo še, da je občina Važenberk »s 15 socialisti silno hudo prizadeta, Grabštanj ne manj z 12 socialisti«. V oceni volitev beremo, da »od slo-

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ GP, 15. aprila 1921, št. 4.

⁹ GP, 6. maja 1921, št. 5/6.

venske krščanske strani tokrat ni bilo mogoče ničesar storiti za te volitve; moramo pač reči, da je ljudstvo politično dozorelo in da pozna svojo dolžnost, bodoče bo boljše. Storiti pa nismo mogli nič, ker bi se povsod... izpostavili pretepu in tega nismo marali.« List je izražal upanje, da pomenijo volitve močan udarec za liberalno stranko koroškega velikega kmeta, imenovano Kärntner Bauernbund, nasprotno pa narašča moč socialne demokracije: »Do zdaj je ime (Bauernbunda op.) vabilo kmete, tudi take, ki nikakor ne odobravajo namer vsenemške gospode, ki dasiravno liberalne kmete vodi. Ko pa dan za dnem višje kipi delavsko gibanje, ko je socialistična agitacija dan za dnem močnejša, ko se kmetom v delavskih krogih očita, da imajo iz vojne in sedanje draginje svoj dobiček, zdaj prihaja ime Bauernbunda nevarno. Delavci in delavke, hlapci in dekle, obrtnik in najemnik pravijo: tam so 'pauri', tja ne gremo, idimo v delavstvo, ki nosi naše ime in zastopa izključno naše koristi. Le tako si razlagamo dejstvo, da v izrečno 'pauer'-bundovskih občinah tako popolnoma zmaguje socializem. Ali se kmetje zavedajo, kaj to pomeni? Ali ni čas, da se vsi najdemo v krščanski solidariteti in skupnosti.«¹⁰

Se isto jesen so se občinskimi volitvam pridružile še volitve v deželni in državni zbor. Glas pravice je za to priložnost opozarjal, da naj »vsakdo iz naših vrst stori svojo dolžnost«. Za volitve v deželni zbor je še posebej poudarjal na potrebo primerne navzočnosti manjšine v tem najvišjem deželnem predstavništvu: v kolikor »bomo Slovenci prišli v deželni zbor v primernem številu, bomo našli svoje pravice, sicer bomo nadaljevali stare jeremijade in obenem izgubljali svojo stranko. Neuspešna politika se ne drži, zdaj tem manj, ker se ne moremo več sklicevati na tisto enakopravnost, ki nam je bila kolikor toliko le še zasigurana v stari avstrijski ustavi«. Izvemo še, da Slovenci (vsaj do tega časa) še niso postavili lastnega programa. Še posebej pa se opozorilo na volitve dotika dejstva, da so bili v takratni slovenski politični organizaciji zajeti predvsem »stari in tudi še mlajši verni slovenski posestniki«. List je tudi ugotavljal, da slovenska organizacija še ni uspela zajeti delavskega elementa ter opozarjal na možnost, da bo slovenska politična organizacija južnokoroškega delavca »zamudila« in jo bodo prvi tem prehiteli drugi (pač socialna demokracija). Prav tako ni slovenska stran uspela združiti »ženstva«, kot so to storili nemški socialni demokrati in krščanski socialci. »To je za nas huda izguba — je pisal list — katere se ne da opravičiti le s tem, da se duhovniki niso mogli ta čas (po plebiscitu op.) ganiti«. In dalje: »Vemo, da duhovnikova dolžnost v prvi vrsti ni politika, marveč dušno pastirstvo, ali brez duhovščine je katoliška politika nemogoča. Le-ta se mora pozivati, ako začnemo s kakim narodnim socializmom, se nas bo v par letih strlo. To morajo uvidevati tudi tisti, ki v politiki vidijo le nekako narodno gibanje.«¹¹

Izid volitev, na katerih je uspelo Političnemu in gospodarskemu društvu dobiti dva mandata (Glas pravice: kljub temu, da je »tretjina ljudstva v deželi vendar slovenska«), je Trunkov in Podgorčev list vrednotil dokaj optimistično: »Zdaj temu (volivnemu izidu, opomba) ni več kriv kak postavni nered, kakor svojčas, ko so nas Nemci zvezali s svojo volivno geometrijo. Zdaj nam je pot do postavnega zastopstva odprta, samo delati je treba — je menil list — neumorno delo premaga vse ovire«. Dejstvo, da je velik del južnokoroškega prebivalstva volil socialno demokracijo, marsikdo pa tudi liberalni Bauernbund, je Glas pravice pripisoval takratnim razmeram, saj slovenska stranka ni imela možnosti prirejati zborovanja, pa tudi »toliko duhovnikov, voditeljev ljudstva je zbežalo iz dežele, drugi ki so ostali doma (pa) se niti iz župnišč niso upali, ko

¹⁰ Prav tam.

¹¹ GP, 10. junija 1921, št. 9/10.

je planila na nas vsa organizacijska moč nasprotnikov iz vse države, ne le iz Koroške«. Neglede na to so se Slovenci na volitvah »držali svojega in na vse pričakovanje častno«. V tej svoji zadnji številki je Glas pravice tudi pozval Slovence ne le k združenju, ampak tudi k izobraževanju (saj mora ljudstvo poznati »vse važnejše dogodke novega gospodarskega in socialnega gibanja«). Zato mora imeti vsaka (slovenska) družina svoj domači list; ta mora biti krščanski in ne sme dovoliti, da »bi naše ljudi poučevali in zavajali pustolovci, ki niti po izobrazbi niti po svojih letih ne morejo imeti poklica, biti ljudem vodniki«. Na šolskem področju je list izražal upanje, da bo prišel čas, ko bodo Slovenci od vlade lahko zahtevali slovenske šole, pri tem pa naj se otroci uče seveda tudi nemškega jezika. Tudi sodniki in politični uradniki naj bodo večji slovenskega jezika. Dalje je treba skrbeti za slovensko duhovščino. List se je med drugim dotikal še prodora socialne demokracije na koroško podeželje ter pri tem menil, da je Slovincem socialna demokracija tuja, »kakor nam je bilo svojčas tuje luteranstvo«. Dejstvo pa, da je med Slovenci »toliko socializma« pa so deloma krivi nemški učitelji, »ki so skoro vsi nasprotovali pri vsaki priložnosti svojemu župniku in podirali versko življenje v mladini«. Krivda za prodor socialne demokracije naj bi bilo tudi diskriminiranje delavcev, na primer »brezobzirno odslavljanje delavcev, kakor se je godilo v Borovljah in Sinči vasi«, kriva je gospoda, ki »trumoma« meče najemnike na cesto, »krive so oblasti, ki se za reveže ne zavzemajo, ker se še v dno bojijo nekdanj vsemogočne nemške stranke«. Na deželi pa prispeva k prodiranju delavske stranke tudi nepravilen odnos do hlapcev in poslov.¹²

Iz vprašanj, ki jih Glas pravice načinja, bi se ustavili še pri poslovilnem programskem članku Valentina Podgorca, s katerim je Podgorc skušal odbiti očitke koroških krščanskih socialcev, da jih slovenska stran na volitvah ni podprla, radi česar so izgubili »več tisoč glasov«. V obrambo Podgorc pravi, da slovenska stran še vedno sloni na osnovah Katoliškega političnega in gospodarskega društva. Omenja, da so bili pogovori o tem, da bi šli na volitvah Slovenci skupaj s krščanskimi socialci. Vendar je prepričan, da je treba Slovincem pustiti lastno stranko. To tudi zaradi stalnih velikonemških napadov na krščanske socialce, češ da delajo jugoslovansko propagando v deželi. Krščansko socialna »stranka se (torej) ne more in naj se ne obremenjuje z nami«. Pisal je še, da so bili Slovenci sicer pripravljene voliti v državni zbor krščanske socialce, vendar pa so bili privatno obveščeni, da je krščansko socialna stranka sklenila, da ne bo sodelovala s Slovenci. V nadaljevanju uvodnika je Podgorc sicer menil, da bo v prihodnje mogoče sodelovanje obeh strani, vendar pa v danem trenutku ni videl take možnosti.¹³

Ob nakazanih vprašanjih more Glas pravice služiti tudi kot vir za spoznavanje diskriminacij slovenske manjšine v mesecih po plebiscitu. Dragocenost njegovih sporočil je toliko večja, ker morebitna ostala dokumentacija ni ohranjena, ali pa je še nedostopna. Tako na primer izvemo o napadu na dva Slovence na celovškem kolodvoru 17. decembra 1920. Značilno je, da so bili ponekod navzoči pri napadih na vidnejše Slovence tudi posamezni orožniki, na primer 4. decembra 1920 v Pliberku. Šestnajst dni kasneje so v istem kraju do krvi pretepli Slovence Krauta p. d. Poltnaja iz bližnje Bistrice.¹⁴

Posebno mesto pa je Glas pravice namenil ekonomskim diskriminacijam Slovencev. Tu gre predvsem za odpuščanje tistih najemnikov na veleposesti grofa Helldorfa, ki so podpisali zakupne pogodbe v času jugoslovanske uprave

¹² GP, 10. julija 1921, št. 11.

¹³ GP, prav tam.

¹⁴ GP, št. 1, 1921.

plebiscitne cone A oktobra 1919. Šlo je za skoro 30 družin in to predvsem iz območja Rude in Št. Petra na Vašinjah. Odpust naj bi bila sankcija, ker so bile zakupne pogodbe podpisane v nasprotju z navodili nemške koroške strani. Govorili so tudi, da bodo na posesti odpuščenih najemnikov prišli sudetski Nemci.¹⁵ Upravi Helldorfovih posestev se je pridružilo še velikovško sodišče, ki je z denarno ali pa zaporno kaznijo zagrozilo najemnikom, v kolikor bi še nadalje obdelovali najeta zemljišča. V utemeljitvi velikovškega sodišča tudi beremo, da so bili med jugoslovansko zasedbo na mesto dotedanjih najemnikov nastanjeni »izrazito jugoslovansko usmerjeni« najemniki.¹⁶

---

¹⁵ GP, 15. junija 1921, št. 4.

¹⁶ GP, 6. junija 1921, št. 4/5.

MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODINCI. 5. (ZBORNIK.) POLOŽAJ KMETA IN KMEČKI UPORI OD 15. DO 19. STOLETJA. MARIBOR, ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV 1973. 203 + III) str. 8°.

Združenje visokošolskih zavodov Maribor, ki je v času od 2. do 7. julija 1973 organiziralo kulturnozgodovinski simpozij v Mariboru, ki zastopa slovensko stran podpisnikov pogodbe o prirejanju mednarodnih kulturnozgodovinskih simpozijev Modinci, je v 5. zvezku zbornika Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci izdalo pod naslovom Položaj kmeta in kmečki upori od 15. do 19. stoletja referate, prebrane na tem simpoziju. Izdajo zbornika, katerega gradivo je skrbno zbral in uredil Antoša Leskovec, profesor na Pedagoški akademiji v Mariboru, sta omogočila Sklad Borisa Kidriča pri Raziskovalni skupnosti Ljubljana in Republiški sekretariat za prosveto in kulturo. Pred nami je devet referatov na temo Položaj kmeta in kmečki upori od 15. do 19. stoletja, saj je bil ta mednarodni simpozij v znamenju 500-letnice slovenskega kmečkega upora in 400-letnice velikega slovensko-hrvatskega punta. Predavanje Zgodovina in znamenitosti Maribora pa je udeležence simpozija seznanilo z mestom, katerega gostje so udeleženci bili. Referati so objavljeni v vrstnem redu, kakor so bili na simpoziju prebrani.

Akademik profesor Bogo Grafenauer z Univerze v Ljubljani je v referatu Kmečki upori na Slovenskem do 18. stoletja označil mesto kmečkih uporov v zgodovini slovenskega naroda, ki jih pogojuje specifičnost našega družbenozgodovinskega razvoja, prikazal razvoj puntarskega programa uporov od leta 1473 do 1573 ter analiziral korenine naše slovenske puntarije. Veliki kmečki upori konec 15. in v 16. stoletju so po besedah avtorja referata prvi korak do rezultata slovenskega nacionalnega prebujenja v 19. stoletju in našega narodnoosvobodilnega boja sredi tega stoletja. Avtor ugotavlja, da je bilo težišče vzrokov za puntarijo v času naših največjih kmečkih uporov v zaostrojočem se spopadu okrog podložniških prostosti in v naraščanju relativne podložniške obremenjenosti.

Profesor zagrebške univerze Josip Adamček je v svojem referatu Seljačke bune i pokreti u 15. i 16. stoljeću u Hrvatskoj podal prikaz kmečkih nemirov in uporov na ozemlju tedanje Slavonije in Hrvatske v 15. in 16. stoletju. Avtor je na osnovi že znanega gradiva in na podlagi na novo odkritih dokumentov v madžarskem državnem arhivu v Budimpešti na kratko podal potek posameznih kmečkih nemirov in uporov in postavil vzroke zanje. Zgodovina je smatrala upor zoper cerkveno desetino v 14. stoletju na Hrvatskem za prve kmečke upore na Hrvatskem. Ker pa so te upore vodili nižji plemiči, jih danes ne postavljamo v vrsto kmečkih uporov. Večji kmečki nemiri so za obravnavano obdobje značilni šele za drugo polovico 15. stoletja ter so nastajali iz različnih vzrokov. Vzroki kmečkim nemirov v 16. stoletju pa so bili po avtorjevem mnenju skupni, namreč povečanje fevdalnega izkoriščanja in onemogočanja kmečke trgovine, kar je imelo za posledico poslabšanje položaja kmečkega prebivalstva. Iz zgodovine velikega punta leta 1573 pa je avtor referata

nanizal le nekaj problemov, ker je bil temu uporu ob njegovi obletnici posvečen poseben znanstveni simpozij.

Ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Mariboru profesor Sergej Vrišer je s predavanjem Zgodovina in znamenitosti Maribora seznanil udeležence simpozija z osnovnimi kulturnimi, urbanističnimi in gospodarskimi potezami mariborskega mesta. Ob kratkem orisu preteklosti mesta je v obliki »sprehoda po mestu« opisal njegove najvažnejše kulturne in naravne spomenike.

Gerhard Pferschy, višji arhivski svetovalec iz štajerskega deželnega arhiva v Gradcu, je pri obravnavi teme K problematiki kmečkih uporov na Štajerskem ob analiziranju vzrokov in povodov za upore upošteval tudi psihološke, sociološke in idejnozgodovinske silnice, ki so v uporih delovale. Avtor referata obravnava najprej upore na Zgornjem Štajerskem v 15. stoletju, obširneje pa se loteva problematike upora kmetov in rudarjev leta 1525, v katerem naj bi po njegovem mnenju prevladovali religiozni momenti. V obravnavi dogajanj v drugi polovici 16. stoletja se referat loteva predvsem gospodarskega razvoja, zlasti še ureditve zastavnih gospodstev. Nov način gospodarjenja (pridvorno gospodarstvo), ki je kmeta še bolj obremenjeval, je eden izmed razlogov za upore v tem in naslednjem obdobju. V novem položaju gradov in njihovem načinu gradnje v 17. stoletju vidi avtor referata razlog, da so kmetje v uporu leta 1635 lahko v razmeroma kratkem času zavzeli toliko graščin. V 18. stoletju so glavna trenja povzročali ukrepi absolutistične države, vnovič pa je večje nemire povzročila odprava jožefinskih davčnih reform. Odrekanje zlasti opravljanja tlake v predmarčni dobi pa je bil dokaz za nevzdržnost podložniškega sistema.

Avtor referata Kmečki upor na Slovenskem 1635 Jože Koropec, profesor na Pedagoški akademiji v Mariboru, je obširno in izčrpno orisal zlasti na podlagi še neobdelanega gradiva v Arhivu Slovenije in štajerskega deželnega arhiva v Gradcu upor leta 1635 in zabeležil tudi predhodna dogajanja. Slovenski kmečki upor leta 1635 moremo zaradi zrelosti programa upornikov in po njihovih uspehih ter množičnosti udeležbe kmetov v njem, saj je v njem sodelovalo okoli 15.000 upornikov, in zaradi njegove razširjenosti, saj se je ta razširil na velik del slovenskih tal, šteti med najpomembnejše kmečke upore pri nas. Vzrok za nastanek tega upora vidi avtor zlasti v pridvornem gospodarstvu gosposčin, ki so zahtevale vedno več tlake ter višje naturalne in denarne datjave. Avtor referata nas popelje od samih začetkov kmečkega nemira, prek upora, njegove nasilne zadušitve in kaznovanja upornikov v letu 1635, pri čemer nas opozarja na udeležbo drugih družbenih slojev (meščanov, duhovščine) ponekod v uporu ali vsaj na njihove simpatije do upornikov.

Avtor teme Položaj in boji kmetov Čezdonavja v 17. stoletju János Buza, profesor na univerzi za političnoekonomske znanosti v Budimpešti, je v svojem referatu pokazal na svojevrsten položaj kmeta v Čezdonavju. Ker so bili kmetje tega območja deloma pod Ogrsko deloma pa pod Turki, seveda tudi njihov družbenoekonomski položaj ni bil enak. V najtežjem položaju so se znašli kmetje na ozemlju, ki je ostalo v okviru ogrskega kraljestva, a je bilo izpostavljeno Turkom. Neenak družbenoekonomski položaj kmeta v Čezdonavju je imel za posledico tudi različne oblike razrednega boja. Tako se je razredni boj podložnih kmetov, ki so živeli na ozemlju, ki je ostalo pod Ogrsko, manifestiral v obliki odrekanja poslušnosti svojemu zemljiškemu gospodu, a tudi v obliki upora, pri kmetih na ozemlju pod Turki pa so prevladovale pasivne oblike razrednega boja.

Rudolf Kropf, predavatelj z Visoke šole za gospodarstvo in družbeno zgodovino v Linzu, je v svojem referatu navedel vse kmečke nemire in upore na Gradiščanskem ter poskušal utemeljiti tudi vzroke za njihov nastanek. Obširneje avtor obravnava najpomembnejši kmečki upor na Gradiščanskem iz let 1765—1766. Gradiščansko je ostalo v glavnem nedotaknjeno od srednjeveških nemirov in vojn, na gibanje leta 1573 pa je po avtorjevem mnenju morda le vplival veliki slovensko-hrvatski kmečki punt. Do ostrejših nasprotstev med kmeti in zemljiškimi gospodi pa je prišlo v 17. stoletju kot posledica novega pridvornega gospodarstva. Slednje je tudi povzročilo na batthyánijskih posestih leta 1762 nemire, ki so se tri leta kasneje razširili tudi na druga gospostva in župnije. Po ureditvi terezijanske urbarialne regulacije pa so se nemiri zvečina polegli. Za kmečke nemire na Gradiščanskem je z izjemo tistega v letih 1765—1766 značilno, da so imeli le lokalni značaj in da so praviloma komaj prešli okvir enega gospostva in da so bili vzroki zanje predvsem gospodarske narave.

Profesor zagrebske univerze Igor Karaman delno časovno in krajevno navezuje svoj referat Seljačke bune u Sjevernoj Hrvatskoj tokom 17. i 18. u Sjevernoj Hrvatskoj na referat profesorja Josipa Adamčka. Avtor ugotavlja, da se je v prvi polovici 17. stoletja težišče kmečkoga uporništvu v Severni Hrvatski preneslo na območje Gornje Posavine. Vzrok za kmečke nemire tega obdobja je bilo v prvi vrsti nalaganje vse večjih fevdalnih bremen vaškemu prebivalstvu, ki si je v 17. stoletju prizadevalo preiti v stan vojaka graničarja, ki se je namesto podložniških obveznosti zavezalo braniti gosposčino. Na območju severozahodne Hrvatske in Slavonije je bila v 18. stoletju vrsta kmečkih gibanj in uporov kmečkoga prebivalstva, ki so se pogosto povezovali z vprašanjem zakonske ureditve urbarialnih odnosov. Avtor se obširneje pomudi pri uporu v križevski županiji leta 1755, v katerega se je vmešal dvor, in ki je imel za posledico, da je bil še istega leta urejen urbar za Slavonijo in začasni urbar za ožjo Hrvatsko.

Avtorica teme Položaj kmeta in kmečko gibanje v Čezdonavju v 18. in 19. stoletju Felhő Ibolya, arhivarka mestnega arhiva v Budimpešti, navezuje krajevno in časovno svojo temo na referat Jánosa Buze. Opisuje nam razvoj obravnavanega območja v začetku 18. stoletja, za katero je značilna širokotezna migracija kmetov v kraje, ki so bili odvzeti Turkom, in položaj kmetov na novi zemlji. Kolonisti-kmetje so sprva uživali ugodnosti, toda že kmalu so jim zemljiški gospodje vzporedno z izgradnjo pridvornega gospodarstva pričenjali nalagati vse večjo tlako, kar je povzročalo kmečke nemire, v katerih so podložniki zasedali gosposko zemljo in zemljiškim gospodom odrekli pokorščino. Tudi terezijanska urbarialna regulacija iz leta 1766 ni povsem omilila zaostrenih odnosov med fevdalci in podložniki, tako da lahko v naslednjem obdobju zabeležimo več kmetovskih nemirov. Končno poda avtorica pregled pobud za krepitev kmečke posestne pravice od 30. let 19. stoletja naprej in naniza probleme, ki jih je prinesla odprava podložništva po letu 1848.

Johann Seedoch, svétnik gradiščanskega deželnega arhiva v Željeznem, obravnava v svojem referatu pod naslovom O urbarialni regulaciji na Gradiščanskem po letu 1848 agrarno reformo, ki je bila izvedena po odpravi fevdalnega agrarnega sistema leta 1848, v uvodu pa obravnava tudi še druge agrarne reforme in reformne poskuse-urbarialne regulacije pred letom 1848. Jedro avtorjevih izvajanj je regulacija, s katero je država želela odpraviti podložništvo in ki je obsegala tudi komasacijo in razdelitev gozdov ter pašnikov. Avtor se nato zadrži pri posameznih zakonih, ki so urejevali spremenjene odnose med nekdanjimi zemljiškimi gospodi in njihovimi nekdanjimi

podložniki, obravnava potek izvajanja regulacije in nakaže posledice te regulacije v spremenjenih in novih družbenoekonomskih odnosih za bivše fevdalne gospode in njihove nekdanje podložnike.

Jože Mlinarič

ČASOPIS ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
11.(XLVI.) LETNIK 1975

1975

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

VSEBINA — CONTENTS

	Stran
Avsenak B.: Dr. FRAN VATOVEC (NEKROLOG)	170
Dr. Fran Vatovec (Obituary)	
Belec B.: PROSTORSKI RAZVOJ SADJARSTVA NA SLOVENSKEM V ZAD- NJIH SEDEMDESETIH LETIH	90
Spatial Development of Fruit-Growing in Slovenia in the last Seventy Years	
Belec B.: VLADIMIR BRAČIČ, PTUJSKO POLJE (POROČILO)	154
Vladimir Bračič, Ptujsko polje (Report)	
Bračič V.: PO DESETIH LETIH PO NOVEM (UVODNIK)	1
After Ten Years in New Way (Leading Article)	
Curk J.: O SREDNJEVEŠKIH ZASNOVAH PTUJA IN MARIBORA	183
The Beginnings of Ptuj and Maribor in the Middle Ages	
Filipič F.: SPOMIN NA DUŠANA KERMAVNERJA (NEKROLOG)	159
In Memory of Dušan Kermavner (Obituary)	
Glazer J.: K RAZSTAVI ROKOPISOV V VISOKOŠOLSKI IN ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI V MARIBORU	270
To the Exhibition of Manuscript at the University and Research Library at Maribor	
Hojan T.: DELEŽ UČITELJSTVA PRI SLOVENSКИH KNJIŽNIH ZBIRKAH ZA MLADINO DO LETA 1914	298
Teacher's Participation in Slovene Book-Collections for the Young till 1914	
Hojan T.: ETBIN BOJC (NEKROLOG)	157
Etbín Bojč (Obituary)	
Kert B.: SOCIALNOGEOGRAFSKI RAZVOJ TRGA LENART V SLOVEN- SKIH GORICAH	4
The Social-Geographical Development of the Borough of Lenart in Sloven- ske gorice	
Koropec J.: SLOVENSКИ PUNTARJI MED 1573 in 1635	12
Slovene Rebels between 1573—1635	
Koropec J.: VRANSKO V SREDNJEM VEKU	217
Vransko in the Middle Ages	
Kreft J.: CIRIL ŠPINDLER (NEKROLOG)	167
Ciril Špindler (Obituary)	
Leskovec A.: TOVARNA SVINČENEGA BELILA V SELNICI OB DRAVI	44
Factory of White Lead at Selnica ob Dravi	
Mikl-Curk I.: OB ARHEOLOŠKEM TOPOGRAFIRANJU HALOZ	172
On the Archaeological Topography of Haloze	
Mlinarič J.: MEDNARODNI KULTURNOZGODOVINSKI SIMPOZIJ MODIN- CI 5 (POROČILO)	330
International Symposium for History and Civilisation Mogersdorf 5 (Report)	

Novak V.: DOMOZNANSKA IN NARODOPISNA PRIZADEVANJA DRAGA PREDANA (NEKROLOG)	162
Ethnographical and Ethnological Efforts of Drago Predan (Obituary)	
Ožinger A.: JAKOB RICHTER (NEKROLOG)	165
Jakob Richter (Obituary)	
Richter J.: DISTRIBUCIJA SLOMŠKOVE KNJIGE BLASHE INO NESHIZA . . .	283
The Distribution of Slomšek's Book »Blashe ino Neshiza«	
Šimundić M.: STVARNI OBLICI I ZNAČENJE NEKOLIKO STAROHRVAT- SKIH OSOBNIH IMENA	213
Genuine Forms and Meanings of Some Croatian Personal Names	
Skafar I.: MADŽARI V PRVIH ŠTIRIH KNJIGAH MIKLOŠA KÚZMIČA . . .	246
The Magyars on the First Four Books by Mikloš Kúzmič	
Sorn J.: SOLNA MEJA NA DRAVINJI	259
The Salt Boundary on the Dravinja	
Vrišer S.: BAROK V JARENINI	235
The Baroque at Jarenina	
Zgonik M.: PREHAJANJE KONJIŠKO-OPLOTNIŠKE GRAŠČINSKE POSE- STI NA KAPITALISTIČNO GOSPODARJENJE ZOŽUJE IN ODPRAVLJA SERVITUTNE PRAVICE	48
The Transition of the Manorial Estate of Konjice—Oplotnica to a Capitalistic Management Narrows and Abolishes the Rights of Servitude	
Zorn T.: GLAS PRAVICE — PRVI SLOVENSKI ČASNIK NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM PO PLEBISCITU	323
»Glas pravice« (»Voice of Justice«) — The First Slovene Paper after the Ple- biscite in Austrian Carinthia	
Ževart M.: IZGUBE OSVOBODILNEGA GIBANJA V SALEŠKI DOLINI OD KONCA MARCA DO ZACETKA OKTOBRA 1942	142
The Losses of the Liberation Movement in the Valley of Šalek from the End of March till the Beginning of October 1942	

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIŠJE
NOVA VRSTA

11. (XLVI.) LETNIK 1975, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdala Univerza v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo Drago Simončič — Natisnilo decembra 1977 ČGP Mariborski tisk v Mariboru

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1975

39

119780085,2

COSISS •